

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Ю. В. БЕХ

**ФІЛОСОФСЬКИЙ МОДУС
ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ
УПРАВЛІННЯ**

Монографія

**Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2013**

УДК : 303.725.36.000.141
ББК 87,021
Б 55

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол №12 від 26 квітня 2013 року)*

Рецензенти: *В. П. Андрущенко, доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України;*
*М. І. Михальченко, доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України.*

Бех Ю. В.

Б 55 Філософський модус загальної теорії управління : монографія / Ю. В. Бех ;
Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-
во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 476 с.

У монографії обґрунтовується концептуальне бачення світоглядно-ідеологічного забезпечення формування загальної теорії управління. Доводиться, що на початку ХХІ століття її вирішення є головним завданням філософії і всього комплексу суспільних наук, оскільки від цього залежить стан і темпи становлення онтологічної, організаційної і інформаційної єдності світової спільноти, її цілісність. Подається природа, сутність, зміст когнітивних засад її вирішення та ідеологічне протистояння у сфері управління технічними, біологічними і соціальними системами. Філософія управління розглядається як семантичне поле і головний гносеологічний інструментарій дослідження цієї проблеми, у дискурсі якої формується адекватна рівню проблеми організаційна свідомість і когнітивна культура дослідника. На прикладі сфери управління біологічними системами досліджуються природа, сутність, зміст та форми управління: суб'єктивована і об'єктивована. Відтворюються умови переходу від ідеології технократичної парадигми управління до ідеології екогуманізму.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів, що займаються дослідженнями філософії управління, теорії управління, соціології управління, психології управління, політології, а також для менеджерів-практиків, усіх, хто цікавиться проблемами системного аналізу управління і розбудови інтегративного управління технічною сферою, суспільством і природою.

Bekh Yu. V.

В 55 Philosophical Modus of General Management Theory : monograph / Yu. V. Bekh ;
Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov
University. – Kyiv : Dragomanov NPU Publishing House, 2013. – 476 p.

The monograph discusses the conceptual approach to the world view and ideological background for the development of the general management theory. It is shown that in the early 21st century its theoretical solution is the principal task for philosophy and for the whole range of social sciences, as it predetermines the formation state and progress of the ontological, organizational and informational unity of the world community and its integrity. The monograph describes the nature, essence and content of cognitive principles of theory solution as well as ideological confrontation in the sphere of technical, biological and social systems management. Management philosophy is viewed as a semantic field and major epistemological tool for investigating the problem, in the discourse of which the researcher's adequate organizational consciousness and cognitive culture are formed. The nature, essence, content and forms of management (subjectified and objectified) are studied on the example of biological systems management. The author reproduces the conditions of transition from the ideology of technocratic management paradigm to the ideology of ecohumanism.

The monograph is recommended to researchers, teachers, postgraduates, masters and students researching the philosophy of management, management theory, sociology of management, psychology of management, political science, as well as to practitioners and to everyone who deals with the problems of system analysis of management and development of integrative technology, society and nature management.

УДК 141.7(082.1)
ББК 87,021

ISBN 966-8126-19-X

© Бех Ю. В., 2013
© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013

Вступ

Актуальність дослідження філософських засад управління технічними, біологічними і соціальними системами зумовлена тим, що будь-яка галузь знання, досягнувши певної стадії зрілості, вимагає рефлексії власних підстав буття. Суть когнітивного аналізу полягає у зведенні до єдиного смислового поля різних видів управління. Аналогом у цьому випадку є праця Г. Гегеля “Філософія релігії”, у якій він довів закономірність виникнення і розвитку релігійних вірувань (А. Гулига), не відтворюючи механізмів самого релігійного дійства, що було сприйнято однією частиною його послідовників як атеїстичне вчення, а іншими – як незаперечне існування і пояснення незнищенності Бога.

Мова йде про філософський образ загальної теорії управління, або її філософський модус. Модус (от лат. *modus*) – міра, образ, спосіб, вид існування обо дії чого-небудь. У логіці застосовується для позначення різновидів форм умовиводів. Спіноза вважав, що модуси – різні стани, що приймає єдина субстанція.

Підстав для вивчення світоглядно-ідеологічних засад загальної теорії управління – достатньо. По-перше, це онтологічні причини. Вони полягають у тому, що сучасна наука достеменно доводить: технічний, біологічний і соціальний світи тісно взаємопов’язані атрибутивними властивостями людини, і тут діють одні закономірності у сфері управління.

По-друге, екологічні причини, що нині загрожують масштабними катастрофами існуванню світової спільноти, є наслідком неякісного управління технічними і біологічними системами, на які перенесли принципи технічного управління.

По-третє, праксеологічні причини, оскільки масштабні трансформації у контексті глобалізації і глокалізації сучасного соціального світу істотно актуалізують проблему обґрунтування найбільш результативних форм і способів організаційної взаємодії у системах управління різними сферами та ієрархічних рівнів.

По-четверте, когнітивні причини полягають у тому, що теорію управління, яка має логіку утворення родо-видових понять і три види рефлексії: елементарну, наукову і філософську, не можна створити, порушивши загальні рівні теорії пізнання. Регулювальну роль філософії сформулював Г. Гегель висловом: “Філософія керує уявленнями, а вони керують світом”.

По-п’яте, існують формаційні причини. В основі дезорганізованого капіталізму і соціалізму / комунізму типу СРСР знаходиться криза управління, викликаного непристосуванням управлінських систем до умов буття відкритого суспільства.

По-шосте, наявні загальноцивілізаційні причини, що охопили планетарне життя з усіх боків і спрямовують його у єдине еволюційне русло соціального розвитку.

По-сьоме, є причини національного походження, оскільки трансформація українського суспільства та його інтеграція в європейський і світовий простір потребують відповідного наукового забезпечення: скасування старих та створення низки нових організаційних структур і технологій управління.

По-восьме, наразі існує конкуренція у сфері розробки загальної теорії управління, оскільки корпоративний менеджмент затьмарив кібернетику і соціальне управління і намагається

охопити непритаманні йому сфери, наприклад, державного управління.

По-дев'яте, виникли кадрові причини, оскільки відсутні програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації керівників у алгоритмі стійкої нерівноважності, до якої трансформується світова економіка.

По-десяте, філософія а priori покликана шукати єдині світоглядно-методологічні підстави і відповідну ідеологію для пояснення організаційної взаємодії у глобалізованому суспільстві.

По-одинадцяте, освітянські причини вимагають оновлення змісту і форм професійної освіти нового покоління фахівців з управління.

Гостроту проблеми посилюють наступні чинники: а) субстанційна єдність технічних, біологічних і соціальних систем; б) становлення інформаційної і організаційної єдності світової спільноти; в) залежність управління від самоорганізації і саморегуляції природних процесів, що ставить людину в певні рамки організаційної поведінки; г) потреба людини надалі синхронізувати, планувати і розбудовувати не тільки власний розвиток, але й системи, які її обслуговують та у яких вона самореалізується (технічні та соціальні).

Стан наукової розробки проблеми свідчить про те, що управління різних видів (технічне, біологічне, соціальне) ставало предметом дослідження як теоретиків так і практиків. Корисні ідеї було накопичено в концепціях філософії техніки, філософії біологічних систем, філософії соціальних систем, філософії гуманістичного менеджменту. Серед фундаторів: А. Ампер, Г. Бейтсон, А. Берг, С. Бір, Н. Вінер, Є. Геллер, У. Ешбі, Г. Клаус, Хайнц фон Форстер, К. Шенон та інші.

Не залишили поза увагою досліджувану проблематику вітчизняні українські та російські дослідники. Так ідеї управління техносферою, філософії техніки, техногуманізм

досліджувались В. Веселовським [94], І. Вишнеградським, В. Глушковим, Р. Мартиновим [287; 288; 289], В. Мельником, Г. Поваровим, К. Пупковим, Л. Рижак [405], А. Слепцовим [55], О. Тіхоновим [476; 477; 478], О. Товажнрянським [479], І. Цикуновим [534], Б. Українцевим [491], В. Федоровим [500] та ін. Гуманізм як світоглядна парадигма, екологічний світогляд, екогуманізм, розглядалися в роботах М. Бойченко [71], О. Валуйського [85], К. Корсака [230], В. Литовкою [262], Р. Мартинова [287-290], С. Михайлюк [315], О. Молотова [319], Т. Радзіняк [397], З. Самчука [418; 419], Е. Семенюком [422], Е. Соботович [439], І. Степаненко [457], Т. Чорноштан [536] та ін. Філософські основи управління соціальними системами стали предметом дослідження В. Афанасьєв [23], В. Беха [45-48], В. Воронкової [101; 102; 103], О. Гаєвської [106], Л. Голубкової [408], Д. Дзвінчука [155; 156], Т. Заславської, М. Лапіна, М. Лукашевича [264], В. Мірзояна [311; 312; 313], Н. Наумова, В. Розіна [408], С. Попова [376], О. Пономарьова [370; 371], В. Полікарпова [368], І. Прангвішвілі [384], В. Румянцева [411], Л. Скібіцької, О. Скібіцького [432], В. Токовенко [481], М. Туленкова [485-489], В. Цикіна [533], І. Шавкун [541], М. Шепелєва [549], Б. Шевякова [546], Г. Щедровицького [554] та багатьох інших.

Спеціально філософськими аспектами кібернетики у минулому переймався Клаус Георг (1912-1974) – німецький автор відомих праць “Кибернетика и философия” (1963), “Кибернетика и общество” (1967) [218 ; 219]. До цього можна додати праці Людвіга фон Берталанфі, В. Налімова [333], Б. Бірюкова [61-62], І. Новіка [338], І. Макарова [272], О. Мороза [321], Б. Петрова і В. Пекеліса [360], Б. Українцева [491], В. Паріна, О. Спіркіна, Є. Геллера [354], М. Жукова [180-181], В. Веселовського [94], С. Іванова [191], З. Ровенського [406], С. Шалютіна [542], А. Урсула [497] з цього напрямку.

Прикро усвідомлювати, що довгий час марксистсько-ленінська філософія відкидала кібернетику як псевдонауку і не займалася нею. “Навіть відомі представники конкретних наук спочатку ставились, – за свідченнями Г. Клауса, – до кібернетики у вищій мірі скептично. Але період загальних сумнівів швидко завершився” [219, с. 13-14].

Практики намагаються самотужки створити філософський образ управління. Тут можна послатися на працю Олівера Шелдона “Філософія управління” (1924) [592], праці з аналогічною назвою російських авторів Л. Голубкової і В. Розіна [408], А. Назаретяна [331], І. Богачека [64], П. Щедровицького [554], публікації В. Дієва [157-159], Б. Соколова, Є. Цивірко, Р. Юсупова [444], В. Мірзояна у журналах “Вопросы философии” [313] і “Проблемы теории и практики управления” [311-312], вітчизняних авторів В. Кременя [235; 417], В. Беха [22; 48; 417], В. Воронкової [102; 103], В. Лисого [270], О. Миголатьєва [305], О. Пономарьова [370-372], І. Шавкун [541], С. Попова [375-376], І. Гончаренко [135], численні публікації про японську філософію управління виробництвом [467] і особливо персоналом [569].

Практикам запропоновано низку підручників [170; 479; 507], відкрито сайт [506]. Приємним винятком є колективна праця вітчизняних авторів В. Кременя, С. Пазиніча і О. Пономарьова, яка так і називається “Філософія управління” (2007), що затверджена Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів [236].

Після того ж, як кібернетика втратила свою провідну роль у обґрунтуванні цілісної теорії управління, дослідники вже не цікавилися нею і почали займатися окремими її складовими: а) філософією техніки, б) філософією біологічних систем, в) філософією соціальних систем.

У сфері філософії техніки ця проблематика зафіксувалася технократичною свідомістю та відповідним світоглядом і культурою. Технократизм як предмет аналізу цілеспрямовано не

розглядався, але його владна складова у науці досліджувалась у працях Х. Арендта, Б. Беррі, М. Вебера, Е. Гідденса, Р. Даля, Х. Лассуелла, С. Льюкса, К. Маркса, Ч. Мерріама, Т. Парсонса, Б. Рассела, Д. Ронга, М. Фуко, П. Морріса та ін. З різними аспектами влади пов'язані праці В. Андрущенко, О. Бабкіної, Л. Байрачної, В. Беха, І. Васильєва, В. Горбатенка, Р. Зимовець, І. Кресіної, М. Калініченка, І. Кураса, Ю. Левінця, В. Ледяєва, О. Ледяєвої, М. Михальченка, В. Пазенка, К. Райди, Ю. Романенка, Ф. Рудича та ін. У вітчизняній філософії основи дослідження технократичної свідомості були закладені представниками київської філософської школи (М. Булатов, В. Князєв, С. Кримський, А. Лой, В. Лях, Р. Мартинов, В. Шинкарук).

У сфері філософії біологічних систем також накопичена певна джерельна база з цієї проблеми. Тут є монографічні праці, наприклад, І. Шмальгаузена [551], Ю. Горського [137-138], М. Матвєєва з проблем самоорганізації передбіологічних і біологічних систем [293], А. Мельникова – з біокібернетичних систем [297], В. Федорова – про взаємозв'язок фізіології і кібернетики [500], В. Єськова [177], В. Зілова, А. Адайкіна [5], І. Добриніна, Ю. Добриніна, В. Лазарева, А. Хадарцева – про нові напрями у клінічній кібернетиці.

У сфері філософії соціальних систем також є напрацювання дослідників, у яких розкриваються філософські засади управління. Наприклад, у Н. Слядневої є праці з соціальної кібернетики [437], В. Андрущенко [16], В. Кременя, Д. Табачника і В. Ткаченка [492-493] – з проблем організації і самоорганізації суспільства, В. Анохіна, Н. Божко, Н. Морозова – з кібернетики другого порядку [18], І. Ладенко, В. Разумова, А. Тесмінова – з інтелектуальних засад систематизації [251], А. Колєснікова, В. Яковлева – з кібернетики як попередника інформатики [214; 224], А. Черепа і К. Потопа – з реінжинірингу як філософії управління [535], І. Цикунова – з інформаційного простору суспільства [534] та ін.

Окрему систематизацію джерельна база отримала у ході аналізу філософії гуманістичного менеджменту [103, с. 11-13] в контексті розвитку історії філософської і управлінської думки. Варто назвати деякі теорії західних філософів, у контексті яких були представлені лише певні ідеї гуманістичного менеджменту. Ці ідеї зустрічаються в теоріях “людської сторони підприємства” (Дугласа Мак-Грегора), трудової мотивації (Ф. Герцберга), “революції в свідомості” (А. Печчеї), “революції надії” (Е. Фромма), “ієрархії потреб” (А. Маслоу), “психотерапії на практиці” (Е. Франкла), “людських відносин” (Е. Мейо, Ф. Ротлісбергера, У. Діксона), “нових людських відносин” (Р. Бекхарда, Р. Блейка, Дж. Моутона), “гігієнічної мотивації” (Ф. Герцберга), “чотирьох систем” (Р. Лайкерта), “ситуативного керівництва” (Мол Герсі і Кеннет Бланчарда). З огляду на сказане вище, слід зазначити, що в умовах глобалізації виникла об’єктивна потреба в дослідженні цього нового наукового напрямку, який міг би пояснити проблеми людського розвитку як на рівні регіону, так і на глобальному рівні, щоб подолати глибокі деформації, що виникли на стартовому етапі процесу модернізації.

Соціально-антропологічні засади аналізу філософії гуманістичного менеджменту представлені у працях класиків соціогуманітарних і управлінських наук, зокрема: а) інституціоналістів (Т. Веблена, А. Гелена, Дж. Бернарда, Л. Томпсона, Т. Парсонса, Дж. К. Гелбрейта, Дж. Коммонса та ін.); б) неоінституціоналістів (Д. Норта, Р. Коуза, Дж. Б’юкенена, П. Рікера, О. Уільямсона, А. Степана, Е. Острома, П. Холла); в) “соціології розвитку” (Д. Лернера, У. Мура, А. Етціоні, У. Ростоу, Е. Гідденса) та “політології розвитку” (Г. Алмонда, Л. Пая, С. Гантінгтона, Р. Інглегарта).

Спроби обґрунтувати загальну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами здійснювалися неодноразово впродовж майже усього

XX століття і не припиняються дотепер, тобто до початку XXI століття. Щоб переконатися у правоті цієї тези, досить простежити долю таких відомих теорій, як: а) загальна теорія організації (тектологія О. Богданова); б) загальна теорія систем (системологія); в) загальна теорія управління (кібернетика); г) системна соціальна теорія (соціальна системологія Ю. Рєзніка) та ін.

На думку Ю. Рєзніка, наприклад, названі вище три інші теорії варто розглядати “у якості найбільш загальних теоретичних передумов розвитку соціальної системології” [402; с. 298]. Ми ж вважаємо, що системна соціальна теорія (соціальна системологія Ю. Рєзніка) не має концептуального стрижня, а тому не буде розглядатись у нашому дослідженні [402]. Названі праці складають перший рівень найбільш обґрунтованих учень, що здатні сприяти розробці загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Кібернетика чи не єдина з теорій, що наполегливо займається опануванням обраного предмета науки, пройшла декілька етапів розвитку і на кожному з них набувала нової якості. Основу цієї теорії склали три принципи, що дозволяють віднести те або інше явище до управління: а) наявність процесу передачі, обробки і зберігання інформації; б) наявність телеологічного ефекту, або цілепокладання; в) наявність механізму зворотного зв'язку для коригування дій з досягнення цілей. Вона, кібернетика, досліджує переважно загальні закономірності функціонування механізмів управління, що вже склалися, а не їх розвиток через процеси самоорганізації, оскільки останнє є предметом синергетики [226, с. 98]. У науковій літературі виокремлюють три етапи її становлення: докібернетичний, системно-кібернетичний і посткібернетичний, або сучасний [477]. В. Стьопін і В. Аршинов виокремлюють, наприклад, класичний, некласичний і постнекласичний підходи.

Нині спостерігається фатальна для організації соціального розвитку недооцінка управління. Ми схильні пояснити її відсутністю інструментарію, адекватного закономірностям нового етапу розвитку світової спільноти у перехідний період. Це особливо проявилось, коли предметом науки стали функціональні системи. Свідченням того є антисистемний рух управлінської думки, спрямований проти вузькотехнологічного менеджменту і проти перенесення системного аналізу і кібернетичних моделей на соціальні організми і організації. Він ще не є конструктивним і виступає як протестний. Йдеться про екзистенціальну теорію управління Дж. Одіорне і антисистемний підхід до організації і управління К. Вейка, Р. Грінвуда, А. Петтигрю, С. Робінса, Б. Роуена, С. Ренсона, В. Худоби, Д. Сільвермена, Б. Хайдингса і ін. [Див. : 477, с. 54]. Об'єднує усіх цих авторів гуманітаристська методологічна позиція, вироблена на базі екзистенціальної філософії, феноменології Е. Гуссерля, ентометодології, символічного інтеракціонізму.

Звичайно, є й паростки новітніх підходів до формування методологічної бази досліджень у світі, що стає нерівноважною і специфічною. Пошук нової управлінської парадигми йде сьогодні досить широким фронтом: відбувається активне заглиблення в історію управлінської думки, управління пов'язується з цивілізаційними змінами і процесами глобалізації, з духовним відродженням суспільства і особи, з владою і політичною стабілізацією, з проблемами досягнення економічної ефективності і соціальної справедливості [Див. : 39; 192; 308; 496]. На іншому рівні серед найбільш поширених підходів можна виокремити: а) економічний; б) політологічний; в) соціологічний; г) психологічний підходи до визначення філософських рис соціального управління.

Окремо слід розглядати аналогічні ідеї, що їх накопичила і опрацьовує наука державного управління. У літературі з питань державного управління, як зарубіжній, так і вітчизняній,

нескладно знайти відповідні сюжети, що виокремлюють його значимі характеристики і, відповідно, розходження з поняттям “administration”. Зокрема, наголошується, що досить істотна різниця між двома поняттями полягає в тому, що це поняття означає “служити, задовольняти”, а “management” – “контролювати, досягати результатів”. Інакше кажучи, з одного боку, “служба, обов’язок та практика”, з другого, – “результати, ефективність, цілеспрямованість та наука” [593]. Відповідно, із цих визначень випливає, що “administration” (адміністрування) надає істотної переваги такому аспекту, як дотримання службами інструкцій, тоді як для менеджменту пріоритетними є: а) досягнення результатів; б) персональна відповідальність менеджера щодо досягнення результатів” [481, с. 49]. Більш детально про співвідношення цих семантичних одиниць можна знайти у науковій праці В. Андрущенко і В. Савельєва “Освітня політика (огляд порядку денного)” [17; с. 155-177].

На третьому рівні накопичуються окремі ідеї, на основі яких можна було б створити спочатку парадигму, а згодом концепцію і, зрештою, загальну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами [19; 65, с. 113; 132, с. 10, 12; 209; 248, с. 72].

Існують й інші оригінальні підходи до створення загальної теорії управління. Поки не вдалося створити єдину теорію управління, М. Анголенко пропонує це зробити на основі ідеї К. Павлова про систему головних функцій (СГФ), або, за визначенням розробника, – MFS (Main Fastens Systems) [14, с. 11-12].

Джерелом для розробки загальної теорії управління можна розглядати й відому теорію рівноваги [470], яку обстоювали свого часу О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюринг, К. Каутський, О. Богданов та ін. і яка в СРСР була оцінена як “ворожа марксистсько-ленінській філософії вульгарно-механістична і антидіалектична теорія, яка переносить на усі явища природи і

суспільства закон рівноваги, що діє в галузі механіки”. Прибічники теорії рівноваги вважають рівновагу природним і “нормальним” станом, а рух, розвиток – тимчасовим і швидкоплинним. Джерело руху ця теорія бачить у боротьбі зовнішніх протилежних сил. Теорія рівноваги заперечує внутрішні протиріччя предметів і явищ і боротьбу внутрішніх протиріч як джерело розвитку.

Ще простіша картина склалась у сфері професійної підготовки менеджерських кадрів. За словами П. Друкера, “робота над підвищенням продуктивності працівників розумової праці тільки починається. У 2000 році ми знаходимося приблизно там, де знаходилися працівники фізичної праці (по продуктивності) в 1900 році” [164, с. 180].

Окрім того, варто зазначити, що багато зарубіжних авторів, прогнозуючи перспективи розвитку менеджменту і намагаючись оцінити його досягнення протягом століття, навіть не піднімаються до рівня розуміння необхідності розробки загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами в умовах організаційної і інформаційної єдності світової спільноти.

Отже, опрацювання світоглядно-ідеологічних і методологічних підстав універсальної управлінської діяльності – її предмета, принципів, методів, засобів і інших базових понять – сьогодні винятково актуальна проблема.

Проблемна ситуація дослідження полягає у необхідності обґрунтування цілісної концепції світоглядно-ідеологічних засад загальної теорії управління, у полі зору якої знаходиться три види організаційних взаємодій: управління технічними системами, управління біологічними системами і управління соціальними системами, тобто виникає потреба привести існуюче на практиці парадигмальне різноманіття знань про управління до єдиного смислового знаменника – родового поняття “управління”.

Об'єкт дослідження – сукупність організаційних відносин, що пронизують усі сфери соціального буття сучасної людини і подані у теоретичній галузі різноманіттям управлінських парадигм, що охоплює технічні, біологічні і соціальні системи.

Предмет дослідження – філософські засади формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Головна гіпотеза дослідження – накопичене світовою спільнотою парадигмальне знання про види і різновиди організаційних відносин у сфері техніки, біології і соціального світу можна звести до єдиної смислової картини на більш високому рівні утворення понять завдяки когнітивному потенціалу філософії управління, що має висвітлити їх генезис, світоглядно-ідеологічні компоненти і головні філософські характеристики: природу, сутність, зміст, форми, онтологію, морфологію і функціонал.

Мета дослідження полягає у філософському осмисленні механізму формування цілісної концепції загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Розділ I

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

1.1. Загальна теорія управління – як головний концепт дослідження

Завданням цього підрозділу є уточнити концепт філософських засад формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами, тобто окреслити предмет дослідження. Ми виходимо з того, що термін “концепт” (від лат. *conceptus* – поняття) – це зміст поняття. Його смислова наповненість – у відволіканні від конкретно-мовної форми його вираження [337, с. 503].

Інакше кажучи, концепт – це логічно-інтуїтивна схема вивчення проблеми, встановлення зв'язку між його елементами, а концептуалізація є особливою формою пізнання дійсності [508, с. 262]. Отже, потрібно розкрити сенс предмета дослідження, що прихований у інтегрованому вислові “філософські засади

формування загальної теорії управління”, а водночас й межі дослідницького поля.

Для розгортання філософського аналізу предмета цього дослідження необхідно зробити одне важливе уточнення. Коли йдеться про загальну теорію управління, ми маємо на увазі зміст, закладений у словниках в термін “кібернетика”, але з певними відмінностями. Пояснимо, у чому тут справа.

Кібернетика (від др.-грец. κυβερνητική / *kybernetike* – “мистецтво управління”; κυβερναο – “правлю кермом, управляю”; κυβερνήτης – “керманич”, зокрема від цього кореня походять слова “губернатор”, або англ. government – “уряд”) – наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації в системах живої і неживої природи природного і штучного походження. Слово “кібернетика” (гр. “мистецтво керманича”) вперше вжив як термін для управління в загальному розумінні давньогрецький філософ Платон [217]. Інше визначення (В. Глушков) – наука про загальні закони отримання, зберігання, передавання й перетворення інформації у складних системах управління.

Значний внесок у становлення та розвиток кібернетики зробили, як відомо, українські вчені М. Амосов, П. Андон, А. Анісімов, І. Войтович, В. Глушков, В. Губарєв, В. Дейнека, Ю. Єрмольєв, М. Згуровський, О. Івахненко, І. Коваленко, В. Королюк, Ю. Кривонос, В. Кунцевич, С. Лебедєв, О. Летичевський, І. Ляшко, А. Морозов, О. Палагін, В. Редько, І. Сергієнко, В. Скопецький, В. Скурихін, К. Ющенко [217].

Тож ми вважаємо за доцільне у подальшому розводити поняття “кібернетика” – як наука про інформаційний обмін в управлінні технічними, біологічними і соціальними системами і між ними, а “управління” – як наука про організаційну взаємодію людей у горизонті трьох різних об’єктів і між ними, а також як такі, що різняться засобами і технологіями. Формування нового наукового

напрямку в правовій науці – інформаційне право – закріплює цю різницю між даними явищами у праві.

Почнемо аналіз головного концепту з уточнення терміна “філософія”. Здавалося б, – немає жодних проблем, однак, це далеко не так, і завдання це непросте, оскільки автори французького “Словника філософської мови” приводять 60 визначень “філософії” [578]. Проте, на наш погляд, існуючі формулювання філософії вдало узагальнені в “Философской энциклопедии” (1970): це – “форма суспільної свідомості, спрямована на вироблення цілісного погляду на світ і на місце людини в ньому, що досліджує онтологічні, гносеологічні, аксеологічні, естетичні і етичні аспекти “суб’єкт-об’єктних” взаємовідносин” [503].

У чому ж полягає пізнавальний потенціал філософії, і у чому полягає суть філософського аналізу? У процесі розмежування філософського і наукового предмета дослідження використовується такий методологічний принцип, як рефлексія. У “Філософському словнику” (2006) зазначається, що існують три види рефлексії: елементарна, наукова і філософська. Елементарна рефлексія повертає суб’єкт до самоаналізу своїх вчинків і знань. Наукова рефлексія спрямована на аналіз прийомів і методів пізнання, які використовуються в тій чи іншій сфері дослідження [509, с. 809]. Філософська рефлексія, окрім критичного принципу, що дозволяє описати, пояснити і спрогнозувати наслідки закономірностей, формує евристичний принцип пізнання, тобто виконує роль джерела знання. Це можливо завдяки тому, що саме “філософська рефлексія сконцентрована на усвідомленні і осмисленні граничних підстав буття, мислення і людської культури в цілому” [509, с. 717].

До цього треба додати, що аналіз поняття – це та сила, якою філософія впливає на науку. Це підтверджує і Г. Гегель, який на питання, що таке філософія, відповідав: “Своєрідна риса цієї науки полягає в тому, що в ній її поняття лише, мабуть, становить її першопочаток, насправді весь розгляд цієї науки є доказ і, можна

сказати, власне знаходження цього поняття; поняття є по суті результат такого розгляду” [109, с. 8].

Філософія хоч і тісно пов’язана з наукою, але не тотожна останній. “Наука – сфера людської діяльності, метою якої є вивчення предметів і процесів суспільства, мислення і природи, їх властивостей, відносин і закономірностей; соціальний інститут, що забезпечує виробництво знання, його накопичення, використання і зміну, система знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, а також окрема галузь таких знань. У ширшому сенсі, під наукою розуміється об’єктивно достовірне і систематичне знання про явища природи і життя людини, представлених з погляду їх закономірності і незмінного порядку” [509, с. 582].

Філософські детермінанти, а ми їх вивчаємо як засади, складають те, що ми називаємо філософською основою теорії управління. У дослідженні ми розрізняємо поняття “засади” і “основи” у такому ключі, як вони вжиті у законодавчому акті України [184]. Для нас поняття “основи” ширше від поняття “засади”. Крім філософських основ, теорія управління має й інші детермінанти.

Тож, явище, що ховається у терміні “основа” – це те, що для предмета теорії управління є генетично поданим, онтологічно беззаперечним, що зумовлює головні особливості його суті, межі його просторово-часового перебування, що забезпечує сталу динамічну єдність його структури і змісту.

Пояснюється це наявністю у феномена управління, як і в усього на світі, причин його виникнення, розвитку і функціонування, і їх досліджує теорія управління. Але, окрім них, існують ще і причини цих причин. Або загальні підстави буття управлінської реальності. Маючи метафізичний, онтологічний, культурологічний, антропологічний, екзистенціальний характер, ці підстави, саме їх ми називаємо основами формування теорії управління, не є

предметом чистої теорії управління, а складають предмет філософської рефлексії.

Отже, філософські засади – це сукупність детермінант формування теорії управління, що вивчаються і залучаються до дії у ході духовного виробництва. Згодом ми ще повернемося до цього і подамо елементи виробництва, що, з одного боку, є продуктами філософського аналізу і у сукупності складають її філософську основу, а з іншого, – протистоять метафізичним, онтологічним, методологічним, культурологічним, антропологічним, екзистенціальним і іншим чинникам.

Окремого аналізу потребує термін “формування”. У “Толковом словаре живого великорусского языка” В. Даля термін “формировать” пов’язується, як відомо, з чимось таким, що має власну онтологію і означає “набирати, будувати, складати, доповнювати до повного складу” [147, с. 538]. У словнику іншомовних слів за редакцією В. Льохіна та Ф. Петрова його подано у двох значеннях, а саме: а) утворювати, б) надавати форму. Це означає, що у ході спеціального дослідження процесу управління технічними, біологічними і соціальними системами потрібно виявити, саме чому надається гармонійна форма і яка, а також, що і як утворювати.

За змістом термін “формування” – це процес надання форми чому-небудь; у широкому сенсі під формуванням розуміють будь-який процес, в якому будь-чому надається стійкість, закінченість, певний тип, або щось створюють, організують, складають, сполучають [517]. За характером – це спонтанний процес без обмежень у часі і просторі, без національної приналежності, на відміну від раціонального процесу управління, у якому обов’язковими елементами є мета, суб’єкт, термін виконання, засоби реалізації і інші параметри проектно-конструкторської діяльності.

При цьому наголосимо, що визначення соціальної проблеми управління принципово відрізняється від визначення соціальної

задачі. Різниця полягає у тому, що для вирішення проблеми ще немає засобів, і цим вона якісно відрізняється від задачі, для вирішення якої завжди є засоби. “Сама задача, – пише К. Маркс, – виникає лише тоді, коли матеріальні умови її вирішення уже є в наявності, або, у крайньому разі, знаходяться у процесі становлення” [282, с. 7]. В іншому місці К. Маркс висловлюється з цього приводу більш категорично, а саме: “Задача виникає водночас із засобами свого вирішення” [284, с. 98].

Аналізуючи глибше предмет дослідження, уточнимо сенс поняття “управління”, що не збігається з терміном “організація”. Питання про розмежування теорії організації і науки про управління в дослідженнях, що проводяться, і опублікованих працях вирішується неоднозначно [307].

Сенс поняття управління може бути розкритий тільки через філософські категорії причинності і доцільності, структури і функції і ряду інших. Тож, термін “управління” є надзвичайно складним, якщо його навіть не ставити у синонімічний ряд з терміном “організація”, оскільки він стосується технічних, біологічних і соціальних систем.

Будь-який смисл може бути розпакований. З цього приводу Гегель писав: “Поняття для свого розвитку не потребує жодних зовнішніх стимулів; його природа, що включає в себе протиріччя між простотою і відмінністю і саме тому неспокійна, спонукає його до самоздійснення, вона змушує його розгортати і робити дійсною відмінність, що існує в ньому самому тільки ідеально, тобто в суперечливій формі нерозрізненості; так призводить вона до того, щоб шляхом знімання його простоти як певного недоліку, певної односторонності зробити його справді цілим, до того ж первісно воно містить у собі тільки спроможність” [118, с. 12].

Термін “управління” має, як мінімум, мовою науки – три дискурси: технічного, біологічного і соціального походження і призначення. Існують, як відомо, словники з управління технічними і соціальними системами. Ми маємо визначитись щодо

його інтегрованої форми і розглянути як суперечність соціального буття.

Отже, ми розглядаємо філософський дискурс не просто як вживання певного категоріального апарату, що обслуговує життєдіяльність людини та її утворень, а як символічну репрезентацію феномена управління загалом, як його вироблення, теоретичне обґрунтування його системної цілісності і зв'язку із зовнішнім світом на прикладі таких геологічних процесів, як техноценоз, біоценоз і соціоценоз.

Навіть перший погляд на віддзеркалення управління у такій площині свідчить про те, що воно сьогодні потребує уваги філософів і теоретиків, оскільки: а) перебуває у кризовому стані, про що свідчить сучасний стан техніки (наприклад, Чорнобиль (Україна, 1986), Фокусіма (Японія, 2011), катастрофа “Челенджера” (США, 1986), спалах у світі епідемії СНІДу (1999), інші катаклізми біо- і соціосфери); б) рекомендації щодо його модернізації не мають узагальненого характеру, а направлені на вирішення дрібних питань практичного спрямування. Ось що з цього приводу зазначає професор О. Тихонов: “Склався, – пише він, – величезний ринок рекомендацій практикам, як їм краще всього і ефективніше вести свою справу. Одна “панацея” конкурує з іншою, а тим часом у науці немає згоди відносно природи і функцій управління, його відмітних ознак і якостей. Здається, що може бути простіше – розкажіть спочатку, що таке управління, а потім, як його удосконалювати” [477, с. 32].

Тому ми, перш, ніж приступити до вивчення філософських засад управління, маємо визначитися з його дефініціями. Існує багато поглядів, а відповідно й визначень щодо цього явища. Найрадикальнішими є погляди математиків, що працюють у сфері кібернетики, і соціальних менеджерів, що обслуговують організаційні потреби держави, громадянського суспільства і ринкової економіки. Ми ж виходимо з того, що управління розглядається як “вбудований в соціальний процес свідомо

сконструйований соціокультурний механізм регуляції стосунків між учасниками спільної діяльності, що поєднує їх інтереси, організацію і самоорганізацію, формальні і неформальні норми, досягнення продуктивних цілей і стійкості соціальних зв'язків” [477, с. 260].

Певну плутанину вносять спостереження і подальше тлумачення багатьох природних явищ, які зовнішньо нагадують управління. Наприклад, відомий фахівець у галузі філософії управління академік В. Афанасьєв у визначенні сутності управління в “Большой Советской Энциклопедии”, вважає, що воно являє собою “елементарну функцію організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує збереження їхньої визначеної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності” [76, с. 33].

Більш точним, на наш погляд, є визначення, запропоноване О. Спіркіним, згідно з яким “управління – це функція будь-якої організованої системи, спрямована на збереження її якісної визначеності, на підтримку динамічної рівноваги із середовищем та на її розвиток”. Автор вважає управління своєрідним відгуком “на всю суму інформаційних взаємодій системи”, спрямованих “на надання їй такої поведінки і стану, такої структурної організації та тенденції розвитку, які б відповідали всій накопиченій цією системою інформації та враховували б її об’єктивні потреби”. У такому контексті, він вважає управління орієнтованим не тільки на інформаційне минуле системи, але й на її майбутнє [454, с. 435].

Близьке до цього, але більш чітке визначення дають білоруські автори М. Д’яченко і А. Кандибович, вважаючи, що управління – це “функція організованих систем, яка забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму функціонування, реалізацію програми діяльності” [169, с. 440-441].

Визнання необхідності філософського осмислення феномена управління знайшло місце і у вітчизняній філософській літературі. Так, наприклад, словник соціальних термінів тлумачить управління

як специфічну функцію “особистих організованих систем природи, суспільства, виробничо-механічної сфери, що забезпечує їх життєдіяльність, цілеспрямовану динаміку їх розвитку, реалізацію конкретних програм і практичних завдань” [514, с. 605].

Донецькі дослідники філософії управління В. Альохін, В. Бурега, С. Поважний та Л. Альохіна вважають, що “у широкому філософському розумінні управління є фундаментальною загальною функціональною властивістю об’єктивного світу, органічної і неорганічної природи, свідомих і стихійних сил, яким притаманні якості закономірності, доцільності, цілепокладання та цілеспрямованості на результат дії” [508, с. 13].

Наведемо й деякі інші визначення, що потрапили до словників і енциклопедій. Управління – “елемент, функція організованих систем різної природи: біологічних, соціальних, технічних, що забезпечує збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності” [511, с. 704]. Це визначення також охоплює предмет нашого дослідження і вписується у його проблемне поле.

Управління – “керування рухом будь-кого / чого, керівництво діями будь-кого” [347, с. 683]. Управління – “дія на керовану систему з метою забезпечення необхідної її поведінки” [339, с. 9].

Усвідомлення цього явища відбувається в контексті формування глобального світовідчуття. “Домінантою глобального світовідчуття є управлінський імператив, або таке ставлення до дійсності, для якого природним є прагнення до розуміння будь-якої проблеми з метою її практичного вирішення,” – вважає В. Терін [472, с. 106]. Він зумовлений гостроконфліктним, перманентно-кризовим характером сучасного буття людства, усвідомлення якого не дозволяє втратити контроль над глобальними процесами і допустити тим самим глобальну катастрофу. Таке розуміння управління (“governance”) у сенсі відповідального правління легко поплутати з простим здійсненням повноважень на управління (“goverment”), однак ці концепції відокремлюються одна від одної.

Жорстка математична логіка управління у техносфері, відсутність концептуальності у сфері управління біологічними організмами та їх організаційними об'єднаннями, розпорошеність ідей і протистояння концепцій у сфері соціального розвитку, особливо у політичній площині, підштовхують нас до пошуку загальних теоретичних засад організаційної взаємодії [488]. Філософія управління слугуватиме нам когнітивним засобом, що сприяє їх пошуку.

Не варто вести мову про кількість концепцій у сфері соціального управління. Їх декілька десятків і кожного року з'являються усе нові і нові. Щоб переконатись у цьому, достатньо зазирнути до відповідних словників з менеджменту або звернутись до вітчизняних праць: “Сучасні теорії менеджменту” М. Туленкова (2007) [487], “Філософія гуманістичного менеджменту” В. Воронкової (2008) [103], “Теоретичні основи раціональності соціального управління” М. Туленкова і О. Чувардинського (2009) [489] та ін.

Оптимізму додає те, що техносфера і соціосфера – це продукти діяльності людини як представника біосфери. Тобто одна і та ж субстанція перебуває у різних організаційних і субстратних формах. Вони приречені на соціальну взаємодію, зокрема й організаційну. “Ми вважаємо, – пише О. Тихонов, – що управління онтологічно пов'язує різні реальності шляхом введення причинно-наслідкових зв'язків між ними, що приводить природний процес у стан цілісності, що свідомо розвивається і спрямовується” [477, с. 171].

Йдеться про формування наукової теорії управління [517]. Позитивно на створення загальної теорії управління були налаштовані, як відомо, француз Анрі Файоль (1841-1925) і росіянин О. Богданов (Маленовський) (1873-1928).

Анрі Файоль у 1916 році опублікував працю “Общее и промышленное управление” [498]. У ній він узагальнив

напрацьовані схеми управління, створюючи струнку, логічно виважену систематичну теорію менеджменту.

Згодом аналогічну ідею більш розгорнуто подав О. Богданов у відомій, але нерозкодованій дотепер праці “Тектология. Всеобщая организационная наука” (1912) [65-66]. “Будь-яка людська діяльність об’єктивно є організуючою або дезорганізуючою. Це означає: будь-яку людську діяльність – технічну, громадську, пізнавальну, художню – можна розглядати як певний матеріал організаційного досвіду і досліджувати з організаційної точки зору. У буденній мові словам “організувати”, “організація”, “організаторська діяльність” надається сенс вужчий, більше спеціальний. Але якщо ми захочемо дати поняттям наукову визначеність і точність, то цей буденний сенс їх не може бути утриманий як невиразний і такий, що містить в собі непослідовність – заплутаний, нечіткий, суперечливий” [65, с. 69]. О. Богдановим протягом тривалого часу, а саме: з 1912 і до 1928 року, володіла “всепроникаюча моністична цілеспрямованість: пошук організаційних зв’язків світового цілого”.

Ідея всезагальності науки організації була сприйнята у Росії на початку 20-х років ХХ століття як ідеологічне протистояння матеріалістичній філософії. Вона отримала у класиків марксизму навіть власне визначення – “емпіріомоністична філософія О. Богданова” [65, с. 19]. З приводу цієї ідеї, всезагальності організації, М. Бухарін у 1920 році писав В. Леніну: “Раніше Богданов стояв на позиції визнання філософії. Зараз він філософію знищує ... “Тектологія” є, за Богдановим, заміна філософії. Вона виключає “гно(у!)сеологію” [65, с. 19]. Це був зворотний погляд марксистів на філософію через управління.

Наразі перед нами постала світоглядно-ідеологічна і методологічна проблема інтеграції викладеного вище змісту трьох дискурсів, що існують у сфері управління, у єдину несуперечливу картину, на основі якої можна в умовах становлення організаційної

єдності світової спільноти створити загальну теорію управління соціальним розвитком.

Ми вважаємо, що тут доцільно використати методологічний засіб, який ввів у науку Мішель Фуко – поняття диспозитиву [521, с. 338]. У методологічній частині ми подамо більш розгорнуто це поняття, бо воно відіграє провідну роль у “зведенні” у несуперечливу картину управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Таким чином, ми можемо сформулювати головний концепт дослідження. На основі зроблених уточнень можна намітити специфіку “філософії управління”, тобто тієї інтелектуальної сфери, де перетинаються пізнавальні інтереси філософії і управління: вона вивчає концепції про місце і роль людини-суб’єкта в системі управління, а також форми і способи їх реалізації у функціонуванні і розвитку систем управління.

Як самостійна філософська дисципліна, “філософія управління” ґрунтується на двоякій основі – формального і змістовного характеру. Спроба формальної аргументації неминуче обернеться повторенням вже викладених свого часу Фрідріхом Шелінгом аргументів щодо права на самостійне існування іншої філософської дисципліни – “філософії мистецтва”. Відомо, зауважує він, як “безсовісно зловживають поняттям філософії”. Поєднання слів “філософія” і “мистецтво” здається сполучає протилежні суті – ідеальне, суб’єктне, з одного боку, і об’єктивну реальність – з іншого, проте “філософія мистецтва” не перестає бути сферою філософського пізнання, оскільки (і доки) націлена на характерну для філософії “безумовну загальність” [547, с. 66].

Змістовна ж аргументація *raison d’être* “філософії управління” припускає аналіз філософської думки з погляду відображення фундаментальних проблем управління.

Отже, філософські засади, що полягають у обґрунтуванні природи, сутності, змісту, форм і видів управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також у формуванні

організаційної свідомості, організаційного світогляду і культури, створенні ідеології і методології цього дослідження, є концептуальною основою для практичної розробки завдань подальшої проектно-конструкторської роботи з обґрунтування управління технічними, біологічними і соціальними системами у дискурсі формування інформаційного суспільства в Україні [184].

Зрештою, у якості висновку з розглянутого вище, дамо відповідь на питання, що дає філософія дослідникам управління технічними, біологічними і соціальними системами? Відповідь буде короткою. Філософські питання будь-якої природничої науки мають принаймні чотири важливі аспекти:

По-перше, світоглядно-ідеологічний, що характеризує, головним чином, вплив цієї науки на розвиток філософії – збагачення її законів, уточнення змісту категорій. Одним з аспектів дослідження філософських засад науки є аналіз основних понять відповідної дисципліни. Адже в понятійному апараті, передусім, відбивається специфіка предметної сфери, яка вивчається засобами цієї науки. Філософія має у розпорядженні засоби, які дозволяють виявляти специфічні особливості об'єктів, що “схоплюються” науковими поняттями, давати характеристику способу, яким у цих поняттях фіксуються визначення відбиваних об'єктів, досліджувати зміст і форму поняття, його пізнавальні функції, методологічне значення і світоглядну роль. Аналіз суті її фундаментальних понять (“система”, що “управляє”, “інформація”, “складність”, “управління”, “зворотний зв'язок”, “модель” та ін.). Філософські виведення розвитку кібернетики, що, зокрема, стосуються причинності і доцільності, випадковості і необхідності і інших досить загальних категорій.

Філософія визначає ідеологію вивчення управлінської діяльності людини, що розглядається нами як сукупність семантичних фільтрів дедуктивного аналізу. Вона визначає низку принципових поглядів на управління, а саме: 1) розглядає ціннісно-сміслову природу явища; 2) сприймає соціальний організм країни

як диспозитив, що інтегрує технічне, біологічне і соціальне тіло у органічну цілісність; 3) формулює принцип, що превалює в управлінні конкретною сферою; 4) подає систему саморегуляції соціального організму країни, що має морфологічну форму гомеостату, як таку, що: а) врівноважує їх між собою, б) змушує обслуговувати одне одного, в) забезпечує продукування сталої системи функцій у структурі цілого – соціального організму країни.

По-друге, методологічний, що віддзеркалює вплив філософії на розвиток і вдосконалення методів дослідження і з'ясування об'єктивного змісту засадничих понять цієї науки; і, зрештою, філософія має у розпорядженні засоби, що дозволяють виявляти специфічні особливості об'єктів, що "схоплюються" науковими поняттями, давати характеристику способу, яким в цих поняттях фіксуються визначення відбиваних об'єктів, досліджувати зміст і форму поняття, його пізнавальні функції, методологічне значення і світоглядну роль.

До філософських проблем також відносяться деякі методологічні проблеми, зокрема, пов'язані із застосуванням у кібернетиці методів математики і логіки, з одного боку, і експериментальних – з іншого. Найважливішими філософськими питаннями кібернетики є з'ясування її предмета, методу, об'єму і змісту основних понять, перспектив розвитку і її соціальне, зокрема, військове значення.

По-третє, соціологічний, який досліджує соціальну роль людини і соціальну обумовленість цієї науки суспільством, обґрунтовує предмет дослідження як соціальну проблему.

По-четверте, філософія моделює можливий розвиток будь-яких систем, навіть можливих світів. При цьому, технічна система моделюється легше, ніж біосистема, а та – легше, ніж соціальна. Кібернетична модель процесу – не символ, а досить вірна в необхідному відношенні копія реального процесу, яка дозволяє скористатися загальними законами управління, розкритими

кібернетикою, для відшукування шляхів підвищення ефективності управління розвитком планетарної спільноти.

Наступним кроком має стати уточнення характеру предмета нашого дослідження, що має важливе значення для розробки алгоритму науково-пошукової роботи. Якщо це соціальна наукова проблема, то потрібно передбачити проектування засобів її вирішення, а якщо наукова задача – то відібрати з наявного методологічного комплексу засобів дослідження відповідний інструментарій і приступити до її вирішення.

1.2. Формування загальної теорії управління як соціальна проблема сучасності

Мета уточнення багатовимірного поняття “формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами як соціальної проблеми сучасності” полягає у поясненні природи, сутності, змісту, структури, форми виявлення, механізму і умов виникнення та розробки загальної теорії управління у структурі планетарного соціального організму [53]. Тут і далі ми виходимо з того, що поняття “мета” (goal) і “завдання” (objective) вживаються в побуті і в політиці в якості синонімів. Між тим, мета визначає напрям розвитку дій, а завдання – конкретний рубіж у досягненні мети.

Складність сприйняття поняття “соціальна проблема управління” полягає в розумінні прикметника “соціальна”. Виходом є аналіз “соціального” як явища, що “проявляється в бутті як тотальний процес обміну діяльністю між людьми, що виявляє і утверджує себе на практиці шляхом колективізму” [45, с. 139]. Водночас зміст соціальної реальності неможливо уявити існуючим без специфічної соціальної структури, що формалізує і зберігає в

цілісності потоки речовини, енергії та інформації, доки вони знаходяться в соціальному просторі і здійснюються у вимірі соціального часу. Організаційною формою для забезпечення нормальної течії соціального життя є соціальний організм. У такому вимірі сенс поняття “організм” уявляється тут “як велика архітектонічна споруда, як ієрогліф розуму, що проявляє себе в дійсності” [114, с. 322].

Вважаємо за необхідне надати наступне робоче визначення поняттю “формування загальної теорії управління як соціальна проблема”: соціальна проблема – це форма існування та вираження протиріччя між уже назрілою необхідністю визначених суспільних дій – суспільної потреби мати зрілу загальну теорію управління щодо внутрішнього та зовнішнього стану сучасної системи управління технічними, біологічними і соціальними системами – та недостатніми ще умовами назрілої потреби її реалізації у складі саморозгортання планетарного соціального організму. Отже, проблема – це форма оцінки дослідником стану загальної теорії управління.

До елементів, сукупність яких вибудовує кістяк соціальної проблеми, відносяться: соціальна необхідність, соціальна потреба, соціальний інтерес, зрештою, соціальне протиріччя. Саме перелічені елементи складають архітектоніку формування загальної теорії управління як соціальної проблеми і “надають” їй такого фундаментального атрибута, як об’єктивний характер.

Найбільш глибокою внутрішньою основою проблеми є соціальна (суспільна, історична) необхідність, в порівнянні з якою проблема управління технічними, біологічними і соціальними системами виступає як специфічна для соціального життя форма її існування та вираження. Як пише М. Пилипенко, “необхідність за визначених умов – це річ, явище, предмет у їхньому загальному зв’язку, вираз переважно внутрішніх, стійких, повторюваних, загальних відносин дійсності, основного напрямку її розвитку” [362, с. 82].

Але неминучість є лише одним із видів існування необхідності. Є й інший її вид – потреба. Щодо цього, то В. Тугарінов стверджував: “Поняття необхідності має два сенси: сенс неминучості і сенс потреби” [484, с. 105]. Окрім того, соціальна потреба, що виражає відносини системи управління до соціального організму країни як середовища свого існування, виражає тим самим і своє ставлення до інших його елементів, які слід розглядати умовами її існування. “Наші потреби, – слушно писав К. Маркс, – породжуються суспільством, мають суспільний характер” [285, с. 446].

Як будь-яке самодостатнє соціальне утворення, що існує в рамках соціального організму країни, система управління як провідна потреба має забезпечення своєї онтологічної цілісності та функціонального благополуччя, які гарантуються на етапі сталого розвитку гомеостазом, а на етапі трансформації до якісно нового стану цілого – гомеорезом соціального цілого.

На наступній стадії свого руху явище “соціальна проблема” ніби відривається від свого носія – соціального організму країни – й знаходить своє безпосереднє втілення у зовнішньому середовищі. Існування потреби системи управління у навколишньому середовищі відоме нам як її соціальний інтерес. Соціальний інтерес системи управління формалізується як її вимоги до свого цілого, тому саме соціальний організм країни може бути диспозитивом.

У такому вигляді потреби соціального цілого оформлені як його, соціального цілого, інтерес. І цим вони, соціальний організм країни та його система управління, поєднуються. Таке поєднання є нічим іншим, як загальним соціальним інтересом. Тут важливо підкреслити, що: “загальний інтерес існує, – як писали К. Маркс і Ф. Енгельс у “Німецькій ідеології”, – не тільки в уявленні, як “загальне”, але понад усе він існує в дійсності як взаємна залежність індивідів, між якими поділена праця” [286, с. 31].

Отже, іманентний зв’язок між системою управління і соціальним організмом країни має діяльнісну основу, бо кожен з

них має отримати діяльність від іншого і повинен сам надати іншому діяльність певної якості. Взаємозв'язок шляхом діяльності є сталим процесом, за допомогою якого відбувається відтворення системи сталих суспільних відносин.

Таким чином, соціальна проблема з'являється й визнається майже одноставно саме у той момент, коли система управління перестає обслуговувати загальні інтереси населення країни. Наразі – це відтворення на більш високій семантичній основі громадянського суспільства, наукове та кадрове забезпечення державотворчого процесу та розбудова соціально орієнтованої економіки України. І впливає вона із розходження між змістом, спрямованістю та характером діяльності головних верств населення країни і якістю функціонування системи управління.

На цьому підґрунті формується соціальне протиріччя, яке ми розглядаємо як онтологічну основу проблеми системи управління. Отже, протиріччя – це особливий, розчленований на дві протилежності, стан соціальної проблеми. Протиріччя включене у весь процес руху проблеми – від зародження до її вирішення. Тому про протиріччя, що лежить в її основі, можна говорити, як про стрижень та таємницю соціальної проблеми.

Різноманіття типів протиріччя детермінує різноманіття типів проблем. Наразі ми наближаємося до питання про можливість тлумачення соціальної проблеми системи управління у широкому та вузькому сенсі. Коли ми визначаємо проблему як форму існування та вираження необхідності для системи управління здійснити певний вид діяльності, то ми говоримо про суспільну проблему в широкому сенсі слова. У вузькому сенсі поняття проблеми системи управління розглядається вже як одна сторона розвитку суспільного протиріччя. Другою стороною виступають суспільні умови.

Як висновок, з огляду на розглянуте нами вище, можна стверджувати, що розвиток або саморозгортання соціальної проблеми системи управління здійснюється по лінії: необхідність –

потреба – інтерес – протиріччя. Гострота протиріччя свідчить про зрілість соціальної проблеми.

Тепер постало питання про зміст соціальної проблеми системи управління соціального цілого. Специфіка його змісту полягає в тому, що система управління – це не морфологічно відокремлений від середовища об'єкт, а функціональний орган у структурі соціального організму країни. Як впливає з процесуальної природи цього явища, зміст соціальних проблем пов'язується з процесами деформації та саморозпаду, дисфункціями, аритмією та дисгармонією, які спостерігаються на етапі функціонування системи управління у складі соціального організму країни.

Зміст соціальної проблеми системи управління своїми визначеннями, характеристиками, структурою, рухом, висловлюючись мовою Г. Гегеля, зобов'язаний умовам. Умови немовби трансформують свій зміст у соціальну проблему. Проблема виступає як таке, що обумовлене. Умови, водночас, формують поведінку системи управління. Трансформація змісту зовнішніх умов у соціальну проблему веде до видозміни або збагачення функцій системи управління. Цей процес має два типи прояву. Перший тип – видозміна тих, що вже є, а другий – поява принципово нових видів організаційної діяльності. Водночас, тут варто підкреслити, що умови виступають засобами вирішення соціальних проблем системи управління.

Отже, зміст соціальної проблеми розкривається як сукупність вимог системи управління до себе або до соціального організму країни та окремих його підрозділів, наприклад, економіки, соціальної сфери, політики, ідеології або їхні якості функціонування, спрямованості, характеру та масштабу.

Кожен з елементів соціальної проблеми має такий атрибут, як вимоги, що складають остов змісту соціальної проблеми, є її онтологічною основою. По-перше, така основа має соціальну природу, по-друге, – безпосередньо пов'язана з системою управління, по-третє, – має морфологічний та функціональний

вимір, по-четверте, – виходить на формування особистості та суспільства, по-п'яте, – відповідає вищому або організаційному рівню складності взаємозв'язків між особистістю та суспільством.

Зміст соціальної проблеми тісно пов'язаний, як відомо, з формою, до якої належить усе певне. Форма соціальної проблеми, таким чином, – це зміст, що просто утримується у фіксованому вигляді і завдяки цьому стає доступним для спостереження дослідником.

Форма соціальної проблеми з'являється, як відомо, перед дослідником у бутті. На етапі розгортання вона обов'язково “захопить” протилежну частину й викличе до життя відповідну суб'єктивну або об'єктивну форму. На етапі функціонування буття соціальної проблеми протікає як динамічна рівновага між протилежностями, поки одна з них не почне домінувати над іншою. На етапі розвитку буття соціальної проблеми набуває однієї з форм “зняття” протиріччя. Це три фази саморуху поняття “проблема”, до якого ми ще змушені будемо повернутись.

Рух соціальної проблеми системи управління складається з руху протиріччя рівнями існування соціального світу. На практиці вже давно створився певний стереотип сприймання лінії руху розвитку протиріч: тотожність, відмінність, протилежність, конфлікт. Таким чином, рух соціальної проблеми охоплює усі три рівні буття соціального світу: мікрорівень, макрорівень і мегарівень. Водночас рух уваги дослідників до осягнення сутності соціальної проблеми на практиці здійснюється у зворотному напрямку. Спершу вивчається протиріччя, згодом інтерес, потреби та необхідність. Саме такий алгоритм, порядок та глибина забезпечують цілеспрямований перехід у дослідженні і використанні теорії управління: від “гарячого” тактичного до поміркованого оперативного та ефективного стратегічного вивчення системи управління технічними, біологічними і соціальними системами, у структурі інтегрованого цілого – системи

управління соціального організму країни, що, крім управління, утримує ще й алгоритми самоорганізації і регуляції.

Соціальна проблема системи управління має свою структуру, оскільки зміст, що складається з елементів, не може перебувати в неструктурованому вигляді. Головними зв'язками цієї структури є взаємовідносини: внутрішніх основ, вимог, умов виникнення, умов вирішення, наслідку діяльності людей з вирішення соціальної проблеми вищої школи. При цьому головними відносинами структури проблеми є відношення між її вимогами, умовами виникнення та умовами вирішення.

Структура соціальної проблеми завжди забезпечує її головну функцію, яка полягає у регулятивному впливові на поведінку людей. Оскільки соціальна проблема є певною системою, то вона є системою регуляторів. Зрозуміло, що регулятивними властивостями володіє, тією чи іншою мірою, кожен з елементів проблеми. Зрозуміло, що сила та роль кожного з регуляторів різні.

Соціальна проблема системи управління здійснює свої вимоги до соціального організму й через такі форми вираження соціальної необхідності, як: соціальна норма, принцип, повинність, обов'язок, місія, зобов'язання. Послідовність регулятивної дії соціальних законів наступна: вимоги соціальних законів проявляються через вимоги проблем, вимоги проблем через вимоги соціальних норм тощо.

Виходячи з щойно розглянутого, можна дати більш розширене визначення сутності поняття “соціальна проблема системи управління”. На наш погляд, соціальна проблема системи управління – це форма існування та вираження необхідності для системи управління тривало здійснювати специфічну регуляційну діяльність, без якої неможливо забезпечити творення та відтворення органічної сукупності суспільних відносин на кожному з етапів саморозгортання соціального організму країни.

Зрозуміло, що на кожному з цих етапів систему управління чекає “свій” набір соціальних проблем. І вона має бути готовою

розробляти заходи для їхнього вирішення. “Історично неможливо, – підкреслював Ф. Енгельс, – щоб суспільству, що стоїть на нижчому ступені економічного розвитку, довелось вирішувати задачі та конфлікти, які виникли і могли виникнути лише в суспільстві, що стоїть на більш високому ступені розвитку” [563, с. 445].

При цьому, як свідчить теоретичний аналіз, варто детальніше дослідити інші складові головного відношення її структури, окрім вимог (змісту) соціальної проблеми, а саме: умови виникнення та умови вирішення.

Водночас підкреслимо, що умови формування та умови вирішення проблеми різняться між собою не тільки в часі, а й тим, що перші є можливістю других, що перші – необхідні і недостатні умови, а другі – необхідні і достатні. Окрім того, умови виникнення проблем – не вибираються, а деякі умови вирішення можуть вибиратися, тому що одну й ту саму проблему можна вирішити за допомогою різних засобів.

Щоб пояснити генезис соціальних проблем, необхідно показати походження, виникнення, а у більш широкому значенні – зародження та наступний процес їхнього розвитку у структурі системи управління.

Вивчаючи генезис соціальної проблеми управління, потрібно виходити з того, що вона, як соціальне явище, детермінується двома чинниками: підставою та умовами. При цьому підстава породжує зміст соціального органу, який є відносно самостійним агентом соціального процесу, умови квантують його у специфічні вузли. Інакше кажучи, це означатиме, що сама проблема виникає за рахунок руху підстави, а розмір проблеми – за рахунок умов, що склалися на певний момент і у певному місці. Тут є і зворотний рух. Якщо умови потребують від системи вищої школи певних змін, то вона може здійснити їх, тільки спираючись на можливості підстави.

З огляду на це, у ході генетичного аналізу варто бути гранично уважним при розведенні підстави і умов, бо це дуже складне

завдання, оскільки діалектичне “перетворення” умови на зумовлене, причини – на наслідок, загального – на особливе, підстави – на результат є загальним законом формування цілісних систем – від космологічних до соціальних.

Під підставою формування соціальних проблем управління треба розглядати науку як сферу духовного виробництва, теоретичної діяльності людини, функція якої полягає у виробленні та систематизації знань про дійсність, доведення їхнього розуміння до законів, а у практичному вимірі – до формулювання принципів організаційної поведінки особистості відповідно до логіки саморозгортання родового життя людей.

Наразі варто перейти до стислої характеристики умов, як чинника детермінації соціальних проблем або змін у системі управління. Оцінюючи умови детермінації соціальних проблем управління, ми виходимо з того, що явище, яке розгортається у соціальному організмі країни або його складових – особистості та суспільстві, ще має набути функцію, визначення (властивість) умови щодо проблеми управління. Це значить, що одне соціальне явище, наприклад, розбудова соціально орієнтованої економіки, має властивість слугувати іншому явищу – системі управління, здійснювати функцію умов виникнення соціальної проблеми, а друге – не має такої властивості. З цього приводу Г. Гегель писав: “Коли ми говоримо про умови існування якоїсь речі, то під цим розуміємо двоїстість: по-перше, певне наявне буття, певне існування цього безпосереднього і, по-друге, призначення цього безпосереднього бути знятим і слугувати для здійснення другого”[117, с. 245].

У першому наближенні умови формування соціальної проблеми управління можна охарактеризувати як соціальне явище, що впливає на її виникнення, існування, розвиток та вирішення. Насамперед, вони тлумачаться у широкому та вузькому смислах. У широкому смислі соціальне явище означає явище (процес, річ, відношення, діяльність і т. ін.), що веде до появи проблем у системі

управління. У вузькому – явище, що необхідне для виникнення, існування або зміни управління суспільством.

Відомо, що якості явища не виникають з його відношення до інших явищ. Вони притаманні самому явищу, що у цьому випадку детерміноване смислогенезом. Але без таких відношень неможливо їх виявити. Кожне явище являє собою комплекс відношень його елементів, який вступає, насамперед, у відносини з системою управління, завдяки чому здійснюється функція слугувати проблемі. Поняття “умова проблеми” диктує саме цю службову роль явища щодо проблеми.

По-друге, якщо певний процес у соціальному організмі країни стає умовою для появи проблеми у системі управління, це означає, що між ними сформувався цілий комплекс зв’язків та стосунків. Зв’язок явища та проблеми проявляється у системі зв’язків їхніх елементів. Умова є формою вираження цього зв’язку, причому негативного, або руйнівного за характером.

По-третє, варто зауважити, що не весь зміст соціальних умов, тобто умов життєдіяльності соціального організму країни, включається у зміст умов проблеми. “Умови, – пише Гегель, – являють собою певний розкиданий матеріал, що чекає і вимагає свого застосування” [113, с. 150].

Ми вважаємо, що умови, які детермінують появу соціальних проблем у системі управління, можуть бути, як мінімум, двох видів, а саме: первинні і вторинні.

Механізм впливу первинних умов системи суспільних відносин, які складають соціальний організм країни, на систему управління можна розкрити, спираючись на праці К. Маркса, в яких обґрунтовано діалектику перетворення системи у цілісність [284, с. 229]. Безумовно, що саме цим шляхом розвивається система управління, бо у структурі одного й того самого соціального організму країни не може бути винятків для однакових за походженням органів. У цьому контексті система управління має

аналогічні характеристики з економічною, соціальною, політичною та ідеологічною системами.

Зрештою, розглянемо вплив вторинних умов на формування соціальних проблем управління. Вони пов'язані зі станом планетарного соціального середовища, що слугує полем можливого розвитку уже тепер соціального організму будь-якої країни. Процеси глобалізації, що спостерігаються у розвитку світової спільноти, становлення єдиного організаційного простору, універсалізація технологій та створення інформаційних систем типу Інтернету формують сукупність проблем для управління не стільки матеріального, технічного або фінансового плану, скільки кадрового та психологічного походження.

Механізм впливу вторинних умов на формування проблем діє у фоновому режимі. Це означає, що він змінює первинні умови, надаючи їм певного характеру та швидкості течії процесів, що згодом впливає на систему управління. Тому, в одному випадку, вони, вторинні умови, уповільнюють хід задоволення потреб управління, і на цьому підґрунті додатково виникають проблеми, у другому, – пред'являють принципово нові вимоги до неї і та, намагаючись виконати їх, формує у собі потреби, які нічим задовольнити, оскільки умови вирішення ще відсутні або тільки складаються.

Отже, варто зауважити, що вторинні умови можна було б і не розглядати під таким кутом зору, якби не одна обставина. Вона полягає у тому, що сучасна світова спільнота, тобто захід і схід водночас, живе у транзитних соціумах. Це означає, по-перше, що розбудова національної системи управління без урахування світової тенденції в осягненні смислогенезу має великий ризик знову опинитися на узбіччі загальнореволюційного процесу, а по-друге, копіювати закордонний досвід без урахування логіки розгортання національної системи управління неприпустимо.

Сформувані соціальну проблему системи управління – означає сформувані головне відношення її структури, а саме:

формалізувати вимоги або потреби системи управління, умови їхнього формування та умови вирішення. При цьому структура проблеми – це така складова частина системи численних характеристик проблеми, яка являє собою інваріантний аспект проблеми, стійке у ній і тому дещо відокремлене від явищ, що детермінують проблему. Водночас зміни у проблемі відбуваються як під впливом довкілля, так і під впливом автономних вимог проблеми. Аналогічна справа з явищами, які стають умовами вирішення проблем.

Формування проблеми відбувається, як відомо, трьома етапами. Алгоритм саморозгортання поняття “проблема”, як рух сутності цілого, проаналізовано у гегелівському вченні про науку логіки [112].

Рис. 1.2.1. Структура поняття “соціальна проблема системи управління”

До морфологічних проблем системи управління відносяться ті проблеми, що стосуються структури або “устрою” її як відносно самостійного утворення. Так, наприклад, морфологічні деформації мають місце у випадку недостатнього фінансування системи управління. Це добре відомо. Крім того, треба згадати, скільки проблем у нас виникло з введенням у дію нових законодавчих актів, наприклад, податкового, кримінального кодексів.

До функціональних проблем системи управління відносяться ті проблеми, що стосуються її функціональних властивостей. Їх ми можемо спостерігати та вимірювати через розбалансування якісних та кількісних показників розвитку галузей народного господарства, аритмію, дисфункції та диспропорції у соціальному організмі країни.

За джерелами походження такі протиріччя виникають: по-перше, між якісно тотожними елементами системи управління; по-друге, між функціонально диференційованими її елементами; по-третє, між функціонально протилежними елементами системи.

Функціональний розлад у системі управління можна усунути шляхом активної та цілераціональної діяльності системи управління країни. Але тут є дві умови, які суттєво впливають на якість вирішення розладу. Перша з них – це наявність розвиненого зворотного зв’язку в системі управління організаційною діяльністю. Друга – це бюрократизація системи управління, бо, як будь-яке самостійне ціле, вона може поставити особисті інтереси вище суспільних і бути глухою до вимог суспільства.

Соціальні проблеми, як морфологічного, так і функціонального походження, водночас можна класифікувати у загальноєволюційному процесі як співвідношення між старим та новим. Протиріччя типу “старе – нове” – це протиріччя поступального розвитку, протиріччя зростання. Їхнє вирішення означає виникнення нових можливостей, нових стимулів та рушійних сил. Тому логічно, що саме вони складають основу

аналізу при пошуку джерел подальшого розвитку системи управління.

Таким чином, проблеми у системі управління виникають двома шляхами. Один з яких пов'язується нами із смислогенезом як явищем космічного походження і незалежним від суб'єкта історичної дії. Наука, що спочатку нами розглядалась як підстава формування проблем управління, у недалекому майбутньому може інтегруватися не тільки з навчанням та вихованням у єдиний освітянський процес, про що сьогодні йде мова, а й захопити у свій вир систему управління. Це варто вважати закономірністю глобалізаційного походження.

Другий шлях – це тиск на систему управління з боку громадянського суспільства, яке нині інтенсивно трансформується в континентальну та планетарну цілісність. Саме ці соціальні структури створюють умови, що формують проблеми у структурі та функціонуванні системи управління, визначають морфологічні та функціональні її характеристики.

Підсумовуючи викладене вище, робимо висновок, що соціальна проблема у структурі системи управління остаточно сформована, коли викристалізувалось головне її структурне протиріччя, а саме: вимоги, умови виникнення та умови вирішення. Дві складові ми вже розглянули, а наразі розглянемо умови вирішення соціальних проблем системи управління.

Щоб розглянути специфіку умов вирішення соціальних проблем управління, необхідно зазначити два моменти: по-перше, провести більш глибоку лінію між умовами виникнення та умовами вирішення соціальних проблем управління, а по-друге, уточнити світоглядно-методологічні та ідеологічні передумови вирішення соціальних проблем управління.

Соціальна проблема формує новий зміст, який наповнює систему управління позитивним матеріалом на підставі створеного ідеалу. При цьому негативний матеріал, що деформував процеси, відносини, зв'язки в соціальному органі, зменшується в обсязі та

впливі на ціле. Орган оживає, починається фаза оздоровлення та підйому в розвитку.

Далі проаналізуємо світоглядні, ідеологічні та методологічні передумови вирішення проблем управління. Проблематика нашого дослідження є фактично створення умов формування загальної теорії управління. Тут найважливішим моментом, без якого принципово неможливо вирішити жодну з проблем управління, яка формується на певному етапі її визрівання та розвитку, є усвідомлення цієї проблеми особистостями, партіями, парламентаріями, керівництвом галузі та держави, зрештою, населенням країни. І це – безперечно, оскільки добре відомо, що усе, що спонукає людину до дії, обов'язково повинно пройти через її свідомість [562, с. 290].

Умови вирішення проблем водночас виконують роль засобів їхнього вирішення. Під засобами людської діяльності нерідко розуміються саме її умови. К. Маркс, аналізуючи структуру процесу праці, писав: “Крім тих речей, завдяки яким праця впливає на предмет праці і які тому так чи інакше слугують провідниками її діяльності, у більш широкому сенсі до засобів процесу праці відносяться усі матеріальні умови, необхідні загалом для того, щоб процес міг здійснюватись” [283, с. 191]. Г. Гегель визнавав “засіб” як визначеність об'єкта через мету. Отже, ми повинні розпізнавати подвійну природу засобу: як засіб реалізації мети та як засіб визначення мети, бо надто жорстким є розчленування функцій засобу на ідеальну та реальну.

Проблема разом з умовами становлення і реалізації детермінує наслідки діяльності людей з вирішення проблеми. Наслідок же виступає як обумовлене щодо усіх трьох факторів життєдіяльності: проблеми та двох типів її умов. Види відношень детермінізму між цими чотирма факторами різні: відношення умов і обумовленого (у вузькому сенсі), основи та заснованого, причини і слідства, можливості і дійсності. Наслідок, таким чином, виступає як обумовлена, заснована дійсність.

Тепер можна відтворити алгоритм вирішення соціальних проблем. Він має свою логічну послідовність дій, яку можна назвати механізмом вирішення соціальних проблем управління.

Критерій якості вирішення соціальних проблем управління – розвиток соціального організму країни. Причому в Україні штучно створений розрив між системою управління, особливо з вищим керівництвом країни, як органом, та соціальним організмом країни, як цілим, приводить до спотвореної форми контролю. У той час, як світова спільнота контролює якість її розвитку та функціонування шляхом безпосередньої інтеграції управління у соціальний організм країни. Тим самим розвиток управління потрапляє під дію механізму соціального контролю. Так, на основі дії механізму зворотного зв'язку в системі управління формується й функціонує механізм самовідтворення соціальних потреб системи управління, який є запорукою її саморозвитку як самодостатнього соціального органу в складі соціального цілого – організму країни та відповідний йому за морфологією і функціональними можливостями.

Завершуючи аналіз формування соціальних проблем управління з погляду науки як підстави формування її проблем, слід зазначити: по-перше, наукова революція, що нині охопила світ, потребує особливої уваги до стану та перспектив розвитку управління соціальним розвитком з наданням йому рис сталості; по-друге, поєднання під егідою національної системи управління науки та освіти є позитивним організаційним кроком, який наближає її, систему управління, до першоджерела своєї сили та могутності; зрештою, по-третє, оскільки смислогенез наразі перебуває у надто збудженому стані, є усі підстави прогнозувати подальше зростання обсягу та складності соціальних проблем управління у структурі соціального організму будь-якої держави загалом і України – зокрема.

Звісно, що нам цікаво у ретроспективному аналізі простежити, як відбувалося світоглядне забезпечення створення управлінських

концепцій у минулому у різних ідеологічних системах за різними алгоритмами управління. Нам це потрібно з двох причин: по-перше, щоб пересвідчитись, що технологія створення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами починається саме з розробки філософських засад теорії управління; по-друге, визначитися з характером і змістом наступного етапу її створення, а саме: розробкою власного світоглядного і ідеологічного забезпечення пошуково-дослідницької роботи.

1.3. Феномен управління у дискурсі світоглядних парадигм, філософських течій та шкіл

Поточним завданням дослідження є поглянути на історію філософської і наукової думки і проаналізувати відношення мислителів до управління, оскільки проблема розробки світоглядно-ідеологічних засад управління постійно стоїть перед світовою філософською і науковою думкою. “Вчаться довгий час, щоб стати майстром своєї справи; нехтують усім, щоб здійснити найважливіше – управляти людьми. Є багато академічних премій за вирішення несуттєвих питань, і жодної – за те, що було б вирішальним для щастя роду людського” [120, с. 581].

У наявній літературі знаходимо й пояснення причин, чому дотепер, на початок XXI століття, така дисципліна, як філософія управління, що пояснювала б організаційну діяльність людини, ще не створена. З-поміж множини оцінок, бо кожен дослідник знаходить для себе і інших якесь логічне пояснення, ми зупинимось на двох з них. Перша – управлінська діяльність має творчий

характер і залежить від стану людини, її неймовірній складності поведінки, багатовимірності, невизначеності і нелінійності її природи і незавершеному характері її суті. На це вказує Е. Смірнов, який розглядає філософські основи контролінгу як сукупності усіх форм аналізу і оцінки діяльності організації, розробки і здійснення рішень для досягнення поставлених цілей: “Соціальна (громадська) система характеризується наявністю людини в сукупності взаємопов’язаних елементів. Соціальні системи істотно випереджають біологічні за різноманітністю функціонування. Набір рішень в соціальній системі характеризується великим динамізмом як в кількості, так і в засобах і методах реалізації. Це пояснюється високим темпом зміни свідомості людини, а також нюансів в її реакціях на однакові і однотипні ситуації” [438, с. 14].

Друга причина полягає у тому, що теоретична наука і філософія не займалися ще цією проблемою з позицій дедуктивного методу, а йшли методом індуктивним, тобто шляхом накопичення і узагальнення практичного матеріалу. Пошук єдиних філософських підстав менеджменту не призводить до позитивних результатів, зокрема тому, що “філософія прагматизму і емпіризму, покладена у фундамент американських теорій і концепцій менеджменту, звужує можливості створення філософської основи для розробки загальної теорії. Європейська ж наука, що має сильнішу філософську позицію, не має такого багатого емпіричного досвіду у галузі менеджменту, як США” [44]. Коло замкнулось.

Тож для пошуку шляхів вирішення проблеми обґрунтування світоглядно-ідеологічних засад загальної теорії управління варто звернутися до історичного досвіду. Ми маємо спиратися переважно на досвід соціального управління, тому що досвід управління технічними і біологічними системами є менш представлений у наявній літературі. Мета аналізу – критично інтерпретувати, відтворити і відновити фундаментальні основи управління, що предки передали нам. Знайти відповідь на питання, як у органічне ціле “об’єднується живе і мертве завдяки організації” [65, с. 70].

Отже, розглянемо погляди філософів Давнього світу на проблему управління. Історико-філософський аналіз дає підстави дійти висновку, що першими теоретиками управління були саме філософи. І дійсно, уміння управляти людьми, що, за висловом Платона, є “одним із найскладніших умінь, яких важко досягнути”, завжди було в центрі уваги філософів. Така думка парадоксальна лише при поверховому підході [366, с. 57]. Адже, здавалося б, управління – як вид практичної діяльності – не повинно було цікавити грецьку філософію при характерній для неї світоглядній споглядальності, зневазі до практичної праці. Зрозуміло, що так. Проте управління припускає не лише сукупність дій, але і суму знань. Тому і немає нічого дивного в тому, що Платон наполягав: дуже мало людей, що володіють знанням управляти, та і саме це знання “одне лише з усіх інших видів знання, що заслуговує на ім’я мудрості” [363, с. 219].

Як відомо, необхідність союзу філософії і управління найдетальніше обґрунтована Платоном. У “Державі”, “Законах” і низці інших діалогів червоною ниткою проходить думка про те, що людство ще довгий час буде позбавлене можливості мати “ідеальну” державу, “поки в державах не царюватимуть філософи”, або ж доки правителі “не стануть благородно і ґрунтовно філософствувати”, інакше кажучи, подібне здійсниться, якщо тільки “філософи і правителі великих держав виявляться одними і тими ж особами” [363, с. 275 ; 365, с. 527]. Отже, мають управляти ті, кому “за самою їх природою властиво бути філософами і правителями держави, а усім іншим варто займатися не цим, а йти за тими, хто керує” [363, с. 276]. Окрім того, варто неосвічених громадян усіма засобами тримати чимдалі від влади і управління, мудрецам же доручити опікуватися управлінням [364, с. 160].

Так, коли Жюльєн Офре Ламетрі у першій половині XVIII століття намагається засвідчити важливість філософії у житті суспільства і наводить з цією метою приклади “вдалого застосування старань філософів” у різних сферах – юриспруденції,

релігії, моралі, риториці і т. ін., – особливого значення надає управлінню, повторюючи фактично тезу Платона: “Філософія до такої міри чинить вплив на мистецтво управління, що государі, які пройшли школу мудрості, створені бути і дійсно бувають кращими правителями, ніж ті, що не просякнуті настановами філософії” [253, с. 487].

У Ж. Ламетрі ж загалом дуже примарні надії на появу філософів-правителів: черепаха не може бігати, сліпий не може бачити, – недвозначно заявляє він, – тому нам залишається лише сподіватися на те, “щоб ті, що тримають кермо правління, були трішки філософами...., вони не могли б бути ними на занадто високому рівні” [253, с. 493].

Цілком актуально звучить і зауваження Жана де Лабрюйера про те, що хоча констатація епізодичних проявів “мудрого правління” сама по собі, звичайно ж, надихає нас, але, “по правді сказати, королі і міністри останнім часом занадто нехтують цим мистецтвом” [250, с. 222].

Поль Анрі Гольбах також, посилаючись на формулювання Платона, певною мірою зміцнює основну його тезу новими аргументами. Перше, саме філософи більш досвідчені в причинно-наслідкових закономірностях громадського життя, ніж усі інші члени суспільства, звинувачення ж на їх адресу, що нібито філософія виховує в громадянах байдужість до громадських справ, абсолютно безпідставні, навпаки, “при освіченому уряді, у вільного народу, в країні, що дотримується розумних законів, філософ завжди буде активним громадянином”. Друге, загалом, “в добре керованій країні освічена людина має значний вплив і може впливати на інших громадян” [134, с. 391].

За визначенням Бернарда Мандевіля, сама можливість того, щоб з людини, як істоти, “непідходящої для суспільства”, зуміти зробити “слухняне створіння, яке може знайти свою мету, працюючи на інших”, тобто можливість формування співтовариства людей, де “кожен член суспільства підкоряється

цілому”, з’являється лише “завдяки хитромудрому управлінню” [280, с. 310].

Своєрідним застереженням звучить висловлене ще у XVIII столітті Леже-Марі Дешаном побоювання, що “основні начала управління обурюють самі по собі, як тільки їх оприлюднять” [152, с. 167]. Так він спробував пояснити несподівану хвилю обурення, викликану, свого часу, публікацією книги Ніколо Макіавеллі “Государь”, що розкриває увесь механізм утримання влади. “Пружини володарювання, – робить висновок Дешан, – повинні залишатися прихованими, вони перестали б діяти, якби були відомі людям” [152, с. 167].

Теологічна інтерпретація управління, особливо практика, для нас також є цікавою, оскільки презентує специфічну моноідеологію, жорстку практику управління суспільством і певний світоглядний колорит, якщо провести межу між різними релігійними течіями, як це зробив, наприклад, М. Вебер у відомій праці “Протестантская этика и дух капитализма” або буддистську, християнську і ісламську парадигми світосприйняття [89].

Релігійні константи соціокультурного поступу є чинником, характерним для всіх ключових форм світової цивілізації. Відомий американський філософ і культуролог Кліфорд Гірц у праці “Інтерпретація культур” зазначає: “важливість релігії полягає в її здатності служити... джерелом... загальних уявлень про світ, особистість і стосунки між ними... із цих культурних функцій випливають... соціальні і психологічні функції релігії. Релігійні поняття виходять за межі свого... метафізичного контексту, забезпечуючи певний кістяк загальних ідей, за допомогою якого можна надати прийнятної форми найрізноманітнішим виявам досвіду – інтелектуального, ... морального” [131, с. 147]. А ми до цих слів К. Гірца додамо ще й організаційного досвіду.

Актуальність розгляду теократичної філософії управління, яка лежить в основі централізованої системи управління римсько-католицької церкви, виходить з того емпіричного факту, що ця

церква спромоглася вижити з-поміж безлічі потрясінь упродовж майже двох тисячоліть. Більше того, як свідчить історія ХХ століття, вона склала ідеологічний кістяк еклектичної системи управління фашистської Німеччини, а її окремі елементи проявляються і у сучасних умовах [368, с. 81-100].

А наразі, у новому тисячолітті, римсько-католицька церква змушена адаптуватися до нових соціокультурних умов світу, що динамічно змінюється [553, с. 567]. Релігійна влада живуча і нині протистоїть світській владі. Їх протистояння найбільш рельєфно спостерігається, оскільки має гострий характер протікання у країнах з мусульманською вірою, наприклад, в Ірані, Афганістані, у деяких інших мусульманських країнах, де на поверхню управління соціальним розвитком піднімаються закони шаріату. Ми розглянули ці питання більш детально у монографії “Філософія управління соціальними системами” [54].

Китайська інтерпретація філософії управління є чи не найдавнішою, чи не найбільш живучою і такою, що має перспективу у майбутньому часі, оскільки вона замішана на ідеї цілісності Всесвіту, суспільства і людини. Конфуціанська філософія управління – це етичне вчення з чіткою ієрархічною структурою моральних цінностей, які глибоко інтеріоризуються (переходять у внутрішній план індивіда) в процесі соціалізації. Вона виходить з того, що “людина за своєю природою добра і в ній первісно закладене прагнення до вдосконалення, сенс якого полягає у виявленні і розвитку в собі доброго (“гуманного”), істинно людського начала і в пригніченні злого (“тваринного”) начала, або, за висловом В. Алексєєва, в “боротьбі із стихією підлоти у собі” [1, с. 27].

Мовою сучасної науки цю ідею можна сформулювати таким чином: стрижень конфуціанської доктрини полягає в потужному негентропійному пафосі, згідно з яким саме внутрішній моральний обов’язок лежить в основі безмежного самоудосконалення [455, с. 141].

У конфуціанстві проводиться різке протиставлення такої “негентропійної” людини (цзюн-цзи – “шляхетного чоловіка”) “особі ентропії”, аморальній (сяо-женю – “нищій”) людині. Якщо цзюн-цзи постійно прогресує у своєму моральному і психічному розвитку, безперервно підвищуючи вимогливість до себе, то сяо-жень, навпаки, постійно деградує, щораз більше і більше піддаючись руйнівній стихії своїх пристрастей: “Шляхетний чоловік рухається вгору, негідна людина рухається донизу” [1, с. 26-27]. Знакова сторона конфуціанського ідеалу людини – внутрішня, суто моральна природа регуляторів поведінки цзюн-цзи.

У цілому суть конфуціанської філософії управління полягає в наступному: Всесвітом править Небо, звідки на піднебесну землю сходять закони гармонії, честі, обов’язку і доцільності. Міркування Конфуція про управління і управлінські навички виходять з імперативу непорушності ієрархії між верхами і низами, жорсткого дотримання правил ритуалу (“чи”), який вимагає беззаперечної покори низів верхам: “Государ має бути государем, сановник – сановником, батько – батьком, син – сином” [269].

Самі верхи проявляють у своєму середовищі один до одного любов і солідарність, що і складає їх ритуал – “жень” (людинолюбство). “Якщо у верхах дотримуються ритуалу, народом легко управляти” [269]. Віссю конфуціанських традицій стала саме ця цілеспрямованість на збереження гармонії: “Коли кожен знаходить відповідне собі заняття, займає відповідне йому місце, тоді вищі і нижчі служать один одному” [530].

Послідовники вчення Конфуція – Меєнь-цзи і його учні, детально розробили принципи “Людинолюбивого” управління. Тут до основної ідеї Конфуція про право верхів володарювати і управляти і про обов’язок низів підкорятися додана вимога до правителів бути справедливими. Але “функціональне” співвідношення не міняється: адже це – “загальний закон у Піднебесній”. Найбільш просторова інтерпретація цього закону така: “Одні напружують свій розум, інші напружують м’язи. Ті, хто

напружує розум, керують людьми. А тими, хто напружує м'язи, управляють. Керовані утримують тих, хто ними управляє. А ті, хто керує людьми, утримуються тими, ким вони управляють” [328].

Ті, хто протистояв конфуціанцям з позицій “нижчих”, Мо-цзи і його послідовники, детально розробили принципи “мудрого управління”, суть якого усе та ж, але очищена від аристократичних обмовок, конфуціанська теза “правильна людина – на правильному місці”: “Того, хто здатний управляти країною, призначають управляти країною; того, хто здатний бути начальником департаменту, призначають начальником департаменту; того, хто здатний управляти поселенням, призначають старостою поселення” [325].

Як бачимо, якщо, за Конфуцієм, управляти здатні лише високородні особи, а поведінка простолюддя регулюється виключно кодексом слухняності, то для школи Мо-цзи вирішальний критерій – не чинник народження, а особисті якості (гідність і достойність) претендента на управлінську посаду. Порушення саме цього засадничого принципу – головна причина системної плутанини: “...Людина, яка не може управляти навіть сотнею людей, призначається главою департаменту, щоб управляти тисячею... Ця посада вдсятеро перевищує її здібності... І якби навіть цей чиновник день і ніч безперервно займався справами департаменту, то все одно ці справи, як і раніше, залишатимуться незробленими, ніби ними і не займався ніхто” [325].

Дещо пізніше за конфуціанство (у IV столітті до н.д., що припадає на епоху “Воюючих царств”) у Китаї виникло вчення легістів-законників (китайською – фа цзя), ідеї якого згодом увійшли складовою частиною до ідеології Китаю. У руслі цих міркувань, зокрема у представників школи “законників”, були розроблені конкретніші формулювання “правильного”, “хорошого” управління, наприклад, таке: “...Якщо зробити постійними правила призначення на посади, то запанує якісне управління” [544].

Видатним теоретиком легізму був Шан Ян, чиновник вана царства Цинь Сяо-Гуна. Зазначимо, що легізм – це форма управління суспільством, яка заснована на централізації влади. Для посилення царства Цинь і для повернення йому втраченої гегемонії над сусідами Шан Ян пропонував не надто зважати на колишні традиції, що вихваляють моральні чесноти древніх правителів, а провести радикальну реформу принципів громадського устрою. Спільно з іншими теоретиками легізму (Шень Дао, Шень Бухай і Хань Фей) вони створили струнку концепцію деспотичної держави, що “функціонує за умови необмеженої влади правителя з одноосібно керованим уніфікованим адміністративним апаратом; запропонували ідею державного регулювання економіки за допомогою, головним чином, заходів заохочення землеробства і впорядкування фіскальної системи; систему централізованого управління державою за принципом регулярного адміністративного поділу; призначення чиновників правителем замість традиційного спадкоємства посад; принцип привласнення рангів знатності, привілеїв за конкретні заслуги, передусім у ратній справі; контроль за складом думок підданих, цензорський нагляд за чиновниками; систему кругової поруки і групової відповідальності” [216, с. 161].

Легізм зіграв свою роль в епоху “Воюючих царств”, коли йшлося про об’єднання Китаю в імперію, що супроводжувалося руйнуванням матеріальних і моральних цінностей разом з відповідними соціальними структурами. Ця філософія управління соціумом розглядала людину як істоту первинно розпутну. Тому управляти її поведінкою варто не за допомогою внутрішніх, моральних, а зовнішніх, примусових, принципово аморальних санкцій. “Якщо конфуціанство упорядковувало людську діяльність нормами етики, то легізм – це щось на кшталт дисциплінарного статуту або кримінального кодексу – методом “батога і пряника” при явній перевазі “батога”. Словом, конфуціанство було розраховане на “негентропійну” культурну особистість, а легізм – на аморальну, “ентропію”. В умовах поголовної аномії він на

якийсь час виявився ефективним, дисциплінувавши і загнуждавши з допомогою закону (“фа”) того, хто розперезався за час воєн і анархії сяо-женя” [455, с. 141].

Синтез конфуціанства і легізму виявився не такою вже складною справою, бо у них було немало спільного. Внаслідок реформ ханьського імператора У-ди відбулася видозміна первинного конфуціанства, воно стало державною ідеологією, що значно підвищило соціальну роль бюрократичних інститутів [216, с. 162-163].

Філософське вчення Дао є світоглядною основою синергетичного підходу до управління складною, багатовимірною і нелінійною системою сучасного суспільства. Один з постулатів даосизму свідчить: “річ отримує життя, імплантуючись у пустотний потік перетворень” [278, с. 44]. Іншими словами, існування і природа речей кореняться у взаємозалежності і самі по собі вони є нічим, тобто світ, що оточує нас, є динамічним процесом взаємодій і змін. Тому не випадково, що в “Книге Перемен” підкреслюється: “Природні закони не є зовнішніми силами щодо речей; вони утілюють гармонію руху, властиву самим речам” [207, с. 198]. Філософія Дао ґрунтується на фундаментальному положенні, згідно з яким синергетика виходить не з силової дії, а з правильної топологічної конфігурації, архітектури, резонансної дії на складне, нелінійне середовище, що самоорганізується, тобто ця філософія є вираженням спонтанності існування [90; 141, с. 240-241].

Органістична концепція є візиткою китайської філософії у сфері управління суспільством. Китайцям властива прихильність до їх традиційної державності і воістину священна уклінність перед нею, адже ця влада мала і релігійний, і моральний сенс, причому китайська імперія аж до початку ХХ століття “зберігала в собі риси архаїчних вірувань” [278, с. 105]. В основі управління китайським соціумом і функціонування держави лежать принципи органістичної філософії, що і пояснює надзвичайну стійкість китайської цивілізації.

Перший принцип полягає в тому, що держава розумілася як царюючий дім, династичне дерево у вигляді певного “єдиного тіла”, яке охоплювало усіх членів роду, живих і мертвих. Другий принцип є тлумаченням правителя як осереддя космічних сил, фокусу світового кругообігу; на ньому лежить місія благоустрою Всесвіту, що надає йому морального авторитету.

Характеристика органістичної філософії, що лежить в основі управління китайським соціумом і що пояснює його надзвичайну живучість, резюмується В. Малявіним наступним чином: “Держава і весь світ розглядалися як живе тіло, і однією з головних якостей мудрого правління вважалася проникність, “прохідність” (тун) усіх каналів циркуляції “життєвої енергії” у світі – як в природі, так і в суспільстві. Становище індивіда прирівнювалося до його вродженої долі. В успадкуванні своєї долі, стверджували ідеологи імперії, усі люди рівні, незважаючи на нерівність їх стану. Ідеальне суспільство мало функціонувати абсолютно природно; життя у ньому слід було влаштувати за зразком мурашника або бджолиного вулика. Мудрість же правителя в тому і полягала, щоб “сповна використати” природні задатки кожного. А оскільки будь-яка дія має символічний сенс, і ті, хто розуміє його, матимуть владу, у світі вічно існуватиме поділ на керівників і керованих” [278, с. 108].

Японська інтерпретація філософії управління має відмінність від інших, зокрема й від китайської філософії, оскільки більше розрахована на корпоративний рівень і покладається на глибинні почуття і мотивацію людини.

Філософія Дзен стосується безперервної освіти, необхідної для успішного управління поведінкою індивіда або групи. “Згідно з підходом Дзен, метою навчання є безперервне вдосконалення майстерності. Кожна людина шляхом безперервного навчання може поліпшити якість своєї праці. Це призводить до саморозвитку, а досягнуті результати приносять моральне задоволення. Підхід Дзен надає особливого значення обов’язку у вдосконаленні майстерності без очікування будь-якої відчутної матеріальної вигоди.

Поліпшення майстерності може приносити людині величезне задоволення. У кожного є вроджене прагнення досягти досконалості у своїй праці. Підхід Дзен задовольняє це прагнення і навіть посилює його. Це благотворно впливає і на людину, і на фірму, в якій вона працює” [355, с. 35-36].

Ефективність філософії Дзен в управлінні поведінкою людини виходить з того факту, що японські компанії є не лише економічними інститутами, але і, значною мірою, соціальними організаціями. “Основні чинники, що визначають престиж компанії в Японії, – її правовий статус, контрольована частка ринку, членство на біржі і корпоративна філософія. Ці показники є більш істотними, ніж ціна акцій або рівень прибутковості. Престиж компанії визначає її доступ до зовнішніх фінансових джерел, можливості залучення людських ресурсів з високим потенціалом” [182, с. 91].

Престиж фірми, в якій працює японець, визначає значною мірою його визнання і статус в суспільстві. “Корпоративна філософія знаходить відображення в ієрархічній структурі фірми, системі організації праці, виробництва і управління. На відміну від традиційних принципів, спрямованих на забезпечення прибутковості господарської одиниці (формалізація, спеціалізація і розподіл праці), при побудові систем праці в Японії орієнтуються на неформальність, гнучкість і кооперацію” [182, с. 91].

Філософія Дзен являє собою кристалізацію усієї філософії Сходу, для якої немає нічого ясно і чітко вираженого. Східна філософія демонструє, що східний розум за своєю природою є синтетичним, а не аналітичним, що прагне до “інтуїтивного досягнення цілого” [464, с. 23]. Не варто забувати, що дзен є зброєю самурайського духу, що увійшов до культури Японії і здійснює чималий вплив на діяльність великих корпорацій і дрібних фірм. У філософії Дзен негативний характер формальності, пов’язаної з поняттям форми, кваліфікується наступним чином: “будь-яка прихильність, будь-яка зафіксована свідомість сковує

воїна, немов ланцюгами, і позбавляє його плинності, ніби прибиває залізними цвяхами до певної конкретної форми. А схильність до форми – це смерть; несхильність, плинність, безформність – це властивість життя, це та якість життя, що приносить воїнові перемогу в смертельному поєдинку” [355; 427, с. 294]. Таким чином, філософія Дзен, за своєю суттю, є глибокою теорією управління поведінкою японця і усього японського соціуму.

На завершення, зазначимо: цілком природно, що нині починає проявлятися так званий “гуманітарний тип економічного зростання”. “Цей тип економічного зростання фактично вже існує, хоча властивий йому підхід до управління можна виявити лише в найбільш передових організаціях. Вважається, що цей тип економічного зростання характерний для японських підприємств” [182, с. 43].

Американський менеджмент накопичив значний обсяг емпіричного матеріалу для аналізу філософських підходів до даного явища. Американська ідеологічна практика полягає у визнанні менеджменту як етнокультурного феномена і, відповідно, займається пошуками його національної моделі. Не дивно, що остання обставина не висвітлена у працях американських авторів. Більшість з них явно або імпліцитно дотримується тієї традиційної позиції, яку сформулював ще Генрі Форд: “Наполягати на американізмі не означає наполягати на вузькому націоналізмі. Основні принципи американізму утворюють мету, до якої прагне уся цивілізація” [515, с. 264].

На противагу попередньому твердженню приведемо дуже цікаве зауваження Г. Гофстеда: “Американським менеджерам зазвичай складно повноцінно співпрацювати у рамках програм з індустріальної демократії в таких країнах, як Швеція, Німеччина і навіть Голландія. Громадяни Сполучених Штатів схильні вважати свою країну зразком демократії і не можуть легко змиритися з тією обставиною, що в інших країнах можуть бути розвинені такі форми

демократії, які не відповідають їх уявленням і які є прямим посяганням на привілеї американського менеджменту” [582, с. 381].

Саме через подібний методологічний етноцентризм (як неминучий наслідок світоглядного снобізму) американські автори довгий час не визнавали за японським менеджментом істотної своєрідності: більш прийнятним поясненням для них була формула “японський дух + західна технологія” [274, с. 39]. Тому вони запросили, як відомо, на власні виробництва десятки тисяч японських менеджерів. Насамперед, звертає на себе увагу домінування філософії прагматизму, яким просякнуте американське суспільство.

Як наслідок, російська соціологічна наука копіює американський варіант розвитку управлінської думки і видає його за остаточний варіант культурно-історичного розвитку явища. Так, наприклад, російські дослідники А. Кравченко і І. Тюріна у навчальному посібнику для вищої школи “Соціологія управління” виокремлюють 16 течій, що матеріалізовані у відповідних концепціях чи підходах до вивчення управління. Серед них: теорія раціоналізації Ф. Тейлора, адміністративна теорія А. Файоля, “класична” теорія організацій, концепція управління М. Фоллета, теорія “людських відносин” Е. Мейо, ієрархічна теорія потреб А. Маслоу, двофакторна теорія мотивації Ф. Херцберга, теорія стилів керівництва Д. Макгрегора, школа лідерської поведінки Р. Таненбаума і У. Шмідта, теорія стилів керівництва Р. Лайкерта, концепція довготривалої ефективності Р. Лайкерта, теорія ефективної організації Б. Басса, емпірична школа Л. Ньюмена, комплексний підхід до управління Г. Лівітта, школа соціальних систем Г. Саймона, системний підхід до управління А. Етціоні [234, с. 8-68].

Фундаментальна вимога високої ефективності управління означає знання природи людини – врахування цієї здатності дає можливість використати, підкреслюється в новітньому американському енциклопедичному довіднику з управління,

найбільш продуктивно “людські ресурси” [442]. Нова філософія, що йде на зміну тейлоризму-фордизму і виходить з посилення про найвищу цінність у виробництві “людського чинника”, дозволить здолати відчуження, стимулювати ініціативу і вивільнити творчий потенціал людини [466, с. 181].

Методологічний підхід припускає рефлексію діяльності, що склалася, на предмет її вдосконалення або реорганізації. Визнаний теоретик управління П. Друкер у своїй відомій праці “Задачи менеджмента в XXI веке” реалізує один з варіантів такої рефлексії – “методичний підхід”, що є аналізом і узагальненням конкретного досвіду управління [164, с. 22-23].

Методологічно ґрунтовну пропозицію дослідникам зробила російська авторка М. Мотишина, яка у навчальному посібнику “Исследование систем управления” (2006) формалізувала головні напрями дослідження систем управління і подала достатньо великий арсенал методів і процедур для аналітичної роботи [324].

Європейська філософія рясніє суперечливими підходами до управління. Її палітра прикрашена крайнощами від еклектичної філософії, що притаманна правлінню А. Гітлера, і філософії постмодерну, що захоплює сучасну інтелектуальну думку.

Еклектична філософія управління є расистським світоглядом фашистів, головним компонентом якої був і залишається радикальний антисемітизм. Про це свідчать розмови А. Гітлера зі своїм наближеним Г. Раушнінгом, де йдеться про значущість філософських принципів управління, використовуваних в управлінні римсько-католицької церкви, масонами і іншими: “Передусім, я вчився у єзуїтів. Втім, наскільки я пам’ятаю, і Ленін займався тим самим. Світ ще не створював нічого прекраснішого, ніж ієрархічна структура католицької церкви. Багато що я прямо переніс звідти у структуру моєї партії. Адже церква протрималася майже дві тисячі років серед загальних змін – а це щось та означає. Католицька церква може служити зразком, передусім, завдяки незвичайно мудрій тактиці і своєму знанню людської природи,

завдяки мудрому використанню людських слабкостей для управління вірянами. І я, розробляючи нашу програму – вічнодіючий засадничий принцип нашої партії, – суворо дотримувався зразка церковного символу віри” [401, с. 184].

У масонів Гітлер перейняв орденську ієрархію мирського священнослужительства, що у поєднанні з філософськими принципами управління римсько-католицької церкви дає йому перевагу перед супротивниками [445]. Для з’ясування інших характеристик еkleктичної концепції управління фашистською Німеччиною є сенс звернутися до цитованого нами джерела за авторством В. Полікарпова.

Фундаментальним положенням філософських основ управління є положення про те, що природа людини (як і світу, що оточує її) є єдністю і взаємодією порядку і хаосу, що його суть має соціокультурний характер і знаходиться в постійній зміні. Ми спостерігаємо три процеси: а) породження самої філософії постмодернізму; б) породження оригінальних концепцій управління; в) синтез філософії і управління з породженням нового продукту – постмодерністських концепцій філософії управління. Тому тут швидше йтиметься про принципи і характер перших двох елементів, а ніж про сталу філософію управління постмодерністського тлумачення. Різnobій тут просто є непередбачуваним в силу характеру постмодернізму, у структурі якого, зазвичай, виділяється наступні чотири основні теми: а) агностична, б) прагматична, в) еkleктична і г) анархо-демократична [68; 194].

Складається враження, що класична холістична позиція значно послабшала у другій половині ХХ століття і на початку ХХІ століття поступається постмодерністському тлумаченню управління. Перші ознаки нової парадигми менеджменту можна виявити в загальному “гуманістичному повороті” середини 70-х років ХХ століття. Це – зародження “екзистенціальної психології”, концепцій “якості трудового життя”, “людського

капіталу”, “менеджменту, зверненого до особи”, “менеджменту, що створює мотивацію”, а також практичних заходів з “гуманізації праці”, “індустріальної демократії” і т. ін., але особливо – початок усвідомлення менеджменту як етнокультурного феномена і, відповідно, пошуки національної його моделі.

З появою нової парадигми менеджменту багато дослідників констатують суттєвий розрив між концепціями менеджменту і управлінською працею [483], прогресуючу “невідповідність між наукою управління і практикою господарювання” аж до висновку про “глибоку кризу, що охопила управлінську науку” [499]. Незадоволення виказують і практики, констатуючи той факт, що теоретики їм пропонують примітивні схеми, висновки “фольклорного характеру”, якісь “напівістини”, пропозиції на кшталт “перелити старе вино в нову бочку”, що в цілому розрахована на “легковірних менеджерів” для “управління у рожевих окулярах” [573; 583; 587].

Та і саме поняття “філософія управління”, що фігурує на сайтах Інтернету у величезній кількості, набуває надзвичайно спрощеної форми [572; 575]. Але й самі теоретики менеджменту зауважують у власному середовищі “гнітючу перспективу”, що з’являється внаслідок безперервної “деструктивної війни парадигм” [591]. Тож закономірним є звернення до теоретиків Едуарда де Боно і Роберта Гелера: “Не будьте дурнями: спрощуйте вашу філософію управління” [585]. Власне так і відбувається, судячи зі змісту сайтів Інтернету – спрощення, що межує з профанацією ролі філософії як для теорії, так і для практики менеджменту. Пояснення цього явища дає В. Мірзоян [312; 313].

Характерно, що як теоретики менеджменту, так і практики, попри обопільне невдоволення, упевнені в швидкому зародженні нової управлінської парадигми, “нового управлінського мислення”, “метатеорії менеджменту”. Проте змістовний аналіз спроб нового синтезу, що робляться, знову виявляє недооцінку загальної методологічної ролі філософії. Переконаємося у цьому на прикладі

праці фахівців Оксфордського університету “Величайшие идеи в менеджменте: процесс развития теории”. Її автори, Кен Сміт і Майкл Хіт, зазначають, що оскільки менеджмент – молода наука, і багато ідей і концепцій перейняті нею у психології і соціології, то “виникнення нової теорії надає унікальну можливість прояснити цілісне розуміння феномена управління” [581]. Загальна тенденція на Заході проявляється як тяжіння до органістичної концепції Сходу.

Але між ними існує суттєва різниця. Східний деспотизм відповідає економічній необхідності, іригації і освоєнню трудових потужностей. Західний же деспотизм відповідає передусім політичній необхідності. Він віддає перевагу захопленню знярядь впливу або навіювання, якими є школа, преса, радіо і т. ін. Першому вдається панувати над масами завдяки контролю їх потреб (у воді чи в їжі, наприклад). Другий досягає своєї мети контролем над вірою більшості людей в особу, в ідеал, навіть в партію [322, с. 75].

Погляд на філософію управління в Україні і країнах СНГ. Загальна незадовільна оцінка стану розробки теоретичних засад управління за недостатнього філософського і методологічного забезпечення галузі управління визнається усіма дослідниками, а тому вона не відповідає сучасному етапу розвитку суспільства. Так, у передмові до тритомної монографії “Современная прикладная теория управления” констатуються наступні положення: “Розглядаючи усі сфери – від космосу до молекулярного мікрорівня і від технічних систем до людино-машинних систем управління суспільством, – необхідно визнати, що високоефективна точна наука про управління в сучасний період є найбільш актуальною і найбільш важливою з усіх наук ... Наука про управління не отримала необхідного розвитку, вона відстає від потреб практики” [441, с. 3].

В. Дієв під “філософією управління” розуміє систему узагальнюючих суджень філософського характеру про предмет і

методи управління, місце управління серед інших наук і в системі наукового знання в цілому, його пізнавальна і соціальна ролі в сучасному суспільстві. Філософія управління розглядає аксіологічні, гносеологічні і методологічні підстави людської діяльності в процесах управління [Див. : 157].

В. Полікарпов подає каркас філософії управління: “Ця багат шарова, багаторівнева ієрархічна конструкція управління має гетерогенний (неоднорідний) характер, у ній на кожному рівні може використовуватися мережева система зв’язків, при цьому залежно від конкретних умов доцільно застосовувати лінійний (механістичний), нелінійний (органістичний), ноосферний, включаючи рефлексію, і семіосферний, темпоральний підходи в якості основи системи управління соціумом і поведінкою людини” [368, с. 14].

В. Стьопін вважає, що розуміння феномена управління неможливе без філософії. Він зазначає: “...разом з генетичним кодом, який закріплює і передає від покоління до покоління біологічні програми, у людини існує ще одна кодуєча система – соціокод, надбіологічні програми, які регулюють соціальне життя, що передаються від людини до людини, від покоління до покоління” [459, с. 6].

Заслуговує на увагу підхід Г. Квасова, який виходить з концепції людського буття в якості філософської основи теорії управління. “Типологія людського життя така, – зауважує Г. Квасов, – що є люди висококультурні, які поєднують свободу, культуру і творчість, що лежать в основі людського буття. Свобода – це справжня культура, а культур стільки, скільки видів життєдіяльності, людського спілкування. Ось де лежить багато цінного для тих, хто займається теорією і практикою управління” [411].

Оригінальні погляди на філософію управління має В. Мірзоян. Звернемо увагу на його висновок про те, що “філософію управління не можна включити до курсу теоретичного менеджменту; як не

можна вимагати від останнього узагальнень філософського порядку. Хоча, зрозуміло, теоретичні шукання у цій галузі тільки виграють, якщо, як в самій постановці проблем, так і у пошуках її рішень, теоретики керуватимуться методологічною позицією, заснованою на чітких філософських принципах. Важливо зрозуміти якісну відмінність цих двох сфер пізнання: менеджер-теоретик займається змістовним аналізом проблем управління і узагальненням практики управління, філософ же управління – змістовним аналізом фундаментальних понять і теоретичних концептів самої теорії менеджменту” [312].

Всесвітня держава або глобалізоване інформаційне суспільство принципово змінює стан світогляду особистості, зміст управлінської діяльності у сфері організації життєдіяльності світової спільноти, відбувається стихійне становлення принципово нових, віртуальних за походженням і характером функціонування структур управління. Сьогодні проходить етап його становлення і у ньому почали з’являтися нові фундаментальні напрями в теорії і техніці управління – фізична теорія управління, синергетичний підхід до теорії управління, оптимізація систем з прогнозованою моделлю, теорія нечітких і нейромережевих систем управління та ін. Саме від цих нових напрямів в теорії і техніці управління чекають важливих практичних застосувань.

У інформаційному суспільстві, або суспільстві знань, дедалі більшого значення набуває знання як нова парадигма управління, яка спирається на нерозривний зв’язок засадничих процесів, – праці, навчання і організації. Причому в якості метапроцесів в моделі управління знаннями виступають комунікація і рефлексія, самі ж субпроцеси моделі реалізуються на трьох рівнях – індивідуальному, груповому і інституціональному [Див. : 558].

Соціальний світ людини здійснюється завдяки її діяльності як об’єктивно обумовленої “частки” світу природи і управління соціумом і поведінкою індивіда. Це управління засноване на філософії взаємодії і взаємопроникнення хаосу і порядку, і з огляду

на це, має свої можливості і межі. Сучасні наукові і філософські дослідження дають підстави для висунення (за В. Полікарповим) концепції інтегрального управління соціумом і людиною [368, с. 198].

Потреба присутності філософів у сфері розробки теорії управління відчувається і з огляду на те, що менеджери почали “гратися” у концепції, які спираються на використання нелінійного і нелінійного часу [Див. :275-276]. Як тут не згадати модель культури як гри, що висунута С. Лемом [256, с. 51-52]. Особливо яскраво це видно на міжнародній арені, де відбувається взаємодія держав, неурядових організацій, ТНК і народів, що не мають своєї держави (так званий “четвертий світ”) [Див. : 225; 316].

Значущість часу як фундаментального параметра природи і соціуму в управлінні витікає з того емпіричного факту, згідно з яким фізичні, біологічні, соціальні і культурні системні і несистемні утворення мають свій генезис, розвиваються, зношуються і гинуть. Час є атрибутом нескінченного світу, що характеризує тривалість і зміну станів кінцевих “речей” (він є, за виразом Г. Гегеля, “чиста єдність буття і небуття”), тому він має органічно входити до тканини, що управляє, і до керованої частини тієї або іншої існуючої освіти. Саме від того, яка концепція часу використовується в теорії управління, залежить філософія управління і її методологічна дієвість, що впливає звідси.

Динаміка сучасних суспільств характеризується зростанням їх складності, що вимагає для управління ними застосування нелінійних методів дослідження різного роду соціокультурних процесів [Див. : 6 ; 9]. Проблеми комплексної безпеки ноосферних об’єктів і суб’єктів вимагають для свого вирішення використання методів теорії катастроф. Існує два підходи до прикладної елементарної теорії катастроф: перший – це фізичний шлях, заснований на нашому відносно повному знанні законів системи, другий – є метафізичним (умоглядним) і обмежується, зазвичай, соціально-біологічними науками, що управляють [Див.: 574]. Отже,

філософія управління з необхідністю повинна включати основні положення філософії безпеки, контури якої тільки починають проявлятися.

Отже, зробимо деякі висновки, що випливають з викладеного вище матеріалу. Концентровано вони полягають у наступному:

– по-перше, звернення до історії філософської думки довело, що а) глибинна суть проблем управління незмінна, міняються лише історично певні форми вирішення тієї чи іншої управлінської проблеми; б) саме філософська думка, до формування науки (наук) про управління, зберегла і виокремила засадничі ідеї і теоретичні узагальнення управлінського досвіду попередніх поколінь; в) більшість філософів не просто фіксують стан управління суспільства, держави і інших соціальних конструкцій, але і шукають “кращі” їх форми – пошук, характерне для філософії як активної форми суспільної свідомості, способу мислення, націленого на ідеали; г) знання і методологічне застосування приватно-науковими дослідженнями і практикою менеджменту філософських формулювань корисне і нині, хоч би для того, щоб наново не “винайти велосипед”;

– по-друге, інформатизація і глобалізація соціального світу веде до кардинального переструктурування організаційної основи планетарної спільноти, що супроводжується стихійним породженням безтілесних (віртуальних) структур, наприклад, віртуальна фірма, держава, Уряд. Таким чином, усі повідомлення будь-яких видів нерозривно пов’язані із засобами комунікацій, які стали такими усеосяжними і різноманітними, що абсорбують в одні і ті ж мультимедіа тексти цілісність людського досвіду. Цей засіб комунікації аналогічний унікальній точці Всесвіту, названій Х. Борхесом “Алеф”.

– по-третє, сучасний стан справ у сфері управління супроводжується вибухом концепцій управління, що свідомо чи несвідомо спрямовані до визнання організованого устрою соціального світу, тобто тяжіють до китайського світосприйняття

місця і ролі особистості у Всесвіті, що розкриває перспективи узагальнення світоглядних засад загальної теорії управління, оскільки технічні, біологічні і соціальні системи є породженням одного суб'єкта – людини;

– по-четверте, нові умови буття світової спільноти потребують якісно нової свідомості, оновлення світогляду і відповідно до цього якісно нової культури поведінки людини у більш крихкому і чутливому соціумі; іншими словами, соціалізація людини залежить від системи управління суспільством, яка орієнтується на ті чи інші цінності і ідеали, узгоджується з набором сенсів, що визначає своєрідність культури.

– по-п'яте, завдяки специфіці філософії, яка поєднує усі науки, що викладаються, в одну цілісність, у даному випадку, у загальній теорії менеджменту, так і в усієї групи управлінських дисциплін є реальний шанс системного єднання. Як філософська дисципліна, націлена на створення загальної картини світу і місця людини у світі, філософія управління створює можливість узагальнення і осмислення реалій управління, ставши тим самим і світоглядною основою для розгортання подальших плідних досліджень.

1.4. Підходи, принципи, методи та категоріальний апарат дослідження

Завданням цього підрозділу є розробка когнітивних засад, що мають створити філософську основу для процесу формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Тому опрацьовувати матеріал ми маємо на вищому рівні методологічного знання, оскільки дослідження виконується у царині соціальної філософії. Сюди входять як змістовні передумови (світоглядні основи наукового мислення, філософська “картина

світу”), так і формальні, тобто ті, що відносяться до загальних форм наукового мислення, до його історично певного категоріального ладу.

Продукти нашої пошукової праці мають жити другий і третій рівні методологічного знання. Другий рівень методології – рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження. Сюди входять як змістовні загальнонаукові концепції, що виконують методологічні функції, так і формальні розробки і теорії, пов’язані з рішенням широкого кола методологічних завдань. Третій рівень методології утворюють методика і техніка дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують отримання однакового і достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку, після якої він тільки і може включатися в масив готівкового знання [565, с. 41-46].

Формуючи інструментально-методологічний комплекс для реалізації мети дослідження, концептуалізації, ми повинні виходити з того, що проблемним полем, яке слід охопити, є надсистема, що підкоряється законам саморегуляції, і у ній управління технічними, біологічними і соціальними системами виступають елементами. Разом вони утворюють ціле, що виникає і утримується за рахунок організаційної взаємодії. Зауважимо, що створення умов для ефективної організаційної взаємодії трьох підсистем, породжених людиною, є головною метою нашого дослідження. М. Туленков, який спеціально її аналізував, визначив її, організаційну взаємодію, у широкому і вузькому сенсі [488, с. 62-63]. Вона є підвидом соціальної взаємодії.

Тож ми виходимо з того, що методологічний комплекс засобів нашого дослідження має обслуговувати теоретичну філософію, тобто формування філософії управління, до призначення якої ми відносимо з’ясування: а) генезису цього явища – детермінант філософського походження, що обумовлює формування загальної теорії управління; б) природи філософських засад; в) світогляду, що висвітлює предмет дослідження у найбільш рельєфному вигляді;

г) ідеології, що створить систему результативних семантичних фільтрів для аналізу предметного поля дослідження;
д) методологічних засобів аналізу елементів предметного поля дослідження, тобто філософських категорій, що пояснюють формування загальної теорії управління.

Головним засобом когнітивного аналізу дослідження філософських засад формування загальної теорії управління є креативне, сьогодні – це нелінійне філософське мислення, оскільки воно спирається на елементарну, наукову і філософську рефлексію. Інакше кажучи, основним аналітичним засобом для філософії є рефлексія. Її відрізняє від звичайної рефлексії те, що її суб'єкти розглядають себе і свої духовно-практичні стосунки з реальністю в контексті загальних категорій світоосмислення – таких як буття і небуття, час і вічність, дух і матерія, життя і смерть, добро і зло і т. ін.

Що ж до філософської рефлексії у сфері управління, то вона передбачає здатність суб'єктів – носіїв організаційної свідомості – виходити у своїх роздумах за межі суто управлінської реальності у сферу філософських універсалій, їх готовність до подолання своїх безпосередніх станів і вражень заради занурень у хитросплетіння складних, опосередкованих багатьма ланками залежностей. Чим більш розвинута організаційна свідомість, тим ефективніша її діяльність рефлексії, тим більше вона знаходить всіляких ланок, що опосередковують.

Елементарна рефлексія повертає суб'єкта до самоаналізу своїх вчинків і знань. Наукова рефлексія спрямована на аналіз прийомів і методів пізнання, які використовуються в тій чи іншій сфері дослідження. Це допомагає визначати критичний принцип, метою якого є формування теорії [509, с. 809].

Але філософська рефлексія, окрім критичного принципу, що дозволяє описати, пояснити і спрогнозувати наслідки закономірностей, формує евристичний принцип пізнання, тобто виконує роль джерела знання. А це можливо лише завдяки тому,

що саме “філософська рефлексія сконцентрована на усвідомленні і осмисленні граничних підстав буття, мислення і людської культури в цілому” [509, с. 717]. Вона цілком правомірно претендує на узагальнений, понятійно-смісловий аналіз теоретико-методологічних проблем менеджменту, на з’ясування методологічних начал концепцій менеджменту і еволюції основних парадигм, а також на вироблення поведінково-етичного кодексу ефективного функціонування організації.

Тож предметне поле нашого дослідження роз’єдналося на три великі сегменти: управління технічними, біологічними і соціальними системами, і тому для його дослідження треба використати тільки системний підхід з застосуванням такого методологічного засобу інтеграції у цілісність, як диспозитив (М. Фуко).

Що ж ховається за терміном диспозитив у М. Фуко, і яку користь ми можемо мати у нашому дослідженні? “Що я намагаюся схопити під цим ім’ям (диспозитив – авт.), – пише М. Фуко, – так це, по-перше, певний ансамбль – радикально гетерогенний, що включає дискурси, інституції, архітектурні планування, які регламентують рішення, закони, адміністративні заходи, наукові висловлювання, філософські, але також моральні і філантропічні положення, – отже, сказане, як і не сказане, – ось елементи диспозитива. Власне диспозитив – це мережа, яка може бути встановлена між цими елементами.

По-друге, те, що я хотів би виділити в понятті диспозитива, це якраз природа зв’язку між цими гетерогенними елементами. Так, певний дискурс може з’являтися то в якості програми певної інституції (тобто публічного дискурсу – авт.), то, навпаки, в якості елемента, що дозволяє виправдати і прикрити практику, яка сама по собі залишається німою ... або ж, зрештою, він може функціонувати як переосмислення цієї практики, давати їй доступ у нове поле раціональності... Під диспозитивом, по-третє, я розумію певного роду – скажімо так – освіту, найважливішою функцією якої

в цей історичний момент виявлялося: відповіді на певну невідкладність. Диспозитив має, отже, переважно стратегічну функцію” [408, с. 368].

В. Розін, що використовував, наприклад, диспозитив для формування філософії управління, писав з цього приводу наступне: “Під диспозитивом певного явища ми (В. Розін і Л. Голубкова) розумітимемо схему (опис) цього явища як ідеального об’єкта, що містить окремі сторони (плани, складові) цього об’єкта, причому така схема тією або іншою мірою враховує аналіз дискурсів, розгорнутих з приводу цього явища, дозволяє пояснити проблеми, що відносяться до цього явища, створює можливість дії на нього. Диспозитив задає хоча і цілісне, але гетерогенне представлення об’єкта. У модальному відношенні цей об’єкт може бути пізнаний як “об’єкт можливий”, оскільки той, хто мислить, аналізуючи дискурси, проблематизує ситуацію як незадовільну і має намір впливати на явище, що цікавить його. Будова можливого об’єкта в’яснюється, уточнюється і конкретизується (а також переглядається, якщо це необхідно) в ході подальших досліджень і створення дисципліни, що описує і пояснює цей об’єкт. При побудові цієї дисципліни диспозитив використовується як методологічна план-карта, а також в якості конфігуратора можливого об’єкта (тому таку дисципліну можна назвати “диспозитивною”)” [408, с. 184-185].

Для того, щоб сформулювати власне відношення до поглядів основних комунікантів – технічної, біологічної і соціальної систем, необхідно аналізувати відповідні дискурси і концепції управління. Тож для нас дискурс якогось явища – це певний спосіб його вивчення і мовного вираження, що позиціонує себе в полі комунікації (з ким мислитель полемізує або погоджується) і в тій або іншій формі, що включає визначення характеру дії на це явище. На відміну від дискурсу, концепція припускає певне (філософське або теоретичне) пояснення феномена.

Методологічним засобом у такому випадку є дискурси, у яких відтворюється управління технічними, біологічними і соціальними системами. Звернемо увагу на глибину аналізу проблемного поля. У більшості випадків дослідникам для зведення явищ до єдиного знаменника достатньо було використати у якості інтегратора дискурс, а у нас потрібно вводити диспозитив, у фарватері якого досліджуються три дискурси управління. До вказаних треба ще додати четвертий – дискурс влади, без принципів якого неможливо освоїти явище управління у трьох сферах життєдіяльності людини. Управління – це реалізація влади, що має багато облич. “Під владою, – писав М. Фуко, – мені здається, слід розуміти, передусім, множинність стосунків сили, які іманентні сфері, де вони здійснюються, і які конститутивні для її організації; розуміти гру, яка шляхом безперервних битв і зіткнень їх трансформує, посилює і інвертує; розуміти опори, які ці стосунки сили знаходять один в одному таким чином, що утворюється ланцюг або система, або, навпаки, розуміти зміщення і протиріччя, які їх один від одного відокремлюють; зрештою, під владою слід розуміти стратегії, усередині яких ці стосунки сили досягають своєї дієвості, стратегії, загальний абрис або ж інституціональна кристалізація яких утілюються в державних апаратах, у формулюванні закону, у формах соціального панування” [520, с. 192].

Тож, виходячи з предметного поля цього дослідження, мова повинна йти про три дискурси, а саме: а) дискурс управління технічними системами; б) дискурс управління біологічними системами; в) дискурс управління соціальними системами.

Звісно, що у літературі ці складові віддзеркалені різною мірою інтенсивності і обсягом представленого матеріалу. Наприклад, його значно менше по першому і другому напрямках і зате широко представлено по третьому. До останнього дискурсу слід віднести класичний дискурс менеджменту (від Тейлора до Друкера). Цей дискурс можна віднести до ведення “приватної методології”, мета якої двояка: з одного боку, рефлексія і осмислення утруднень і

суперечностей в конкретних дисциплінах (мається на увазі в менеджменті), з іншого, – обговорення шляхів подолання цих суперечностей, утруднень і проблем. До цього можна додати продуктивні біологічні аналогії і біологічний редукціонізм, а також теоретичний дискурс в менеджменті (Р. Акофф). Звести зміст усіх трьох дискурсів у несуперечливу картину за допомогою диспозитиву – наша дослідницька мета. Продуктом має бути концептуалізація філософських засад, що стане когнітивною основою формування загальної теорії управління.

У дослідженні продуктивним методологічним підходом може бути системний підхід, а провідним принципом має бути діяльнісний принцип, оскільки він однозначно виконує роль системоутворюючого чинника. Дійсно, організаційна діяльність людини притаманна усім трьом названим вище видам управління, і тому вона є об'єднувальною основою для названих дискурсів управління.

М. Туленков вважає, що повномасштабним буде підхід до вивчення організаційної взаємодії в соціальному управлінні, якщо інструментально-методологічний комплекс буде включати: системний, методологічний, управлінський, психологічний, поведінковий, структурно-функціональний, культурологічний, аксіологічний, діяльнісний, педагогічний, конкретно-історичний, комплексний підходи [491, с. 65]. На нашу думку, не зайвим буде додати до цього ще й синергетичний, мілогічний, герменевтичний і інші підходи, бо чим більше буде реалізовано поглядів на предмет дослідження, тим повніше він буде відтворений. Наш вибір, що полягає у визнанні системоутворюючого чинника інструментально-пізнавального комплексу системного підходу, детермінований тим, що у сфері філософського аналізу діють ті ж самі закони і закономірності, що й в інших галузях теоретичної роботи – біологічній і технічній. Тут ми маємо на увазі, передусім, закон економії робочого часу і тому вимушені обмежити себе певним чином. Редукція у такому випадку є, якщо вона не обмежує

дослідника у досягненні запланованого результату, цілком виправданим кроком.

Почнемо з оцінки системного підходу, і його не варто плутати з системним методом. Е. Семенюк, з'ясовуючи відмітні риси пізнавального підходу від методу пізнання, пропонує й обґрунтовує теоретичне вирішення важливої методологічної проблеми, яка досі перебувала поза полем зору вітчизняних, та й зарубіжних дослідників, і формулює розгорнуту характеристику пізнавального підходу. За визначенням львівського дослідника, підхід до пізнання в науці – “це логіко-гносеологічне і методологічне утворення, яке гранично чітко виражає тільки спрямованість наукового дослідження, обмежуючи її, як правило, одним аспектом (принаймні кількома взаємопов'язаними напрямками), але на відміну від методу принципово позбавлене будь-якого обмеження і навіть чіткої фіксації тих засобів, якими здійснюється дослідження”. Пропоноване визначення видається достатньо продуктивним.

Для використання системного підходу у якості провідного алгоритму дослідження треба подати механізм його застосування, тобто вибудувати конкретну схему пояснення предмета дослідження. Під схемою пояснення “розуміється спосіб організації концептуального апарату, що задає загальну стратегію наукового дослідження [565, с. 122]”. Водночас усі інші зазначені вище підходи до вивчення зворотного зв'язку набувають статусу методів дослідження і використовуються у дискурсі системного підходу.

Системний підхід, як специфічний метод наукового пізнання, отримав поширення у працях багатьох дослідників. Значний внесок у методологію системних досліджень зробили В. Афанасьєв, І. Блауберг, М. Каган, В. Карташов, Д. Клілауд, В. Кузьмін, О. Леонтєв, В. Садовський, Г. Щедровицький, Е. Юдін та інші.

Специфіку системного підходу глибоко вивчав Е. Юдін, який виділив наступні характерні його ознаки: 1) початковим пунктом всякого системного дослідження є уявлення про цілісність системи,

що вивчається; 2) уявлення про цілісність системи конкретизується через поняття зв'язку; 3) сукупність зв'язків і їх типологічна характеристика призводять до понять структури і організації системи; 4) структура системи характеризується як по “горизонталі” (зв'язки між однотипними компонентами системи, наприклад, зв'язки типу “прямий зв'язок – зворотній зв'язок”), так і по “вертикалі” (наприклад, зв'язки управління і зв'язки саморегуляції, що призводить до поняття рівнів системи і ієрархії цих рівнів); 5) управління – різноманітні за формами і за “жорсткістю” способи зв'язків рівнів, що забезпечують нормальне функціонування і розвиток системи; 6) наявність проблеми мети і доцільного характеру її поведінки; 7) джерело перетворення системи або її функцій лежить, зазвичай, у самій системі, оскільки вона є самоорганізуючим утворенням; 8) існує проблема співвідношення функціонування і розвитку системи, пошуку відповідних “механізмів” і побудови єдиної картини об'єкта, в якій були б враховані як синхронний, так і діахронний його “зрізи” [565, с. 134-135].

Далі перейдемо до аналізу евристичної ваги провідного принципу нашого дослідження – принципу діяльності, оскільки він утворює субстанціональну основу – онтологічно однорідну систему, що складається з трьох видів управління і є системоутворюючим принципом проблемного поля дослідження. Універсальність поняття “діяльність” породжує таку унікальну властивість, як поліфункціональність, що і матеріалізується у сфері техніки, біоту живого і соціумі. У цей перелік потрапляє й матеріалізована/відчужена діяльність, або організаційний досвід, що обіймає увесь наш досвід, узятий з організаційної точки зору, тобто як світ процесів організуючих і дезорганізуючих” [65, с. 73].

Тож у нашому випадку, діяльність відіграє, як мінімум, сім функцій: 1) діяльність як пояснювальний принцип; 2) діяльність як предмет об'єктивного наукового аналізу, тобто як така, що членується, відтворюється у теоретичній картині певної наукової

парадигми, а саме: організаційної зовнішньої і внутрішньої роботи особистості; 3) діяльність як субстанційна основа родового життя людини, яка обумовлює морфологію функціональних систем; 4) діяльність як предмет управління; 5) діяльність як предмет проектування; 6) діяльність соціальна як цінність; 7) діяльність соціальна як предмет теоретичного узагальнення та наслідування у формі пошуку та відтворення типових духовних продуктів різних епох [565, с. 134-135].

Отже, при створенні філософських засад формування загальної теорії управління для нас дуже важливо зрозуміти методологічну різноманітність поняття “діяльність”, оскільки саме використання її відтворює цілісність організаційної сфери нашого буття.

Іншим могутнім засобом, без якого не мислима повнота методологічного комплексу нашого дослідження, є принципи когнітивного аналізу. В силу генетичного зв'язку підходу і принципу ми тут повинні назвати принципи системності. На сучасному етапі активне використання принципу системності зумовило особливу увагу до традиційних для науки проблем класифікації. Теорію класифікації (систематизації), що все частіше формується, називають типологією, замість традиційних і таких, що беруть свій початок з біології “таксономія”, “систематика” [409].

Принцип синергетики робить можливим вивчення механізму становлення філософії управління як когнітивної структури формування загальної теорії управління, у його висвітлення значний вклад зробили, зокрема, засновники синергетичної парадигми: С. Капиця, О. Князева, С. Курдюмов, М. Моїсєєв, І. Пригожин, І. Стенгерс, Р. Тома, Г. Хакен, а також В. Арнольд, А. Аршинов, В. Бранський, Л. Бевзенко, В. Бех, В. Василькова, А. Венгеров, Л. Горбунова, А. Давидов, І. Добронравова, О. Донченко, І. Єршова-Бабенко, С. Кримський, О. Куценко, В. Лутай, М. Ожеван, С. Пожарський, М. Попович, І. Предборська, Ю. Романенко, Ю. Романовський, А. Руденко, Ю. Саєнко, Є. Сєдов,

Я. Свірський, Т. Титаренко, І. Черненко, С. Шноль, П. Штомпка та ін.

Крім цього, в дослідженні для пояснення процесів формування, становлення, функціонування та розвитку філософії управління мають бути використані: принцип цілісності, принцип розвитку, принцип всезагального зв'язку, принцип всебічності, принцип об'єктивності, онтологічної (матеріальної й духовної) і функціональної єдності соціального світу, принцип єдності теорії й практики тощо, які будуть доповнені, услід за Л. Бевзенко [35, с. 52], принципами індетермінізму (нелінійного детермінізму), непередбачуваності, нетелеологічності, мультикаузальності, незворотності, варіативності та ін. У той же час допоможуть нам прояснити специфіку мислення в галузі еволюціонуючих систем-процесів сім принципів синергетики: два принципи буття (гомеостатичність та ієрархічність) та п'ять принципів становлення (нелінійність, нестійкість, незамкненість, динамічна ієрархічність, спостережливість) [22, 79].

Принцип цілісності можна охарактеризувати як свого роду узагальнення, трансформацію категорій “частина” та “ціле”, законів їх взаємодії. Частина і ціле тісно пов'язані між собою. Ціле має смисл тільки по відношенню до частин, з яких воно утворене, а частина немислима поза цілим. Як справедливо зазначає Т. Павлов, “якщо ціле не складається з різних частин, воно не є і не може бути цілим. Частини, зі свого боку, якщо не мають особливостей саме як частини, не можуть бути частинами свого цілого, і значить, ціле не було б їх цілим, а частини не були б його частинами” [353, с. 47].

У нашому випадку це створює можливість простежити взаємозв'язок індивідуальної та суспільної організаційної свідомості і культури, з одного боку, а з іншого, – уявити кожне із названих явищ як складне інтегративне утворення, в якому всі елементи взаємопов'язані та взаємообумовлені, так що неможливо зрозуміти ціле без будь-якого з них.

Особливий наголос при відборі засобів когнітивного аналізу варто зробити на методах побудови філософії управління. Метод ми розглядаємо як єдність підходу та принципів дослідження [70]. Саме метод, зв'язок якого з підходом опосередкований (як правило, ще й вченням, певною системою знань, створених на основі цього підходу), постає внутрішньою, органічною єдністю пізнавального підходу та певних дослідницьких прийомів. Оскільки дискурси управління технічними, біологічними і соціальними системами, як елементи когнітивного аналізу, дуже далеко стоять один від одного і мають власне семантичне поле, то для зведення їх у несуперечливу картину потрібно використати і буде використано усе багатство методів філософського аналізу. Серед них ми робимо наголос на системному, генетичному, діалектичному, синергетичному, герменевтичному, порівняльному, ідеалізації, моделювання та інших.

Далі необхідно визначитися з порядком застосування сформованого нами комплексу методологічних засобів. Їх, як відомо, є всього два: індукція і дедукція. Засіб дослідження знімає протилежності між теоретичним і практичним, історичним і логічним. Саме тому сходження від абстрактного до конкретного є способом дослідження цілісних об'єктів, що розвиваються, а застосування його стає можливим у філософії і науці, які досягли певної теоретичної зрілості. Безперечно, цей метод дозволяє ефективно досліджувати організаційну взаємодію технічних, біологічних і соціальних систем у всій їх красі і складності, бо взаємодія є, як відомо з класики наукового дослідження, кінцевою ланкою, яку загалом можна досліджувати:

– по-перше, як діалектичне протиріччя, що складається з протилежностей (принцип діалектики);

– по-друге, як єдність субстрату (структури) і атрибуту (функції), тобто як живу субстанцію (принцип субстанції);

– по-третє, в усіх основних їхніх зв'язках і опосередкуваннях (принцип загального зв'язку);

- по-четверте, в процесі їхнього розвитку від найпростіших форм організації до більш складних і вищих (принцип розвитку);
- по-п'яте, виходячи з внутрішньої суперечливості суб'єктивного і об'єктивного, що утримується в цьому понятті (принцип суперечливості);
- по-шосте, у вигляді вихідного протиріччя береться те, яке виділене внаслідок теоретичної і практичної діяльності людини (принцип єдності теорії і практики);
- по-сьоме, через це соціальний організм і постає в мисленні як “єдність в багатоманітності” (принцип цілісності);
- по-восьме, як органічна єдність матеріального і духовного (принцип дуалізму);
- по-дев'яте, як єдність і множинність (принцип синархії).

На наступному етапі відбору засобів когнітивного аналізу предмета дослідження ми маємо сформуванати категоріальний апарат аналітичної роботи у технічній, біологічній і соціальній сферах, що водночас означає закласти семантичну основу для розробки загальної теорії управління. Він достатньо специфічний [340].

Це впливає з того, що аксіоматичними засобами будь-якого дослідження виступають поняття, а філософський аналіз категоріального апарату управління технічними, біологічними і соціальними системами тут не є винятком. Функціональна роль наукових понять, зокрема і поняття “філософія управління”, у теоретичному аналізі і практичних дослідженнях – багатогранна.

По-перше, поняття є основними елементами теорій, вони акумулюють і передають істотну частину нашого знання про реальний світ і роблять можливим його опис і пояснення. По-друге, поняття забезпечують наукову комунікацію. По-третє, поняття, як “логічні атоми нашої інтелектуальної діяльності”, виконують евристичну функцію, будучи робочими інструментами наукового дослідження [570, с. 23].

Водночас варто зробити два принципових методологічних зауваження. Перше з них стосується того, що у дослідженні

поняття відіграють різну роль. Щоб розібратися в них, потрібно розкрити механізм евристичного спрацьовування понять. Він функціонує, як відомо, через зіставлення ноуменальних одиниць – смислів, що зафіксовані в поняттях. Оскільки механізм дії понять заснований на порівнянні смислів, що містяться в них, то зовні він виступає як мова. Завдяки мові, духовний світ самовиражається в об'єктивній реальності. Мова тут виступає, за свідченням О. Богданова, як організаційний процес, причому як такий, що має універсальний характер [66, с. 110].

У сфері управління технічним, біологічним і соціальним розвитком швидко формується проблема семантичного походження, вирішити яку може тільки філософія. Вона полягає у тому, що суспільству для передачі управлінської культури від покоління до покоління все ж краще передавати її на основі теорії, а не винятково на основі праксеологічних принципів взаємовідносин між поколіннями: іншими словами, теорія і принципи практичного досвіду повинні взаємно всіляко допомагати один одному в процесі навчання.

Але не завжди фахівці різних галузей можуть знайти або виробити спільну мову (сленг), і тоді вони не можуть виявити проблему, заради якої зібралися, не можуть перевести її до розряду завдань і вирішити її. Вони повторюють долю будівельників Вавилонської вежі, описану в Біблії (Буття, 11:1 – 9).

Провести селекцію категоріального апарату дослідження означає “заземлити”, надати практичної спрямованості і забезпечити інструментальну спроможність вирішити поставлені завдання і реалізувати мету дослідження.

Відповідно до викладеного вище необхідно підібрати категоріальний апарат дослідження. Поняття, що використовуються у якості засобів освоєння предмета дослідження, можуть бути поділені, як мінімум, на п'ять груп, яким мають відповідати системний або структурно-функціональний аналіз. Перша група – це поняття, що мають розкрити головні філософські

характеристики явища управління технічними, біологічними і соціальними системами; друга група – відтворити морфологічний аналіз систем управління технічними, біологічними і соціальними системами; третя група – забезпечити якісний функціональний аналіз видових систем управління; четверта група – охарактеризувати кратологічний аналіз стану і потенціалу видових систем управління; п'ята група – оцінити пізнавальний потенціал родової або загальної теорії управління.

До першої групи понять, що мають розкрити головні філософські характеристики явища управління технічними, біологічними і соціальними системами, слід віднести: генезис управління, природу, сутність, зміст, форму і види управління, суб'єкт, об'єкт, тип мислення, організаційну свідомість, організаційний світогляд і культуру, ідеологію і методологію наукового пошуку, причинність та її види, простір, час та ін.

До другої групи понять, що має відтворити морфологічний аналіз систем управління технічними, біологічними і соціальними системами, ми відносимо: елементи, структуру, систему, ієрархічні рівні, принцип побудови структури, інституціональне оформлення, орган, зв'язок, відношення, організацію, взаємодію, сферу дії, топологію систем управління, стан систем управління: гомеостаз, гомеорез, гомеоклаз, канали управлінської комунікації, закони структури та ін.

До третьої групи понять, що має забезпечити якісний функціональний аналіз видових систем управління, ми відносимо: функцію, діяльність, організацію, самоорганізацію, саморегуляцію, технологію управління, режим функціонування, вид активності суб'єкта управління, реакцію об'єкта на управлінський вплив, режим функціонування, тип і вид управлінської інформації, закони функціонування та ін.

До четвертої групи понять, що має охарактеризувати кратологічний аналіз стану і потенціалу видових систем управління, слід віднести, на нашу думку, наступне: владу, форму

використання влади, види впливу, регулювання, керівництво, командування/підкорення, критерій ефективності, показники результативності, цілеутворення, цілепокладання, форму поведінки, стиль управління, канал впливу, тип контролю за якістю управління, зворотний зв'язок, орган саморегуляції, тип регуляції, засіб регуляції, діапазон регуляції, закони регуляції та ін.

До п'ятої групи понять, завдяки яким ми маємо оцінити пізнавальний потенціал родової або загальної теорії управління, слід віднести: предмет дослідження, методи дослідження, суперечності розвитку і функціонування, закони і закономірності управління.

Отже, у якості висновків цього підрозділу слід зазначити, що методологія теоретичного дослідження філософії управління є надзвичайно витонченим явищем, у якому потрібно обрати засоби когнітивного аналізу для пізнавального процесу семантичних засад формування загальної теорії управління. Цю обставину варто підкреслити окремо, оскільки, вивчаючи філософські засади формування такого явища як загальна теорія управління, ми не маємо справу з управлінням, а виокремлюємо лише його філософську складову – когнітивну основу, що складається, за нашою робочою гіпотезою, з сукупності філософських детермінант або засад.

До того ж, тут треба розуміти, що система – це не звичайний об'єкт вивчення на кшталт тих, які вивчаються в конкретних науках, а особлива методологія і стратегія мислення. Це – по-перше, а по-друге, що філософське і наукове пізнання, які використовують системний підхід, завжди повинні зберігати двошаровість: в одному – дослідник рухається у площині свого предмета (філософського, природничо-наукового, гуманітарного, соціального), намагаючись не пропустити жодної з необхідних для вирішення пізнавальних завдань характеристик явища, що вивчається, в іншому – в площині системно-структурних уявлень. По-третє, він повинен уникати редукації і стежити, щоб

характеристики образів-конструкцій не суперечили характеристикам явища, що вивчається.

Висновки до першого розділу

Філософські засади формування загальної теорії управління полягають у обґрунтуванні природи, сутності, змісту і форм управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також у формуванні організаційної свідомості, організаційного світогляду і культури, створенні ідеології і методології дослідження, є концептуальною основою для практичної розробки завдань створення цілісної загальної теорії управління. Для задоволення потреб філософського забезпечення вивчення когнітивних засад формування загальної теорії управління на практиці сформувався окремий напрямок філософської рефлексії – філософія управління.

Проблеми і гальмування у створенні загальної теорії управління полягають у тому, що філософи майже за дві тисячі років ще “не дійшли” до феномена управління, а теоретики менеджменту, навпаки, ще “не піднялися” до філософії. На практиці склалася і існує ситуація нейтралітету, тобто ціле дорівнює сумі своїх частин. Цей стан заважає розвитку науки – кібернетики, загальної теорії управління, інтегративної теорії управління, або тектології.

Аналіз філософських концепцій Сходу і Заходу у дискурсі їх відносин до феномена управління свідчить про те, що вони по-різному підходять до його сприйняття: на Сході управління сприймається у органічній єдності технічних, біологічних і соціальних систем і людини, що підкоряється законам цілого, а на Заході культивується протилежний підхід, що абсолютизує

раціоналізм і підвищує цілераціональну спроможність людини, що має усе підкорити власній волі, інтересам і потребам.

У ході ретроспективного аналізу філософських підходів до формування органічної і загальної теорії управління у просторі різних культур, народів і часів з'ясовано, що глибинна суть проблем управління незмінна, міняються лише історично певні форми вирішення тієї або іншої управлінської проблеми.

Сучасний стан справ у сфері управління супроводжується вибухом концепцій управління, що свідомо чи несвідомо спрямовані до визнання організованого устрою соціального світу, тобто тяжіють до китайського світосприйняття місця і ролі особистості у Всесвіті, що розкриває перспективи узагальнення світоглядних засад загальної теорії управління, оскільки технічні, біологічні і соціальні системи є породженням одного суб'єкта – людини.

Методологічна складова цієї роботи полягає у відборі комплексу засобів аналізу для створення філософії управління, у фарватері якої мають бути обґрунтована специфіка організаційної свідомості, організаційного світогляду, ідеології і методології вивчення філософських засад формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Для їх приведення до органічної єдності пропонується застосувати запропонований М. Фуко диспозитив, що має спроможність звести у ціле різнобічні характеристики і врахувати при цьому їх специфіку.

Визнано, що реалізації мети цього дослідження сприяє системний підхід і принцип діяльності щодо вивчення філософії управління; позначена низка принципів і методів, що має найбільшу ефективність, провідним технологічним напрямом дослідження визнано метод сходження від абстрактного до конкретного. Категоріальний апарат вибудовує семантичне поле когнітивного аналізу і сприяє створенню аналітичних алгоритмів аналізу філософії управління.

Наступний крок у дослідженні має бути пов'язаний з аналізом філософії управління як системного методологічного засобу, що націлений на філософське забезпечення основних світоглядно-ідеологічних і методологічних засад формування загальної теорії управління.

Розділ II

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА МАТРИЦЯ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

2.1. Філософія управління як інструмент і семантичне поле формування загальної теорії

Завданням цього підрозділу є створення філософії управління як специфічної галузі теоретичних знань з онтології, гносеології і методології управління технічними, біологічними і соціальними системами, що формалізує систему філософських понять і категорій для пояснення управління, тобто забезпечує можливість теоретично осмислити організаційний феномен і обґрунтувати загальну теорію управління.

Тут, передусім, варто прислухатися до поради О. Богданова: “Часто бувало так, що одна галузь техніки або знання безплідно билася у рамках своїх старих, незграбних і вже вичерпаних методів, тоді як в іншій галузі поряд з нею давно існували, але залишалися невідомими або незрозумілими для неї прийоми, якими б легко

вирішувались непосильні для неї завдання”, і Норберта Вінера – основоположника кібернетики (1948): “Важливі дослідження затримуються через те, що в тій або іншій галузі невідомі результати, що вже давно стали класичними в суміжній” [65, с. 96-97 ; 97, с. 136].

На емпіричному рівні давно йде процес підведення філософського обґрунтування під формування загальної теорії управління. Є усі ознаки інтенсивного формування специфічного напрямку, що отримав відповідне когнітивне оформлення – “філософія управління” або “філософія менеджменту”. Різниця між ними, на наш погляд, – у галузі застосування. Перша охоплює технічні, біологічні і соціальні системи, а друга – тільки соціальні.

Як і питання про сенс життя, проблема предмета філософії управління виходить на авансцену професійної самосвідомості у різних країнах з двох причин: а) у початковий період розвитку дисципліни, коли вона тільки намагається набути власної подоби; б) або ж у переломні моменти її історичної долі, коли зміни соціокультурних парадигм управління породжують радикальні внутрішні зрушення в її структурі і змісті.

Над наповненням змісту філософії управління працюють вітчизняні і зарубіжні дослідники. Наведемо типові підходи до вирішення цієї теоретичної проблеми у царині соціальної філософії. Теорія менеджменту в інтерпретації П. Друкера, наприклад, особливо якщо порівняти її зі школою наукового менеджменту, являє собою філософію, вплив ідей ліберального гуманізму, децентралізації, пріоритету стратегії над структурою. Заслуга П. Друкера в тому, що він намагався синтезувати досягнення шкіл наукового менеджменту і людських відносин, розробивши підхід з позиції цільового управління.

На думку П. Друкера, управління на основі поставлених цілей і самоконтролю слід назвати “філософією менеджменту”, так як вона базується на основі концепції менеджменту як такого, на аналізі конкретних потреб менеджменту, на концепції людської діяльності

і може використовуватися менеджером у його практичній роботі. Однією з головних проблем для П. Друкера є ідея відповідальності менеджменту перед суспільством, яка полягає в тому, щоб зробити власним інтересом те, що є суспільним благом. На його думку, наполеглива праця, найвища кваліфікація менеджера, високе почуття відповідальності і широке бачення проблем необхідні для гармонізації приватних і суспільних інтересів [103, с. 25].

Назріла необхідність уточнити зміст терміна “філософія управління”. Це означає, що треба відповісти на низку запитань, а саме: що є у неї предметом дослідження? Які завдання вона ставить перед собою? Якими функціями володіє? Саме цього вимагає логіка вирішення наших дослідницьких завдань. В умовах сучасних реалій це ще незріле і складне явище. Вже в одній з перших публікацій з цієї теми зустрічається дуже актуальне спостереження: “Недостатньо чітке вживання терміна “філософія управління” очевидне. За нашими спостереженнями, плутанина серед тих, що пишуть про проблеми філософії управління, викликана передусім ґрунтовною плутаниною навколо самого терміна “філософія” [584].

Проблему предмета дослідження варто віднести до розряду тих, що існують у будь-якій з соціогуманітарних дисциплін, зокрема і у філософії управління. Водночас варто мати на увазі, що існують різні, навіть досить далекі один від одного, а інколи й діаметрально протилежні підходи до розуміння сутності філософії управління та її призначення, до визначення її предмета, цілей і завдань дослідження. Наша спроба визначитись з предметом філософії управління за аналогією з подібними до неї сегментами філософського знання, наприклад, філософської антропології, філософії права, філософії техніки не привели до позитивного результату, так як у цих випадках ми не знайшли помітної схожості дисциплін [512, с. 23]. Однак методологічна дисципліна змушує нас звернутися до визначення об'єкта і предмета науки загалом як такого і перекласти їх вимоги на проблемне поле цього дослідження.

Об'єктом пізнання, зазвичай, називають те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Об'єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ та форми його відображення у свідомості людей, які існують незалежно від нашої свідомості, відбираються відповідно до мети дослідження. Досліджувати можна не тільки емпіричний об'єкт (якість продукції, собівартість виробів), а й теоретичний (дія закону вартості).

За таких умов у нашому випадку об'єктом дослідження слід вважати організаційну діяльність, як всеохопне і універсальне явище управління. На це звертав увагу О. Богданов у другому томі своєї відомої праці "Тектологія". Він писав: "Початковим пунктом тектології є визнання необхідності підходу до вивчення будь-якого явища з погляду його організації. Прийняти організаційну точку зору – означає вивчати будь-яку систему як стосунків усіх її частин, так і стосунків її як цілого з середовищем, тобто з усіма зовнішніми системами. Закони організації систем єдині для будь-яких об'єктів, найбільш різноманітні явища об'єднуються загальними структурними зв'язками і закономірностями: "...структурні стосунки можуть бути узагальнені до такої ж міри формальної чистоти схем, як в математиці відношення величин, і на такій основі організаційні завдання можуть вирішуватися способами, аналогічними математичним. Більш того, стосунки кількісні я розглядаю як особливий тип структурних, і саму математику – як раніше розвинуту, в силу особливих причин, гілку загальної організаційної науки: цим пояснюється велетенська практична сила математики як знаряддя організації життя" [66].

Відповідно до організаційної точки зору світ розглядається О. Богдановим як такий, якщо знаходиться в безперервній зміні, у ньому немає нічого постійного, усе суть зміни, дії і протидії. Внаслідок взаємодії елементів, що змінюються, спостерігач може виділити певні типи комплексів, які розрізняються за мірою їх організованості. Організований комплекс визначається в тектології на основі принципу "ціле більше від суми своїх частин", при цьому,

чим більше ціле відрізняється від суми самих частин, тим більше воно організоване. У неорганізованих комплексах ціле менше від суми своїх частин. І, зрештою, в нейтральних комплексах ціле дорівнює сумі своїх частин.

Предмет пізнання – це досліджувані з певною метою властивості ставлення до об'єкта. Наприклад, усі суспільні науки в принципі пізнають один об'єкт – суспільство, але мають різні предмети: політична економія – систему виробничих відносин, економічна статистика – кількісну сторону економічних явищ; бухгалтерський облік, аналіз і аудит – господарську діяльність підприємців і т. ін.

За таких умов філософія управління має своїм предметом не всю організаційну діяльність людини, а специфічне філософське мислення, та сторона, той аспект, та точка зору, з якої дослідник пізнає цілісний об'єкт, виділяючи при цьому головні, найбільш суттєві ознаки. Саме вони, суттєві ознаки – смислові детермінанти, й складають філософські засади формування загальної теорії управління. Мета філософського осмислення – побудова “диспозитива” управління.

Дослідники, що працюють у галузі філософії управління, майже як один, мовчки, обходять питання її предмета. Водночас В. Мірзоян вважає, що “Філософія управління претендує на узагальнений, понятійно-смисловий аналіз теоретико-методологічних проблем менеджменту, на з'ясування методологічних витоків концепцій менеджменту і еволюції основних парадигм, а також на вироблення поведінково-етичного кодексу ефективного функціонування організації. Недооцінка ролі філософії заводить приватно-наукові теоретичні шукання в методологічну безвихідь” [313]. Цей висновок дослідника, безперечно, заслуговує на увагу.

В. Розін у праці “Філософія управління” запитує [408, с. 173-174]: “У чому призначення філософії?” І сам же відповідає: “На наш погляд, в наступному. Філософ займається критикою і

розпредмечуванням реальності, яка, з його погляду, вже вичерпала себе і повинна піти зі сцени історії. Далі, філософія конститує нову реальність, але за допомогою нормування нових способів отримання знання про світ, іншими словами, встановлюючись по-новому в мисленні. Не менш істотно, що, роблячи усе це, філософія відповідає на наполегливі виклики часу, але відповідає, як кажуть, особистісним способом. Мається на увазі, що, конститууючи нову реальність, відповідаючи на виклики часу, філософ реалізує себе, вступає в діалог зі своїми учителями і іншими мислителями, проводить власне бачення реальності і розуміння проблем. Конститууючи нову реальність, філософ обговорює і задає суть явища, що цікавить його. Якщо віднести усі ці вимоги до управління, то от як може виглядати предмет філософії управління.

Філософ управління повинен здійснювати критику незадовільних способів вивчення управління, що склалися. Щодо цього, то дуже показовою є праця О. Тихонова, де він аналізує і піддає критиці усі основні способи дослідження управління (теорію менеджменту, системний, процесний, ситуаційний, синергетичний підходи) [477, с. 122-132].

Конституювання суті управління – другий великий блок роботи у рамках філософії управління. У свою чергу, тут будуть доречними декілька напрямів дослідження. По-перше, порівняльний аналіз концепцій управління, передусім, з погляду підходів і основних способів мислення. По-друге, генетичне дослідження основних типів управління, що мали місце в історії культури. По-третє, вибудовування власних концепцій управління, що охоплюють не лише суть управління, але і різні його типи.

Третій напрям роботи – аналіз ширшої реальності, що обумовлює різні типи управління, а також їх еволюцію. Він припускає філософсько-методологічний розгляд таких тем, як мова, суспільство, особа, влада, соціальні інститути і ряд інших, наприклад, вивчення мегатенденцій сучасності, уявлень про майбутнє, стратегій соціальної дії, форм соціального життя,

соціальної еволюції, особливостей російської моделі управління і її еволюції. Наприклад, у праці “Социология управления” О. Тихонов обговорює суть управління, причому в широкому контексті, обумовленому новим підходом, який О. Тихонов називає “соціогуманітарним пізнанням” [477, с. 120-160].

Зрозуміло, що вивчення явищ, які визначають управління, необхідно вести з погляду проблем і особливостей самого управління. Наприклад, при вивченні особистості має сенс розглянути, яку роль в її становленні зіграли ідеї управління (особа як менеджер самого себе), основні типи особистостей, зокрема, відмінність унікальної і масової особистостей, аналіз особистості лідера, менеджера і виконавця, проблему керованості особистості, кризу особистості в модерні, особистісно-орієнтовані практики, міфи і мови особистості та ін.

Г. Соріна подає предмет філософії менеджменту, який характеризує таким чином [447, с. 23]: виявлення філософських передумов теорій, сформульованих у сфері менеджменту; представлення різних управлінських ідей у філософських концепціях; дослідження пересічних частин понятійних апаратів філософії і менеджменту; розкриття логіко-філософських основ інтелектуальної діяльності і демонстрація форм їх прояву в теорії менеджменту”.

В. Дієв визначає наступні напрями філософського аналізу: аналіз світоглядних і теоретико-пізнавальних передумов менеджерської діяльності; осмислення підґрунтя менеджерської діяльності і управління у сфері знань; оцінка цінностей, що корелюють із діяльністю менеджера; оцінка менеджерських підходів і дій з погляду етики і соціальної значущості [158, с. 60].

На думку В. Полікарпова, наприклад, філософські засади управління у діяльнісному вимірі включають також положення про те, що “сучасне суспільство носить складний, нелінійний, багатовимірний і багатоповерховий характер, тому дуже плідною для аналізу проблем управління є модель багат шарової

конструкції з відповідною системою діяльності: економіка (економічна діяльність), політика (політична діяльність), виховання (педагогічна діяльність), релігія і філософія (світоглядна діяльність), мистецтво (художня діяльність), наука (наукова діяльність) і техніка (технічна діяльність), між якими існує глибокий взаємозв'язок і взаємозалежність. Не менш істотним є положення про те, що людина – основна ланка складно диференційованого суспільства, вона виступає системотворним чинником соціуму, що динамічно розвивається, і культури, суб'єктом різних систем діяльності і управління” [368, с. 14].

На думку авторитетних вітчизняних дослідників проблем соціального управління В. Кременя, С. Пазиніча і О. Пономарьова, її завдання полягає, по-перше, у дослідженні природи, сутності і найбільш загальних закономірностей самого управління як специфічного суспільного феномена [236, с. 133-134]. По-друге, філософія управління має визначати світоглядні, духовні, морально-етичні й ціннісні аспекти соціального управління, його роль і значення у соціальному прогресі та культурному розвитку. По-третє, філософія управління призначена бути теоретичною основою формування методології управлінської діяльності та основних принципів ефективного її здійснення. Зрештою, по-четверте, на філософію управління покладають завдання визначення магістральних шляхів і тенденцій розвитку характеру і методів соціального управління в залежності від логіки суспільного розвитку, науково-технічного і соціального прогресу.

Отже, з урахуванням результатів наведеного аналізу можна стверджувати, що у світоглядно-методологічну складову нашого дослідження входить саме те, що складає предмет філософії управління, а саме: виявлення сутності управління, дослідження природи та джерел генезису і розвитку цього складного феномена, аналіз його загальної структури та притаманних йому тенденцій і суперечностей.

Саме такі елементи, що створюють філософську основу теоретичного дослідження будь-якого явища, ми називаємо предметом видового філософського знання. Якщо повернутися до предмета нашого дослідження, то тут предмет філософії управління ми: а) по-перше, називаємо філософськими засадами, на відміну від метафізичних, онтологічних, культурологічних, антропологічних, екзистенціальних; б) по-друге, саме вони й створюють зміст філософської основи для формування теорії управління.

Для філософії управління важливо мати досить виразні початкові теоретичні моделі світу, соціуму, людини і тих буттєвих структур, що зв'язують їх в єдине ціле. Ці моделі, управління технічними, біологічними і соціальними системами, потрібні їй, щоб спиратися на них при аналізі більш приватних проблем. У тому чи іншому вигляді, явно або приховано вони неодмінно є присутніми у філософських, методологічних, теоретичних установах дослідників, диктуючи певну логіку теоретичних досліджень, пропонуючи певні цільові програми, висвічуючи ті або ті реалії в якості об'єкта і предмета вивчення.

Розмежування об'єкта (онтологічна реальність) і предмета (гносеологічна реальність) не заважає соціогуманітарним дисциплінам прагнути до того, щоб розбіжність між тим і тим для кожної з них скорочувалась, як відстані між Ахіллом і черепахою у Зенона. Тож, чим повнішою і вищою буде міра збігу онтологічної і гносеологічної реальностей, тим ефективнішою обіцяє бути аналітична діяльність і більш вагомими її здобутки й у галузі філософії управління.

Зміст управління складає не фізично відчутна предметність, а норми, цінності і сенси. Оперуючи ними, людське мислення вибудовує специфічну за своїми ознаками і властивостям реальність, що називається організаційною. Право закріплює досвід управління у жорсткі норми законів. У організаційній реальності, попри те, що природа її компонентів носить переважно духовний, ідеальний характер, має бути соціокультурний субстрат, без якого

ні накази, ні норми, ні цінності, ні сенси права не змогли б впливати на людину. Субстратом, зазвичай, називають чуттєво сприймані підстави ідеально-духовних реалій, що впливають на людину.

Таким чином, у загальному плані філософія управління вивчає методологічні та світоглядні засади організаційних процесів у суспільстві та відносин між людьми, які виникають при здійсненні цих процесів і впливають з наслідків їхньої реалізації. Відомий англійський філософ Бертран Рассел вважає за необхідне додати до цього також “вивчення творчих філософських підходів до вирішення конкретних проблем управління виробничою і невиробничою сферами діяльності людини” [399, с. 5].

Наш погляд на предмет філософії управління дещо ширший, оскільки вона має охопити три види управління, що утримуються під терміном “кібернетика”, а саме: управління технічними, біологічними і соціальними системами. На рівні емпіричної рефлексії може, дійсно, скластися враження, що вони далеко розійшлися і майже незалежні одне від одного. Тому маємо знайти для них інтегративний чинник і закласти його у предмет філософії управління.

Ми виходимо з того, що усі три системи повинні мати одну онтологічну основу і різні форми буття, але споріднений зміст організаційних процесів з виходом на саморегуляційний рівень, на якому вони вступають у тісну організаційну взаємодію. Це наша робоча гіпотеза, яку необхідно довести, у разі негативного результату – немає сенсу далі продовжувати пошукову роботу у цій площині.

Знайомство зі змістом і формами управління технічними, біологічними і соціальними системами переконує нас у тому, що це нібито три різних сфери, що мають специфічні суб’єкти і об’єкти управління, логіку побудови і структуру, принципи, засоби, методи і етику управлінської діяльності, критерії і показники її ефективності, особливо далеко вони розходяться у категоріальному

апараті, тобто різко відрізняються один від одного професійним сленгом. І це не просто гра у слова.

Структура філософського знання, як родова конструкція, обумовила архітектоніку видового утворення – філософії управління. Тому загальні контури філософії управління вже можна уявити з аналізу численних досліджень проблем управління з єдиних методологічних позицій.

Серед її основ, по-перше, зазначимо онтологію управління, його сутність як специфічного соціального феномена. Онтологія, як філософія буття, виступає системою загальних понять буття, і в цій якості онтологія управління відповідає на запитання, *що* загалом являє собою явище управління, в чому полягає його необхідність та роль у забезпеченні буття і життєдіяльності конкретної людини як суспільної істоти, у забезпеченні функціонування різних спільнот та суспільства в цілому як основної форми існування й діяльності людей, та якою є природа соціального управління.

По-друге, у пізнанні й філософському осмисленні природи і сутності феномена управління важливу роль відіграє гносеологія управління як теоретична основа пізнання цього явища і його закономірностей. Гносеологія управління відповідає на питання, у чому полягає сутність і природа феномена управління, яким чином найбільш доцільно його досліджувати, як можна зрозуміти і усвідомити його сутність. Без урахування її положень щодо взаємовідносин суб'єкта і об'єкта у пізнавально-перетворювальній діяльності та управлінні нею, неможливе ефективне управління.

По-третє, у структурі філософії управління важливе місце належить *логіці управління*. Логіка у сучасному розумінні є наукою не тільки про форми і прийоми раціонального мислення, умови правильності суджень, а й про форми і способи раціональної діяльності людини. Ця раціональність полягає у відповідності засобів діяльності як цілям і закономірностям цієї діяльності, так і закономірностям самоорганізації відповідної соціальної системи. Логіка управління відповідає на запитання, *яким* повинен бути

управлінський вплив і як найбільш доцільно його здійснювати у конкретній ситуації.

По-четверте, одним з основних компонентів філософії управління виступає аксіологія управління, оскільки у якості засобу впливу вона використовує цінності і смисли. Як складова загального вчення про природу цінностей, вона досліджує властивості предметів і явищ, які стають метою діяльності та управління нею і здатні задовольняти потреби й інтереси людини і суспільства в цілому.

По-п'яте, важливою складовою структури філософії управління виступає етика управління, що спирається на систему загальнолюдських і професійних норм [Див. : 30; 107; 178]. Вона відбиває моральні аспекти сукупності суспільних відносин та особливості їх прояву у процесі соціального управління. Етика управління відповідає на запитання, яким чином управлінські рішення і впливи та їхні можливі наслідки співвідносяться з нормами і принципами моральної парадигми, прийнятої у суспільстві.

По-шосте, невід'ємним і чи не найголовнішим компонентом філософії управління як наукової дисципліни безсумнівної прикладної спрямованості слід вважати методологію управління. Під методологією соціального управління варто розуміти певну сукупність найбільш загальних принципів організації управлінського процесу, методів, форм і засобів, за допомогою яких забезпечується і має забезпечуватися досягнення його бажаної ефективності. У цій якості методологія управління відповідає на запитання, які *принципи* мають бути покладені в основу організації управління, ефективного формування і здійснення системи управлінських рішень і впливів.

Іноді до проблем філософії управління та її складових частин відносять також питання ідеології управління як певної сукупності поглядів та ідей, що визначають той чи інший цілісний підхід до вибору структури управлінської системи, до політики її практичної

реалізації, а також до цілей, змісту та застосовуваних конкретних методів і технологій управління. Часто в управлінській практиці, а іноді і в теорії, зустрічаються спроби ототожнення поняття ідеології управління з філософією управління загалом.

На наш погляд, така глобальна постановка питання про предмет і завдання філософії управління цілком правомірна ще й тому, що зміст техносфери, біосфери і соціосфери створює єдину онтологічну субстанцію, яка перебуває в упорядкованій структурній формі, що відома нам, дослідникам, як тіло: технічне, біологічне і соціальне. Простір їх життєдіяльності у структурі Всесвіту визначає вид речовини (за О. Базалуком): косна (технічне тіло), жива (біологічне тіло) і розумна жива (соціальне тіло). Ось чому “у природі різними шляхами здійснюються, за висловом О. Богданова, одні і ті ж цілі” [26-30; 65, с. 164].

Введення поняття соціальне “тіло” як одиниці соціогуманітарного аналізу відповідає потребі сучасної соціальної науки в повнішій філософській онтології реальності, що вивчається, оскільки у такій смисловій конструкції за один крок утримується єдність суб’єкта і об’єкта, соціальної дії і взаємодії, їх історична і соціокультурна обумовленість, виникаюча цілісність, що розпадається” [477, с. 132].

Це означає, що для постнекласичного періоду потрібні нові методологічні прийоми і нові моделі, щоб одночасно узагальнити більшу кількість процесів і явищ більшої складності у рамках цілого. “У сучасній науці втрачається провідна роль способу отримання нових знань шляхом моделювання або схематизації практики, абстрагування з неї ідеальних об’єктів. Наукове пізнання у рамках постнекласичної раціональності може бути побудоване на конструюванні універсальних характеристик систем управління, що відповідають епістемологічному ідеалу науки і цінностям постіндустріальної гуманітаристської перспективи” [477, с. 166].

“Введення поняття соціальне “тіло” обумовлене трьома тенденціями в пізнанні проблем управління: 1) визнанням

обмеженості змістовних можливостей системного підходу до управління; 2) незадовільними спробами представити соціальну систему об'єктивно, безособово; 3) обмеженими можливостями самого діяльнісного підходу як основи побудови суспільних наук, в яких діяльність позасистемна і позасуб'єктна.

Чи можна розглядати технічне, біологічне, соціальне “тіло” і інші вказані тут характеристики управління як суть (диспозитив) управління? У принципі, так, якщо об'єднати їх у соціальному цілому – соціальному організмі планети. У когнітивній сфері його аналог – організмена ідея устрою соціального планетарного життя, що має польову форму.

Деякі теоретики менеджменту прямо виходять на твердження, що виробництво і організації є формами соціального життя, що мало чим відрізняються від біологічних [408, с. 198]. “Усе, як в природі, – пише Р. Паскаль. – Давайте відразу ж визначимося. Організації є живими системами. І це зовсім не метафора” [87]. Його підтримують інші дослідники. “Зрозуміло, – зауважує Роберт Салмон, – що порівняння економічної організації з живим організмом саме по собі нічого не доводить, і у будь-якому випадку не в наших силах точно скопіювати алгоритм, запропонований природою. Проте факт залишається фактом: якщо врахувати переважаючі на сьогоднішній день тенденції, доля механістичної логіки, побудованої на розгляді поза контекстом, при багатократному дублюванні, кількісній одноманітності, вирішена наперед. Нині у світлі безперервного процесу змін і ускладнення стосунків першочерговим завданням стає розвиток системного бачення, в основі якого лежить якісна, органічна логіка. На практиці це означає, що компанію можна розглядати як живий організм, функціонування якого залежить від незалежних внутрісистемних і зовнішніх взаємозв'язків” [415, с. 241]. До цього варто додати організмену концепцію соціального життя дослідника В. Беха [48].

Існує чотири потужних аргументи на користь позитивного вирішення проблеми розробки філософських засад управління і створення за їх допомогою цілісної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Перший аргумент полягає у тому, що техніка, особистість і соціальні системи є породженням продуктивної діяльності людини [423-424]. Другий – у тому, що управлінську діяльність щодо цих трьох систем здійснює один і той же суб'єкт – особистість людини. Третій – у тому, що у соціальному тілі планети ці процеси природним шляхом інтегруються у єдиний органічний процес життя планетарної спільноти. Четвертий – у тому, що технічні, біологічні і соціальні системи входять складовими до утворення морфології гомеостату і виконують у ньому диференційовані функції, а разом вони забезпечують дію механізму саморегуляції планетарного соціального організму.

Таким чином, є сенс погодитися з висновками соціологів про те, що управління у технічній, біологічній і соціальній сферах слід розглядати як механізм “підтримки соціального порядку”, як форму, що дозволяє “утримати мимовільний хід життя в якихось рамках, направляти його до бажаного стану” [477, с. 146, 147].

Тут варто зробити ще одне важливе зауваження. Воно стосується генезису сегментів дослідницького поля нашого дослідження. Базовим елементом тут є біологічні системи, як природні продукти. Через пульсуючу ритміку відносин внутрішніх протилежностей будь-яка управлінська реалія перебуває у властивій їй якості, розпадається і знову об'єднується в цілісність, залишається собою і стає іншою, піддається дії ентропії і активно протидіє їй.

Технічні і соціальні системи є штучними породженнями, що належать до так званої другої природи. Саме біологічна людина, щоб посилити свій вплив на природу, винайшла і створила технічні системи. А щоб впливати на суспільство, з егоїстичною метою

підкорення його власній волі і бажанням, створила соціальні системи – соціальні організації [477, с. 142, 144].

Отже, технічні системи і соціальні організації є продуктом людини, а тому гармонізувати їх з властивостями творця теоретично і практично цілком можливо! Г. Гегель, наприклад, стверджував, що “середній термін” – опосередкування – “складає нерв доказу, є, тому лише щось таке, в чому цей зв’язок виявляє себе і де він стає зовнішнім” [110, с. 275]. В іншому місці він визначав опосередкування “як рівність собі самому, що перебуває в русі”.

Отже, біологічні системи є системоутворюючими структурами не тільки в онтологічній матриці соціального світу, але й у сфері управління. На це можна поглянути і з іншого боку і побачити інший ряд: корпорація як машина, як система і організація і як організм.

Тож філософія управління не змагається з теорією управління, оскільки звертається до проблем, повз які проходять її дисципліни. Якщо, наприклад, для теорії управління цілком достатнім і зрозумілим є пояснення, згідно з яким в основі правління народом або територією лежить воля держави, то для філософії управління цього недостатньо. Тому вона розмірковує не лише над тим, що рухає волею держави, але шукає і знаходить немало інших причинно-пояснювальних моделей генезису управління як розпорядження владою і правом.

Управління є елементом і одночасно функцією організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних та ін.), забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми і мети діяльності.

Наука управління створює, систематизує і поширює знання про те, як здійснювати управлінську діяльність.

Теорія управління – це знання про те, як здійснювати управлінську діяльність. Загальні її закономірності виявлені

кібернетикою, наукою про загальні принципи і методи управління складними системами в природі, техніці і суспільстві.

Предмет науки управління складають управлінські стосунки, в яких проявляються одночасно економічні, соціальні і політичні відносини і інтереси, що знаходять вираження в дії на суспільство або на його окремі елементи з метою їх впорядкування, збереження якісної специфіки вдосконалення і розвитку. Предметом науки управління є також технології і методи управління і тенденції розвитку практики управління.

Об'єктами управління можуть бути галузі (промисловість, сільське господарство, транспорт), територіальні спільності людей (область, район, місто), окремі стадії відтворення (виробництво, постачання, збут), аспекти економічної діяльності (якість продукції, взаємодія із споживачем, маркетинг), види ресурсів (фінансові, людські), а також характеристики виробництва (ефективність, відношення до роботи, якість життя, рівень зайнятості).

Суб'єктами управління можуть виступати директор, менеджер, рада директорів, мер міста, міська рада, начальник відділу, група якості, міська торгово-промислова палата, а також будь-які інші групи людей здійснюють управлінську дію на об'єкт управління.

Філософія управління вміщує організаційні феномени у щонайширший контекст культурно-історичних реалій і знаходить у них надсенси. При цьому виявляється, що ланцюг цих сенсів і причин, що криються за ними, воістину нескінченний, і розраховувати на те, що коли-небудь ми матимемо вичерпну універсальну формулу "ідеального управління", здатну задовольнити на усі часи і абсолютно усіх, не доводиться.

Детально вивчаючи стан філософії управління, доходимо висновку, що сьогодні доцільно вважати її предметом шість наступних специфічних груп проблем: 1) загальний стан філософії управління; 2) передумови її формування; 3) труднощі її формування; 4) загальні проблеми сучасної філософії управління; 5) специфічні її проблеми; 6) перспективи розвитку [236, с. 119].

Загальний стан філософії управління як самостійної галузі філософських знань і як теоретичної, світоглядної і методологічної основи сучасного наукового управління соціальними системами характеризується, по-перше, суспільним визнанням потреби у філософії управління саме у такому розумінні її сутності та призначення, а по-друге, нечіткою визначеністю її понятійно-категоріального апарату.

Передумовами формування філософії управління виступають, з одного боку, реальні потреби суспільної практики, передусім, пов'язані з особливостями постіндустріального етапу розвитку людської цивілізації, а з іншого, – загальний розвиток філософської думки та осмислення проблем сучасності.

Труднощі формування філософії управління пов'язані насамперед з відсутністю єдності методологічних принципів і підходів як до розуміння її сутності та предмета дослідження, так і до розуміння сутності і природи самого феномена управління, зокрема, й управління соціальними системами. Крім того, має місце істотне розмаїття сфер і галузей соціального управління, різних його цілей і завдань.

Загальні проблеми сучасної філософії управління зумовлені, по-перше, різними світоглядними позиціями дослідників і невизначеністю підходів до предмета дослідження, а по-друге – переосмисленням ролі особистісного чинника у забезпеченні ефективності суспільного виробництва і необхідністю розробки нової управлінської парадигми і поступовим її зсувом у бік соціально-психологічних, морально-етичних і ціннісних аспектів.

Специфічними проблемами філософії управління слід вважати, з одного боку, її залежність від великої кількості чинників різної природи й характеру, а з іншого, – змінами цілей і характеру управління, внаслідок яких відбувається певна трансформація в розуміння його сутності.

Перспективами розвитку філософії управління на найближчий час слід вважати, насамперед, завершення формування її структури

та понятійно-категоріального апарату, а також розробку методологічних основ управлінської діяльності.

Отже, філософія управління здатна, на нашу думку, відповісти на запит сучасності і відтворити когнітивними засобами специфічні засади, що мають стати засобами формування загальної теорії управління. Хоча багато фахівців, які навіть професійно працюють у сфері теорії управління, вважають, що це принципово неможливо. Наша переконаність ґрунтується на тому, що вона вже чітко визначається не тільки з предметом власної теоретичної роботи і поточними завданнями, а більше в тому, що філософія управління швидко розгортає власну систему функцій.

Функції філософії управління – не проста формальність, а цілком конкретно визначений вид її пізнавальної спроможності, що гарантує отримання специфічних продуктів теоретичної діяльності. Саме вони вже є засадами, тобто інструментом філософського забезпечення формування наукової теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Опосередковано через них (тобто функції), філософія управління істотно впливає і на організацію та практичне здійснення управління конкретними процесами забезпечення життєдіяльності, функціонування і подальшого розвитку нашого суспільства. Завдячуючи високій професійності вітчизняних дослідників В. Кременя, С. Пазиніча, О. Пономарьова, ми маємо пропозиції щодо системи функцій філософії соціального управління [236, с. 318-323].

Є, правда, пропозиції щодо функцій філософії управління від багатьох авторів, навіть правників [33, с. 21-22], але найкращими ми визнаємо пропозиції саме цих філософів. За їх баченням, єдність, термін “система” вони чомусь тут не вживають, складається з таких елементів: світоглядна, гносеологічна, методологічна, прогностична, аксіологічна, діагностична функції.

Відразу зазначимо, що це сукупність авторами визначена для обслуговування теорії соціального управління і не аналізувалася

для управління технічними і біологічними системами. Тому позитивно оцінюючи таку пропозицію, ми маємо до неї додати ще як мінімум декілька пропозицій, що враховують специфіку управління технічними і соціальними системами. Це ми зробимо далі, а наразі варто підкреслити, що хоча кожна функція філософії управління має своє призначення і пов'язана з вирішенням певних конкретних завдань теорії і практики соціального управління, всі ці функції взаємопов'язані і у своїй сукупності утворюють цілісну єдність.

Однією з перших у всій сукупності наведених у цій схемі функцій варто назвати світоглядну функцію [236, с. 319]. Вона посідає особливе місце у всій структурі філософії управління. Зміст цієї функції полягає у виявленні й поясненні з єдиних наукових світоглядних позицій сутності та глибинної природи соціального управління, у визначенні його призначення, внутрішньої структури та основних закономірностей, а також у виявленні взаємозв'язку управління з основними смисложиттєвими цінностями, прагненнями та інтересами індивіда, соціальних груп і суспільства у цілому.

Гносеологічна функція філософії управління полягає у можливості пізнання та вивчення змісту і характеру взаємовідносин суб'єкта і об'єкта соціального управління в процесі його практичного здійснення, у забезпеченні людини новими знаннями про суспільство та процеси його функціонування, про логіку і закономірності його змін і розвитку та про обумовлені ним особливості відповідного розвитку цілей, змісту і характеру управління [236, с. 320].

Одну з найважливіших і надзвичайно відповідальних ролей відіграє методологічна функція філософії управління. Вона полягає у можливості безпосереднього використання принципів і вимог, які впливають із закономірностей самоорганізації суспільства і кожної його відповідної структурної чи функціональної підсистеми, законів і категорій філософії управління для ефективного

розв'язання складних завдань теорії і практики управління соціальними системами [236, с. 320].

Прогностична функція філософії управління нерозривно пов'язана з її світоглядною функцією. Вона полягає у визначенні можливостей, перспектив і тенденцій розвитку суспільства в цілому, у науковому прогнозуванні та передбаченні напрямів і характеру еволюції його політичної, економічної, соціальної, духовної, наукової, культурної, освітньої та інших сфер [236, с. 320-321].

Виконуючи свою аксіологічну функцію, філософія управління дає можливість на основі результатів філософського аналізу сутності феномена управління і змісту управлінської діяльності в кожній конкретній соціальній системі формувати своєрідну ієрархію цінностей і норм спілкування, корпоративної культури та інших факторів, за допомогою яких людина може оцінювати події, явища, вчинки і загальну поведінку (свою та інших людей) як з позицій сенсу життя, життєвих цінностей і орієнтацій, так і з позицій морально-етичної парадигми певної соціальної системи [236, с. 321].

Оскільки основним завданням управління соціальними системами є досягнення заздалегідь визначених цілей, які постають перед кожною відповідною системою, то основним методологічним принципом, що лежить в основі як вибору архітектури системи управління, так і практики здійснення управлінської діяльності, повинен бути цільовий підхід. Тому загальна структура сукупності управлінських функцій має передбачати діагностування стану соціальної системи та характеру її функціонування [236, с. 322-323].

Наш висновок про субстанційну однорідність технічних, біологічних і соціальних систем підводить нас до ідеї про необхідність обґрунтування філософських засад управління, що є концептуальною основою, наряду з ідеологічними, методологічними, теоретичними чинниками розробки загальної

теорії управління. Філософ, конституюючи нову реальність у організаційній свідомості, породжує якісно новий світогляд особистості, що має атрибутивну властивість змінювати напрямок не тільки її думок, мислення і поведінку, а й напрям розвитку системи, якою вона керує.

Управління ми будемо розглядати як родове поняття, що визначено кібернетичною наукою. Соціальне управління – як видовий феномен. Управління технічними і біологічними системами – також видові структури. Маємо на увазі те, що управління технічними системами сьогодні дедалі більше і більше інтелектуалізується, і поява андроїдів свідчить про добру перспективу їх інтенсивного руху до оволодіння функціями управління в повному обсязі.

Зі свого боку, управління біологічними системами також зачіпає тільки поверховий рівень оволодіння управлінськими відносинами, а перспектива відкривається з проникненням у глибину біологічного тіла, що “працює” на інших принципах [391], ґрунтується на розсудливій діяльності [245] (за Л. Крушинським) і формує специфічне рефлексивне управління. Тут така ж різнобарвна картина, як і у сфері соціального управління. Дослідження принципів управління в живих системах у біології і медицині має ґрунтуватися на імовірнісній методології [502].

Соціальне управління як цілісна соціальна система – це свідомий, цілеспрямований вплив на соціальну систему в цілому чи її окремі елементи на основі використання властивих системі об’єктивних закономірностей і тенденцій. З операційної точки зору соціальне управління характеризується: 1) цілями; 2) принципами; 3) функціями; 4) методами; 5) структурою; 6) процесом соціального управління; 7) механізмом розвитку системи соціального управління.

У вузькому розумінні під “управлінням” слід розуміти єдність: 1) суб’єкта управління (керівника); 2) об’єкта управління (управлінської системи, яка може, але не зобов’язана збігатися з

одним із уявлень соціосистеми); 3) апарату управління, організованого ієрархічно, гетерархічно чи мережевим способом; 4) методу управління; 5) політичної системи, що забезпечує відтворення процесу управління через кооптацію елементів управляючої системи у контур управління, зокрема – на роль ефективного менеджера [236, с. 144-145].

Відповідно до управління у “широкому” і “вузькому” значенні складається й розуміння філософії управління у “широкому” і “вузькому” сенсі. Філософією управління у широкому розумінні варто вважати спеціальну галузь загальної філософської науки, невід’ємну складову частину соціальної філософії, предмет вивчення якої становлять сутність, зміст і найбільш загальні закони та закономірності управління як надзвичайно складного суспільного феномена і водночас могутнього системного засобу забезпечення ефективної діяльності та розвитку будь-яких систем, включаючи й суспільство в цілому, на чітких світоглядних і методологічних принципах. Поєднання управління об’єктами природи, техніки і такими об’єктами, як група людей, спільність і суспільство, складають суперечливу суть явища управління. Для розуміння цього феномена недостатньо сказати, що управління в суспільстві відрізняється від процесів саморегуляції і самоорганізації в природі.

Філософією управління у вузькому розумінні, або філософією управління конкретною соціальною системою – підприємством, організацією чи фірмою, варто вважати певний цілісний комплекс взаємообумовлених принципів, норм і традицій, що лежать в основі корпоративної культури цієї організації чи підприємства та характер участі працівників в управлінні й обговоренні проблем і перспектив розвитку, а також формують психологічний клімат, систему міжособистісного спілкування і переважний стиль керівництва.

Отже, ми підійшли до того пункту дослідження, коли потрібно розглянути авторське розуміння філософських засад формування

теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Ефективну структуру філософських фільтрів для аналізу управління соціальними системами реалізували у підручнику для ВНЗ України В. Кремень, С. Пазиніч і О. Пономарьов [236]. До її структури віднесено оцінку: а) онтології управління, б) гносеології управління, в) логіки управління, г) аксіології управління, д) етики управління, є) методології управління і ж) ідеології управління. Однак вона не зовсім нас влаштовує, оскільки автори її використали тільки для соціального управління [236, с. 11-14].

Тому ми доповнили цей перелік ще трьома функціями. На наш погляд, для вивчення філософських проблем управління у кібернетичному сенсі до цієї єдності функцій варто додати дві групи елементів: а) для технічних систем – моделювання; б) для біологічних, до якої ми відносимо людину, як біосоціальну систему – освітню і виховну.

При цьому система функцій має бути замкнутою на певний критерій або декілька критеріїв, що гарантують їх цілісність і продуктивність. Для нас це випадок з багатокритеріальною оцінкою якості функціонування системи управління: з одного боку, таким критерієм є особистість менеджера, який має володіти повним комплексом знань, умінь, навичок і компетентності організаційної діяльності в усіх трьох сферах: технічній, біологічній і соціальній, а з другого, – соціальне ціле, що утворюють технічне, біологічне і соціальне тіла, і що спостерігається нами через екологічну проблематику світової спільноти.

Підсумовуючи розглянуте вище, робимо наступні висновки для нашого дослідження: когнітивне осмислення філософських засад припускає побудову ідеального об'єкта, який і об'єктивувався як предмет вивчення; при цьому необхідно забезпечити несуперечність мислення, відповісти на виклики часу, пояснити спостережувані факти, реалізувати власні цінності, врахувати погляди інших філософів, науковців, практиків, тобто використати

власний диспозитив – організмену ідею, щоб інтегрувати у філософському аналізі усі три дискурси: управління технічними, біологічними і соціальними системами.

І, на завершення, філософія управління як рефлексивний процес породжує відповідні продукти, що є очікуваними, оскільки саме вони слугують когнітивними засадами формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Ми вважаємо, що для нас у цьому дослідженні найголовнішими з них є: природа управління, світогляд, що забезпечує адекватність сприйняття управлінських відношень до їх природи і призначення і ідеологія організації дослідження предметного поля.

2.2. Когнітивні чинники формування загальної теорії управління: генезис, природа, організаційна свідомість, світогляд і культура

Завданням цього підрозділу є пояснити на основі евристичного потенціалу філософії управління генезис, природу і світогляд аналітичної роботи, щоб у подальшому можна було побудувати ідеологічні і методологічні алгоритми дослідження філософських засад управління технічними, біологічними і соціальним системами як цілісності.

Перше, що має забезпечити філософія управління, це пояснити генезис управління як соціального явища, оскільки воно є продуктом цілеспрямованої організаційної діяльності людини або колективів людей. Зауважимо, що в “Энциклопедическом словаре” зазначено, що “генезис – (генез) – походження, виникнення; у

широкому сенсі – момент зародження і подальший процес розвитку, що привів до певного стану, виду, явища” [122].

На основі вивчення наукової літератури ми можемо констатувати, що “організаційно-управлінська діяльність є, насамперед, діяльність над діяльністю, в якій “верхня” система за рахунок знання, а, отже, за рахунок розуміння, рефлексії і мислення передусім – охоплює і асимілює “нижню” діяльність” [408, с. 287]. Це означає, що управління як соціальне явище з’явилося унаслідок суспільного поділу праці, в якому найвищим сегментом є виокремлення організаційної діяльності. Тож за походженням – управління є специфічним видом діяльності людини, а продукти управління – результат цієї діяльності.

Управління онтологічно змінює природну саморегуляцію там і тоді, коли перевага віддається інформаційному сигналу [226, с. 92]. Проте реалізація цієї умови могла статися лише з перетворенням структурної дії на дію інформаційну – вже за критеріями не лише атрибутивної, але і функціональної концепції інформації. Головною передумовою цього переходу стала, мабуть, поява простої функціонально організованої цілісної системи (гіперциклу), в якій зворотна субстанціональне дія – на джерело кожної структурної дії – встановлює практичне відношення відповідності між відбитою і відбиваною структурами. Причому за відсутності достатньої відповідності цілісна система саморегуляції просто не утворюється, а при серйозному її порушенні – руйнується. Про це “підчується” природний відбір. І тільки при дійсній відповідності циклічний процес взаємодій не обривається після першого ж циклу, а триває до того часу, поки складові його дії “оцінюють” структурну відповідність, що встановлюється в них, як достатню. Таким чином, відношення відповідності між відбитою структурою і відбиваною стає в матеріальній системі відношенням субстанціональним, що має, кажучи словами Маркса, “характер процесу” [282, с. 29].

Для обслуговування управлінської діяльності у масштабах країни створюється спеціальна інфраструктура, наприклад,

аналітичні центри, підрозділи програмного забезпечення діяльності органів управління, консультативні фірми, заклади освіти з управлінської підготовки кадрів, інститути підвищення кваліфікації і перепідготовки фахівців з менеджменту, а також курси перепідготовки для вищого управлінського персоналу, курсове навчання на яких коштує декілька десятків тисяч доларів.

Управління виникло на основі суспільного поділу праці, і це був лише перший крок, а далі відбувається розподіл праці в організації. Якщо навіть дві людини працюють спільно для досягнення єдиної мети, вони повинні розподілити роботу між собою. Діяльність з координації роботи інших людей в широкому розумінні і становить сутність управління організацією.

Розподіл загального обсягу роботи в організації на її складові частини називається горизонтальним розподілом праці. Результатом такого розподілу праці є формування окремих підрозділів організації (відділів, цехів, виробництв, ділянок тощо). Оскільки робота в організації розподіляється між окремими підрозділами та виконавцями, хтось має координувати їх діяльність. Внаслідок цього об'єктивно виникає необхідність у так званому вертикальному розподілі праці, тобто в діяльності з координації роботи підрозділів та окремих виконавців у підрозділах.

Як і будь-який інший вид управління, соціальне управління має системний характер і здійснюється в рамках соціальних управлінських систем. До факторів, які детермінують ці системи, належать:

- 1) єдність системи стосовно середовища та багатоманітність її зв'язків з ним;
- 2) наявність у системи відносно самостійних компонентів, з яких утворено її керуючу та керовану підсистеми;
- 3) інтегрування компонентів системи, внаслідок чого ціле (система) набуває властивостей і характеристик, яких немає в

окремих складових системи, тобто наявність у системи інтегративних якостей;

4) наявність всередині системи суперечностей, які є рушійною силою її саморозвитку, породжує необхідність самоуправління, цілеспрямованого впливу однієї підсистеми (керуючої) на іншу (керовану);

5) історичність системи, тобто її розвиток у часі.

Таким чином, необхідність управління об'єктивно виникає внаслідок горизонтального та вертикального розподілу праці в організації. Оскільки розподілення праці є загальною характеристикою діяльності будь-якої організації, то всі організації потребують управління. Таким чином, управління є суспільною потребою соціального цілого – колективного життя планетарної спільноти. Тут організуються корпоративні форми навчання молодшого управлінського персоналу і налагоджується обмін досвідом, стажування та ін. Такі ж процеси присутні в будь-якій державі і у міжнародному просторі. А на початку XXI століття цей процес набув світового масштабу.

Потреба людей у співробітництві, спільній діяльності, спільній праці об'єктивно породжує потребу управління. Водночас ця потреба завжди виникає там, де спостерігаються будь-які варіанти спільної діяльності людей. Управління у цій ситуації являє собою засіб забезпечення спільної діяльності – умову її нормального функціонування.

Суспільство в цілому є наслідком спільної діяльності людей, їх співробітництва. Більше того, у такому розумінні суспільство – найвища форма спільної праці людей, а управління – атрибут суспільного життя.

Виходячи з викладеного, визначимо істотні, на наш погляд, ознаки соціального управління:

1) соціальне управління завжди наявне там, де виникає спільна діяльність людей;

2) головне призначення управління – регулюючий вплив на поведінку учасників спільної діяльності;

3) функції соціального управління (координація, узгодження, планування, контроль, нагляд, примус) реалізуються у рамках суспільних відносин;

4) внаслідок соціально-управлінських впливів виникають управлінські відносини, які є різновидом, по-перше, суспільних, а по-друге, вольових відносин;

5) соціальне управління – різновид людської діяльності.

На підставі цих ознак можна сформулювати визначення соціального управління. Соціальне управління – вид вольової діяльності, вираженої у цілеспрямованому й організуючому впливі, здійснюваному з метою забезпечення узгодженості й впорядкованості спільних дій людей та їх колективів в інтересах ефективного розв'язання завдань, що стоять перед ними.

Виявлення генезису має основне значення для розуміння природи організаційних дій, утворень і технологій. Це уже наступний крок у дослідженні філософських засад формування загальної теорії управління. Філософія управління має пояснити природу управлінської діяльності. Для її з'ясування ми звернемося до сенсу управлінської діяльності, що полягає у використанні влади для організації процесів організаційної взаємодії – це коли йдеться про соціальні системи, і, ширше, соціальної взаємодії – якщо справа стосується технічних і біологічних систем.

Наступними елементами, які має пояснити філософія управління, є генезис і призначення продуктів духовного виробництва, що перебувають у двох формах: а) суб'єктивованій – у структурі особистості і б) об'єктивованій, тобто у структурі соціуму. Ясно, що йдеться, насамперед, про організаційну свідомість, організаційну пам'ять, організаційний світогляд і організаційну культуру. Нова доба вимагає від філософії управління пояснення умов, у яких відбувається управління. Тут багато залежить від наявності і зрілості так званих функціоналів

особистості: світовідчуття, світоуявлення, світосприйняття, світобачення і світорозуміння, або інтегративний продукт – світогляд особистості. Звісно, що у їх функціонуванні задіяні усі органи, з одного боку, людського організму, а з іншого, – соціуму.

Філософія управління має пояснити глибинне джерело організаторської діяльності людини – організаційну свідомість. Будь-яка діяльність, зокрема й управлінська, обумовлюється її свідомістю. Якщо “у процесі духовного виробництва формується не просто свідомість (вона виробляється всіма індивідами, які стихійно включені в матеріальний процес), а її особлива суспільна – “вторинна”, “ідеологізована” – форма, завдяки якій індивіди “інтегруються в суспільну систему”, то у третій природі, що виникає внаслідок організаційної діяльності, виробляється специфічна свідомість, що отримала назву “організаційна свідомість” [482, с. 142]. Вона носить чітко виражений аналітичний характер.

Організаційна свідомість людства – накопичена народами світу за багато віків культура світобачення, в центрі якої знаходяться ідеї і принципи, що мають універсальне, загальнолюдське значення і значущість. Призначення філософії ж полягає у тому, щоб досліджувати першопричини, сутнісні підстави світопорядку, відшукувати глибинні сенси того, що відбувається зі світом, соціумом, культурою і людиною. Філософія покликана безстрашно занурюватися в таємні, темні лабіринти буття, в осереддя його протиріч і із здобутих знань, вироблених нею, створювати універсальні пояснювальні моделі суцього в цілому і окремих його елементів, наприклад, загальної теорії управління.

Організаційна свідомість, як предмет філософського аналізу, випала з поля зору фахівців з менеджменту і майже не досліджується. Її не слід плутати з ринковою свідомістю. Вона має рівно протилежні складові і формує іншу структуру думки, іншу ментальну конфігурацію, ніж ринкова свідомість [31].

У рамках теоретичних міркувань і у сфері буденної свідомості організація і ринок є двома протилежними типами структуризації ідей і цінностей. Логіка окремої людини може переважно належати або організаційній свідомості (типовий приклад – кар’єрист), або ринковій (біржовий спекулянт або просто індивідуальний підприємець). Упродовж історії людства ці два типи свідомості активно боролися один з одним. Нова фаза боротьби почалася з епохою глобалізації економіки і виразилася в явному переважанні ринкової свідомості.

Перед філософією управління стоїть завдання уточнити сутність управління, притаманну управлінню технічними, біологічними і соціальними системами. І зробити це треба, маючи більш-менш сформульовану сутністю явища для соціального управління, що розглядається як ціннісно-смысловий вплив на особистість людини та на ті організаційні утворення, що вона породжує – імперії, державу, регіони, галузі, фірми, зрештою, сім’ю. Загалом же, сутність будь-якого виду управління – це вплив на об’єкт з метою надати йому певного стану або режиму буття.

Тут дійсно є проблема – і не стільки у визначенні сенсу відповідно до управління технічними і біологічними системами, скільки знайти інтегративний сенс і сформулювати його у зрозумілу і придатну для використання вербальну форму. Необхідно опанувати інші характеристики сенсу, що раніше нами не використовувались, а присутні у його атрибутивних властивостях.

Філософія управління покликана розкрити зміст управління технічними, біологічними і соціальними системами, що визначається як не сам по собі субстрат соціального явища, а його внутрішній стан, сукупність організаційних процесів, що характеризують взаємодію утворюючих соціальний світ елементів – людей та їх природних утворень – між собою й з середовищем і зумовлюють їхню кореляцію, упорядкування, взаємоузгодження існування, розвиток і зміну. Тут ми маємо використати соціальне

походження відносин у сфері техніки і знайти їм аналог у світі біологічних систем.

У соціальній сфері, що оперує соціальними відносинами і є своєрідним підґрунтям для управління, що виявляється у вигляді специфічної соціальної дії, тобто прийняття управлінських рішень, – основної операції, яка відбувається у менеджерських структурах підприємств, закладів і організацій. Операція є цілеспрямованою діяльністю, яку реалізує менеджер, що безпосередньо пов'язаний з алгоритмом процесу ухвалення управлінських рішень. Це той вид діяльності, який краще всього характеризує поведінку менеджерів і який відрізняє менеджмент від іншої соціальної діяльності людини. Саме управлінські рішення є найбільш ефективним показником управлінських навиків і умінь, найбільш істотним внеском, який кожен менеджер може зробити у професійну організацію будь-якого типу.

Форми і види соціального управління також є продуктами філософської рефлексії. Залежно від сфер суспільного життя як об'єкт управління виділяють економічне (господарське), соціально-політичне та управління духовним життям суспільства, його членів. Об'єктом управління також може бути особа або колектив. Звідси – виокремлюється управління процесом діяльності однієї людини або колективу. Отже, структурування проводилося за об'єктним складом і не враховувало суб'єкта управління.

Систему управління соціальним розвитком суспільства доцільно досліджувати комплексно – у сукупності об'єктного та суб'єктного складу. З позицій об'єктного складу оптимальною є структуризація управління за сферами суспільного життя. За суб'єктним складом можливо виокремити державне та громадське управління. Філософія управління сьогодні активно розробляє нову форму управління – державно-громадську [142; 412].

За Конституцією України (ст. 36), існують поряд із громадськими організаціями політичні партії як форма об'єднання громадян. Виокремлення політичного управління як окремої

складової управління соціальним розвитком суспільства навряд чи уявляється доцільним. Згідно зі ст. 37 Конституції України, діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої, судової влади, державних установах та організаціях не допускається. Що ж стосується органу законодавчої влади, то набуття українським суспільством рис демократизації призвело до активізації процесу формування блоків політичних партій у парламенті, який є державною структурою. При цьому політична воля більшості впливає на характер прийнятих законодавчим органом рішень, але механізм їх реалізації не має політичного характеру і здійснюється через систему органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [413].

Громадське управління, як управління з боку громадських об'єднань, має організаційний характер і здійснюється на основі статутів громадських об'єднань.

Державне управління має владний, організаційний, виконавчий характер, оскільки виконує усі види державної діяльності: законодавчу, виконавчу, судову. Ці види державної діяльності відображають засади державної влади (ст. 6 Конституції України).

Державному управлінню притаманні певні властивості:

– здійснюється на основі закону (ст. 8 Конституції України, де проголошено верховенство права);

– має активний, цілеспрямований характер: згідно зі ст. 13 Конституції України, держава забезпечує соціальну спрямованість економіки;

– має загальнодержавний характер, тобто охоплює усі сфери суспільних відносин;

– має виконавчо-розпорядчий, організуючий характер щодо органів державної влади, відносин між членами суспільства. Останнє держава регулює шляхом організації, упорядкування. Діяльність органів державного управління здійснюється на організаційних, юридично-владних, розпорядчих, виконавчих засадах;

– об’єктом управління є суспільні відносини загалом, економіка, зокрема, у вигляді її окремих складових та економічного механізму;

– реалізує вимоги закону шляхом виконання правозастосовної та правотворчої діяльності;

– виражається у розробці управлінських рішень на різних рівнях державного управління, у різних його ланках;

– захищає право власності (ст. 13 Конституції України);

– регулює приватизаційні та постприватизаційні процеси;

– для регулювання структурних змін в економіці використовує непрямі економічні методи – податки, пільги, субсидії, ціноутворення, реалізує антимонопольну політику, здійснює квотування, ліцензування, дотування;

– контролює діяльність суб’єктів господарювання недержавної форми власності [413].

Владні повноваження здійснюють: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів та органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суд. Це надає підстави для розширення визначення соціального управління як такого, що його призначення – здійснювати виконавчу владу на основі використання правового механізму. Складовими частинами державного управління визначаються виконавча та розпорядча діяльність.

Сутність державного управління проявляється саме через здійснення владних повноважень органом державного управління. Державне управління має владний характер внаслідок того, що реалізувати соціальну спрямованість можливо за умови наявності владних повноважень у органів, які здійснюють державне управління. Крім того, владний характер є метою функціонування управління, його властивостями і проявляється у певній формі – інституті державної влади. В. Сіренко [428, с. 4] вважає, наприклад, що саме наявність влади, державно-владних повноважень визначає структуру та методи управління.

Існують такі підходи до джерела влади: формально-юридичний, політичний, соціальний та вольовий. За формально-юридичним підходом влада визначається як сукупність повноважень, що мають державні органи та посадові особи (Ж. Ведель). Політична владність – це складне явище, коли державне право надає владі форму конкретних повноважень, однак лише частина їх складає більш-менш точні прерогативи держави та державних агентів. Соціальне джерело влади формується з її впливу на свідомість індивідів. Вольовий підхід до визначення джерела влади є найбільш поширеним і складається з визначення влади через поняття “воля”. Підхід був поглиблений шляхом визначення двох засад здійснення державної влади: юридичної (законність, легалізація) та соціально-психологічної (легітимація, тобто обґрунтованість в уявленнях населення).

Соціальне управління, як і весь комплекс відносин, що складаються у суспільстві, – багатопланове й багатогранне явище. Управління може здійснюватися як однією людиною, так і колективом людей. Управляти можна економікою, соціально-політичною, духовною сферами тощо. Саме тому вивченням соціального управління займаються представники різних галузей знань: економісти, соціологи, філософи, психологи, юристи. При цьому пропонуються різні варіанти його структури.

З позицій юридичної науки, в основі первісного підходу до структуризації соціального управління доцільно використовувати критерій “пріоритету інтересів”, оскільки останній визначається як один із критеріїв при виокремленні публічного і приватного права.

На цій підставі соціальне управління поділяється на:

- а) управління, здійснюване з метою реалізації публічних (загальних) інтересів, чи публічне управління;
- б) управління, здійснюване з метою реалізації корпоративних інтересів, чи корпоративне управління;
- в) управління, здійснюване з метою реалізації приватних інтересів, чи приватне управління.

Найбільш рельєфними юридичними супутниками зазначених видів соціального управління є: адміністративне право – для публічного управління; корпоративне право – для корпоративного управління; цивільне право – для приватного управління.

Публічне управління складається з:

1) державного управління, де суб'єктом виступає держава в особі відповідних структур;

2) громадського управління, де суб'єктами є недержавні утворення.

Варто зазначити, що в суспільстві, організованому на державній основі, переважне значення має державний канал соціально-управлінського впливу. Нині у суспільному житті важко знайти хоча б одну сферу, якої так чи інакше не торкався б управлінський вплив держави.

Поряд з цим, в умовах адміністративної реформи і ринкових перетворень в економіці, зростає активність недержавних формувань і структур, які беруть дедалі більшу участь в управлінні не тільки громадськими, а й державними справами, у розв'язанні політичних, господарських і соціально-культурних проблем.

Державне і громадське управління у своїй діяльності не протистоять одне одному. Як різновиди публічного управління вони мають багато спільного. Це зумовлено єдністю публічних інтересів, цілей і завдань, у досягненні і вирішенні яких обидві системи беруть активну участь, а також самою природою управлінської діяльності.

Кожному з названих видів управлінської діяльності притаманні специфічні ознаки, що виключає можливість їх ототожнення. Відмінності між ними зумовлені особливостями їх організації, характером використовуваних форм і методів впливу.

Отже, на основі викладеного вище можна стверджувати, що філософія управління здатна системно подати когнітивні засади формування загальної теорії управління. По-перше, наповнити головні філософські категорії “генезис”, “природа”, “сутність”,

“зміст”, “форми”, “організаційна свідомість”, “організаційний світогляд”, “організаційна культура” якісно новим сенсом, оскільки на даний момент ці категорії наповнені специфічним смислом, що притаманний управлінню технічними, біологічними і соціальними системами, і ще немає узагальненого погляду на їх смислове наповнення з висоти загальної теорії управління.

По-друге, філософія управління уважно стежить за станом внутрішнього світу технічних, менше біологічних і особливо соціальних систем на прикладі корпорацій і конституює нову реальність, але за допомогою нормування нових способів отримання знання про світ, іншими словами, встановлюючись повному в мисленні. Не менш істотно, що роблячи усе це, філософія відповідає на наполегливі виклики часу, але відповідає, так би мовити, особливим способом. Мається на увазі, що конституюючи нову реальність, відповідаючи на виклики часу, філософ реалізує себе, вступає в діалог зі своїми учителями і іншими мислителями, проводить власне бачення реальності і розуміння проблем. Конституюючи нову реальність, філософ обговорює і задає суть явища, що цікавить його. Якщо віднести усі ці вимоги до управління, то от як може виглядати предмет філософії управління.

По-третє, філософія управління проникає у суть глобалізаційних змін і опановує сенс поняття “умови” у нелінійному світі і здатна відслідковувати зміну цих умов через диференційну оцінку у площині управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також у горизонті переходу від техногенної до інформаційної доби розвитку світової спільноти.

По-четверте, подала необхідність і зсув сенсу у зміні провідних принципів соціального розвитку, у якому ми вбачаємо декілька тенденцій планетарного рівня, а саме: а) світова спільнота довела внутрішній стан технічних і соціальних систем до повноти, і тому вони вимагають для себе зміни форм життєдіяльності, або буття; б) соціальні системи, як прогресуюча польова форма життя,

завдяки активізації ноосфери, що виступила назовні у формі інформаційної революції, інформатизації і інтернетизації соціального життя, у якому участь беруть технічні і біологічні чинники, набули розквіту і детермінують глобалізацію морфологічної структури системи управління і вимагають інноваційного характеру її функціонування; в) зовнішнє середовище вже наповнилося технікою і соціальними системами до такої міри, що вони почали витискати із життєвого простору біологічні системи, і навіть виникли реальні загрози буттю планетарного біота; г) постала гостра необхідність теоретично і практично гармонізувати управління організаційною взаємодією технічних, біологічних і соціальних систем у диспозитиві організмової ідеї.

2.3. Ідеологія та світоглядно-методологічна призма аналізу філософського дискурсу управління технічними, біологічними і соціальними системами

Завданням цього підрозділу є розглянути логіку і ідеологію аналізу філософського дискурсу управління технічними, біологічними і соціальними системами з метою знаходження загальноприйнятого знаменника для інтеграції їх у єдиний напрям дослідження, порівняння і спрямування у фарватері пошуку загальної теорії управління. У чому суть цього взаємного розуміння, що є “мірою самого соціального зв’язку”? [65, с. 185]. За визначенням О. Богданова, воно полягає у “спільній мові і тій сумі

понять, яка ним виражається, в тому, що називається загальною “культурою”, або, точніше, ідеологією” [65, с. 186].

Спочатку викладемо авторський погляд на ідеологію як засіб дослідження організаційних процесів. Розробка ідеології цього дослідження, як і вибір світоглядної позиції, є суто особистою справою дослідника. Якщо виходити із визначення ідеології як системи “поглядів і ідей, в яких усвідомлюються і оцінюються відношення людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, направленої на закріплення або зміну (розвиток) даних суспільних відношень” [510, с. 206], то під ідеологією цього дослідження слід розглядати сукупність ідей (семантичних фільтрів), на основі якої ми налаштовані розпочати переосмислення управління технічними, біологічними і соціальними системами з метою приведення їх до родового знаменника.

Для нас важливим є погляд О. Богданова на евристичні можливості ідеології у справі формування всезагальної організаційної науки. З цього приводу він писав: “.. організаційна точка зору змушує ставити і нові наукові питання, яких не здатні намітити і визначити, а тим більше вирішити нинішні спеціальні науки.

Ближчою за все організаційна точка зору, здавалося б, має бути наукам біологічним і суспільним, які тлумачать організми і організації. Проте вона там є в далеко неусвідомленому вигляді, застосовується не цілісно і не планомірно. Тому у багатьох випадках досить її рішучого і ясного застосування до того або іншого завдання, щоб одразу вийшло нове висвітлення усіх раніше відомих фактів, а згодом і нові висновки, що іноді глибоко відрізняються від колишніх рішень.

Так, наприклад, усе величезне питання про ідеології, тобто про форми мови, мислення, права, моралі і т. ін., питання, що охоплюють велику сферу соціальних наук, зазвичай аналізувалося

поза уявленням про соціальну організацію як ціле, частини якого пов'язані необхідним життєвим зв'язком.

Марксизм уперше безперечно з'ясував цей зв'язок, але не повністю, а лише частково, один його бік – залежність ідеології від стосунків виробництва як форм вторинних або похідних від форм основних. Він залишив без з'ясування об'єктивну роль ідеології в суспільстві, її необхідну соціальну функцію: в організованій системі кожна частина або сторона доповнює собою інші частини або сторони і в цьому сенсі потрібна для них як орган цілого, що має особливе призначення.

В окремих випадках марксизм підходив до такого завдання, встановлюючи, що та або інша ідеологія служить інтересам того або іншого класу, закріплює умови його панування або є його зброєю у боротьбі проти інших класів. Але він не ставив питання в загальній формі і для багатьох важливих випадків брав без критики старі, донаукові формулювання, наприклад, мистецтво вважав простою прикрасою життя, науки математичні і природничі – позакласовими, вищі наукові істини – чистими, незалежними від громадських стосунків. Організаційна точка зору відразу змінила ці поняття, усунула їх строкатість і невизначеність, вказала дійсне і необхідне місце ідеології в житті суспільства. Це організуючі форми для усієї практики суспільства, або її організаційні знаряддя. Вони дійсно визначаються у своєму розвитку умовами і стосунками виробництва, але не лише як їх надбудови, а саме так, як форми, організуючі певний зміст, визначаються цим змістом, пристосовуються до нього. Увесь ідеологічний бік життя представляється в новому світлі, і цілий ряд його загадок роз'яснюється порівняно легко" [65, с. 134-135].

Тож починати нам треба з найголовнішого – з пошуку конструктивної ідеології на основі нового світоглядного підходу до розуміння єдності світу, в якому ми живемо. Світоцілісність має власну логіку, структурні та діяльнісні принципи, і вона не може бути зведена ні до економіки, ні до культури, ні до міжнародних

відносин чи світової політики. Поряд з онтологічним рівнем вона виступає одночасно і на рівні свідомості. Заглибленість у свідомість є відмітною ознакою будь-якої соціальної системи, зокрема світової. Свідомість не тільки впливає на практику, але і завдяки механізму інтерпретації реальності є посередником у тому впливі, що чинить середовище і соціальні структури. Розкриваючись онтологічно в процесі глобалізації й у світоустрої, на рівні свідомості світоцілісність реалізується у формі глобальної або планетарної свідомості.

Світоцілісність – це соціальна реальність. У тлумаченні побудови реальності у філософії склалося два підходи – монізм (Парменід, Спіноза) і плюралізм (Лейбниць). Монізм представляє реальність як суцільне, злите ціле, а її різноманіття виявляється в його рамках оманливою видимістю, але навіть такий погляд означає неможливість категоричного заперечення множинності культурно-цивілізаційних форм. Навпаки, плюралізм роздрібнює реальність на нескінченну безліч самостійних, відособлених, замкнутих носіїв (“монад”). Тож сучасному керівнику слід обирати власну позицію у погляді на соціальний світ між монізмом і плюралізмом.

Виходячи з того, що ми рухаємось від технократичного до інформаційного типу розвитку, є сенс робити ставку на ноосферичну, а, можливо, навіть і на космічну за характером ідеологію. Перспективною є ідеологічна установка на організменій устрій соціального світу. Тут нам ще треба розкодувати тезу О. Богданова про те, що “організм, організація має свою “мету” і “згідно з нею влаштовані” [65, с. 113].

На обрії нашої аналітичної роботи постають на повний зріст ідеологеми Східної філософії про органічну єдність світу і місце людини у Всесвіті. Таким чином, реальність соціального життя полягає в тому, що воно являє собою цілісний соціальний організм [Див.: 118, 561]. У попередніх підрозділах ми уже звертали на це увагу і позитивно оцінювали евристичний потенціал організменої

ідеології для реалізації головної мети нашої пошукової роботи. Виходить, що Східна філософська думка ближче підійшла до розуміння ідеології планетарного устрою, ніж Західна.

Цілком мав рацію Ф. Шеллінг, який писав: “Організм є не шляхом матеріальної субстанції, що постійно змінюється, він є організм тільки шляхом вигляду або форми свого матеріального буття. Життя залежить від форми субстанції, іншими словами, істотною для життя стала форма. Тому мета діяльності організму не безпосереднє збереження своєї субстанції, але збереження субстанції в тій формі, в якій вона є форма існування більш високої потенції. Організм тому так називається, що всуперч тому, як здавалось спочатку, він існує не сам для себе, в ньому лише знаряддя, орган більш високого” [548, с. 482].

Як відомо, рівень науковості будь-якої ідеології визначається її зв'язком з типом цивілізації, яка визначає головні тенденції життя планетарного людства. І нічого страшного, якщо нам може й не вдасться вичерпно вирішити цю проблему. Важливим є сам поворот у мисленні філософів і вчених, які визначають характер і організацію духовного виробництва епохи. Інші підуть далі, будуть діяти сміливіше і досягнуть більшого.

Але спочатку необхідно встановити суть ідеології як інструменту пізнання, а також і перетворення соціального життя. “Марксів хід аналізу, – як справедливо зауважує М. Мамардашвілі, – припускає, що ідеологічне виробництво – це завжди раціоналізація готових духовних продуктів суспільних відносин (тобто продуктів поза, та й незалежно від діяльності раціональної наукової думки заданих) зовнішніми засобами “знання”, використання раціональних процедур як засобів пізнання і привласнення цих продуктів індивідами, які в такий спосіб інтегруються в суспільну систему. Але якщо ці засоби “раціональні” в буржуазному суспільстві (тобто завжди обернені до здатності судження анатомізованих індивідів), то в інші історичні

епохи ці засоби можуть бути засобами анімістичних, міфологічних, релігійних та інших систем” [279, с. 33-34].

Таке визначення ідеології дослідження впливає з того, що ми розглядаємо провідну функцію ідеологічних відносин, причетних до сфери духовного виробництва, як аналогічну тій, яку виконують економічні відносини в сфері матеріального виробництва.

Ця думка в наявній літературі вже зафіксована. Зокрема, О. Богданов, підкреслюючи організуюче начало ідеологій і визначаючи їхнє місце в житті суспільства, писав наступне: “Це організаційні форми для всієї практики суспільства, або, що те ж саме, її організаційні знаряддя. Вони справді визначаються у своєму розвитку умовами і відносинами виробництва (духовного, зокрема – Ю. Б.), але не тільки як їхні надбудови, а саме так, як форми, що організують певний зміст, визначаються цим змістом, пристосовуються до нього” [65, с. 135].

У колективній монографії “Духовне виробництво” знаходимо наступне підтвердження нашої тези про організуючу роль ідеології у дослідженні: “У процесі духовного виробництва формується не просто свідомість (вона виробляється всіма індивідами, які стихійно включені в матеріальний процес), а її особлива суспільна – “вторинна”, “ідеологізована” – форма, завдяки якій індивіди “інтегруються в суспільну систему” [482, с. 142].

Зрозуміло, що в нашому випадку не варто докладно зупинятися на ролі ідеології в організації розумової діяльності дослідника, оскільки на неї поширюються всі ті закономірності, про які писав К. Маркс в “Німецькій ідеології”, з тією лише невеликою різницею, що предметом тут виступає не вся практично-перетворююча діяльність людини, а специфічне філософське мислення щодо проблем управління технічними, біологічними і соціальними системами, тобто цілісний соціальний розвиток планетарної спільноти.

Основна функція ідеології дослідження полягає в тому, що вона насправді є своєрідним семантичним фільтром, через який

необхідно пропустити все багатство ідей, накопичене на початок ХХІ століття світовою філософською думкою з проблем організації планетарного життя людей і відібрати те загальне, що водночас притаманне видовим формам управління.

На цей бік процесу пізнання справедливо вказує В. Налімов, який пише: “Розвиток культури, зокрема науки, – це знов-таки нескінченне фільтрування нових ідей через парадигматичні уявлення, що породжуються сенсами минулого. І якщо фільтри виявляються неспроможними еволюціонувати у напрямку форм, які пом’якшують їхню жорсткість, то відбувається революційна відмова від них. В історії західного християнства це релігійні і ідеологічні війни і революції, в науці – революційна зміна парадигм, що так добре описана Куном” [Див.: 333, с. 42].

Отже, оскільки змінюється в процесі поглиблення пізнання не вхідний зміст соціального світу, а фільтр, через який він аналізується, то для отримання його організованого образу необхідно застосувати якісно іншу ідеологічну настанову. При цьому організоване бачення соціального світу – не більше, ніж одне з можливих.

Чим радикальніше один фільтр відрізняється від іншого, тим контрастнішим буде одержаний результат. З огляду на це, інколи здається, що в окремих випадках тексти, спродуковані дослідниками одних і тих же процесів, непорівнювані один з одним. Наприклад, це справедливо відносно наукового і теологічного пізнання світу. Причому ідея, що грає роль семантичного фільтру і виступає гносеологічним інструментарієм дослідження, набуває нової якості, тому її слід називати не інакше як *ідеологемою*.

З огляду на викладене вище, є сенс розглядати ідеологію як момент, який організує не лише буденну, але й наукову свідомість. Нічого нового ми тут не винаходимо, оскільки йдеться про методологічну функцію ідеології. Тому ідеологія як інструментарій дослідження є, на наш погляд, ефективним засобом раціоналізації

вже готових духовних продуктів, що функціонують у формі філософських ідей, у яких в ідеальній формі зафіксовано реальний суспільний зв'язок людей і явищ.

Можна сказати, що в процесі дослідження ми мусимо здійснити трансформацію реального соціального явища буття, оскільки воно чинить тиск на людей і відчувається ними, у форму знання. “Відносини, – писали К. Маркс і Ф. Енгельс в “Німецькій ідеології”, – стають в юриспруденції, політиці і т. ін. – в свідомості – поняттями” [Див.: 286, с. 100].

Іншими словами, в процесі дослідження треба відтворити в ідеальній формі певну систему реально існуючих суспільних відносин у горизонті організаційної свідомості і знайти засіб інтегрувати їх у несуперечливу цілісність. К. Маркс і Ф. Енгельс прямо вказували на те, що ідея, як продукт діяльності філософа, є всього лише уявний “еквівалент” реального відношення. “Відношення для філософів рівнозначне ідеї. Вони знають лише відношення “людини” до самої себе, і тому всі реальні відношення стають для них ідеями” [13, 99]. І поряд приводиться ще більш чітко визначення відношення як того, “що філософи називають ідеєю” [13, 99].

Це означає, що у ході філософського аналізу управління технічними, біологічними і соціальними системами ми маємо оперувати відповідними поняттями або ідеями, а у теорії загального управління дослідники для відтворення адекватних процесів мають використовувати термін “відношення”, наприклад, “об’єкт-об’єктні”, “суб’єкт-об’єктні” або “суб’єкт-суб’єктні”. Таким чином, якщо філософія управління вивчає принципи формування організаційного світогляду, свідомості, ідеології і культури, їх сутнісні характеристики, то загальна теорія управління вивчає фактичне різноманіття сфери управління, її історично швидкоплинні форми і конкретні способи організаційної взаємодії, тобто наука управління створює, систематизує і поширює знання про те, як здійснювати управлінську діяльність.

Для цього послідовно розкриємо і пропустимо через призму когнітивного аналізу зміст дискурсів управління технічними, біологічними і соціальними системами, оскільки усі вони разом утворюють онтологічні підвалини організаційної взаємодії, а їх життєдіяльність реалізується в інтегративній організменій формі, що притаманна винятково живій і розумній живій речовині, якщо навіть вона відчужена (наприклад, техніка) від її творця.

Багатоманітність значень поняття “дискурс управління технічними, біологічними і соціальними системами” у теорії і різні форми практичного використання феномена управління у таких протилежних сферах, як техніка, біологія і соціум, вимагають автентичної методології, яка здатна не лише фіксувати різні контексти, а й узагальнювати, впорядковувати, порівнювати їх і, зрештою, зводити у несуперечливу систему.

Тож, щоб не заплутатись у вирі ідей, концепцій і інших атрибутів семантичного поля, ми будемо, аналізуючи названі вище дискурси, контролювати лише декілька головних елементів, а саме: а) наявність специфічного тіла відповідної сфери; б) мову, як носія процесів, що у ній реалізуються, і тому вона несе їхній зміст; в) ознаки організаційної єдності елементів у сфері – (техно-, біо-, соціо-) ценози і цілеспрямованого процесу їх саморозгортання – (техно-, біо-, соціо-) генези. Зауважимо, що генез – від грец. *genesis* – походження, виникнення, частина складних слів, що означає: пов’язаний з процесом утворення, виникнення (наприклад, філогенез) [122], ценоз – від грец. *κοινος* – спільно, разом, загальне поняття для взаємопов’язаних угруповань організмів, незалежно від їх величини [532].

Це потрібно для того, щоб у подальшому поглибити когнітивний аналіз і мати змогу диференціювати елементи управлінських парадигм у відповідних сферах і виокремити складові філософського аналізу: а) генезис, природу, сутність, зміст, форму елементів управління кожної з трьох вищеназваних сфер, що віддзеркалюються мовою парадигм і концепцій;

б) формалізувати і подати морфологію їх систем управління;
в) охарактеризувати параметри функціонування і розвитку феномена управління у кожному окремому сегменті; г) виявити притаманний кожній сфері “свій” провідний світогляд і ідеологію менеджерів.

Тобто ми маємо проаналізувати дискурси управління технічною, біологічною і соціальною системами за алгоритмом:

а) аналіз філософських засад природи, сутності, змісту, форм, а також світогляду і культури, категоріального апарату концепцій управління;

б) віддзеркалення морфології систем управління;

в) характеристика функціонування і розвитку феномена управління;

г) виявити притаманне специфічній сфері теоретичне оформлення практики управління і поведінки менеджерів.

Це дасть нам змогу згодом, уже на завершенні дослідження, формалізувати в управлінні технічними, біологічними і соціальними системами одиничне, особливе, загальне і всезагальне і тим самим закласти філософську основу (на відміну від методологічної, екологічної, теоретичної) розбудови загальної теорії управління.

Отже, дискурс управління соціальними системами виявився найбільш розпорошеним і багатобарвним. Управлінська діяльність на цьому рівні є нескоординованою і такою, що теоретично не обґрунтована. Філософія не спромоглася надати сенсу повсякденному життю народів усього світу. Тому не дивно, що традиційна європейська наука не знала проблеми мети. Передбачалося, що весь світ не мав мети, як і окремі процеси, що протікають у ньому. Така точка зору не призводила до будь-яких логічних труднощів, і усі судження щодо мети спокійно відносили до проблем теології. Але для кібернетики ця концепція виявилася вже тісною. Як можна обговорювати питання про управління будь-

якою системою, і що можна говорити про оптимальність тієї або іншої стратегії, якщо не сформульована мета розвитку системи?

Можна, щоправда, стверджувати, що мета з'являється в процесі розвитку системи. Але не завжди так просто впоратися з цією проблемою. Як, скажімо, побудувати концепцію мети для таких великих систем, як держава, якою треба свідомо управляти, і притому потрібно робити це в якомусь сенсі оптимально? Ця проблема дуже добре розглянута у праці Д. Прайса – американського фахівця з проблем державного управління, що перебував консультантом при трьох президентах [589]. Основна трудність у науковій організації управління державою, – стверджує він, – це формулювання цілей. Вони легко можуть бути сформульовані для нижчих ланок системи – окремих фірм або малих військових підрозділів, але як їх сформулювати для держави в цілому? [333, с. 19].

Отже, ми послідовно проаналізували стан і напрямки розвитку кожного з трьох видів управління і прийшли до неутішного висновку, що ідеологічно вони неузгоджені і навіть протистоять одне одному. При збереженні цих ідеологічних установок інтегрувати їх подальший розвиток у єдине русло концептуально неможливо. Тому необхідно поглибити аналіз філософських засад формування загальної теорії управління

Таким чином, виходячи з викладеного вище, ідеологію дослідження можна визначити як спеціально сконструйовану систему семантичних фільтрів-ідеологем, що організує нашу дослідницьку діяльність в процесі засвоєння організаційної матриці світової спільноти через призму організмової ідеї. Тут духовне виробництво нами розуміється в широкому сенсі, як “вся діяльність людей з виробництва, обміну, розподілу і споживання духовних цінностей” [67, 209].

Обґрунтовуючи власний концептуальний підхід до вивчення процесу формування загальної теорії управління, можемо підкреслити, що філософія управління: по-перше, припускає

вивчення організаційної взаємодії на абстрактнішому рівні, як певного концепту, що має місце при осмисленні кожного її різновиду, а саме: управління технічними, біологічними і соціальними системами; а по-друге, вона досліджує ці різновиди управління окремо в усій їх різноманітності і специфіці, оскільки містить у собі усі необхідні для реалізації цієї мети підходи і інструменти пізнання.

Тим самим як галузь наукового знання і учбова дисципліна “Філософія управління” має усі підстави, щоб сприяти у навчанні менеджерів формуванню необхідних універсальних і професійних компетенцій, сукупність яких може свідчити про наявність відповідного світогляду, методології наукового пізнання, ідеології розбудови організаційної взаємодії і організаційної культури.

Отже, ідеологія дослідження феномена управління полягає:

– на першому етапі – у створенні загального концепту вивчення управління;

– на другому – досліджуються три конкретні різновиди управління за наступною схемою: а) ідеологія управління, б) філософські параметри явища, в) морфологія системи управління, г) функціонування системи управління, д) зняття у системі саморегуляції соціального організму країни (у диспозитиві), є) теоретичне оформлення управлінської діяльності;

– на третьому – виконується порівняльний аналіз за позначеною вище схемою;

– на четвертому – робляться висновки щодо тенденцій і закономірностей: тенденцій, що спостерігаються у світоглядній, морфологічній, функціональній і теоретичній площині кожного виду управління; закономірностей, що пронизують кожен зріз проаналізованого явища.

До провідних ідеологем ми відносимо наступні установки:

– диспозитивом має бути організація ідея буття управління, при культивуванні якої управління технічними, біологічними і

соціальними системами буде розглядатися як органи цілісності – організму планети;

– когнітивний аналіз головних філософських категорій: генезис, природа, сутність, зміст, форма, організаційна свідомість, світогляд, культура і ідеологія;

– морфологічний аналіз стану структур управління технічними, біологічними і соціальними системами;

– функціональний аналіз можливостей систем управління технічним, біологічним і соціальним розвитком;

– відношення до системи саморегуляції планетарного соціального організму;

– аналіз теоретичного відтворення управління технічними, біологічними і соціальними системами у науковій спадщині.

Завершенням аналітичної роботи має бути порівняльний аналіз стану трьох систем управління технічними, біологічними і соціальними системами і вихід на пропозиції щодо остаточної концептуалізації нами напрацьованого матеріалу у ході дослідження.

Висновки до другого розділу

Філософія управління як молода наука проходить етап інтенсивного формування, незважаючи на різноманітність поглядів на її предмет, принципи і методи дослідження. Аналіз доводить, що найбільш позитивних результатів у справі формалізації її предмета досягли українські науковці.

До структури предмета філософії управління віднесено: а) онтологію управління, б) гносеологію управління, в) логіку управління, г) аксіологію управління, д) етику управління, є) методологію управління, ж) ідеологію управління, з) кадри

управління і персонал організацій. Формалізовані провідні функції філософії управління. Серед них: світоглядна, гносеологічна, методологічна, прогностична, аксіологічна, діагностична, моделювання; освітянська, виховання.

На основі застосування інструментарію, що належить філософії управління, доведено, що управлінська діяльність є “діяльність над діяльністю”, тобто носить організаційний характер і є атрибутивною суспільною потребою. Її задоволення є загально визнаною і обов’язковою у всіх сферах життєдіяльності людини. Нами доведено, що: по-перше, джерелом явищ і систем управління технічними, біологічними і соціальними системами є людина, а субстанцією – людська діяльність; по-друге, онтологічно три різновиди систем управління – це модифікація родового явища – організаційної взаємодії суб’єктів управління та їх продуктів, що мають оречевлену або суб’єктивовану у структурі особистості і об’єктивовану у зовнішньому середовищі форми; по-третє, функціонально вони обслуговуються одним і тим же потоком управлінської інформації, що циркулює у просторі соціальної взаємодії; по-четверте, системи управління мають одні і ті ж самі характеристики: світоглядні, ідеологічні, морфологічні, функціональні і “знімаються” вони у системі саморегуляції диспозитиву – соціальному організмі планети, країни, конкретної системи. Видові відмінності кожної із систем управління “знімаються” відповідно диспозитивами технічного тіла, біологічного тіла або організму і соціального тіла.

Встановлено зв’язок між соціальним інститутом влади і системою управління. Підкреслена семантична природа управління. Визнано, що філософія здатна розкривати глибинні джерела управлінської діяльності, а саме: організаційну свідомість та її властивості. Подана характеристика її історичного сегменту, у якому накопичені знання про етапи саморозгортання соціального управління, а також розведені такі базові поняття як

“самоорганізація”, “керівництво” і “управління”, зроблена оцінка багатовимірності підходів до вивчення феномена управління.

Доведено, що організаційний світогляд особистості є універсальним інструментом досягнення нового стану суспільного розвитку за принципом стійкої нерівноваги і здатний завдяки організаційній культурі змінити вектор розвитку за сприяння нелінійного мислення і інноваційної поведінки. Теоретично обґрунтовано три сталі стани для технічних, біологічних і соціальних систем: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз і визначено тяжіння кожного типу системи до свого сталого режиму.

На основі ідеологічного нарративу проведено системний аналіз дискурсів управління технічними, біологічними і соціальними системами за чотирма параметрами, а саме: а) за категоріальним апаратом концепцій управління; б) за віддзеркаленням морфології систем управління; в) за характером функціонування і розвитку феномена управління; г) за притаманним специфічній сфері провідним світоглядом і ідеологією поведінки менеджерів.

Загальний висновок – негативний, оскільки, будучи продуктами діяльності людини, підсистеми мають власну логіку і ідеологію саморозгортання і не налаштовані на співпрацю, а протистоять одна одній. Водночас вони мають у структурі цілого – соціального організму планети – обслуговувати одна одну.

Для поглиблення аналізу видових підсистем управління сформовано комплекс провідних ідеологем, завдяки якому мають бути формалізовані головні їх ознаки з метою філософського узагальнення і систематизації їх властивостей за алгоритмом: всезагальне, загальне, особливе і одиничне.

До провідних ідеологем віднесені наступні установки: а) диспозитивом має бути організація ідея буття управління, при культивуванні якої управління технічними, біологічними і соціальними системами буде розглядатися як органи цілісності – організму планети; б) когнітивний аналіз головних філософських категорій має включати визначення: генезису, природи, сутності,

змісту, форм, організаційної свідомості, світогляду, культури і ідеології; в) морфологічний аналіз стану структур управління технічними, біологічними і соціальними системами; г) функціональний аналіз можливостей систем управління технічним, біологічним і соціальним розвитком; д) відношення до системи саморегуляції планетарного соціального організму; є) когнітивний аналіз теоретичного відтворення практики управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Для застосування цих семантичних фільтрів ми створили універсальну аналітичну матрицю і через неї далі маємо “пропустити” наявний теоретичний матеріал, що віддзеркалює управління технічними, біологічними і соціальними системами. Тільки за таких умов у нас з’явиться можливість порівняти їх між собою у горизонтальній площині, тобто за однорідними складовими організаційного процесу. Це надзвичайно великий обсяг аналітичної роботи, і тому кожному з трьох видів управління буде присвячено у дослідженні окремий розділ.

Розділ III

КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Завданням цього розділу є перевірка алгоритму аналізу філософських засад управління технічними системами за запропонованим алгоритмом, а саме: а) ідеологія управління, б) філософські параметри явища, в) морфологія системи управління, г) функціонування системи управління, д) характер зняття у системі саморегуляції соціального організму країни (у диспозитиві), є) теоретичне оформлення управлінської діяльності. Якщо усі три види управління описувати цим алгоритмом, то це означає, за нашою робочою гіпотезою, що можна узагальнити накопичений таким чином матеріал на основі родо-видових відмінностей між явищами. Більш розгорнуто аналіз управління технічними системами подано у монографії “Філософські проблеми управління складними системами: ідеї, принципи і моделі” [55].

3.1. Технократизм як світоглядно-ідеологічне забезпечення науково-технічного прогресу перехідного суспільства

Почнемо з аналізу дискурсу управління технічними системами. Йдеться про управління виробничими системами (УВС) і автоматизовані виробництва, автоматизовані підприємства, багатоманітність нечітких явищ і моделей, Інтернет, комп'ютерні мережі, космічні і військові об'єкти, залізниці, повітряне сполучення, атомні станції, котли, літаки, автомобілі. Останніми зразками унікальності таких систем управління можуть бути АЕС, колайдер, марсохід "Curiosity", який 6 серпня 2012 року здійснив успішну посадку в кратері Гейла у південній півкулі планети Марс, звичайний персональний комп'ютер і побутовий Samsung Galaxy S III – комунікатор компанії Samsung Electronics на операційній системі Android та ін. [590].

Стан технічної сфери у філософській площині цікавить нас з погляду того, що наука і техніка здійснюють потужний вплив на усі сфери життя. Тому вони обумовлюють певний аспект розгляду множини філософських проблем сучасності. Саме про це свідчить вислів одного з найяскравіших філософів ХХ століття Карла Ясперса: "Техніка стала головною темою у спробах пізнати становище, у якому ми знаходимось" [571].

Ідеологія управління технічними системами є закономірним продуктом застосування філософії управління до техносфери. Світ створеної людиною техніки виявився настільки потужним, що він обумовив, особливо на початковому етапі, її специфічний світогляд – технократизм. Технократи вважають очевидним наступне. Людство в процесі нагромадження знань і інформації створило на планеті Земля штучне середовище існування стійких явищ природи

– техногенних процесів. Це середовище технократи називають техносферою.

На початку статті “Питання про техніку” М. Хайдеггер підкреслює, що об’єктом розгляду філософії техніки є не просто феномен техніки, а саме суть техніки. При цьому він має на увазі не ту техніку, яка склалася, існує і піддається критиці, а “можливу”, тобто техніку, яка нас може влаштувати в найближчій або більш віддаленій перспективі. Оскільки існуючий стан справ щодо техніки М. Хайдеггер оцінює негативно, а також оскільки цей стан справ, як він вважає, залежить від форм усвідомлення техніки, німецький філософ ставить своїм завданням, з одного боку, блокувати існуючі форми мислення техніки, з іншого боку, намітити особливості нового розуміння техніки. Наприклад, з приводу інструментального розуміння техніки М. Хайдеггер стверджує, що воно є “зловісно правильним” і що “гіршим чином ми віддаємося у владу техніки тоді, коли розглядаємо її як щось нейтральне; адже таке уявлення про техніку, нині особливо поширене, робить нас абсолютно сліпими відносно суті техніки” [525].

Іншим важливим положенням М. Хайдеггера є твердження про те, що сучасна техніка тісно пов’язана не лише з природничою наукою, але і ширше з метафізикою Нового часу; остання ж, за М. Хайдеггером, культивує ідеї суб’єктивізму і панування над світом. “Людський суб’єктивізм, пише М. Хайдеггер у доповіді “Час картини світу”, прочитаній в 1938 р., досягає в планетарному імперіалізмі технічно організованої людини свого вищого піку, з якого вона опускається в площину організованої одноманітності і облаштовується там. Ця одноманітність є найнадійнішим інструментом повної, тобто технічної влади над Землею” [528, с. 144].

Оскільки йдеться про другу природу, то ми маємо справу, відповідно, не з натуральною формою, в якій перебуває перша природа, а з формою перетвореною, причому двічі. Перший раз

натуральна форма зазнає змін, відображаючись у свідомості людини, а другий – у суспільній свідомості. Таким чином, технократизм має дві форми: суб'єктивовану і об'єктивовану. Це принципове для нашого дослідження визначення існування двох видів форм технократизму [49].

Отже, послідовно розглянемо суб'єктивовану й об'єктивовану форми технократизму. Ясно, що перша з них притаманна управлінським кадрам, а друга – реалізується у ході процесів управління соціальним розвитком і застигає у його результатах. Якщо йдеться про освітянську галузь, то вона має специфіку, оскільки технократизм притаманний і менеджерам, і продукту їх діяльності – студентам, що стають новими носіями технократичного знання. Так відбувається не тільки реновація технократизму, але і його спотворення, оскільки він починає займати “зайве” місце у життєдіяльності світової спільноти.

До суб'єктивованої форми технократизму ми відносимо архетипи, ідеї, віру, світогляд, мислення, знання, стереотипи, алгоритми, моделі та ін. Розглянемо їх більш ґрунтовно, оскільки це явище складається з існування саме таких дрібних і, на перший погляд, незначних форм технократизму.

У технократичному світогляді сучасного західного суспільства існують два підходи до аналізу дійсності. Перший є ідеалістичним (мрійливим). Технократ являє собою своєрідного інженера людських душ і суспільної свідомості. Для такого типу технократа був властивий масово-зрівняльний підхід до оцінки суспільних процесів. Метою технократичного світогляду була всеохоплююча індустріалізація і впровадження досягнень науково-технічного прогресу, як панацеї від всіх соціальних конфліктів, і метод побудови ідеального суспільства загального добробуту. Ідея підкорення сил природи.

Другий, більш сучасний, пов'язаний з періодом розвитку промислової революції – епохою електрики й масмедіа. Технократ на цьому етапі являв собою вершителя доль держав і світу. Метою

технократичного світогляду було встановлення нового світового порядку, заснованого на достатку масового продукту, міжнародному поділі праці, відкритому інформаційному і торговельному просторі. Підсумком цього етапу розвитку промислової революції стала поява психологічного надламу в суспільній свідомості (понадперенапруга – ріст стресів, наркоманії, злочинності і тероризму), технологічного надламу в індустріальному просторі виробництва – нерівномірність, форсованість, зростання понадкатастрофічності (наслідки промислових катастроф збільшуються до небезпечних розмірів) і екологічного надламу (вичерпуються резерви самовідновлюваності біосфери планети). Ідея повного використання всієї могутності сил природи.

Нове розуміння технократизму (Петербурзька школа) пов'язане з новим етапом промислової революції – революції в засобах обробки, зберігання й передачі інформації. Технократ на наступному етапі промислової революції прагне бути будівничим гармонії у всіх сферах, використовуючи інформаційну могутність сучасних технологій. Метою технократичного світогляду стає створення і підтримка гармонійного балансу сил і наслідків діяльності людського суспільства і поширення могутності техногенної цивілізації за межі планети Земля. Це ідея технократичної імперії. “PAX TECHNOKRATUS” – єдності в розмаїтості. Ієрархії сили, заснованої на інтелектуальній і інформаційній могутності. Це ідея контролю над могутністю сил природи в ім'я стійкого існування світобудови у всій її різноманітності.

Це ідея Галактичної Імперії, заснованої на єдності світу матерії, біосфери, техносфери і ноосфери (сфери розуму), і поширення цього гармонійного сполучення на доступний простір світобудови. Багато хто вважає, що відношення до людини, як до “гвинтика”, було характерним для сталінського режиму, а наразі таке відношення змінилося. Це глибока омана. Технократизм –

“механічний” світогляд – є неминучим наслідком індустріального суспільства, незалежно від форми власності і політичного режиму.

Технократизм як світогляд виник із завоювання передових позицій технікою після ряду великих успіхів природничих наук у XVII-XVIII століттях. У середині XIX століття його прихильники об’єдналися на платформі позитивізму (основоположник цієї філософії – Огюст Конт), проголосивши вимогу перенести в соціогуманітарні дисципліни дослідницькі методи фізики і біології. З того часу технічні і економічні науки, які спираються на кількісні закони, позитивісти і технократи визнають корисними, а гуманітарні, включаючи і психологію, відносять до другорядних, тому що ці дисципліни користуються мовою якісних описів і не дають жодної реальної віддачі.

Марксизм як світогляд закріпив і поширив технократизм ідеологемою про примат матеріального виробництва. Які наслідки мала ця ідеологема для розбудови культури і освіти, ми знаємо не з письмових джерел, а з власного досвіду.

Іншою поширеною суб’єктивованою формою технократизму є технократичне мислення, яке зорієнтоване на вирішення гострих соціально-етичних проблем, насамперед, інженерно-технічними засобами [40]. Воно забуває Біблійну істину: Богу – Боже, а кесареві – кесареве (яку нині нерідко доповнюють блюзнірською, зокрема і для інженера, конструкцією: “а слюсареві – слюсареве”). Інженер, що має самоповагу, зосереджується на професійних проблемах замість вирішення проблем, невластивих природі інженерної праці. Суміжні і, більше того, віддалені сфери діяльності залучають, як правило, інженерів-невдах, які не знайшли себе у своїй професійній стихії і задовольняються облудністю показного блиску бюрократичної або іншої, подібної кар’єри. І невтямки їм, що настав час думати про вічне. Чи не в цьому істинна таємниця появи інженерів, яких постійно “заносить” у соціальних питаннях на крутих поворотах історії, інженерів-бюрократів, “квазі-інженерів” і інженерів “на прокат”.

Найбільш розповсюдженим продуктом суб'єктивованого мислення є ідеологія технократизму. Вона набула надзвичайного поширення у ході ХХ століття і нині рухається за інерцією, хоча зміст соціального світу кардинально оновився у ході наступу інформаційної цивілізації.

Технократи вважають за очевидне наступне. Людство в процесі нагромадження знань і інформації створило на планеті Земля штучне середовище існування стійких явищ природи – техногенних процесів. Це середовище технократи називають техносферою. Сучасна ідеологія технократичного мислення ґрунтується на науковому підході до вивчення процесів, які є супровідними до нагромадження інформації і розвитку техносфери.

Показано еволюційний спектр концепцій технократії, починаючи з ідеології техноцентристського мислення епохи промислового перевороту і закінчуючи інтерпретацією претензій експертів і надій на інформаційні ресурси комп'ютерних систем. З огляду на це, аналізуються соціально-моральні аспекти діяльності інженерно-технічних працівників.

У багатьох країнах технократизм проник в усі сфери суспільного життя і виявляється в них у різноманітних формах і варіантах. Наприклад, у сфері ціннісних орієнтацій Х. Сколімовськи виділяє “простодушно-технократичний” підхід, який заміняє фундаментальні цінності людського існування технічними (як рівноцінними), операціональними перевагами і максимізацією “цінностей за допомогою простих математичних функцій” [433, с. 247]. Водночас концептуально єдина ідеологія технократизму продовжує сьогодні існувати в наступних основних варіантах.

Перший варіант. Нині нерідко технократію ототожнюють із “експертократією”. Ще в античну епоху софіст Протагор вважав, що (кожна) людина є мірою всіх речей (*anthropos metron panton*). Суб'єктивістську суть протагорівської формули нейтралізував Демокріт, який доводив, що мірою і суддею (експертом) всіх речей

є не будь-яка людина, а людина знаюча – мудрець. У кінцевому підсумку людство передало функцію інтерпретатора міри речей фахівцеві-експертові в тій чи тій галузі знання. Довший час це здавалося справедливим. У середині ХХ століття, однак, виникають ситуації, у ході яких експерти зосереджують увагу на один раз завчених ними вузькоспеціальних і професійних методах і оцінках. Вони стають носіями однобоких підходів до вирішення важливих соціально-технічних завдань.

Виникають трагічні ситуації. У 2000 році інженер, провідний спеціаліст конструкторського бюро “Рубін”, замість комплексного професійно-технічного аналізу катастрофи на атомному підводному човні “Курськ” говорив про недоцільність підйому затонулого човна: “...я як інженер кажу вам, що на “Курську” загинули всі, і не варто даремно витратити державні гроші на роботи з його підйому”. Він агресивно продемонстрував технократичну позицію. Представник КБ “Рубін” не вважав за необхідне професійно пояснити платникам податків, чому вони – інженери-конструктори – не передбачили (що визнав згодом Президент Росії В. Путін) у своєму проекті атомної субмарини відповідних її завданням резервів виживання і не розрахували реального спектру позаштатних ситуацій, для нейтралізації яких були зобов’язані спроектувати ефективні засоби їхньої ліквідації і екстреної евакуації екіпажу, який потрапив у катастрофу. Амбіційний інженер, навпаки, зайняв не властиву йому позицію чиновника – диктатора від економіки.

Поєднання цивільної і професійної відповідальності вимагає, щоб до діалогу, у ході якого приймаються професійні і соціально відповідальні рішення, крім експертів, залучалися представники інших галузей знання, зокрема, фахівці із суспільних наук, соціальної філософії, етики, юриспруденції, психології, екології. Але цього також недостатньо. Навіть всі вони разом не зможуть підмінити демократичне рішення громадян-платників податків.

Останні, звичайно, повинні враховувати думку технічних фахівців- експертів. Враховувати, але не вірити сліпо ні їхній думці, ні тим засобам, за допомогою яких подібні рішення приймаються. З огляду на це, сумнівними є спроби наділити експертними функціями багатоступінчасті комп'ютерні програми. Особливо, якщо на них покладають відповідальність за запуск ракет з термоядерними боєголовками. Так чи інакше, але в нас – громадян – “немає іншого вибору, як брати на себе відповідальність і ризик здійснювати розумно керований прогрес”, – пише німецький філософ Ханс Ленк у праці “Размышления о современной технике” [257, с. 175]. Інший представник німецької філософії техніки Ханс Йонас пропонує керуватися своєрідним категоричним імперативом інженерної етики майбутнього: “Вчиняй так, щоб наслідки твоїх же дій були сумісні з незмінним істинним людським буттям на Землі” [531, с. 406].

Другий варіант. Технократами часто називають осіб, які займають і сьогодні техноцентристські позиції. Вони орієнтуються на технічне вирішення будь-яких проблем і абсолютизують роль техніки у прийнятті подібних рішень. У сучасних промислово-розвинутих країнах техніка і технологія перетворюються на домінуючу вісь функціонування техносфери, а в майбутньому вони перетворяться на деміургічну спрямовуючу глобально-планетарний техноморфний комплекс, своєрідне техногенне “гетто”.

Творцям такого техноморфного комплексу притаманний так званий “технологічний імператив” [повеління], зміст якого полягає в наступному: роби все, що можна зробити для задоволення визначених потреб. У руслі цієї доктрини з'явилися гільйотина, “душогубки”, технології масового знищення людей. Деяких вчених і інженерів, що працювали над атомною бомбою, цікавило, за спогадами Лаура Фермі, тільки одне: спрацює чи не спрацює їхнє нове дітище як технічний об'єкт [501]. Не всі з них згодом підписали звернення про заборону подібної зброї. А деякі

винахідники засобів масового знищення людей (типу Е. Теллера) навіть перетворилися на їхніх активних апологетів.

Техноцентризм (так зване “олюднення світу” технікою [287]) нерідко є формою професійного лицемірства, інструментом корисливого політиканства, призначення якого – дезорієнтувати суспільну думку, нав’язати суспільству пріоритетне фінансування морально сумнівних інженерно-технічних проектів. Ядерне лобі ніколи не хотіло втрачати привілейованого фінансового забезпечення своєї діяльності. Але в різні періоди це робилося по-різному. У 1960-і роки ядерники обіцяли залити людство морем практично безкоштовної енергії, а завалили... горами термоядерної зброї. Коли їхні аванси залишилися неоплаченими, вони висунули тезу про необхідність збереження ядерного паритету. У роки перебудови директори багатьох підприємств ВПК свідомо саботували конверсійні проекти. Наразі популярною є теза про необхідність збереження відповідних “національних” науково-інженерних шкіл, про запобігання відпливу військово-інженерних талантів закордон. Хоча при цьому йдеться про “інженерів” загалом, маються на увазі фахівці, які розробляють технології, що ініціюють ефекти “яскравіші тисячі зірок”. А останнім часом навіть заговорили про альтруїстичну (але зате таку затратну) підготовку до ракетно-ядерного бомбардування блукаючих космічних об’єктів.

Критикуючи суть техноцентристського кредо, Ханс Ленк пише, що “людина не має права виробляти все те, що вона здатна виробити, і не має права застосовувати на практиці все те, що вона може зробити. Заклик “вміти” містить у собі “повинна робити” і зовсім не є етичною заповіддю, і загалом не повинно існувати жодного, нічим не обмеженого, “технічного імперативу”... Дійсною заповіддю розуму, – продовжує він, – є: мудре регулювання, самоконтроль і помірність” [257, с. 173-174].

XX століття показало, що в проблемі відповідальності інженера перед історією і людством варто відрізнити позицію “винахідника” як “чистого” дослідника від позиції інженера-практика. Але не

варто абсолютизувати ні ту, ні ту і, насамперед, не випускати з виду відповідальності винахідника за створювану ним “техніку”. Прогресуюче обезлюднення технічної діяльності, на жаль, породжує думку, відповідно до якої сучасне індустріальне суспільство неминуче формує “інструментально-техніцистський розум” інженерно-технічних працівників. Вітчизняні фахівці зазначають, що “інженер з “інструментальним розумом” може діяти як позбавлений гнучкого і нормального людського інтелекту робот, який жодним чином не зважає на людину і підпорядковує все інтересам техніки і виробництва. Такий “нелюдський” інженер, на думку критиків концепції “інструментального розуму”, являє величезну “технократичну” небезпеку для суспільства” [505, с. 16].

З огляду на проблему відповідальності ІТР, у літературі підкреслюється, що технічні фахівці, “інженери і представники природничих і точних наук у промисловості і управлінні суспільством не є “агентами” якогось технологічного імперіалізму, не є прихильниками технологічного імперативу, гасла якого закликають: “Роби все, що можна зробити! Виробляй все, що можна виробити!” Технічна інтелігенція зобов’язана відкинути подібні заклики, “і не тільки тому, що здійснити це неможливо, але і з розумних міркувань перешкодити сваволі в технічній та інженерній діяльності” [257, с. 23].

Об’єктивована форма технократизму також достатньо розвинена у світі. Її прикладами можуть бути прошарки технічної інтелігенції, які є носіями технократичної ідеології, або так звана технократія, соціальні системи, що вибудовані на основі ідеології технократизму, зрештою, технократична етика, що слугує імперативом і нормативною системою певного зразка поведінки і дії. Зразків об’єктивованої форми можна привести багато.

Найбільш поширеною формою існування технократизму, до якої надто чутливо відноситься увесь соціальний світ, зокрема і освітяни, є так звана технократія та її новий вид – комп’ютерократія. Життя нормальної людини із часів Аристотеля

допускає не тільки професійну творчість, але і постійну орієнтацію на творення добра. Сучасні ж технічні, економічні і соціально-політичні реалії свідчать про інше: комп'ютерні технології, можливо, будуть обслуговувати не нормальні людські, а політичні інтереси фінансових груп, пов'язаних, насамперед, з виробництвом інформації. Це відбудеться тому, що “у постіндустріальному суспільстві ні земля, ні капітал не є факторами, що лімітують. Такою у сучасному виробництві є інформація. Тому політична і економічна влада переходить до виробників інформації” [462, с. 398]. Комп'ютерократія цих кіл проявляється у спробах пристосувати законодавство, яке жорстко детермінується мовами й алгоритмами програмування, до вимог, що нав'язують суспільству правила збору, зберігання, поширення і користування інформацією, які впливають зі специфіки розвитку комп'ютерних технологій, електронно-цифрової техніки і комунікаційних мереж.

Тенденція комп'ютерократії загострює проблему захисту приватної інформаційної таємниці громадян, підвищує небезпеку тотального комп'ютерократичного контролю за особистістю у формі несанкціонованого законом використання персональних даних про особисте життя громадян. “Коли така кібернетизована держава “схопиться”, як схоплюється крижана шуга або бетон, то буде, строго кажучи, уже занадто пізно шукати дорогу назад – до вільного людського суспільства”, – цілком справедливо зазначає Ж. Еллюль [559, с. 151].

Таким чином, якщо впродовж майже усього ХХ століття світова спільнота знаходилась у полоні “залізної людини”, то початок ХХІ століття свідчить про те, що вона може опинитися у тенетах комп'ютерократії, яка швидко насувається за допомогою масованої атаки на людину шляхом віртуалізації її свідомості.

Виявити притаманний цій сфері провідний світогляд менеджерів є зовсім нескладною операцією, оскільки нам дуже добре відоме явище технократизму в управлінні не тільки технічною сферою, але й суспільством. Як добре відомі й негативні

наслідки гіперболізації технократичного світогляду менеджерів, що керують соціальними системами, у яких особистість на практиці перетворилась на людину-гвинтика.

Існує два різновиди форм технократизму: один з них має суб'єктивоване походження, а другий – об'єктивоване. До першого різновиду ми відносимо ідеологію, мислення, світогляд, віру, стереотипи, моделі та ін., а до другого – технократію як носія технократизму, специфічний тип соціальних систем, наприклад, так звану “технічну державу”, зрештою, специфічну ціннісно-нормативну етику та ін. Сутність технократизму полягає у запровадженні специфічних дій і алгоритмів поведінки у будь-яких сферах життєдіяльності людини. Особливо чітко і агресивно він проявляється у застосуванні принципів технократичного управління соціальними процесами, жорсткому переслідуванню людиною власних намічених цілей розвитку, у зневазі до особистості і перетворенням її на гвинтика соціальної машини.

Технократизм як ідеологія почав суттєво впливати на соціальні системи і особистість на початку ХХ століття, що зафіксовано появою технологічного детермінізму, завдяки якому технічне знання, особливо його технологічна складова, почали використовувати як методологію управління соціальними процесами, що привело до намагання створити “технічну державу”. Але ідеологію технократії та її наслідки для нашої життєдіяльності ми розглянемо у наступному підрозділі.

Природа явища – третя категорія речовини в біосфері, за В. Вернадським, – це біокосна речовина. Сюди він зараховував комплекс взаємодіючих живої і косної речовин. Їх вивченням займається технічна кібернетика – галузь науки, що вивчає технічні системи управління [474]. Найважливіші напрями досліджень – розробка і створення автоматичних і автоматизованих систем управління, а також автоматичних пристроїв і комплексів для передачі, опрацювання і зберігання інформації. Один з найважливіших її напрямів – розробка і створення різних

автоматичних пристроїв: технологічних (наприклад, верстатів-автоматів, автоматичних регуляторів та ін.), вимірювальних (автоматичних датчиків, реєстраторів, вимірювальних комплексів), інформаційних (обчислювальних машин, що управляють).

Сутність управління технічними системами полягає в утриманні їх у визначеному діапазоні функціонування. Тобто це підтримка постійного значення певного параметра / параметрів або пристосування до середовища, що змінюється за визначеним алгоритмом [75, с. 77]. Порушення організаційних параметрів виходить назовні техногенними катастрофами. Тут достатньо навести приклади з атомними електростанціями України і Японії, численні зіткненням морських суден і автомобілів, виходом з-під контролю інших технічних приладів.

Зміст управління світом техніки зводиться до сукупності організаційних процесів “стикування” систем машин між собою і утворення специфічних мереж, аж до породження мережевого суспільства, а також опосередкування організаційної взаємодії людини і техніки між собою.

Зміст настільки багатогранний, і він охоплює усі складові життя людини, що інвентаризувати усі взаємодії людини і техніки, а, тим паче, різних технічних систем між собою, не є можливим. Зміст процесів управління технічними системами викладений у регламентах роботи і рецептурах споживання, посадових інструкціях менеджерів і професійних обов’язках спеціалістів.

Це стосується й сфери військової діяльності, у якій усе відбувається навпаки, задаються нормативи поведінки руйнації суспільних, військових, дипломатичних відносин противника. Виходить так, що сфери буття людини нібито різні і спрямованість дії управлінця – прямо протилежна організації нормального громадського життя, але зміст залишається один і той же. При цьому організаційна діяльність командира військових підрозділів є найбільш регламентованою документами і технічними

можливостями технічних систем, наприклад, керівництво підводними човнами, літаками.

Форми управління технічними системами на відмінну від управління біологічними і соціальними системами, яким притаманні екологічна і культурологічна парадигми, діє принципово інша парадигма – технологічна, тому є сенс розрізнити наступні форми управління технічними системами: а) ручні, б) автоматичні, в) автоматизовані (людина в управлінні).

Найбільш бажаною є, звичайно, автоматична форма управління, оскільки вона зменшує ризики негативного прояву психологічного чинника, тобто помилок людини. Склалася навіть особлива теорія автоматичного управління (ТАУ), що обслуговує цю форму управління технічними системами.

Сучасні системи зі зворотним зв'язком на виході дозволяють розробляти регулятори для складних систем з багатоканальними входами і виходами, розв'язавши матричні розрахункові рівняння на цифровому комп'ютері [Див. : 54].

Відповідно до стандартного підходу систему можна точно описати за допомогою математичної моделі. При розробці стійких сучасних систем значну частину інтуїції з класичних методів управління можна тепер застосувати в сучасних багатовимірних системах.

За існуючих досягнень в теорії цифрового управління та дискретних системах, сучасні засоби максимально відповідають розробці систем управління, які можна застосовувати на мікропроцесорах. Це дозволяє впроваджувати динамічні характеристики контролерів, які більш складні та більш ефективні, ніж прості ПД-регулятори та інтегро-диференціюючі структури класичних засобів управління.

Системи автоматизованого управління – один з найбільш комплексних напрямів проектування систем управління. Наприклад, до розробки систем для управління технологічними хімічними процесами з самого початку будуть залучені інженери

різної спеціалізації. Інженер-механік визначить та розробить більшість деталей машини, а інженер-електротехнік знатиме, як слід з'єднати всі ці складні деталі, які необхідні види датчиків та приводів, а також як функціонуватиме весь механізм. Привод – це пристрій для приведення в дію механізму, наприклад, двигуна постійного струму. Інженер-хімік визначить час реакції певних хімічних речовин та оптимальну температуру й тиск для процесів. Інженер програмного забезпечення об'єднає всі технічні умови й створить програмне забезпечення, яке відповідатиме функціональним вимогам всіх інших інженерів. Всі ці інженери повинні спілкуватися перед і під час проекту, при цьому кожен має знати мову проектування систем управління.

3.2. Морфологічні характеристики управління технічними системами

Завданням підрозділу є розглянути морфологію систем управління технічними системами, що не є великою таємницею, оскільки вона морфологічно відокремлена від зовнішнього середовища і її творця – людини і матеріалізована у окремому приладі, що додається, як правило, до об'єкта управління.

Сухою мовою теорії автоматизованого управління вона зводиться до регулятора, об'єкта управління і облаштування управління. Обладнання управління – сукупність пристроїв, за допомогою яких здійснюється управління входами об'єкта управління. Регулювання – окремий випадок управління, мета якого полягає в підтримці на заданому рівні одного або декількох виходів об'єкта управління.

А самі технічні системи виглядають як одновимірні, тобто системи з одним входом і одним виходом, і багатовимірні –

системи з декількома входами і виходами. Обов'язковим елементом є зворотний зв'язок, при якому на вхід регулятора подається дійсне значення вихідної змінної, а також задане значення регульованої змінної.

Зовсім по-іншому морфологія системи автоматизованого управління (САУ) постає у дзеркалі філософії управління. Металеві конструкції оживають і наповнюються зовсім іншим життям. У філософії техніки піонерами біологічних інтерпретацій, безумовно, виступають Е. Капп і П. Енгельмейєр. У праці “Учение об изобретении” П. Енгельмейєр пише, що, якщо у формулі дарвінізму замінити скрізь “слово організм, словом винахід, то отримаємо точну картину історії техніки” [Цит.: 561, с. 93].

Цей хід думки, ймовірно, був обумовлений, з одного боку, принципом “органопроєкції” Е. Каппа, який П. Енгельмейєр аналізував і критикував у своїй праці, з другого, – зіставленням організму і механізму (до такого порівняння зверталось на початку століття багато філософів), з третього, – пошуками підстав для встановлення наукових “законів” розвитку техніки. Було спокусливо узагальнити теорію еволюції Дарвіна, розширивши її до сфери артефактів.

Для доведення своєї гіпотези П. Енгельмейєр, по-перше, намагається показати, що основні біологічні феномени можна поставити у відповідність до певних технічних явищ (наприклад, біологічну особину – до конкретного екземпляру винаходу, відбір – до результатів випробування винаходу на практиці і т. ін.), по-друге, доводить, що і в техніці можна провести ідею природного відбору. “З одного боку, нововведення повинне відповідати і пристосовуватися до вимог практики, з іншого, – воно вступає в єдиноборство з однорідними конкуруючими речами... Зрозуміло, коли йдеться про боротьбу винаходів між собою, ми не забуваємо, що борються не самі винаходи, а люди” [561, с. 92, 94].

Морфологія системи управління технічними системами має свою специфіку, оскільки вона будується на трьох

фундаментальних принципах: 1) розімкнене управління; 2) замкнуте управління (зворотний зв'язок); 3) компенсація відхилень/збурень [76, с. 37].

Більш складну морфологію мають соціальні мережі, наприклад, Інтернет. Це принципово новий тип структури віртуальних систем. Інтернетонни (англ. Internet) – всесвітня система об'єднаних комп'ютерних мереж, побудована на базі IP і маршрутизації IP-пакетів [196]. Інтернет утворює глобальний інформаційний простір, слугує фізичною основою для Всесвітньої павутини (World Wide Web, WWW) і безлічі інших систем (протоколів) передачі даних. Часто згадується як Всесвітня мережа і Глобальна мережа, у мові іноді вживають скорочені найменування інетонни. Нині під словом “Інтернет” найчастіше мається на увазі Всесвітня павутина і доступна в ній інформація, а не фізична мережа.

Інтернет – це широка, розгалужена (розподілена) мережа, яка вміщує в собі комп'ютерні вузли, що розподілені по усьому світу. Відповідно до деяких джерел Інтернет мережа охопила понад 100 країн, поєднала близько 40 тис. окремих мереж, з яких 1,7 млн. вузлових комп'ютерів. Коли Ви з'єднуєтесь з Інтернетом, ваш комп'ютер стає частиною цієї всесвітньої мережі комп'ютерів. Інтернет – це мережа мереж комп'ютерів, величезна кількість мереж, які поєднані за допомогою міжмережєвих шлюзів. Існує дві важливих характеристики, які їх поєднують:

1) всі мережі згодні використовувати єдині умовні означення, щоб вирішити, яким чином дані будуть переміщені, і як помилки будуть оброблені;

2) всі мережі в Інтернеті мають спільний шлях адресації повідомлень і спеціальну ідентифікацію комп'ютерів, які знаходяться в системі Інтернет.

Інтернет це не компанія, не існує єдиної влади, яка б керувала Інтернетом. Кожна автономна мережа у складі Інтернету має свої особисті правила, інструкції і приймає рішення щодо загальної доступності інформації. Ніхто не є власником Інтернету. Мережі

Інтернету можуть надавати доступ до ресурсів інформації, послуг зв'язку (електронна пошта або е-пошта, інформаційні табло, комп'ютерні конференції, архіви даних, спільне програмне забезпечення, інтерактивні каталоги бібліотек, передача файлів тощо). Інтернет – це система, яка безперервно розвивається людьми, які користуються її послугами.

Незважаючи на усмішки професіоналів, Інтернет можна порівняти з “інформаційною магістраллю”. Це розподілена, з багатьма гілками мережа доріг, до складу якої входять швидкісні траси, шосе, невеличкі стежки. На кожному перехресті встановлено комп'ютер, через який потрібно дістатися до іншого, і таким чином далі, поки не буде пункту призначення.

Будь-який комп'ютер в системі Інтернет можна з'єднати з іншим будь-яким комп'ютером за допомогою “дорожньої карти”. Якщо дорога до того місця, куди треба дістатися, закрита, автоматично буде знайдено об'їзд. Розбіжність у роботі Інтернету і дорожньої мережі полягає у швидкості руху. Дістатися до США можна за такий же час, що й до найближчого перехрестя. Після того, як Ви прибудете на потрібний пункт, можна на відстані управляти комп'ютером цього пункту. Можна за долі секунди вибрати та одержати потрібну інформацію.

Морфологію систем управління технічними системами, тобто елементи і структуру, пояснює філософія управління, оскільки вичерпно відповідає на питання: що собою являють суб'єкт і об'єкт управління технічними системами?

Суб'єктом управління виступає у цій сфері людського буття кваліфікований спеціаліст – оператор, інженер, диспетчер, управляюча машина (АСУ, АСУП). Міра його втручання у саморегуляційні процеси саморозгортання технічної сфери визначається обсягом і змістом знань і мірою саморозгортання науково-технічного прогресу.

Сьогодні, під час сучасного етапу науково-технічної революції, міра проникнення людини у сферу управління технічними

системами значно зростає. Це наочно видно на проникненні комп'ютерної техніки і інформаційних технологій в управління технічними системами.

Об'єктом управління є технічні, технологічні, транспортні, енергетичні, управлінські процеси [76, с. 37]. Об'єкт управління та управляюча система – штучно виготовлені людиною [75, с. 77].

Тип структури управління – стабільний, оскільки вона спеціально створена під умови певного середовища і реалізацію визначених функцій.

Джерело управлінського впливу знаходиться у зовнішньому середовищі, конструктивно виконане як окрема самостійна підсистема у вигляді приладу управління. Складність морфології системи управління технічними системами визначається, як мінімум, двома факторами: 1) розмірністю системи або загальною кількістю параметрів системи, що характеризують її стан; 2) складністю структури системи, що визначається загальною кількістю зв'язків між її елементами та їх різноманіття [75, с. 76].

Обов'язковим елементом морфології системи управління технічними системами є прилад, що відповідає за зворотний зв'язок в техніці – це процес, що призводить до того, що результат функціонування будь-якої системи впливає на параметри, від яких залежить функціонування цієї системи [345]. Іншими словами, на вхід системи подається сигнал, пропорційний її вихідному сигналу (чи, в загальному випадку, що є функцією цього сигналу). Часто це робиться навмисно, щоб вплинути на динаміку функціонування системи.

Розрізняють, що для нас принципово важливо, позитивний і негативний зворотний зв'язок. Негативний зворотний зв'язок змінює вхідний сигнал так, щоб протидіяти зміні вихідного сигналу. Це робить систему стійкішою до випадкової зміни параметрів. Позитивний зворотний зв'язок, навпаки, посилює зміну вихідного сигналу. Системи з сильним позитивним зворотним

зв'язком проявляють тенденцію до нестійкості, в них можуть виникати незгасаючі коливання, тобто система стає генератором.

Будь-який вид управління, в тому числі управління технічними системами, пов'язаний з передачею інформації. Зазвичай, інформацію передають за допомогою умовних сигналів, у закодованому вигляді. Сигнали в техніці передаються по каналах електричного зв'язку, тобто мають енергетичну природу. Вони є засобами реалізації управління. Як правило, сигнали в системі управління бувають двох видів: одні містять команду або наказ зробити що-небудь (такі сигнали називаються керівниками, що регулюють), інші – повідомляють про виконання команди або про реакцію у відповідь об'єкта управління. Для кожного виду сигналів є свої канали зв'язку: від об'єкта, що управляє, до керованого (так подаються команди) і від керованого об'єкта до керівника (шлях інформації у відповідь). Ці канали передачі інформації дістали назви: прямий і зворотний зв'язок.

Якщо тим або тим процесом управляє людина, то вона сама спостерігає (безпосередньо або за приладами) і оцінює результати своїх дій. А в системах автоматичного управління роботою машин управляє автомат (див. Автомат, автоматика). І в цьому випадку зворотний зв'язок абсолютно потрібний. Розглянемо, наприклад, як працює регулятор Уатта, за допомогою якого частота обертання валу, наприклад, парової машини, підтримується постійною. Якщо вал машини, на якому розташований регулятор, починає обертатися занадто швидко, то кулі регулятора розходяться. В результаті переміщаються важелі, що зв'язують кулі з клапаном подання пари в машину, і прикривають клапан, зменшуючи подання пари. Негайно ж частота обертання валу зменшується. І, навпаки: якщо вал машини обертається повільно, кулі регулятора зближуються, в результаті важелі відкривають клапан, збільшуючи доступ пари в машину. У цьому прикладі пряма дія – обертання валу парової машини і реакція у відповідь регулятора – відкривання або закривання клапана подання пари

Дія зворотного зв'язку при цьому проявляється двояко: керований, регульований процес може або посилюватися, або послаблюватися. Якщо, наприклад, частота обертання валу машини внаслідок дії зворотного зв'язку безперервно збільшується, то такий зворотний зв'язок називається позитивним. Позитивний зворотний зв'язок обов'язковий для будь-якого генератора електричних коливань, оскільки тільки завдяки їй у генераторі підтримуються незгасаючі коливання. Без позитивного зворотного зв'язку через неминучі втрати енергії генератор обов'язково зупиниться.

Якщо результатом дії зворотного зв'язку є послаблення регульованого процесу, то такий зворотний зв'язок називається негативним. Усі, без винятку, автоматичні регулятори діють за принципом негативного зворотного зв'язку. Кожен регулятор має чутливий елемент – датчик, або первинний перетворювач: пристрій, який чутливо реагує на зміни частоти обертання валу машини, рівня рідини у баку, температури в печі, концентрації кислоти в розчині. Наприклад, в поплавцевому регуляторі рівня води в резервуарі – одному з простих автоматичних регуляторів – поплавець піднімається або опускається разом з водою і тягне за собою важіль. Коли вода піднімається вище за потрібний рівень, поплавець піднімається разом з нею і тягне за собою важіль, який переміщає заслінку, закриваючи доступ води в резервуар. Тим самим досягається постійний рівень води в резервуарі. Так, завдяки зворотному зв'язку в системі автоматичного управління об'єкт управління як би сам стежить за своїм станом. І за допомогою зворотного зв'язку він може або змінювати свій стан за певним законом, або підтримувати його постійним, незмінним.

3.3. Функціональний аспект управління розвитком людиновимірних систем техніки майбутнього

Завданням цього підрозділу є відтворення функціонального аспекту управління технічними системами. Характеристика функціонування і розвитку феномена управління у горизонті, знову таки, сухої мови теорії автоматизованого управління виглядає як шаблонно відтворений процес, що затиснутий у специфічні функціональні схеми, які віддзеркалюють вхідні і вихідні сигнали та їх співвідношення.

За характером дії вони класифікуються як системи безперервної дії і системи дискретної дії. За мірою використання інформації про стан об'єкта управління – як: управління зі зворотним зв'язком і управління без зворотного зв'язку. За мірою використання інформації про параметри і структуру об'єкта управління – як: а) адаптивний, б) неадаптивний, в) пошуковий, г) безпошуковий, д) з ідентифікацією, е) зі змінною структурою. За мірою участі людини – як: а) ручні, б) автоматичні, в) автоматизовані (людина в управлінні).

Зовсім по-іншому функціонування системи управління постає в очах філософа. Саме він опікується питанням про те, якою мірою на технічну реальність можна перенести біологічні закономірності, і чи можна це зробити коректно? Відомо, що, починаючи з Е. Каппа і П. Енгельмейера, філософи техніки періодично намагалися реалізувати цю ідею. Найцікавіші сучасні дослідження в цьому напрямі належать С. Тулміну і Б. Кудріну.

“У статті “Інновація і проблема додатка” С. Тулмін робить спробу перенести розроблену ним на основі дарвінівської теорії природного відбору методологічну модель еволюційних змін у сферу технічних винаходів (інновації в техніці) і отримує дуже

схожу з результатами П. Енгельмейера схему. С. Тулмін виділяє три фази: 1) фазу мутації, на якій створюються нові варіанти; 2) фазу селекції, коли робиться відбір варіантів для практичного використання; 3) фазу екологічної дифузії і домінування, коли варіанти, успішні усередині обмеженого середовища (чи ніші), поширюються на більше людське середовище” [136, с. 95, 97].

Б. Кудрін, автор технетики, показує, що якщо техніку розглядати як безліч слабо пов’язаних між собою виробів, визначуваних документами, а також такими особливостями інноваційної діяльності як диверсифікація, варіофікація, асортитя, то техніка може бути розглянута як природне утворення, що нагадує біологічні ценози. “Таким чином, ми можемо порівняти світ машин з тваринним світом (з великими тваринами і птахами, співвідносними з розмірами людини: антропологічна оцінка). Мається на увазі можливість виділення і переміщення кожної одиниці устаткування, її локальна заміна як особини на іншу (у разі потреби збереження екологічної ніші), тобто іншу машину можна розглядати як організм, фігурально кажучи, – окрему тварину... Перша принципова відмінність виробу від техноценозу полягає вже у визначенні технічного ценозу: це співтовариство, утворене практично нескінченною (що не піддається підрахуванню) безліччю слабо пов’язаних і слабо взаємодіючих виробів, для цілей пізнання, що виділяються як єдине ціле” [245, с. 26, 27].

“Якщо покласти, що особина-виріб грає в технетиці ту ж роль, що і особина-тварина (рослина) у біології, то закони природного і інформаційного відборів збігаються... техноеволюція – творчий процес, заснований на варіофікації. Наявність нововведень, шлях проб і помилок, спеціалізація обов’язкові для техноеволюції. Онтогенез здійснюється за документом, а техноеволюція в цілому є непрограмований розвиток, де спадкоємність, що проявляється в документі, є фундаментальна властивість” [246].

Варто зазначити, що уявлення про документ, варіофікації, нововведення, проби припускають не лише природну запоруку

мислення, але і штучну – усе це культурні утворення. Намагаючись вирішити це протиріччя, Б. Кудрін вводить нове цікаве уявлення про техніку і технології, усередині яких штучні феномени виступають як природні. Техніку Б. Кудрін визначає як “частину технічної реальності”, а технологію – як процесуальний бік техніки. “Таким чином, техніка утворює каркас, структуру техноценозів, а технологія забезпечує процеси (і полягає в них) функціонування і окремих машин, агрегатів, і техноценозу в цілому. Технологія – душа техніки, що матеріалізується. Основа її – одиничний документований технологічний процес, акт руху” [245, с. 11].

Функціональні характеристики системи управління техносферою також мають значною мірою специфічні риси. По-перше, функції системи управління створені штучно людиною під окремий процес або групу процесів, наприклад, автопілот. Управлінський вплив на технічну систему забезпечується 3 родинами функцій: а) функції, що визначають зміну станів усіх елементів системи; б) функції, що задають їх вихідні сигнали; в) функції, що викликають зміни у структурі системи [75, с. 75]. По-друге, відносини між суб’єктом і об’єктом управління тяжіють до сталості, тому їх слід навіть розглядати як “об’єкт-об’єктні”, оскільки вони обслуговуються структурною інформацією у вигляді енерго-інформаційних впливів.

Принципи і методи управління визначає якість вихідних параметрів технічної системи. Серед методів управління превалюють математичне моделювання і програмування, дослідження операцій та ін. Система управління має певний діапазон свого впливу на техносферу. Верхнє обмеження впливу залежить від потужності (ЕОМ), а нижнє – від діапазону чутливості датчика. Інформаційне забезпечення управління полягає у наявності інформаційних банків, процесорів, механічної пам’яті ПК або ЕОМ. Обсяг інформації для здійснення регуляції поведінки об’єкта штучно закладається конструкторами систем управління.

Специфічним є режим дії органу управління, що закладений у алгоритм управління [76, с. 37], тобто суворо заданий конструкторами, на технічну систему з врахуванням динамічних властивостей системи, фізичних і технічних обмежень. Каналами впливу управління на технічну систему є спеціальні комунікаційні канали інформаційного зв'язку, а інструментами – інформаційно-аналітичні пристрої. Сьогодні найбільш поширеними інструментами управління такими системами стають бортові ЕОМ, наприклад, у літаках, морських судах, річкових пароплавах і поромах.

Критерієм якості управління технічними системами є морфологічна цілісність і функціональна сталість структури, що відома нам як гомеостаз. Тут превалюють кількісні показники стану технічної структури. Контроль за їх станом забезпечується механічним зворотним зв'язком (позитивним і негативним, що при підвищенні температури вище заданого – зменшується потік тепла, а при її падінні – зростає) [75, с. 77].

Визначення параметрів управління та створення органу саморегуляції відбувається на основі надійності, мінімальної енергозатратності та матеріалоємності, фінансових затрат на створення та обслуговування.

Отже, на завершення, зробимо головний висновок з розглянутого вище матеріалу. Він полягає у тому, що інструментарій філософського аналізу, спочатку обґрунтований нами у другому розділі, плідно спрацював у сфері управління технічними системами. Категоріального апарату, методів і принципів філософського аналізу нам вистачило, щоб подати доволі розгорнутий аналіз управління технічними системами.

На цій основі у нас є впевненість, що він плідно спрацює й у сфері управління біологічними і соціальними системами, а це на практиці означає, що згодом можна звести головні світоглядно-ідеологічні, морфологічні і функціональні характеристики у порівняльному аналізі.

Уже на основі порівняльного аналізу наведених вище характеристик управління технічними, біологічними і соціальними системами можна визначити закономірності, які спостерігаються у цій сфері, що буде надійним філософським підґрунтям розробки загальної теорії управління.

3.4. Теоретична форма та практика управління технічними системами

Завданням цього підрозділу є формалізувати теоретичний аспект сучасної практики управління технічними системами. На основі викладеного вище можна розглянути робочу гіпотезу, що предметом дослідження загальної теорії управління у цьому випадку можуть бути “об’єкт-об’єктні” відносини, оскільки людина у цій системі матеріалізована у виробі і фактично фізично не присутня. Звернемо увагу на те, що Інтернетом ніхто не керує і марсоход “Curiosity” також сам працює за закладеними у нього конструкторами і програмістами програмами.

Однією з “класичних” філософських проблем, що піднімаються філософією техніки, є питання про походження техніки і про її зв’язок з природою і суспільством. На філософському рівні це питання означає спробу дослідження процесу формування нової техніки – тобто процесу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Він аналогічний процесу дослідження в науці, і, отже, може бути досліджений за допомогою гносеологічних методів.

Проте, оскільки техніка принципово не зводиться тільки до “прикладного природознавства”, то існує принципова різниця між створенням нової техніки і процесом наукового пошуку. Так, наприклад, метою творців нової наукової теорії є вироблення як

можна загальнішої закономірності. Творців же техніки подібне турбує мало, їх метою є вироблення конкретного технічного рішення. Саме тому, на відміну від природознавства, техніка формується як знання “ad hoc”, що спричиняє за собою істотну відмінність в гностичних методах техніки і науки.

Таке положення виникає і з істотних відмінностей в підходах до досліджуваного об’єкта, характерного для природознавства і техніки. Природознавство, прагнучи осягнути об’єктивну, тобто незалежну від волі самого дослідника природи, картину світу, прагне мінімізувати ті неминучі спотворення, які вносить у Всесвіт наявність самого дослідника природи. У техніці ж, для якої її ускладнення і вдосконалення є основним гностичним актом, відбувається, як то кажуть, з точністю до навпаки – об’єкт дослідження підлягає постійній зміні в ході пізнання, причому як відповідно до його ходу, так і відповідно до волі своїх творців. Приміром, створюючи нову модель літака, проводять її дослідження в аеродинамічній трубі, і за його результатами конструкція може мати певні зміни. Але зміни в конструкцію можуть бути внесені не лише на основі цих випробувань, вони можуть мати цілком довільний характер.

Таким чином, ця точка зору полягає в тому, що природознавство і техніка суто різні за своїми гностичними методами. Існує і декілька конкуруючих точок зору. Згідно першої, вважається, що, оскільки сучасна техніка широко використовує у своїй практиці досягнення розвитку науки, і, більше того, оскільки різні сфери технічного знання поступово емансипувалися до рівня “технічних наук”, остільки ми повинні говорити не про “науку” або “техніку” як про самостійні феномени, а про єдиний феномен сучасної науки і техніки. Ця точка зору у край популярна серед марксистських дослідників у сфері філософії техніки, більше того, вона добре поєднувалася з відомою марксистською тезою “про перетворення науки на безпосередню продуктивну силу суспільства”. Друга точка зору, обстоюється німецьким філософом

П. Яніхом у його широковідомій статті “Фізика – природнича наука чи техніка?” [568]. Яніх теж вважає, що наука зливається з технікою в певний комплекс. Він стверджує наступне: діяльність фізики, ґрунтуючись на спостереженні, вимірі і експерименті, є технічною діяльністю, а сама фізика, у певному розумінні, – різновидом техніки, що описує поведінку тих або інших артефактів.

З точки зору Яніха, фізика як наука ґрунтована на застосуванні приладів, які суть технічні артефакти. Більше того, з точки зору фізики, науковий результат стає таким, коли ми від простого спостереження об’єктивних сутностей можемо перейти до їх виміру. Але, згідно з Яніхом, будь-який вимір – суть спосіб для виробництва штучних, тобто технічних явищ. Дійсно, будь-яка шкала за своєю природою штучна, будучи продуктом людської культури. Це вірно навіть для такого феномена як час, який розглядається Яніхом як об’єктивне, але квантоване відповідно до темпоральних уявлень людства, вироблених культурою.

Зрештою, фізичний експеримент в його описі з’являється перед нами як спеціальним чином організований штучний об’єкт, оскільки для його постановки ми завжди повинні технічно реалізувати ті або інші умови експерименту. Підсумовуючи все, Яніх робить висновок про те, що швидше природознавство має бути зрозумілим як вторинний наслідок техніки, ніж техніка – як застосування природничих наук.

Обслуговує діяльність управління технічними системами специфічна гілка наукового пізнання, що відома нам як теорія автоматизованого управління (ТАУ). Її призначення полягає у забезпеченні “сукупності дій, що спрямовані на підтримку або покращення функціонування керованого ним об’єкта без прямої участі у ньому людини у відповідності до заданої цілі управління” [74, с. 141]. Предметом її уваги є “об’єкт-об’єктні” або об’єктивовані відносини.

До можливостей теорії автоматизованого, тобто за участю людини, управління додається евристичний потенціал таких наук,

як теорія інформації, теорія кодування, теорія алгоритмів і автоматів, загальна теорія систем, теорія розпізнавання образів, теорія формальної мови [75, с. 79]. Ці науки широко використовують у розробці систем управління технічними системами математико-аналітичний та експериментальний методи пізнання з широким застосуванням методу моделювання [75, с. 78]. Разом вони працюють над створенням штучного інтелекту, що здатний перевести управління технічними системами на якісно новий рівень регуляції.

Крім того, інтелектуально галузь управління технічними системами базується на інших теоретичних концептах, наприклад, теорії автоматизованого управління (ТАУ), теорії нелінійних систем управління, теорії оптимального управління та оцінювання, теорії стійкості, математичній теорії управління, теорії ігор, теорії інформації, теорії нечітких знань, стохастичному аналізі та ін. [Див.: 55].

Проблеми теорії управління можна поділити на 3 основні класи:

1. Проблеми моделювання: знаходження правильної математичної моделі для реальної системи, пов'язаної з механікою, електромеханікою, математичною фізикою, біологією ...

2. Проблеми аналізу: аналіз властивостей системи (керованість, простежуваність, стабілізованість...).

3. Проблеми синтезу: створення регулятора зі зворотним зв'язком, який стабілізує та оптимізує характеристики закритої системи, дослідження питань стійкості системи.

Сучасні системи зі зворотним зв'язком на виході дозволяють розробляти регулятори для складних систем з багатоканальними входами і виходами, розв'язавши матричні розрахункові рівняння на цифровому комп'ютері [Див.: 55].

Відповідно до стандартного підходу систему можна точно описати за допомогою математичної моделі.

При розробці стійких сучасних систем значну частину інтуїції з класичних методів управління можна тепер застосувати в сучасних багатовимірних системах.

При існуючих досягненнях у теорії цифрового управління та дискретних системах, сучасні засоби максимально відповідають розробці систем управління, які можна застосовувати на мікропроцесорах. Це дозволяє впроваджувати динамічні характеристики контролерів, які більш складні та більш ефективні, ніж прості ПІД-регулятори та інтегро-диференціюючі структури класичних засобів управління.

Системи автоматизованого управління – один з найбільш комплексних напрямів проектування систем управління. Наприклад, до розробки систем для управління технологічними хімічними процесами з самого початку будуть залучені інженери різної спеціалізації. Інженер-механік визначить та розробить більшість деталей машини, а інженер-електротехнік знатиме, як слід з'єднати всі ці складні деталі, які необхідні види датчиків та приводів, а також, як функціонуватиме весь механізм. Привод – це пристрій для приведення в дію механізму, наприклад, двигуна постійного струму. Інженер-хімік визначить час реакції певних хімічних речовин та оптимальну температуру й тиск для процесів. Інженер програмного забезпечення об'єднає всі технічні умови й створить програмне забезпечення, яке відповідатиме функціональним вимогам усіх інших інженерів. Всі ці інженери повинні спілкуватися перед і під час проекту, при цьому кожен має знати мову проектування систем управління.

Аналіз категоріального апарату концепцій управління технічними системами можна повноцінно виконати на основі категоріального апарату теорії автоматизованого управління (ТАУ). ТАУ – це дисципліна, що вивчає процеси автоматичного управління об'єктами різної фізичної природи. При цьому за допомогою математичних засобів виявляються властивості систем

автоматичного управління і розробляються рекомендації щодо їх проектування.

Управлінська складова у цій сфері має власну історію створення теорії автоматичного управління [469]. Уперше відомості про автомати з'явилися на початку нашої доби у працях Герона Александрійського “Пневматика” і “Механіка”, де описані автомати, створені самим Героном і його учителем Ктесибієм: пневмоавтомат, що відчиняє двері храму, водяний орган, автомат для продажу святої води та ін. Ідеї Герона значно випередили свій час і не знайшли застосування в його епоху.

У середні віки значний розвиток отримала імітаційна “андроїдна” механіка, коли конструктори-механіки створили автомати, що відтворюють окремі дії людини, і, щоб посилити враження, винахідники надавали автоматам зовнішньої подібності з людиною і називали їх “андроїдами”, тобто людиноподібними. Нині подібні пристрої називають роботами, на відміну від широко поширених в усіх сферах людської діяльності облаштувань автоматичного управління, які називають автоматами.

У XIII ст. німецький філософ-схоласт і алхімік Альберт фон Больштадт побудував робота, що відчиняє і зачиняє двері. Дуже цікаві андроїди були створені у XVII-XVIII ст. У XVIII ст. швейцарські годинникарі Пьер Дро і його син Анрі створили механічного писаря, механічного художника та ін. Прекрасний театр автоматів був створений у XVIII ст. російським механіком-самоуком Кулібіном. Його театр, що зберігається в Ермітажі, розміщений у годиннику, що має форму яйця.

У зародковому вигляді багато положень Теорії Автоматичного Управління міститься в Загальній теорії (лінійних) регуляторів, яка була розроблена в основному в 1868-1876 рр. у працях Д. Максвелла і І. Вишнеградського. Засадничими працями І. Вишнеградського є: “Про загальну теорію регуляторів”, “Про регулятори непрямої дії”. У цих працях можна знайти витoki

сучасних інженерних методів дослідження стійкості і якості регулювання.

Вирішальний вплив на розвиток вітчизняної методології досліджень теорії автоматичного управління справили праці видатного радянського математика А. Маркова, основоположника так званої конструктивістської школи математики, автора величезної кількості праць з теорії алгоритмів і математичної логіки. Ці дослідження знайшли застосування в науковій і практичній діяльності академіка С. Лебедева після військової тематики – автоматів управління торпедами і наведення снарядів і стійкості великих енергосистем. На початок ХХ ст. і в першому його десятилітті теорія автоматичного управління формується як загальнонаукова дисципліна з низкою прикладних розділів. Саме сьогодні у світі, особливо в Японії, спостерігається бум у проектуванні андроїдів, що здатні майже повністю відтворювати природні рухи, сучасну мову людини і виконувати професійні операції на багатьох робочих місцях [15].

На основі застосування математики на практиці склалася строга теоретична думка, що формалізувала напрацювання планетарної спільноти у цій галузі управлінської діяльності. Теорія автоматичного керування (ТАК) – наукова дисципліна, що виявляє загальні закономірності функціонування, властиві для автоматичних систем різної фізичної природи, і на основі цих закономірностей розробляє принципи побудови високоякісних систем керування [471]. При вивченні процесів керування в ТАК абстрагуються від фізичних і конструктивних особливостей систем і замість реальних систем розглядають їхні адекватні математичні моделі.

Сформовані специфічні принципи управління системою автоматичного керування (САК) на основі використання зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок – зв'язок, при якому на вхід регулятора подається дійсне значення вихідної змінної, а також задане значення регульованої змінної.

Виокремлюють два види зворотного зв'язку: а) жорсткий – такий зворотний зв'язок, при якому на вхід регулятора надходить сигнал, пропорційний вихідному сигналу об'єкта в будь-який момент часу; б) гнучкий – такий зворотний зв'язок, при якому на вхід регулятора надходить не лише сигнал, пропорційний вихідному сигналу об'єкта, але і сигнал, пропорційний до похідних вихідної змінної.

Управління за принципом відхилення керованої змінної: зворотний зв'язок утворює замкнутий контур. На керований об'єкт подається дія, пропорційна сумі (різниці) між вихідною змінною і заданим значенням так, щоб ця сума (різниця) зменшувалася.

Управління за принципом компенсації збурень: на вхід регулятора потрапляє сигнал, пропорційний збурюючій дії. Відсутня залежність між керуючою дією і результатом цієї дії на об'єкт.

Управління за принципом комбінованого регулювання: використовується одночасно регулювання за збуренням і за відхиленням, що забезпечує найвищу точність управління.

Напрацьована класифікація систем автоматизованого керування (САК): 1) за характером керування: а) системи керування, б) системи регулювання; 2) за характером дії: а) системи безперервної дії, б) системи дискретної дії; 3) за використанням інформації про стан об'єкта керування: а) керування зі зворотним зв'язком, б) керування без зворотного зв'язку; 4) за ступенем використання інформації про параметри і структуру об'єкта керування: а) адаптивні, б) неадаптивні, в) пошукові, г) безпошукові, д) з ідентифікацією, е) зі змінною структурою; 5) за ступенем перетворення координат в САК: а) детерміновані, б) стохастичні (з випадковими діями); 6) за видом математичної моделі перетворення координат: а) лінійні, б) нелінійні (релейні, логічні та ін.); 7) за видом керуючих дій: а) аналогові, б) дискретні (перервні, імпульсні, цифрові); 8) за ступенем участі людини: а) ручні, б) автоматичні, в) автоматизовані (людина в управлінні);

9) за законом зміни вихідної змінної: а) стабілізуючі: задане значення вихідної змінної є незмінним, б) програмні: вихідна змінна змінюється за певною, заздалегідь заданою програмою, в) слідкуючі: задане значення вихідної змінної залежить від значення невідомої заздалегідь змінної на вході автоматичної системи; 10) за кількістю керованих і регульованих змінних: а) одновимірні, б) багатовимірні; 11) за ступенем самоналагодження, адаптації, оптимізації і інтелектуальності: а) екстремальні, б) самоналагоджувальні, в) інтелектуальні; 12) за дією чутливого (вимірювального) елемента на регулюючий орган: а) системи прямого керування, б) системи непрямого керування [471].

Види управління. На ранньому етапі використовувався один вид управління – стабілізації, тобто підтримки постійності параметра, що регулювався, а згодом з'явилися системи програмного управління, системи слідкуючі, пошукові системи, системи екстремального регулювання, оптимального управління, самоприспосовуючі системи [76, с. 37].

Тут можна виділити, на нашу думку, такі рівні управління технічними системами, як рівень: а) об'єкта, б) комплексу, в) системи, г) мережі.

Простір, у якому реалізується функція управління, є важливою філософською характеристикою управління технічними системами, оскільки він замкнений і до того ж штучно створений людиною-конструктором. Обсяг управління визначається мірою проникнення людського розуму у косну неживу речовину, і він, як правило, незначний. Сьогодні людина намагається охопити простір держави шляхом створення Електронного Уряду країни.

Електронний уряд (англ. e-Government) – це модель державного управління, яка ґрунтується на використанні сучасних інформаційних та комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності та прозорості влади, а також встановлення суспільного контролю над нею [176]. Електронний уряд являє

собою модель управління, у якій вся сукупність як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків і процесів підтримується й забезпечується відповідними інформаційно-комп'ютерними технологіями. Іншими словами, необхідною умовою переходу до електронного уряду є широка інформатизація всіх процесів у повсякденній діяльності міністерств, відомств, місцевих органів виконавчої влади, причому як внутрішніх, так і зовнішніх.

Основними принципами побудови електронного уряду є:

- надання послуг у будь-який момент часу (електронний уряд працює 24 години на добу);
- максимальна простота і прозорість (обслуговує звичайних громадян, а не тільки фахівців);
- єдині технічні стандарти і взаємна сумісність (електронні додатки повинні відповідати принципам єдиної архітектури систем ідентифікації, безпеки, дизайну);
- забезпечення конфіденційності і виконання правил інформаційної безпеки;
- беззастережна орієнтація на думку громадян при реалізації нововведень.

Виділяють 5 основних етапів розвитку системи Електронного уряду:

На першому етапі створюються веб-ресурси різних міністерств і відомств, що містять інформацію про їхню місію і напрямки діяльності. Сайти державних органів, як правило, не підтримуються централізовано і не об'єднуються в єдиний портал.

На другому етапі з'являються перші елементи інтерактивності (наприклад, надсилання питань і одержання відповідей громадянами за допомогою електронної пошти). Постійно публікуються новини про діяльність державних органів влади.

Третій етап характеризує поява повноцінної інтерактивності – можливості здійснювати операції (сервіси) в режимі онлайн (наприклад, сплатити штраф, замовити паспорт, продовжити дію деяких ліцензій і патентів тощо). Така конкретизація роботи

електронного управління, що полягає вже не стільки в інформуванні, скільки в обслуговуванні, припускає створення спеціальних сайтів для підтримки цих сервісів не тільки для центральних, але і для міських і навіть районних органів влади.

Четвертий етап – створення об'єднаних порталів різних відомств і служб, через які можна здійснювати будь-які види трансакцій, для яких раніше було потрібно звертатися безпосередньо в державний орган. Через регіональні портали стає можливою реєстрація підприємств, оформлення фінансових документів, легалізація іноземних документів тощо. З'являються регіональні портали, що поєднують у собі як увесь спектр державних послуг, так і послуги недержавного сектора – підключаються системи електронної комерції, інтернет-банкінгу.

На п'ятому етапі відбувається створення електронної системи державного управління на основі єдиних стандартів, а також урядового порталу як єдиної точки доступу до всіх послуг – і для громадян, і для бізнесу. Більшість фахівців вважає, що найвищим ступенем розвитку електронної демократії є запровадження електронної системи волевиявлення (електронного голосування).

Отже, як вірно зазначає М. Бойченко в своїй статті [71], впровадження електронного уряду є, по суті, кібернетичним підходом, однак це не знімає проблеми людського чинника в управлінні. Адже, по-перше, програми також створюються людьми, а по-друге, динаміка соціального розвитку визначається не комп'ютерними програмами, а діями людей, які реалізують свій вибір (який за цього може бути формалізований програмно) [71, с. 269].

Часовий вимір, або темпоральність, обмежений, оскільки часові параметри функціонування технічної системи і діапазон дії управлінця попередньо задані конструктором. Темпоральність (від англ. tempo – тимчасові особливості) – тимчасова суть явищ, породжена динамікою їх особливого руху, на відміну від тих тимчасових характеристик, які визначаються відношенням руху

цього явища до історичних, астрономічних, біологічних, фізичних і інших тимчасових координат [Див.: 440, с. 298].

У сучасну філософську культуру поняття темпоральності увійшло, як відомо, через традицію екзистенціаліста, в якій темпоральність людського буття протиставляється речі, відчуженому, неякісному, нав'язливому, гнітючому часу. У феноменологічно орієнтованій соціології, а також в психології і культурології поняття темпоральності широко використовується для опису таких динамічних об'єктів, як особа, соціальна група, клас, суспільство, цінність ("повні соціальні явища" Д. Гурвича). Ідея аналізу соціальних явищ, що взаємно рухаються, через зіставлення їх темпоральності лягла в основу методології темпорального аналізу.

Такий вид аналізу перспективно застосувати до оцінки управління технічними системами, і тоді виявиться, що організаційна діяльність підпадає під значні обмеження з боку зовнішнього середовища і технічного стану елементів об'єкта управління. Прикладом може бути занос автомобіля на мокрому покритті дороги, або відмова двигуна у літаків.

Причинність тут діє переважно каузально-механічна, що віддзеркалює актуалізацію потреб людини, яка створює і постійно удосконалює технічні системи. Їх функціонування на засадах каузально-механічної причинності приводить до формування цілей і завдань як засобу створення програми з їх задоволення та отримання результату, що забезпечує система саморегуляції.

Ступінь задоволення основних потреб є однією зі складових "змінної", яка дає актуальну форму й структуру діяльності. Ця категорія є "специфічно людською формою активного відношення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни й перетворення в інтересах людей" [510, 160]. Вона містить у собі мету, засіб, результат та сам процес діяльності, в основі якої лежать дві протилежності – виробництво та життєва активність. Отже, в основі задоволення вітальних потреб лежать речовинно-

енергетичні впливи, а соціальні потреби задовольняються на основі інформаційних впливів, що мають дещо іншу будову. У каузально-орієнтованих людей смислова регуляція буде займати похідне положення, що супроводжуватиметься полізалежністю від обставин, фіксації уваги на минулому і сьогодні, реактивності поведінки, навіть, агресивності.

Отже, наша методологічна установка на аналіз дискурсу управління технічними системами через призму обґрунтованих вище п'яти фільтрів повністю виправдала себе. І у найбільш складній для соціальних філософів сфері – управління технічними системами, вона у ході логічного аналізу наповнилася сенсом, набула людиновимірного характеру, повністю підтвердила робочу гіпотезу про те, що вона в управлінні детермінується людиною і обслуговує її потреби, отримує і утримує продукти її управлінської діяльності, що має загальноорганізаційний зміст, і їх можна порівнювати з продуктами, отриманими у сферах управління біологічними і соціальними системами.

Висновки до третього розділу

Наш здобуток у цій сфері полягає у використанні засобів філософії управління для аналізу походження, становлення, функціонування і розвитку управління сучасними технічними системами, до яких віднесені: комп'ютерні мережі, космічні і військові об'єкти, залізниці, повітряне сполучення, атомні станції, котли, літаки, автомобілі та інші продукти інноваційної інженерної діяльності.

Саме у сфері управління технічними системами автори відтворили семантичне поле, яке демонструє нам шлях, пройдений дослідниками і інженерами у створенні систем управління

технічними монстрами сучасності. Висновки, що впливають з наведеного вище дослідження управління технічними системами як різновиду соціального управління, полягають у наступному: по-перше, початок був покладений світоглядними актами, що створили у кінцевому підсумку світоглядно-ідеологічне підґрунтя спочатку для створення, а згодом і управління технічними системами. Прикладом може слугувати філософія управління сучасним Інтернетом та іншими соціальними мережами.

По-друге, ми довели, що існує оригінальний методологічний інструментарій для розробки і реалізації управління складними технічними системами. Серед їх винаходів особливо продуктивними виявилися системний аналіз, принципи побудови операціональних систем, засоби автоматизованого системотехнічного проектування управління виробничими системами (УВС) та визначення їх місця і ролі у системах автоматизованого управління виробництвом.

По-третє, сформована категоріальна матриця управління технічними системами, що дозволяє використовувати навіть нечітке знання і нечіткі нейронні мережі для управління соціальним розвитком сучасної спільноти.

По-четверте, завдяки філософії управління стає можливим розпізнавати існуючі і формувати якісно нові парадигми нечіткого управління планетарною спільнотою. Тут маються на увазі парадигми: а) логічного управління, б) ситуаційного управління, в) паралельного багатоцільового управління; г) інтелектуального лінгвістичного управління, д) реляційних систем управління, є) адаптивного управління та ін.

По-п'яте, наявність такої кількості парадигм управління технічними системами дозволяє, навіть потребує, подальшого філософського узагальнення, що має інтенсивно відбуватися, на нашу думку, у двох напрямках, а саме: розробки теорії управління технічними системами як логічний крок у зведенні названих вище парадигм до завершеного вигляду, а у подальшому розвитку –

стати невід'ємною частиною загальної теорії управління, оскільки філософія управління свідчить про органічну єдність технічних, біологічних і соціальних систем.

Позитив торкається також філософських узагальнень управління технічними системами, що спочатку забезпечили вплив людини на першу природу у вигляді системи машин для пошуку, видобування і переробки природних копалин на корисні для неї продукти праці, а сьогодні, завдяки винаходу комп'ютерів, проникають у третю природу або смисловий горизонт (ноосферу), що обслуговує наш соціальний світ, задовольняючи, головним чином, інтелектуальні потреби.

Наша розвідка у сфері управління технічними системами має окрему ціннісну оцінку з погляду загальної мети дослідження – уточнення специфіки цього явища для порівняльного аналізу з управлінням біологічними і соціальними системами. Водночас звернемо увагу на той факт, що техніка стала швидко охоплювати усі горизонти буття сучасної людини. Біоценоз – біологічні форми життя на Землі – дедалі більше витісняється техноценозом.

Зміщення акцентів у саморозгортанні світу техніки з системи машин з переробки природних копалин на систему машин, що втручається у світ лінгвістики і смислових субстратів, є безперечним і спостережуваним рухом саморозгортання світу техніки. За людиною залишається притаманна саме їй ціннісна компонента соціального розвитку, оскільки вона ґрунтується на потребах людини. Причиною його, світу техніки, появи є забезпечення людини низкою продуктів, у першу чергу, їжею, одягом, житлом, засобами пересування, що задовольняють, головним чином, її фізичні або вітальні потреби. У другу чергу, оволодіння зовнішнім середовищем, як джерелом задоволення вітальних потреб людини і сферою подальшого проживання, мається на увазі навколоземний простір і так званий Ближній Космос.

Наступними діями дослідників треба провести застосування філософії управління окремо до соціальних і біологічних систем. І тільки після цього можна буде приступити до узагальнення форм прояву закономірностей управління у трьох сферах одночасно. Але це вже перспективи, що знаходяться за межами нашої наукової розвідки.

Розділ IV

КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ БІОЛОГІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Завданням цього розділу є перевірити, наскільки наші знання і уявлення про управління біологічними системами відповідають рівню знань про технічні і соціальні системи, і чи можна їх згодом буде порівняти між собою. Алгоритм перевірки той самий, що був застосований нами до управління технічними системами. Ми виходимо з того, що “біологічна система” – це “цілісна система компонентів, які виконують певну функцію в живих системах. До біологічних систем відносяться складні системи різного рівня організації: біологічні макромолекули, субклітинні органели, клітини, органи, організми, популяції” [59]. При цьому така система володіє, як впливає з навчальної літератури з природознавства, низкою атрибутивних властивостей [227].

Під біосферою розуміється, за В. Вернадським, увесь простір (оболонка Землі), де існує або будь-коли існувало життя, тобто, де зустрічаються живі організми або продукти їх життєдіяльності. Він

не лише конкретизував і окреслив межі життя у біосфері, але, найголовніше, усебічно розкрив роль живих організмів в процесах планетарного масштабу. Він показав, що в природі не існує потужнішої геологічної сили, яка утворює середовище, ніж живі організми і продукти їх життєдіяльності [100, с. 18]. Ми ж розглядаємо біосферу через місце і роль особистості людини в управлінні і відносини у природній ланці “людина – природне середовище – Космос”. Інші приклади, які ми будемо наводити з теорії біосистем, використовуються тільки для ілюстрації того, що людина – невід’ємна частина біоти живого. Більш детально цей сегмент подано у монографії автора “Філософія управління біологічними системами” [54].

4.1. Екологічне мислення як джерело світоглядно-ідеологічного забезпечення сталого розвитку біосфери планети

Завданням на цьому етапі є формалізація світоглядно-ідеологічних детермінант формування системи управління біологічними системами як складової загальної теорії управління. До цієї системи належить й людина. І. Павлов писав: “Людина є, звичайно, система (просто кажучи – машина), як і все інше в природі, що підкоряється незмінним і єдиним для усієї природи законам, але система в горизонті нашого сучасного наукового бачення єдина по найбільшому саморегулюванню. Система вкрай саморегульована, така, що сама підтримує себе, відновлюється і

навіть удосконалюється” [352, с. 200]. Це характеристика людини як біологічної і в цьому сенсі – природної істоти.

Аналіз доводить, що ідеологія управління біологічними системами сьогодні ще не набрала необхідної потужності. Світова спільнота активно її шукає індуктивним шляхом у дискурсі екологічного імперативу. Тому сучасну екологію можна розглядати як науку, що займається вивченням взаємовідносин організмів, зокрема і людини, з середовищем, визначенням масштабів і допустимих меж дії людського суспільства на середовище, можливостей зменшення цих дій або їх повної нейтралізації. У стратегічному плані – це наука про виживання людства і вихід з екологічної кризи, яка набула (чи набуває) глобальних масштабів, – в межах усієї планети Земля.

Основним поняттям і основною таксономічною одиницею в екології є “екосистема”, під якою розуміється будь-яка система, що складається з живих істот і місця їх існування, об’єднаних в єдине функціональне ціле. Основні властивості екосистем – властивість забезпечувати кругообіг речовин, протистояти зовнішнім діям, виробляти біологічну продукцію. Виділяють, зазвичай, екосистеми різного рангу: від мікроекосистем; мезоекосистем (ліс, ставок, річка і т. ін.); макроекосистем (океан, континент, природна зона і т. ін.) і глобальна екосистема – біосфера в цілому.

У центрі її уваги є декілька гіпотез, що здатні наблизити нас, передусім наше мислення, світогляд і практичні дії, до раціонального вирішення цієї проблеми. Серед них ідеї біоцентризму, антропоцентризму, екобезпечного розвитку, сталого розвитку (Ріо-92), а після Ріо+20 (2012) додався ще й наратив “Зелена економіка”, що сприймається сьогодні усіма як кредо, як імператив розбудови екології планети [188; 188; 539]. Нагадаємо, що термін “наратив” є засобом організації власного досвіду, життєвих епізодів, дій, вчинків [334], тобто узагальнення власної практики.

Найбільш поширеною у минулому була ідея антропоцентризму (суть якої полягала у неприпустимості непомірного звеличення ролі людини, його раціонально-проектної діяльності в суспільстві, у тому числі в природному середовищі [85, с. 75]) по-іншому людинозберігаючої екології, зрештою, екологія людини. Екологічна криза, у стані якої знаходиться зараз наша планета, є наслідком не тільки зростання населення, але й кризи свідомості. Так, якщо у XVIII-XIX століттях і раніше у свідомості людства переважало почуття обов'язку: морального, сімейного, державного, релігійного, то у XIX-XX століттях більшу перевагу отримали ідеали споживання, комфортабельності, приємного життя. Людство на цьому шляху не досягло щастя, але загубило можливість жити у злагоді з природою і самим собою.

Як наслідок, у кінці XX ст. термін “екологія” вийшов за межі університетських аудиторій і перетворився на політичний лозунг і на специфічний світогляд. Для фахівця, що займається екологією, неприйнятним є термін “навколишнє середовище”, оскільки предметом екології є природа, а також взаємодія організмів у ній, аж ніяк не середовище, що оточує і обслуговує людину.

Якщо більша частина XX ст. пройшла під гаслом ейфорії від технологічних успіхів, то наразі людина зрозуміла, що вона дитя природи, а не її господар і володар; сама можливість життя людини на планеті забезпечується скоординованою життєдіяльністю усіх біологічних видів, що склалася у біосфері за тисячоліття. Такий світогляд може бути названий біоцентристським, на відміну від антропоцентристського, у якому в центрі природи і світобудови стоїть людина, й від соціоцентристського, у якому центром і смислом життя самої людини є тоталітарна соціальна або виробнича система.

Сталий розвиток сьогодні як інноваційний сценарій пред'являє серйозні вимоги як до схеми управління, так і до інформаційного, аналітичного і кадрового забезпечення. Практика показує, що перехід до цього сценарію істотно змінює багато зв'язків, що

склалися, і стосунки, зокрема, структуру і тип міжрегіональної і міждержавної економічної взаємодії.

Особливого значення набуває коректність вибору основних принципів, яких слід дотримуватися при реалізації інноваційного сценарію: а) принцип тимчасових горизонтів; б) принцип вимірності, що полягає в тому, що слід уникати постановки цілей і завдань, досягнення рішень яких не відбиваються в цифрових показниках і які не допускають моніторингу в ході процесу досягнення бажаного стану; в) принцип субсидіарності; г) загальним принципом забезпечення стійкості і розвитку соціо-природної системи є принцип зворотного зв'язку, що полягає в обов'язковому вбудовуванні в управління системи моніторингу, що коригує, дозволяє вносити зміни в процеси, чутливі до інновацій. Саме цей принцип, зрештою, і диктує вибір тимчасових горизонтів і необхідність субсидіарності.

Важливий внесок у розуміння специфіки філософії екобезпечного розвитку зробили західні алармісти (алармізм – позиція, відповідно до якої людству загрожує загибель через екологічну катастрофу). Наприклад, О. Тоффлер, У. Дуглас, А. Печчеї обґрунтували розуміння сучасної екології як світогляду людства, що прагне не дійти до екологічної катастрофи.

Продовженням цієї лінії є тлумачення екології як основи сучасної ідеології і сучасного світогляду – “екологізму”, що не обмежується суто науковим дослідженням стану довкілля, а входить у всі сфери суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Західні дослідники пропонують розрізняти “екологізм” (ekologism) та “інвайронменталізм” (environmentalism). Інвайронменталізм ґрунтується на переконанні, що самих лише управлінських підходів може бути достатньо для вирішення сучасних екологічних проблем. Натомість екологізм наполягає на визнанні самоцінності природи, отже, на необхідності радикальних змін у ставленні людини до неї.

У становленні філософії екобезпечного розвитку головну роль зіграли натуралісти, які заклали основу нового напрямку філософії науки, що передвіщає новий етап розвитку науки, який прийде за сучасним, іноді названим посткласичним. У ХХІ ст. у зв'язку з необхідністю реалізації екологічних вимог і переходом до екобезпечного розвитку можна передбачати посилення подібної ролі філософії як у науці, так і в розвитку суспільства і його взаємодії з природою.

Філософія екобезпечного розвитку “повинна розв’язати, на думку В. Акопяна, у майбутньому такі головні проблеми: розробити концепцію виживання людства на основі визнання гуманістичних загальнолюдських цінностей; виробити такий світогляд, ядром якого повинна бути нова екологічна свідомість [359]. Вона має власну специфіку, а саме: узагальнюючи результати різних досліджень, оцінюючи ситуацію в цілому, філософія впливає на прийняття головних економічних, політичних рішень, формує світогляд світу. У розв’язанні певних комплексних проблем сучасності людина не може обійтися без світоглядних установок та принципів, що відбивають загальнолюдські цінності, без розуміння того, що в певних ситуаціях слід жертвувати приватними інтересами в ім’я подолання спільних небезпек” [7, с. 102].

Розглядаючи екологічну парадигму з боку суб’єкта, услід за Г. Щедровицьким, треба визначити людину як нерозривну єдність трьох іпостасей: духовної, здатної на вчинки особи; соціального індивіда, що здійснює свою діяльність згідно з культурними нормам; біологічного організму, що живе за законами природи (і що є центральним об’єктом для біоекології людини) [555, с. 12].

Нова цивілізаційна парадигма повинна знайти втілення у новій ідеології, адекватній сучасній фазі коеволюції природи і суспільства. Екологічна ідеологія має модифікуватися у різних цивілізаціях і країнах з урахуванням культурно-історичної спадщини, природних умов і екологічної ситуації. Екологічна компонента має стати нерозривною складовою моралі

постіндустріального суспільства [135, с. 14]. Ця думка неодноразово підкреслюється у численних публікаціях, наприклад В. Литовка пише “для того, щоб перехід на вищий рівень існування відбувався швидше, необхідно...впроваджувати та розвивати... екологічний гуманізм” і продовжує “екологічний гуманізм – це усвідомлення людиною цінності власного життя та навколишньої природи шляхом пізнання нею добра, істини, краси, адже наша суть – це духовність, нова форма мислення, яку часто називають екологічним мисленням. Екологічне мислення формується й розвивається на основі екологічної свідомості. Воно матеріалізується через екологічну діяльність індивіда чи групи людей” [262, с. 7].

Отже, екологічна парадигма не може вже спиратися тільки на наукові дослідження, а повинна включати моральні імперативи, які можуть забезпечити екологічну свідомість у межах екології духу. Якщо раніше в системі екологічної освіти наголос робився в основному на прагматичні речі, то нині на перший план виступають світоглядні цінності [536]. В. Литовка відкреслює, що “природнича етика пояснює об’єкти живої природи з погляду науковості й моральності одночасно. Моралізація того, що вивчається, є обов’язковою умовою реалізації екологічного гуманізму. Тому подальший розвиток суспільства завжди потребуватиме морально-етичного регулювання” [262, с. 8]. Оскільки гармонія між людиною і природою входить складовою частиною до екологічної етики, яка розглядається в ширшому плані і передусім як така, що має безпосереднє відношення до формування екології духу [255, с. 165].

Екологічна етика, таким чином постає підґрунтям нової екологічної парадигми, адже це не етика окремої особи або суспільства, заснована на екологічних імперативах культури. Пройнята духом етичної включеності у самосвідомість, вона є як би універсальною етикою людської діяльності. Етикою, що зумовлює розвиток людства в цілому і що відноситься не лише до людей, природи і встановлення відповідних стосунків між ними, але і до

всього суцього, яка створює цілісну систему буття з його всілякими елементами, багатообразними структурами, що обмінюються між собою складними процесами науково-технічного, соціально-економічного, політичного і культурного характеру. Це підкреслюється у роботі Т. Черноштан, яка пише, що екологічна етика містить в собі чинники (аксіологічні, культурні, духовно-етичні), які накопичило людство за час своєї еволюційної ходи і за допомогою яких можливо сформувані гуманістичний екосвітогляд [536].

Екологічна етика, згідно Т. Черноштан, виконує передусім завдання філософсько-світоглядного обґрунтування сучасної екологічної освіти. У такій якості екологічна етика має три основні складові – еколого-етичне знання, еколого-етичну культуру та еколого-етичну освіту: перше корелюється з зі сферою науки та навчання, друга – зі сферою виховання та структурою суспільних цінностей, третя – з інститутами освіти та екологічним світоглядом. У своїй єдності еколого-етичні знання, еколого-етична культура та еколого-етична освіта являють філософсько-етичні засади екологічної освіти [536].

У якості моральної основи екологічної етики екологічна культура є не стільки сегментом, скільки наскрізним виміром сучасної культури, а з іншого боку можна виявити її специфіку, яка простежується у трьох ракурсах, коли екологічна культура постає: як специфічна діяльність, яка має екологічно-моральний характер, як самодостатня символічна система, яка цілісно охоплює традиційні екологічно дружні звичаї та уявлення, а також як специфічна ціннісна структура, яка базується на екологічній відповідальності особистості та людських спільнот [536]. У свою чергу академік Б. Ліхачов розглядає екологічну культуру як похідне від екологічної свідомості. Вона має базуватися на екологічних знаннях, природоохоронній діяльності, морально-естетичних почуттях та переживаннях, які з'являються від спілкування з природою. Поняття екологічної культури починає розглядатися з

культурологічних позицій. У ньому перетинаються два процеси – освіта людини та її становлення як соціокультурного індивіда [367, с. 125].

Нова екологічна парадигма – теоретичний фундамент сучасної екологічної діяльності. Головні постулати: люди, що володіють винятковими властивостями (культура, технології), залишаються проте одними з багатьох живих істот – взаємозалежних і включених до глобальної екосистеми, біосфери; людська діяльність вплетена до складної сітки причинно-наслідкових і зворотних зв'язків природної тканини; суспільство живе у кінцевому біофізичному середовищі, що накладає серйозні обмеження на його діяльність; винятковість людини як культурної істоти не скасовує законів біосфери. Протилежна їй парадигма, що заперечує вказані обмеження, одержала назву “Парадигми людської винятковості”.

Таким чином, екологічна свідомість повинна містити нові екологічні і етичні норми, що є компонентами нової екологічної культури [281, с. 21]. Адже кожна людина замислювалася над явищем чи подією, могла виявляти зміни довкілля, прогнозувати подальший розвиток подій, ставити запитання та шукати самостійну відповідь на них. Свідомістю молоді людини повинні керувати відповідальність, стимуляція думок про завтрашній день. Це і є основою екологічного мислення [262, с. 9].

“Становлення людини з екологічним способом мислення – це ... четверта форма способу мислення людини. Нині вона особливо необхідна кожній молодій людині. Бо всі ми живемо в епоху глобальних кризових явищ. Передумовою екологічного способу мислення є екологічна свідомість. Екологічна свідомість є особливим, надзвичайно складним станом маленької частинки ноосфери, якою є людина, й одночасно складовою єдиної суспільної планетарної свідомості” [262, с. 10].

Додамо, що екологічна етика формує ціннісні передумови такого способу людської життєдіяльності, який не веде до екологічної катастрофи, забезпечує коеволюцію людини і природи,

осимслення природи як автономного джерела цінностей, можливість розгляду невід'ємних елементів єдиної цілісної системи, визнання природи уявним рівноправним суб'єктом [315]. Екологічна етика є етикою стійкого розвитку тією мірою, якою вона спирається на сбалансований синтез принципів антропоцентричної і біоцентричної систем моралі [536], на основі не лише вищої цінності людини, а й самоцінності природи та надання їй прав [315].

Отже, підвалинами нової моралі, нової екологічної філософії, нової екологічної парадигми мають бути: ідея розумного співіснування біосфери й техносфери; планетарний, загальнолюдський підхід до вирішення земних соціально-економічних (передусім енергетичних) та екологічних проблем; ідея універсалізму – глобальної і космічної взаємозалежності всіх процесів; ідея необхідності самообмежень, підказаних екологічними законами й досвідом попереднього розвитку; ідея оптимального використання всіх ресурсів Землі на основі впровадження нових ресурсозберігаючих і маловідходних технологій та міжнародної глобальної експертної оцінки цих ресурсів; ідея збереження й примноження біорізноманітності; консолідація людства під прапором об'єктивного знання, перетворення науки, особливо екології, на керівний інструмент; тотальна екологізація життя людей, перехід від сервотехнології (небезпечної для довкілля) до екотехнології [63].

У підсумку маємо зазначити, що управління біологічними системами не має специфічної ідеологічної концепції для екобезпечного розвитку світової спільноти. Нині тут відбувається запекла боротьба між різними течіями, початок якій покладено ще діячами Римського клубу, що був заснований у 1968 році у Римі з ініціативи італійського громадського діяча Ауреліо Печчеї.

На основі аналізу семантичного поля управління біологічними системами стає зрозумілим, що воно неосвоєне і на ньому нині можна спостерігати достатньо дивні речі. По-перше, існує глибока

прірва між семантикою біологів і філософів, що вивчають з різних методологічних позицій одні і ті ж процеси саморегуляції біологічних організмів і їх утворень. По-друге, менеджмент, що вважався інструментом управління ринковими структурами, нині став трансформуватись на управління процесом спілкування людей і їх взаємодією з природою [348]. По-третє, ідеологією прийняття рішень у цій сфері стає принцип людиноцентризму, порушення якого пояснює відчуження народу від держави, з одного боку, а з іншого, – відчувається, що людина як системоутворюючий чинник залишається сама по собі, як у площині біологічного життя, так і у соціальному процесі. З вищевикладеного ясно, що це знову однобокість в управлінні цілісними системами та їх взаємодією.

Філософія управління так відповідає на питання про природу управління біологічними системами – це управління біологічними організмами, тобто живою речовиною (В. Вернадський) [91]. В. Вернадський писав: “Ідея про те, що явища життя можна пояснити існуванням складних вуглецевих з’єднань – живих білків, безповоротно спростована сукупністю емпіричних фактів геохімії... Жива речовина – це сукупність усіх організмів” [179]. Тому основним засобом впливу є речовина, за допомогою якої регулюється основний процес творення і відтворення організму – метаболізм.

В. Вернадський неодноразово вказував на те, що жива речовина невіддільна від біосфери, є її функцією і одночасно “однією з наймогутніших геохімічних сил нашої планети”. Він показав, що живе і неживе в природі нерозривно пов’язані між собою загальною історією хімічних елементів, що знайшло найбільш чітке відображення в сформульованому ним законі фізико-хімічної єдності живої речовини: уся жива речовина Землі фізико-хімічно єдина. З цього закону виходить, що шкідливе для однієї частини живої речовини, не може бути нешкідливим для іншої його частини, або: шкідливе для одних видів істот – шкідливе і для інших. Тому будь-які фізико-хімічні агенти, смертельні для одних

організмів (наприклад, стійкі органічні забруднення), не можуть не чинити шкідливий вплив на інші організми.

Другий наслідок з цього закону полягає в тому, що усередині глобального живого є складний взаємозв'язок – в цей геологічний період існує (на думку М. Реймерса) як би єдина “мережа життя”. Розриви цієї мережі, наприклад, зниження чисельності будь-якого виду, створюють у ній щось схоже на діри – знижують сталість усієї системи. До певного часу, згідно з поширеним у природі принципом голосування, це може компенсуватися іншими видами – функціональними аналогами (“заступниками”): при зниженні чисельності будь-якого з видів живого його змінює логічно близький вид, нерідко при цьому даючи спалах чисельності [439, с. 469].

В. Вернадський, запровадивши терміни “жива речовина” та “косна речовина”, вважав, що живе здатне до еволюційних перетворень, а косне, як протиположне живому, не зазнає еволюційного розвитку. Жива речовина, за В. Вернадським, – це сукупність організмів на планеті, якій властиві сумарна маса, певний хімічний склад і енергія.

Визнаючи взаємопов'язаність цих процесів, спираючись на наукові докази, згодом і сам В. Вернадський відмовився від запропонованої ним термінології. Натомість у науковий обіг запроваджуються інші, дещо повніші дефініції: “біомаса Землі”, “живий покрив Землі” та ін.

Важливим принципом розвитку є принцип гетерогенезису: розвиток живої речовини Землі полягає у тому, що будь-яка населена ділянка біосфери завжди являє собою складний перетин неоднорідних за просторово-часовим генезисом елементів [439, с. 472].

Для нас винятково важливою є вказівка В. Вернадського про те, що управління біологічними системами – це управління рослинними і тваринними організмами [28; 92], що автоматично

спрямовує нас до аналізу управління онтогенезами і філогенезами, біоценозами і біогенезами.

Сутність управління біологічними системами полягає у творенні і відтворенні організмів, їх станів і організаційних структур – онтогенезів, філогенезів, біоценозів і біогенезів. У живих системах усі субстрати управління задіяні одночасно: речовина, енергія і інформація, але пропорції цих затрат – співвідношення їх розмірів – можуть бути суттєво різними [226, с. 89]. Нагадуємо, що управління змінює природну саморегуляцію там і тоді, коли перевага віддається інформаційному сигналу [226, с. 92], адже інформація, на відміну від речовини, не зникає, не руйнується, а продовжує збільшуватися й накопичуватися [262, с. 5].

Зміст управління біологічними системами – це управління потоками інформації, речовини і енергії. Засобами управління є зміна середовища, генна інженерія, нормування їжі, вправи йоги, подання енергії, наприклад, електроструму та ін. [226, с. 103]. Для задоволення потреб біологічних організмів використовуються, як відомо, речовина, енергія і інформація.

Форми управління біологічними системами залежать від форм буття організмів та здатності їх співтовариств людей опрацьовувати потоки інформації рефлексивним методом. Йдеться про управління біологічною людиною, а це принципово відрізняється від управління особистістю, на яку впливають соціальні чинники, наприклад, економічного, соціального, політичного і ідеологічного походження.

Типовими представниками громадських тварин є поліпи і синофори. Кожен член колонії поліпів має власний рот і шлунок. Усі інші органи (клоаки, наприклад) – спільні, належать усій колонії. Як стверджував І. Мечників, комахи спочатку об'єднуються в інтересах індивідуального виживання: для відбиття нападу ворога або для зігрівання при настанні холоду. Згодом громадське життя таких комах, як бджоли, оси, мурашки, терміти,

стало формуватися навколо вирощування підростаючого покоління.

У хребетних тварин громадське життя виявляється ще складнішим. Риби і птахи збираються в суспільства (косяки, зграї), що сприяють виживанню виду, лише перед лицем зовнішньої небезпеки. Порядок встановлюється шляхом виділення тих, що ведуть, і ведених.

Дещо відрізняються від цього типу громадськості ссавці. Людиноподібні мавпи, наприклад, збираються сім'ями або невеликими групами, де простежується ієрархія, а керівна роль найголовнішої особини завойовується силою. Тут існує і колективна турбота про виживаність усієї зграї.

Таким чином, ми бачимо, що в природі без людини і поза людиною спонтанно здійснюються складні регулятивні взаємодії, які призводять до утворення громадських структур на основі самоорганізації.

Дещо інша картина спостерігається на рівні популяцій. Суб'єктами управління розвитком біологічних систем на рівні популяцій опікуються спеціальні органи ООН, ОБСЄ, національні держави і громадські рухи. Саме вони втягнуті у глобалізацію і є фактично суперечливою рушійною силою планетарного розвитку. Серед них сформувалося два напрями, що протистоять одне одному: глобалісти і антиглобалісти.

Глобалісти припускають утворення єдиного економічного простору під егідою США. Вони, як апологети вічності ринкових стосунків, вважають, що глобалізм є рухом сучасного світу і загальної цілісності, коли ефективний розвиток економіки тієї або іншої країни стає неможливим без розвитку іншої.

Ідеологічною підставою глобалізму служить схема Валлерстайна, згідно з якою світ складається з розвиненого ядра – Заходу, буферної напівпериферії західних сателітів і периферії – третього світу. Це соціальна структура майбутнього людства. При

цьому, за задумами Римського клубу, планується скорочення населення земної кулі через нестачу природних ресурсів.

За твердженням ряду учених і публіцистів (В. Межуев, А. Клименко, Е. Сапир, А. Сентябрев та ін.), глобалізм включає транснаціоналізацію господарської діяльності, формування єдиного економічного і комунікаційного простору і посилення ролі позадержавних і наддержавних регуляторів світової економіки і міжнародних відносин. Економісти виокремлюють декілька позитивних сторін глобалізму: стимулювання зростання виробництва внаслідок конкуренції, розширення ринку, поглиблення спеціалізації і міжнародного розподілу праці; підвищення продуктивності праці внаслідок раціоналізації виробництва, поширення передових технологій і конкурентного тиску; економія ресурсів за рахунок скорочення витрат виробництва і зниження цін; можливість виключення між державами великих військових конфліктів [197].

З цієї точки зору таке явище сучасного світу корисне для людського співтовариства і позитивно ним сприймається.

Аналіз розвитку світової економіки показує, що позитивний ефект глобалізму відчуло лише вузьке коло найбільш розвинених країн. Інша частина світової спільноти тією або іншою мірою відчуває на собі його негативні наслідки.

Передусім, це стосується потенційних протиріч, що таять в собі антагоністичний характер, в соціально-економічній сфері. Можна навести, зокрема, такі дані: формування єдиного економічного і комунікаційного простору охоплює лише 20 % населення земної кулі, яке споживає 86 % сукупного світового продукту. Убогість і соціальна деградація породжують обурення і протест серед населення, аж до великомасштабного тероризму і виникнення збройних конфліктів.

Другим за значимістю протиріччям, що породжується глобалізмом, є цивілізаційне: поширенню технологічних досягнень і людських цінностей Заходу на решту світу протистоїть Схід з

його своєрідними світоглядними, філософськими, духовними і релігійними цінностями. Це протиріччя разом з несправедливим розподілом благ від глобалізму породжує небезпеку конфлікту між багатими і бідними регіонами, передусім у створі так званої “мусульманської дуги нестабільності”.

Третє протиріччя – наявність невирішених питань у взаємовідносинах між багатими країнами-лідерами і бідними країнами, що розвиваються. Це, передусім, стосується сировинних ресурсів, масової імміграції, відтоку інтелектуальних і кваліфікованих кадрів.

Четверте протиріччя глобалізму полягає у протистоянні транснаціональних процесів абсолютному характеру державного суверенітету. Це пояснюється тим, що розвиток процесу глобалізму вимагає не лише співпраці між державами, але і певного обмеження їх суверенітету. Це протиріччя деякі фахівці (В. Міхеєв, І. Іванов) розглядають ледве чи не як “основне протиріччя сучасної епохи”. Звідси з’явилися концепції “обмеженого суверенітету” і “гуманітарної інтервенції”. До чого це призвело насправді наочно видно з факту агресії країн НАТО проти Югославії і катастрофа 400-тисячного сербського населення в Косово. До цього треба додати трагічні події кінця 2011-2012 рр. на Півночі Африки, коли зруйнувалися держави і пролилися річки людської крові.

Вказані протиріччя глобалізму являють серйозну загрозу стабілізації обстановки у світі. Вони, з одного боку, ведуть до загострення міждержавних відносин, а з іншого, – до виникнення антиглобалізму, що проявляється в таких найбільш поширених формах, як протестні виступи і тероризм.

За іронією долі громадські рухи (рух “зелених” у європейському просторі і в Україні, його ініціативи й значення; діяльність “Партії Зелених України”; діяльність “Екологічної ліги України” та її молодіжної складової; екологічна асоціація “Зелений світ”, “Грінпіс –Україна” тощо) є більш активні і конструктивні, оскільки вони особливого значення надають обґрунтуванню

сучасних інтерактивних моделей екологічної освіти, просвітництва і виховання особистості, визначення ролі громадянських ініціатив у впровадженні екологічної парадигми в реальну практику життєдіяльності і виховання особистості.

Альтернативою екологічній ідеології, мисленню, свідомості, культурі і діяльності є антиглобалізм як суспільний рух кінця ХХ – початку ХХІ століть. Варто підкреслити, що антиглобалістське об'єднання за принципом протистояння спільному супротивникові досить хитке в довгостроковій перспективі. У антиглобалізмі поки що немає двох найважливіших складових, котрі могли б зробити його самостійною світовою політичною силою – спільної ідеології і єдиного керівного органу. Створення того й іншого, вочевидь, є важливим завданням всіх антиглобалістських організацій, якщо вони мають намір серйозно протистояти неоліберальній глобалізації. “Сьогодні стало очевидним, що вже на даному етапі рух антиглобалістів активно намагаються “осідлати”: хтось з корисливих міркувань дрібного політиканського кар'єризму, хтось – задля тіснішої координації спільних дій, хтось з метою розвалу руху, що народжується, або для надання йому відверто маргінального вигляду [414, с. 138]”.

Аналіз сучасного стану антиглобалістського руху дозволяє запропонувати низку моделей, сценаріїв його розвитку:

1) рух антиглобалізму на основі повного розгортання наступального потенціалу стає віссю сил, що систематично протистоять ідеології і практиці глобалізації;

2) перетворення антиглобалізму на підсистему, чинник заборони, противагу міжнародному політичному суспільству, що веде в глобальному суспільстві боротьбу за максимальну широту, демократичність і ефективність контролю над глобалізаційними процесами;

3) включення антиглобалістського руху (або деяких його секторів) в інститути глобальної політичної влади і встановлення нових домінант розвитку світу [8; 105; 414].

На думку М. Шепелева, альтернативний глобалізм має потребу в політичній волі, здатній стати пружиною всесвітньої опозиції глобальному неототалітаризму, об'єднаною на основі загальної ідеологічної платформи. Успіх альтерглобалізму можливий лише за умов об'єднання громадського руху за глобальну демократію з державами, що стали жертвами неоліберальної глобалізації та позбавлені можливості в нинішніх умовах подолати відсталість. Для цього необхідно забезпечити скоординоване проведення політики самозахисту від гегемонізму, створити умови для відкритого діалогу культур, створити інтернаціональні союзи, засновані на новому типі міжнародного співробітництва країн з різним рівнем розвитку, розвивати співробітництво держав периферії та антигегемоністських сил у постіндустріальному світі. Однак головним чинником успіху альтерглобалізму є наявність держав з великим культурним, індустріальним і силовим потенціалом, здатних взяти на себе роль лідера альтерглобалізму і сприяти своєю глобальною активністю відновленню зруйнованої рівноваги у світі. Нова хвиля орієнтації відкриває можливість реалізувати такий історичний шанс [550, с. 38].

Легітиміційна сила суспільних рухів ґрунтується на достовірності свідоцтв про дії, що своєю надійною інформацією викривають “порушників”. Якщо все складається благополучно, глобальні соціальні рухи впливають експериментальним випередженням на космополітичну мораль і реформу. Вони повідомляють світову громадськість про далекі від реальності ідеї, перевіряють ці ідеї на відповідність дійсності, а також наділяють правом голосу громадян і борців за цивільні права, – слушно зазначає У. Бек [36, с. 121].

4.2. Морфологічні характеристики управління біологічними системами

Завданням цього підрозділу є відтворити морфологічні характеристики системи управління біологічними системами. Для будь-якого дослідника, який прагне розробляти методи управління складними клітинними, молекулярними, надмолекулярними, надклітинними і надорганізменними системами, необхідно розуміти, що система – це набір змінних величин, пов'язаних одна з одною прямими і зворотними зв'язками [233].

При будь-якій дії на систему міняється ієрархія змінних, а також сили і напрями зв'язків між змінними. Система виявляє певний цілісний відгук на певну дію. При цьому нагадаємо, що кібернетика не розглядає процес породження систем управління, а тільки їх функціонування.

Щоб вивчати будь-яку систему, необхідно побудувати її модель. Модель системи – це перелік істотних змінних (їх значно менше, ніж усіх змінних величин у реальній системі), але якщо їх поєднати потрібними прямими і зворотними кореляціями, то ця сукупність істотних змінних дасть такий же відгук на ту ж дію, як реальна система.

Дослідник управління біологічними системами, як і системний біолог, повинен дивитися на живу природу не очима тварин і первісної людини (вони бачать тільки об'єкти), а очима, що бачать системи, до яких входять змінні величини об'єктів живого світу, косної природи, космосу, клімату, погоди і т. ін. Саме так, як дивився на еволюцію Ч. Дарвін.

Структура біоту живого надто складна, оскільки багаторівнева, тому й морфологія управління біологічними системами також надто складна. Для того, щоб розібратись у ній, варто провести окремі дослідження. Окрім емерджентних властивостей, що виникають на більш високих рівнях організації, на кожному новому

рівні організації виникають нові рівні управління біологічними системами. Нижче приведені рівні регуляції життєвих процесів на різних рівнях біологічних організацій. Йдеться про: а) системи внутріклітинної регуляції (рівень ядра (6) і цитоплазми (5); б) системи організмової регуляції (6); в) системи рівня “організм – середовище” (5); г) системи популяційного рівня регуляції (7); д) системи фітоценотичного рівня регуляції (3). Як бачимо, загальне число рівнів регуляції – 32 [232].

У майбутньому це число, звичайно, зросте, оскільки будуть відкриті нові системи регуляції. Саме завдяки цим рівням регуляції виникають емерджентні властивості на різних рівнях організації життя. Вищі рівні регуляції часто домінують над нижчими. Так, стебло пшениці, що окремо стоїть, здатне дати до 3000 зерен. У фітоценозі (у полі) в умовах аутоконкуренції воно, зазвичай, дає 30-40 зернин. Конкуренція здатна понизити експресію будь-якого структурного гена рослини у 50-100 разів.

Виходячи з викладеного вище, ми, за допомогою принципу рудиментації, дещо спростимо структуру об'єкта управління і побудуємо евристичну модель, але таку, щоб можна було застосувати її до вивчення будь-якого рівня біологічної системи. Причому в управлінні біологічними системами слід виділяти два рівні управління: а) організмовий і б) популяційний.

Організаційно живі організми перебувають у стані ареалів, “співтовариств”, колоній, косяків, зграй, стад [226]. В екології часто користуються терміном “співтовариство”. Зміст цього терміна неоднозначний. Під ним розуміється і сукупність взаємопов'язаних організмів різних видів (синонім біоценозу), і аналогічна сукупність тільки рослинних (фітоценоз, рослинне співтовариство), тваринних (зооценоз) організмів або мікробного населення (мікробіоценоз) [100, с. 7].

Унаслідок цих якісних спостережень виникає припущення, що коли біологічна система, яка складається з органічних молекул, “народжується”, то при цьому вона потрапить під управління

певної нематеріальної системи, яка використовує як механізм управління слабкі взаємодії. “Нематеріальність” цієї системи проявляється в тому, що вона не має жодної з відомих “властивостей” матерії, а, отже, сама з матерією не взаємодіє, тобто ортогональна їй. З іншого боку, оскільки будь-яка взаємодія, включаючи і слабку, є просто викривленням простору у своїй сфері, що призводить до зміни еволюційних рішень нелінійних рівнянь простору, то цій “нематеріальній системі” зовсім не треба мати матеріальних характеристик. Вона просто може викривити координати, що відповідають слабкій взаємодії, щоб управляти рухом молекул ДНК. Оскільки фізичний вакуум є станом з найбільш високою кінетичною енергією, то внаслідок управління молекулами біологічної системи, закон збереження енергії цілком виконуватиметься. Назвемо об’єкт, який отримує управління біологічною системою, гомеостатом, що володіє специфічною “біопрограмою”. “Біопрограма” є аналогом комп’ютерної програми, за якою розвивається і функціонує біологічна система від свого народження до смерті. Очевидно, що “біопрограма” може використати також і інші поля для своїх цілей, але виявляється, що слабка взаємодія може бути найбільш відповідною для завдань, які стоять перед “біопрограмою”.

Таким чином, організм людини як біологічна система складається з двох частин. Перша – це матеріальна частина – об’єкт управління, а друга – це гомеостат з “біопрограмою” – суб’єкт управління, яка здійснює управління матеріальною частиною з використанням слабких і частково електромагнітних взаємодій. При цьому звернемо увагу на той факт, що морфологія біологічних систем – живих організмів, є надзвичайно прихованою від дослідників. Суб’єкт і об’єкт управління знаходяться у одному цілому – біологічному організмі, що володіє біологічним тілом, органом управління і програмою власного розвитку одноосібно і одночасно.

Прямою аналогією біологічної системи в такому уявленні є стільниковий телефон Cell-phone. Сам телефон є “матеріальною частиною” – те, як саме з’являється одноклітинна біологічна система, якщо просто подивитися на неї під мікроскопом.

ДНК або “внутрішня програма” біологічної системи є аналогом SIM- карти, яка містить умови контракту і усі ідентифікаційні параметри користувача. Програма, закодована в мікросхемах, яка управляє функціями стільникового телефону – це аналог “біопрोगрами”. Акумулятор, який здійснює енергетичне забезпечення стільникового телефону, є аналогом низькоенергетичної ядерної реакції, яку може використати біопрोगрама для успішного функціонування.

Управління біологічними системами здійснюється завдяки наявності зв’язків [100, с. 7-8]. Останні ділять на прямі і зворотні, що для нас є позитивним чинником, оскільки ці органи присутні у всіх трьох явищах. Прямим називають такий зв’язок, при якому один елемент (А) діє на інший (В) без відповідної реакції. Прикладом такого зв’язку у біосфері може бути дія деревного ярусу лісу на трав’янисту рослину, що випадково виросла під його пологом або дія сонця на земні процеси. За зворотного зв’язку елемент В відповідає на дію елемента А.

Зворотні зв’язки бувають позитивними і негативними. І ті, й ті грають істотну роль в екологічних процесах та явищах. Позитивний зворотний зв’язок веде до посилення процесу в одному напрямку. Приклад його – заболочування території, наприклад, після вирубки лісу. Зняття лісового пологу і ущільнення ґрунту, зазвичай, веде до накопичення води на його поверхні. Це, в свою чергу, дає можливість поселятися тут рослинам-накопичувачам вологи, наприклад, сфагновим мохам, вміст води в яких у 25-30 разів перевищує вагу їхнього тіла. Процес починає діяти в одному напрямку: збільшення зволоження – збіднення киснем – уповільнення розкладання рослинних залишків – накопичення торфу – подальше посилення заболочування.

Негативний зворотний зв'язок діє таким чином, що у відповідь на посилення дії елемента А, збільшується протилежна за напрямом сила дії елемента В. Такий зв'язок дозволяє зберігати систему у стані стійкої динамічної рівноваги. Це найбільш поширений і важливий вид зв'язків у природних системах. На них, передусім, базується стійкість і стабільність екосистем. Один з негативних проявів діяльності людини в природі пов'язаний з порушенням цих зв'язків, що може привести до руйнування екосистем або переходу їх в інший стан [100, с. 7-9].

Гомеостатична модель роботи генетичного апарату подана у науковій літературі [457, с. 45-84]. У ній розглянуті генетичні моделі гена, клітини, тканини (органів), біологічного організму як цілого і популяції як гомеостату. При цьому зазначено, що однією з важливих характеристик ХХ століття можна вважати прорив у знаннях про структурні механізми відтворення і передачі біологічної інформації у спадок [457, с. 45]. У багатоклітинних живих системах гомеостат, на відміну від речовинної одиниці життя – клітини, виступає як інформаційна одиниця життя, тобто тільки за його наявності забезпечується кругообіг нежиття.

У біології система управління – це матеріальна суть, жива система, сукупність взаємодіючих елементів (частин), що має входи і виходи для обміну з середовищем інформацією, речовиною і енергією. Усі живі системи є імовірнісними цілеспрямованими нелінійними системами автоматичного управління. Абстрактні системи (моделі реальних систем) можуть бути будь-якими, зокрема статичними, і/або лінійними, і/або детерміністськими системами [429].

Наші уявлення про живі системи (моделі систем) засновані на постулаті, що будь-яка система управління складається з двох основних взаємодіючих частин: ланка, що управляє, або регулятор, і об'єкт управління. Як писав О. Богданов: “Нерідко слово зберігає організаційну ідею там, де роздроблене мислення особи вже абсолютно втратило її. Наприклад, організуюча роль релігії в

соціальному житті цілком вислизає від буденної середньої свідомості нашої епохи. Між тим, саме слово цілком ясно вказує на цю роль, чи походить воно від “religare” (латинське – зв’язувати), чи від “relegere” (збирати). Аналогічним чином якщо не склад, то вживання слова “душа” в російській і інших споріднених мовах, якщо його уважно простежити, дає розгадку однієї з найбільш глибоких таємниць науки і філософії. Воно часто застосовується в сенсі “організатор” або “організуєче начало” такої-то справи або суспільства...” [65, с. 93].

Управління біологічними системами має інтелектуальний характер, оскільки усе живе має власну душу, органом якої є, на думку Г. Еббінгауза, мозок біологічного організму [557, с. 35]. І якщо принципово не стояти на позиції заперечення наявності душі у біологічних організмах, то тоді вона постає як “органічна єдність, живе сплетіння взаємно пов’язаних, проникаючих одна в одну функцій” [557, с. 44]. Як писав Г. Еббінгауз з цього приводу: “за допомогою нервової системи кожен орган поєднується з іншими в одне ціле; таким чином, простий агрегат перетворюється на систему” [557, с. 41].

Душа з її внутрішнім життям не просвічує через всю реальність тілесної форми. Як писав Гегель: “Той же недолік виявляється і у вищій сфері, у духовному світі і його організмах, що розглядаються в їхній безпосередній життєвості. Чим значиміші і змістовніші ці духовні утворення, тим більше потребує супутніх засобів та єдина мета, що одушевляє це ціле і складає його внутрішню душу. У безпосередній дійсності ці засоби виявляються доцільними органами, і все, що діється, і відбувається, здійснюється лише через посередництво волі. Кожна частка такого організму, як держава і родина, тобто кожен окремий індивід, виявляє волю і перебуває у зв’язку з іншими членами того ж організму, але єдина внутрішня душа цього зв’язку, свобода і розум єдиної волі не виступають на арену реальності і не відкриваються в кожній частині як єдине і цілісне внутрішнє одушевлення” [119, 155].

У наявній літературі знаходимо лише найзагальніші його, інтелекту, характеристики, що завжди зводяться до одного і того ж – душі людини. Так, наприклад, Г. Гегель з цього питання писав: “Досі ми розглядали особливу реальність в її замкненій особливості як щось позитивне. Але ця самостійність підлягає запереченню в живій істоті, і лише ідеальна, духовна єдність всередині тілесного організму зберігає силу позитивно співвідноситися з самою собою. Душу слід розуміти як цю ідеальність, стверджувальну і у своєму запереченні. Тому, якщо в тілі є саме душа, то і саме це явище має стверджувальний характер. Душа, щоправда, виявляє себе як сила, протидіюча самостійному уособленню членів, однак вона і створює їх, бо містить в собі як внутрішнім і ідеальним началами те, що зовні виявлене у формах і членах. Таким чином, у зовнішньому є саме це внутрішнє з його позитивним змістом; зовнішнє, що залишається тільки зовнішнім, було б нічим іншим, як абстракцією і однобокністю” [119, 131].

Проблема інтелекту розглядалася, як відомо, в ірраціональному ключі А. Шопенгауером, А. Бергсоном, Е. Гартманом, В. Вундтом і іншими дослідниками. З біологізаторських позицій його аналізували Г. Спенсер і представники прагматизму.

Як проблема експериментальної психології проблема інтелекту була висунута тільки в кінці XIX століття Г. Еббінгаузом. Природа інтелекту, за Піаже, двояка, – біологічна і логічна. Він є вищою формою адаптації до середовища, оскільки в ньому долаються безпосередні і миттєві пристосування шляхом організації стабільних просторових і тимчасових логічних структур. За складом інтелект як діяльність структуризації є система життєвих активних операцій логіки.

Тому інтелект розглядається нами як сукупність всіх пізнавальних функцій індивіда. Форма його функціонування є пульсацією вищеназваних підструктур, а продуктами його є високоенергетичні поля інтелектуальної енергії – своєрідна плазма. Її сьогодні ми і спостерігаємо на екранах сучасних приладів у

формі “вогняних картинок” – випромінюванні мікрохвильового діапазону. Зовні спостережувана, ця енергетична реакція виглядає як голограма, що спалахує в мозку людини. Чи не тому Платон говорить про те, що душа є “першооснова всіх видів руху”, “старша і більш божественна від усіх речей”? [Див.: 380, с. 272].

Принципово іншим випадком є управління популяціями біологічних організмів. Популяції виділяються як відносно відособлені частини окремих видів, в межах яких вірогідніші схрещування і передача інформації, ніж це можливо між різними популяціями цього виду [100, с. 47]. Найважливішим чинником відособлення популяцій усередині виду є відмінності умов місця проживання.

Розглянемо їх властивості на найскладнішій системі – планетарній спільноті людей, що повністю оволоділа планетарним простором і сьогодні підкорює Ближній Космос. Ця структура має принципово іншу конфігурацію біологічного тіла і органів управління, ніж організменний рівень, але має низку атрибутивних властивостей безтілесного суб’єкта, наприклад, душу, колективний інтелект, колективну психіку і пам’ять, колективну діяльність, колективні органи управління, орган саморегуляції та ін. [82].

Модель гомеостату планетарної спільноти та його властивості розроблена Ю. Горським і викладена в монографіях, численних публікаціях засідань школи-семінару з гомеостатики, на конференціях, міжнародних симпозіумах та конгресах [Див.: 138, с. 63].

Людська спільнота володіє природним гомеостатом, тобто органом, що регулює її життєдіяльність. Дослідженнями Ю. Горського доведено, що чим вище на еволюційній драбині стоїть вид живого, тим більше зростає роль індивідуального досвіду у формуванні реакції на зміну життєвої ситуації. Цей феномен отримав назву сигнальної спадковості [263].

Сигнальна спадковість у людському суспільстві набуває виняткового значення. На її основі формуються: 1) друга сигнальна

система (мова); 2) поведінкова активність, що спрямована на зміну навколишнього середовища, і діяльність, що опосередкована завдяки зміненим елементам зовнішнього середовища (знаряддя виробництва). У кінцевому підсумку, завдяки цим модифікованим можливостям, людська популяція створила специфічну спадкову структуру негенетичного характеру – культуру.

Феномен людської популяції закладений у якісно нових способах у порівнянні з популяціями вищих тварин, колективної переробки інформації і високої швидкості обробки інформації індивідом, що живе у культурному середовищі. У принципі, людський організм як гомеостат біоструктурно нічим не відрізняється від усіх інших вищих тварин. Проте поєднання двох згаданих вище чинників створило значну перевагу у виживанні за рахунок спрямованої зміни середовища проживання під межі норм реакції організму. Для спрямованої зміни середовища і створення знарядь виробництва треба організувати такий потік інформації, який би відбивав властивості об'єкта, раніше не істотні для виживання.

Зміна змісту інформаційного потоку із зовнішнього середовища стала можливою за рахунок зміни властивостей суб'єкта, яка виражалася в зміні геометрії тіла при взаємодії його зі знаряддями виробництва (камінь, палиця, сокира, ніж, прилад, системи приладів...). Кожна тварина освоює зовнішній світ за законом будови свого тіла, тобто має відповідні ознаки, інформаційно комплементарні для взаємодії з вузькою частиною зовнішнього середовища.

Людина, міняючи знаряддя виробництва, міняє способи взаємодії в широкому діапазоні усередині зони проживання і за її межами, а це розширює його можливості в прийомі інформації, тобто з'явився новий небіологічний спосіб зміни інформаційних фільтрів на вході у свій гомеостат. Ця властивість індивідів еволюціонує у міру накопичення небіологічної спадковості у такому соціально-культурному середовищі, у якому відбувався

достатньо глибокий розподіл індивідів за специфікою взаємодії з зовнішнім середовищем.

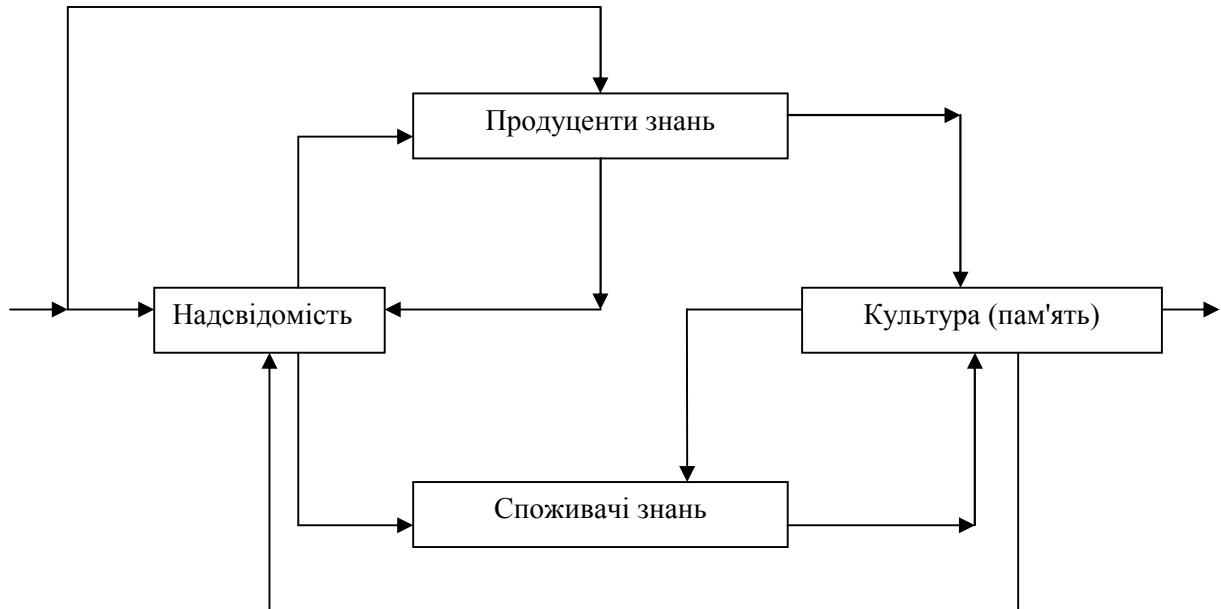

Рис. 4.2.1. Модель інформаційного гомеостата людської популяції

Сукупність усіх отриманих і отримуваних знань у людській популяції визначає свідомість виду як симетричного гомеостата. У цьому аспекті увесь інформаційний потік про стан зовнішнього середовища, що циркулює у видовому гомеостаті, по відношенню до індивіда називається надсвідомістю. По відношенню до свідомості індивіда надсвідомість має уявні містичні властивості і проявляється в людській психіці у формі інтуїції.

Для розуміння механізмів функціонування і вирішення питань використання популяцій важливе значення мають відомості про їх структуру.

Розрізняють статеву, вікову, територіальну і інші види структури [100, с. 48]. У теоретичному і прикладному планах найбільш важливі дані про вікову структуру, під якою розуміють співвідношення особин (часто об'єднаних в групи) різного віку.

Зазвичай, найбільшою життєздатністю відрізняються популяції, в яких особини різного віку представлені відносно рівномірно. Такі популяції називають нормальними. Якщо в популяції переважають літні особини, це однозначно свідчить про наявність негативних чинників в її існуванні, що порушують відтворювальні функції. Такі популяції розглядають як регресивні, або такі, що вимирають. Потрібні термінові заходи щодо виявлення причин такого стану і їх усунення. Популяції, представлені в основному молодими особинами, розглядаються як такі, що впроваджуються, або інвазивні.

Життєвість їх не викликає побоювань, але велика вірогідність спалахів надмірно високої чисельності особин, оскільки в таких популяціях не сформувалися трофічні і інші зв'язки. Особливо небезпечно, якщо такі популяції представлені видами, які тут раніше були відсутні. У такому разі популяції, зазвичай, знаходять і займають вільну екологічну нішу і реалізують свій потенціал розмноження, інтенсивно збільшуючи чисельність.

Отже, віддзеркалення морфології систем управління живими системами у наявній літературі є проблематичною справою, оскільки не існує єдино правильного типу організаційної структури і єдино правильного способу управління персоналом, причому людьми краще взагалі не управляти. “Сьогодні, нарешті, стало ясно, що такого явища, як єдино правильна організаційна структура, не існує. Є просто різні види структур, кожен з яких має свої сильні і слабкі сторони. Стало очевидним, що організаційна структура – не самоціль. Це *інструмент*, за допомогою якого можна підвищити продуктивність праці робітників. У цій якості будь-яка організаційна структура годиться для вирішення певних завдань в певних умовах і в певний час” [164, с. 25].

Тож проблема тут полягає у тому, що у цій царині необхідно передбачити не тільки управління людьми, але й іншими живими системами, до яких варто віднести біот всього живого, і для них

потрібно сформувані ідеї, на основі яких упорядковувати їх поведінку і розвиток у екосфері Майбутнього.

4.3. Функціональний аспект управління розвитком планетарної спільноти впродовж ХХІ століття

У ході еволюції людство накопичило певні знання про механізм управління біологічною системою, що живе за принципом Ф. Реді (1626-1698), тобто “усе живе походить від живого”. Для поглибленого вивчення проблем управління біологічними системами важливо познайомитися з їх видами у дискурсі загальних положень теорії систем. Зазвичай, розрізняють три види систем: 1) ізольовані, які не обмінюються з сусідніми ні речовиною, ні енергією; 2) закриті, які обмінюються з сусідніми енергією, але не речовиною (наприклад, космічний корабель); 3) відкриті, які обмінюються з сусідніми і речовиною, і енергією. Практично всі природні (екологічні) системи відносяться до типу відкритих [100, с. 51-52].

Біологічні системи як відкриті структури мають низку атрибутивних характеристик, що вигідно відрізняють їх від технічних систем і наближають до соціальних. Універсальна властивість екосистем – їх емерджентність (англ. емердженсія – виникнення, поява нового), яка полягає в тому, що властивості системи як цілого не є простою сумою властивостей, що складають її частини або елементи. Наприклад, одне дерево – не становить лісу, оскільки не створює певного середовища (грунтового, гідрологічного, метеорологічного і т. ін.) і властивих лісу взаємозв’язків різних ланок, що обумовлюють нову якість.

Недоврахування емерджентним може призводити до великих прорахунків при втручанні людини в життя екосистем або при конструюванні систем для виконання певних цілей. Наприклад, сільськогосподарські поля (агроценози) мають низький коефіцієнт емерджентності і характеризуються вкрай низькою здатністю саморегулювання і стійкості. У них, внаслідок бідності видового складу організмів, вкрай незначні взаємозв'язки, велика ймовірність інтенсивного розмноження окремих небажаних видів (бур'янів, шкідників).

Біосфера – саморегулююча система, для якої, як зазначав В. Вернадський, характерна організованість. Наразі цю властивість називають гомеостазом, розуміючи під ним здатність повертатися до початкового стану, гасити збурення, що виникають, вмиканням певних механізмів. Гомеостатичні механізми пов'язані в основному з живою речовиною, її властивостями і функціями, розглянутими вище. Біосфера за свою історію пережила такі збурення, що були значними за масштабами, і справлялася з ними (виверження вулканів, зустрічі з астероїдами, землетруси, горотворення і т. ін.) завдяки дії гомеостатичних механізмів і, зокрема, принципу, який наразі носить назву Ле Шательє-Брауна: при дії на систему сил, які виводять її зі стану стійкої рівноваги, остання зміщується в тому напрямку, при якому ефект цього впливу послаблюється.

Біосфера – система, що характеризується великою різноманітністю. Для будь-якої природної системи різноманітність – одна з найважливіших її властивостей [100, с. 7-9]. З нею пов'язана можливість дублювання, підстраховування, заміни одних ланок іншими (наприклад, на видовому або популяційному рівнях), ступінь складності та міцності харчових та інших зв'язків. Тому різноманітність розглядають як основну умову стійкості будь-якої екосистеми і біосфери в цілому. Ця властивість настільки універсальна, що сформульована як закон (автор його У. Ешбі).

Характеристика функціонування і розвитку феномена управління біологічними системами. Живі системи мають одну

принципову особливість, що полягає у наявності у їх організмах складної системи внутрішніх механізмів сприйняття, переробки управлінських сигналів ззовні і прийняття власного рішення. У розумних живих істот – на основі свідомості і самосвідомості, а у простих живих смертних – на основі інстинктів і реакцій. Так, наприклад, людина керує власною поведінкою на основі цілої системи внутрішньоорганізмичних механізмів, що докладно подані В. Бехом у функціональній моделі особистості людини [53].

В. Попов, І. Крайнюченко, Є. Трифонов, В. Дружинін, Д. Конторов та інші дослідники, що предметно вивчали управління живими системами, пропонують напрацьовані ними принципи управління і подають характеристики рефлексивного управління [163; 374; 393].

Зазначимо, що дискурс цього виду управління ще тільки формується, і він ще далекий до повноти, але мова і зміст його кардинально відрізняються від того, що ми сьогодні використовуємо в практиці управління колективами, особливо дітей і підлітків. Так, наприклад, В. Попов і І. Крайнюченко, досліджуючи механізм управління складними (живими) системами, пишуть наступне: “Управляти – це означає спонукати керований елемент до потрібних дій. Якщо керований елемент – людина, тварина або колектив, то управління набуває особливої специфіки. Складні системи, а до них відноситься людина, мають можливість вибирати, змінювати свою поведінку залежно від обставин. У людей немає кнопок, важелів, педалей, за допомогою яких їх можна змусити виконувати ті або інші дії. Цим людина відрізняється від машини. Але у людини є потреби, цілі і прагнення їх задовольнити. Якщо мати можливість змінити внутрішнє і зовнішнє середовище людини, то ці дії спровокують певну її поведінку, спрямовану або на усунення небажаної дії (принцип Ле-Шательє – Реакції на зовнішній вплив детерміновані), або на її збереження (якщо зміна сприймається як бажане). Пряма дія на морфологію людини (побої, катування, страта і т. ін.), з метою спонукати її до потрібних дій,

добре відомі в історії людства. Цей спосіб управління дістався нам у спадок від тваринних предків, які ще слабо володіли засобами “економічної” дії” [374].

У ході еволюції людство придбало інші, соціально менш небезпечні засоби дії, управління. Навчившись активно змінювати довкілля, люди стали використовувати цей засіб як батіг і пряник. Зміни в зовнішньому середовищі “м’яко” впливають на морфологію керованого елемента, спонукаючи, провокуючи його на певні реакції у відповідь. Такий метод управління названий рефлексією [163]. Метод рефлексії стохастичний, оскільки достовірно спрогнозувати реакцію у відповідь на нього неможливо. Достовірне управління вимагає хороших знань про об’єкт управління і інформаційні процеси, що у ньому протікають [423].

Людина, суспільство і інші біологічні об’єкти є відкритими, нелінійними системами, тобто споживають ресурси і виділяють метаболіти. З огляду на це, найбільш ефективну дію на соціум можна вчинити за допомогою регулювання потоків ресурсів і метаболітів. Перекриваючи і розподіляючи ресурси, можна провокувати об’єкт управління на бажані для системи, що ним управляє, дії. Найбільш важливий сучасний ресурс – це гроші.

У давні часи різновидів ресурсів було більше, оскільки велося натуральне господарство. Вочевидь, дія на найважливіший, незамінний ресурс дозволяє найефективніше управляти. Під ресурсом розуміється і сировина, і території, і “духовні” ресурси (задоволення), і час. Ресурс – це те, що задовольняє потреби і дозволяє оптимально функціонувати. Чим більшою мірою поведінка об’єкта управління визначена рефлексами (достовірними реакціями), тим легше ним управляти. Людина має і рефлекторну, і “свідому” поведінку. “Свідома” поведінка – менш передбачувана.

У якості висновків В. Попов і І. Крайнюченко подають характеристику управління живими системами наступним чином [374, с. 74]:

1. Дія (управління) на складні (живі) системи можлива тільки за допомогою провокації керованої системи на потрібні дії. Це називається рефлексивним управлінням.

2. Рефлексивне управління певною складною системою можна здійснювати, змінюючи довкілля, регулюючи ресурси і метаболіти. Управління розвитком біосфери може бути тільки рефлексією, і в якості зовнішнього середовища для неї є людина, земна кора і космос. Зміна людського чинника – це найефективніший спосіб впливу на біосферу.

3. Серед усіх підсистем найціннішою є підсистема, що управляє, оскільки відсутність управління приведе до розпаду будь-якої складної системи.

4. Виникнення управління є наслідком еволюційної диференціації і спеціалізації елементів складної системи.

5. Управління обмежує різноманітність станів системи.

6. Головною функцією управління в живих системах є регенерація зношених елементів з метою підтримки гомеостазу і вибір шляхів еволюції.

7. Рефлекс підпорядкування генетично закладений в усіх вищих живих істотах (зграєвих). Це полегшує управління і виховання. У людських системах управління припускає наявність влади.

8. Системи управління ієрархічні. Вищі рівні орієнтовані на управління зовнішнім середовищем. Нижчі рівні управляють власним гомеостазом. Якщо “нижчі” не справляються зі своїми функціями, то їх доповнюють “вищі”. Вони ж пропонують універсальну схему управління живими системами, що придатна для функціонування, як в онтогенезі, так і у філогенезі.

Тож на основі навіть поверхового огляду дискурсу управління біологічними системами стає зрозумілим, що ми управлінням біологічними системами не володіємо. Людина як представник біоти живого не має власної, тобто адаптованої під її стан потреби і можливості, системи управління. На неї “накидають аркан” – то технічного, то виробничого призначення. І здається, що саме

філософія управління, що своєчасно задіяна, може надати смислу і забезпечити достатню динаміку формування дискурсу управління біологічними системами. Про закони і закономірності управління живими системами у біоценозі, біогенезі, онтогенезі і філогенезі демографами, соціальними філософами і теоретиками менеджменту майже нічого не надруковано.

Великий інтерес викликає так зване “рефлексивне управління”, яке фактично є філософією управління біологічними системами. Під управлінням рефлексії розуміється мистецтво впливу на людину за допомогою інформаційних повідомлень (управління без зворотного зв’язку), в ширшому сенсі – специфічний метод соціального контролю над індивідами [139, с. 4].

Особливість рефлексивного управління полягає в тому, що будується якась дуже спрощена модель іншого суб’єкта, на її основі йому надсилається певне повідомлення і водночас в побудовану модель закладається інформація, що міститься в цьому повідомленні. Тоді не потрібен зворотний зв’язок, оскільки можна отримати певну інформацію про суб’єкта тільки тому, що йому надіслане певним чином організоване повідомлення.

“Це надзвичайно економний спосіб управління іншими суб’єктами, оскільки зворотний зв’язок річ дуже дорога. Для збору такої інформації потрібні датчики, її необхідно обробляти і т. ін. При застосуванні ж методу рефлексивного управління головні витрати йдуть на побудову моделей, які дозволяють передбачати поведінку суб’єкта після того, як він отримає те або інше інформаційне повідомлення. Ще одна перевага рефлексивного управління в тому, що, надсилаючи певне повідомлення, ми не відкриваємо свою систему управління для можливості інформаційної дії з боку супротивника” [259]. Саме у такому сенсі рефлексивне управління як мистецтво маніпуляції людьми використовується військовими протягом багатовікової історії людського суспільства, коли добре організована інформаційна дія допомагала виграти битву малими силами.

Рефлексивне управління в якості специфічного методу соціального контролю використовується з 60-х років ХХ століття, в період, коли почала формуватися концепція інформаційної війни. Специфіка проблеми полягає в тому, що в цій концепції генерація інформаційних дій виходить не стільки з природної людської інтуїції, скільки з особливої моделі керованого суб'єкта. Це було пов'язано з малою ефективністю побудованих на той час на традиційних біхевіористських поняттях (що вважають предметом психології не свідомість, а поведінку як сукупність реакцій на дії зовнішнього середовища) психологічних моделей. Модель же суб'єкта у рамках підходу рефлексії, як передбачалося, відбиватиме не лише його поведінку в площині чисто фізіологічних реакцій на стимули, але і його здатність усвідомлювати самого себе разом з іншими суб'єктами. З побудови таких моделей рефлексій, власне кажучи, і почалися дослідження. Перші реально працюючі моделі і технології рефлексивного управління з'явилися у кінці 70-х років ХХ століття. У них суб'єкт вже представлявся як “щось”, що має риси, для яких можна вживати такі поняття, як “свідомість”, “справедливість”, “свобода волі” і т. ін.

За оцінками С. Кара-Мурзи, американці здійснили науковий і інтелектуальний подвиг. За дійсно неймовірно короткий термін створили новітню технологію рефлексивного управління суспільством. Те, що в інших суспільствах складалось протягом тисячоліть, що у європейській культурі мало в своїй основі уже визнані узагальнюючі філософські праці, наприклад, “Політика” Аристотеля і “Республіка” Платона, в США було сконструйовано на голому місці, по-новому, чисто науковим і інженерним способом. Г. Маркузе тлумачить цю величезну зміну так: “Сьогодні підкорення людини увічнюється й розширюється не тільки засобами технології, але і як технологія, що створює ще більшу основу для повної легітимізації політичної влади і її експансії, що охоплює усі сфери культури” [Цит.: 208, с. 35]. Підкорення не за допомогою технології, а як технологія!

Проте досить часто за справжню владу визнається та, що якраз не містить у собі елемента насильства. Насильство – це примус, володіння, але не справжня влада. Насильство, зазначає Т. Болл, це не влада, а її брак, це псевдовлада [73]. А найочевиднішою умовою ефективності влади видається поєднання елементів примусу і впливу. “Ефективного приневолення не можна досягти єдиним інструментом – чи то насильством, чи то ідеологією, – писав М. Фуко, – приневолення може бути безпосереднє, фізичне, а проте не буде насильне, воно може бути обраховане, організоване, витончене, а проте мати фізичний характер” [521, с. 34-35].

Таким чином, має йтися про оптимальне поєднання засобів впливу і засобів примусу. Про це говорить і С. Московічі: з одного боку – насильство в різних формах, із другого – легітимність, яка виправдовує та освячує панування. Внутрішня віра, що доповнює зовнішнє насильство, – формула легітимності влади [323, с. 2-83; 164, с. 25].

Розгляд з цієї точки зору поведінки громадських комах, передусім, найбільш високоорганізованих серед них медоносних бджіл і мурашок, показує наявність зародків розсудливої діяльності, що проявляється в здатності до елементарного узагальнення, синтезу. У такому випадку адекватне дійсності введене відомим радянським ученим Л. Крушинським поняття “розсудлива діяльність”, що дозволяє уникнути повного ототожнення тих, що істотно розрізняються за мірою складності розумових процесів у тварин і людини [243].

Експерименти свідчать про здатність громадських комах до розсудливої діяльності: бджоли і мурашки можуть створювати уявлення про “альтернативну ситуацію”, мають вражаючу здатність до так званого інваріантного розпізнавання фігур і предметів, тобто бджоли і мурашки можуть створювати елементарні абстрактні уявлення про трикутник, коло, квадрат, кількість (в межах двох-трьох) кольорів або об’єктів. На таке здатні тільки найбільш високоорганізовані хребетні тварини. У сучасній зоопсихології

найчастіше використовується схема класифікації поведінки, яка виділяє п'ять типів адаптивних реакцій: таксиси, рефлексії, інстинкти, розсудлива діяльність, що включає інсайт, різні форми навчання. На додаток до поведінки громадських комах виявляється, що найбільшу долю в ній займають інстинкти і розсудлива діяльність [Див.: 95; 382].

Це надто спрощена уява про механізм прийняття рішень живими системами, зокрема й людиною, оскільки у цій операції бере участь увесь біологічний організм як цілісність. Складність аналізу визначається багаторівневою структурою свідомості людини, що проявляє себе на кожному рівні по-різному, а саме: а) на безсвідомому – як генетично успадкований від предків інстинкт; б) на чуттєвому – як емоційні стани; в) на розумовому – як усвідомлені цінності, естетичні категорії.

У залежності від цього розшарування на кожному з цих рівнів діє свій власний орган і механізм переробки інформації: а) на безсвідомому – енергетичний механізм, що переробляє інформацію у енергію і, навпаки, розкодує сенс, що несе енергетичний імпульс; б) на чуттєвому – психологічний механізм, що переробляє генетичну (ірраціональну) інформацію; в) на розумовому – механізм соціалізації, що переробляє соціальну (раціональну) інформацію.

Психологічний механізм “працює” на основі психофракталів, що часуються з психосфери і живлять підсвідомість особистості [161]. Його головна функція у дискурсі нашого дослідження полягає у гармонізації підсвідомості особистості і сфери колективного підсвідомого соціуму. Знання про несвідоме ще донедавна називали “шаманським” і відкидали в резерв “езотеричних”, тобто закритих, експериментально недоведених і навіть шкідливих. Незважаючи на те, що ці знання стосувалися, насамперед, сфери людської духовності, тонких матерій і потужних сил, що приховуються в ірраціональній і підсвідомій частині психічного світу людини і людства. Релігію теж можна зарахувати

до духовності, але релігійна духовність розрахована на віру, вона тримається на ній і не потребує нічого, крім віри. У парадигмі архетипового менеджменту релігійні і наукові постулати прагнуть до єднання.

Механізм соціалізації функціонує у горизонті свідомості особистості. Особистість і суспільство мають, як показано вище, специфічні механізми вступу у взаємодію і справно користуються ними. Провідна функція цього механізму полягає у гармонізації свідомості особистості і суспільства на основі естетичного ідеалу. Сам по собі естетичний ідеал, що вище подавався як нормативно-ціннісний імператив, або абсолют, нічого “не може зробити”; для того, щоб диктована його сенсом самозміна сталася, він повинен з’єднатися з можливостями системи – організму людини (він – чисте спонування). Зв’язок абсолюту і можливостей системи знаходять автоматично: він є простою реалізацією об’єктивних стосунків, передбачуваних між абсолютом і цими можливостями.

Абсолют, таким чином, завдяки своєму власному сенсу, має право впливу на усі можливості людини. Таке об’єднання якостей потрібності, необхідності самозміни, викликає естетичний ідеал, з можливостями особистості людини породжує самодостатній комплекс її самовідтворення (у цьому понятті представлена як спонукаюча, так і власне виконавча ланка активності).

Зараз ми підійшли до важливого моменту, суть якого полягає у тому, що наявність двох видів механізму впливу естетичного ідеалу на формування особистості породжує у її структурі гострі суперечності, які потрібно знімати тільки третім, більш глибинним механізмом, яким володіє жива розумна істота – механізмом внутрішньої боротьби суперечностей, що відомий нам як механізм переживання. К. Маркс при поясненні подібних переходів, часто користувався синтетичними категоріями-поняттями: “практично-духовне” засвоєння дійсності, “чуттєво-надчуттєве” стосовно властивостей товару, “сутнісна єдність природи і суспільства” стосовно людини.

У нас щодо цього власної концепції ще немає, але є робочі гіпотези, опрацювання яких у майбутньому, можливо, дасть позитивні результати. По-перше, оскільки “хронотоп” у структурі особистості допомагає нам зрозуміти взаємопереходи між сенсильною і інтелігильною матеріями, то треба більш детально дослідити його функції в організмі людини. Своєрідність хронотопу полягає, ще раз повертаємось до цього явища, в тому, що він поєднує в собі, здавалось би, не з’єднуване, а саме: просторово-часові, у фізичному сенсі цього слова, тілесні обмеження з безмежністю часу і простору, тобто з вічністю і з нескінченністю. Тому в ньому містяться водночас і Фізичний, і Семантичний Всесвіти. Це, як відзначає М. Каган, орган опосередкування їхньої взаємодії [Див. : 199, с. 114].

Залежна від щільності динаміка популяцій забезпечується біотичними факторами. Їх називають регулюючими [100, с. 7-9]. Сьогодні, наприклад, стало яким, що головними в геномах є не структурні гени, а регуляторні. Людина і шимпанзе мають 99,4 % однакових структурних генів. Усі наші відмінності з цими мавпами детермінуються на 99 % генами-регуляторами.

Загалом дію регулюючих факторів можна розглядати на рівні міжвидових та внутрішньовидових (внутріпопуляційних) взаємовідносин організмів. Вони “працюють” за принципом зворотного негативного зв’язку: чим значніше чисельність, тим сильніше спрацьовують механізми, що зумовлюють її зниження, і навпаки – при низькій чисельності сила цих механізмів слабшає, і створюються умови для більш повної реалізації біотичного потенціалу. Фактори такого типу лежать в основі популяційного гомеостазу, що забезпечує підтримання чисельності в певних межах значень. До числа регулюючих факторів належить, зокрема, взаємовідношення організмів типу хижак-жертва.

До міжвидових механізмів гомеостазу відносяться зазначені вище взаємини типу “хижак-жертва”. У такому ж плані діють і взаємини “паразит – господар”. При високій чисельності

створюються умови для збільшення кількості паразитів і паразитарних захворювань як в результаті скупченості, так і внаслідок ослаблення організмів. До міжвидових механізмів відноситься також конкуренція, гострота якої знаходиться в прямій залежності від чисельності організмів.

Конкуренція лежить і в основі внутріпопуляційного гомеостазу. Вона тут може виявлятися в жорстких і пом'якшених формах. Жорсткі форми, зазвичай, закінчуються загибеллю частини особин. У рослинному світі це проявляється в явищах так званого самозрідження фітоценозів. У тваринному світі результат гострої внутрішньовидової боротьби проявляється часто у формі канібалізму (поїдання собі подібних). Такі явища найбільш часті серед хижаків.

Пом'якшені форми внутрішньовидової конкуренції виявляються, зазвичай, через ослаблення частини особин, виключення їх із процесів розмноження. Випадки загибелі особин при таких формах боротьби менш вірогідні. До таких механізмів внутріпопуляційного гомеостазу відносяться ті, що пригнічують (інгібують) виділення речовин у зовнішнє середовище сильнішими особинами, стресові явища, розмежування територій (територіальність), міграції між популяціями.

При високій скупченості особин у популяціях регулюючим механізмом чисельності можуть бути стресові явища. Вони найбільш характерні для ссавців. При стресах, зазвичай, частина особин знижує або втрачає репродукційні функції (виключається з процесів розмноження). Сильніші особини меншою мірою схильні до стресу і його наслідків. При ослабленні або припинення стресових явищ організми, зазвичай, відновлюють функції життєдіяльності і репродукційного процесу.

Міграції як фактор гомеостазу виявляються найчастіше у двох видах. Перший з них відноситься до масового виходу особин з популяції при явищах перенаселеності (навали) (Китай). Другий вид міграцій пов'язаний з більш поступовим (спокійним) відходом

частини особин в інші популяції з меншою щільністю населення (Америка, Канада).

Неоднозначні реакції популяцій на іммігрантів (Франція, Німеччина). У періоди високої чисельності вони перешкоджають вселенню особин з інших популяцій. При низькій чисельності має місце явище протилежного порядку: різко зменшується кількість особин, що залишають популяції, знімаються механізми, що перешкоджають вселенню особин з інших популяцій (іммігрантів).

Ясно, що гомеостаз повною мірою проявляється, якщо спрацьовують всі механізми, що лежать в його основі. Наприклад, не порушується різко співвідношення численності хижаків і жертв, не має місця дія факторів, що послаблюють популяції (забруднення, порушення середовища існування та ін.), не перевищуються критичні межі чисельності і т. ін.

Наразі подібні порушення гомеостатичних механізмів викликаються в більшості випадків антропогенними факторами. З огляду на це, одним з найважливіших завдань людини є вилучення або різке зниження дії подібних факторів.

4.4. Парадигмальний пошук загальної теорії та практика управління біологічними системами

Завданням цього підрозділу є з'ясування міри формалізації, тобто теоретичного закріплення екологічного менеджменту і менеджменту персоналу, визначити ступінь ефективності технологічного оснащення управління біологічними системами.

Наукове забезпечення управління біологічними системами не має ще системного характеру. Аналіз категоріального апарату

цього напрямку управлінської діяльності є досить розпливчатим і несконцентрованим на предметі і об'єкті управління біологічними системами. Принципово іншим є теоретичне обґрунтування концепції менеджменту персоналу.

Водночас, як впливає з розглянутого вище, ми маємо досліджувати – “суб’єкт-об’єктні” відносини. На противагу класичній гносеології з суб’єкт-об’єктною дихотомією, Гусерль у своїй герменевтиці показав, що свідомість [предмета] і предмет [свідомості] невід’ємні один від одного. Первинною реальністю виступає не свідомість, мислення, дух, з одного боку, і не природа і матерія, а з іншого, – “життєвий світ”, із самого початку поданий суб’єкт-об’єктному розчленуванню.

Здається, ми підійшли до того, що людина має знайти себе в управлінні, оскільки управління є, передусім (і по суті), управлінням самим собою, а не іншими. Останнє з необхідністю здійснюється, але лише як вторинне явище.

Упродовж своєї історії людина неодноразово відкривала, знаходила себе в різних іпостасях. Це і “Людина – міра усіх речей” у Протагора, і “Держава – це государ” у Т. Гоббса (чи “Держава – це Я”! Людовика XIV), і знаходження людиною себе в моральному імперативі Канта: “Стався до інших так, як хочеш, щоб ставилися до тебе”, і знаходження людиною себе в історії: історія як життя “героїв” у Карлейля або історія як життя “простої людини” (народу) у Л. Толстого, людина відкривала себе і в релігії, і у філософії, і в науці, і багато в чому іншому.

До концепції управління рефлексії нас також підштовхувало переконання в тому, що управляти можна тільки тим, що сам робиш. У філософії останнім часом з’явилося поняття “почуття-думка” (А. Куринський [Див.: 317]), яке відбиває нерозривність інтелектуальної і емоційної складової у праці людини. На додаток до людської практики (а саме про практику управління у нас переважно йдеться) можна піти на подальше узагальнення і допустити вже поняття “думка-почуття-дія”, яке підкреслює

спрямованість думки і почуття суб'єкта на власну дію, тобто підкреслює єдність елементів цієї тріади.

Ситуація, коли думки і почуття суб'єкта орієнтовані винятково на дії інших осіб – момент відчуження, недопустима. На додаток до професійної діяльності фахівців це поняття (тріада), ймовірно, не викликає питань – дії фахівців невідчужувані. Подібну ситуацію створює рефлексивне управління для керівника.

І тепер від кантівського імперативу: “людина не може бути об'єктом будь-чєї діяльності, але лише метою”, ми рухаємось далі: “людина і метою будь-чєїю не може бути, окрім як метою для самої себе”. У рефлексивному управлінні знімається розрізнення суб'єкта і об'єкта – об'єктом у суб'єкта управління є його власна діяльність. Тепер єдина можливість зробити справу, що залишається у суб'єкта, – зробити її власною діяльністю. У цьому полягає перший принцип рефлексивного управління.

Для того, щоб суб'єкт управління міг створити підприємство, необхідно спочатку побудувати його в абстрактних поняттях. У цьому полягає другий принцип рефлексивного управління. Традиційна характеристика – “конкретно мислячий керівник” – у рефлексивному управлінні повністю долається, перестає бути позитивною характеристикою керівника. Діяльність керівника при рефлексивному методі управління своєю абстрактністю подібна до діяльності математика. “Життя складне, тому що конкретне”, за виразом математика М. Лазарева, і математики складність життя долають через вихід на рівень абстрактних уявлень. Так і в рефлексивному управлінні долається складність управлінської практики. Показові щодо цього блискучі успіхи в управлінні С. Вітте (математика за освітою), відоме метафоричне мислення якого вказує на його постійне прагнення до узагальнення, абстракції.

Немає однозначного погляду на те, яка наука має обслуговувати сферу управління біологічними системами. Одні автори вважають, що це предмет праксеології, другі – теорії

менеджменту, треті – екологічного менеджменту, а ми стверджуємо – підрозділ загальної теорії управління.

У російсько-британському навчальному посібнику за редакцією Є. Моргунова “Модели и методы управления персоналом” (2001) стверджується, що такою наукою може бути праксеологія [317]. У посібнику зазначено, що : “Переходячи зі сфери практики рефлексивного управління, де виникли наші перші ідеї, у сферу наукових досліджень, нам необхідно не лише виявити, ідентифікувати, але і дати найменування “шуканій” науці. Перенесення з практики і концепції рефлексивного управління їх назви – рефлексивне управління – на відповідну науку має той недолік, що неприпустимо звужує сферу потенційних досліджень цієї науки. Зрозуміло, наприклад, що фізика не може бути однойменною ні з однією з галузей технічної практики або інженерії, оскільки обґрунтовує феноменологію більшості з них.

Фактично, вище нами був вже позначений об’єкт наукового дослідження в концепції рефлексивного управління – це явища, пов’язані з побудовою людиною власної діяльності. Природно поставити питання, – а чи не існує вже зараз в системі наук така дисципліна, яка має той же об’єкт досліджень або принаймні об’єкт, який істотно з ним перетинається. І таку дисципліну ми знаходимо, це – праксеологія” [317, с. 201].

Поява праксеології була заявлена, як відомо, виходом монографії Т. Котарбинського “Трактат о хорошей работе” [231], у передмові до якої Г. Попов пише: “Яке завдання праксеології? Знайти загальні закони будь-якої людської діяльності і вивести на цій основі найбільш загальні правила такої діяльності” [231, с. 9]. І далі: “Дуже важливий аспект праксеології – її зв’язок із загальними моментами абстрактного процесу праці, сформульованими К. Марксом в “Капіталі”. Геніальні думки К. Маркса про загальність праці з повним правом можна назвати відправним пунктом праксеологічного аналізу” [231, с. 11].

Щоправда, сам автор праксеології оцінював її завдання скромніше: “Міркування, що містяться в цій праці, відносяться до праксеології, або загальної теорії ефективної організації діяльності. Необхідність і можливість розробки такої дисципліни зрозумілі. Адже рецепти ефективної роботи бувають більш-менш загальними. ...Праксеологи ставлять своєю метою дослідження найбільш широких узагальнень технічного характеру. Йдеться про техніку раціональної діяльності як такої, про вказівки і застереження, важливі для будь-якої дії, ефективність якої необхідно підвищити” [231, с. 20]. Тобто у Т. Котарбинського йдеться про технічну (у широкому сенсі) діяльність, до якої тільки і застосовні поняття ефективності, “хорошої роботи”. До науки подібні поняття віднести неможливо.

Зрозуміло, що рефлексивне управління ще далеке від входження в професійну культуру, тому досить складно навести змістовний приклад відповідної практики. Але приклади, що демонструють окремі сторони рефлексивного управління — стратифікація діяльності першої особи і підлеглих, наявність сенсу діяльності у першої особи, її опора на власну діяльність і інші — можливі.

Показовою у рамках цього напрямку є також праця П. Друкера “Задачи менеджмента в XXI веке”. На відміну від прихильників стандартизації діяльності підприємства, де менеджер пасивно виконує роль наглядча, П. Друкер вважає основою діяльності менеджера управління за цілями і самоконтроль [576]. Його гострий погляд виявив зрушення, що з’явилися на Заході у 1950-х роках – орієнтацію на нематеріальні цінності, фінансові результати – на відміну від “конвеєрної”, виробничої, вкрай матеріальної довоєнної економіки.

Управління біологічною людиною частково віддзеркалене й у “Менеджменті персоналу”, хоча автори підручників і дослідники не роблять наголос на цьому аспекті, а розглядають його потенціал у дискурсі соціального управління [231 та ін.]. Водночас соціально-

психологічні чинники впливають саме на нервову систему, тобто біологічну людину. Це чи не найпопулярніший розділ управління людьми на виробництві і поза ним.

У процесі управління персоналом за допомогою різних методів “переробляються” вхідні ресурси (головний з яких – інформація про людей) у проміжний результат – поведінку персоналу, а згодом у конкретний результат – мета усієї діяльності в галузі управління персоналом, що підпорядкована загальній меті організації.

Процес управління персоналом має циклічний характер: виконання мети постійно оцінюється і коригується як керівниками, так і підлеглими; зворотний зв'язок замикає цикл, повертаючи процес до його початку – етапу надходження ресурсів у систему.

Зовнішнє середовище, представлене елементами інших систем управління персоналом (наприклад, зміна кадрової політики конкуруючих організацій або підвищення активності в діях профспілок), впливає на всі елементи системи (що найбільше відчувається на її входах), які, власне кажучи, надходять ззовні (при цьому вони можуть бути елементами відразу декількох систем. Наприклад, людина, що працює в організації, насамперед, є членом суспільства, вона може бути і членом профспілки, працювати в іншій прибутковій організації, а також належати до громадських і політичних організацій, що певною мірою впливають на організацію, у якій знаходиться основне місце роботи цієї людини).

“Різними групами працівників треба управляти по-різному; однією і тією ж групою працівників варто управляти по-різному в різних ситуаціях. Дедалі частіше слід управляти як “партнерами”, а партнерство вже виключає “управління”, оскільки припускає рівність учасників. Партнери не можуть наказувати один одному. Вони можуть тільки переконувати один одного. Людсьми не потрібно “управляти”. Завдання – направляти людей” [164, с. 39-40].

У цьому висновку П. Друкера сформована потужна установка на крутий поворот у категоріальному апараті управління живими системами і, насамперед, людьми. Її треба відслідковувати на прикладі класичних для сфери управління людьми доктрин “людських відносин” і “управління персоналом”, а також ідей новітнього часу, наприклад, концепцій “м’якого менеджменту” [20], “нейроменеджменту” [153], “постнекласичного менеджменту” [336] або інших механізмів управління живими системами, що наводяться у сучасній літературі [376] та ін.

Більш прикладне оформлення отримують моделі, розроблені в рамках інвайронменталізму (від англ. “environment” – довкілля). Під останнім у науці розуміють:

– теорію управління соціально-економічним розвитком і навколишнім середовищем, яка вважає людство частиною біосфери і стверджує необхідність перетворення природи в інтересах людини [195];

– теорії, які вивчають закономірності і форми взаємодії суспільства з місцем існування, різноманіття зв’язків соціальних змін зі змінами в матеріальних передумовах життєзабезпечення соціальних процесів [228];

– галузь науки, що сформувалася в середині ХІХ століття і означала низку нових ідей про те, що люди значною мірою розвиваються під впливом довкілля;

– соціально-екологічний рух, що отримав поширення у ХХ столітті в європейських країнах і спрямований на посилення заходів щодо захисту природного середовища.

Сьогодні цей термін здебільшого вживається саме в останньому значенні. При цьому як соціально-екологічна модель він охоплює низку таких нагальних проблем для вирішення: зменшення біологічної різноманітності, глобальне потепління, озонові діри, кислотні дощі, захоронення радіоактивних відходів, можливість суворої зими, нехтування прав тварин. А головними кроками для їх розв’язання є: переведення виробництва на

безальтернативні технології, поширення альтернативної енергетики і електричного транспорту, переробка відходів, очистка стічних вод, зрошення пустель [296].

Звернемо увагу на ту обставину, що автори не передбачають гармонізацію з управлінням технічними системами. Знову таке собі ситуативне вирішення проблеми гармонізації протилежностей за принципом “людина-природа”. Цікаві результати дали пошуки філософії екобезпечного розвитку, проведені в ході дослідження Н. Семенюк. Авторка доводить, що “усвідомлення загрози, яка охоплює людство у зв’язку з загостренням екологічної ситуації в епоху глобалізації та інформаційної революції, потребує переходу до нових цілей і завдань життя та діяльності людини, формування нової філософії життєдіяльності, яка б відвернула руйнацію світу, забезпечила екобезпечне існування людства” – саме остання реалізується в життєвому просторі як “філософія екобезпечного розвитку”.

Узагальнивши філософські пошуки останніх десятиліть, Н. Семенюк обґрунтовує висновок про те, що в якості оптимальної моделі екобезпечного розвитку людства може бути модель “стійкого людського розвитку”. При цьому сталий розвиток визначається нею як “процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення гарантованого задоволення принаймні мінімально необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи і вимогами людей усіх поколінь [422]”.

Також авторка виокремлює основні напрями та пріоритети сталого розвитку: а) демократичні перетворення, соціальні гарантії, права і свободи громадян; б) стале використання природо-ресурсного потенціалу; в) створення вивіреної державної екологічної політики; г) формування законодавчої бази; д) організація належного управління цими процесами. Як і в інших моделях, наголошується на формуванні у громадян високого рівня

екологічної свідомості, культури та поведінки в системі “екологічного всеобучу” населення як на висхідній позиції реалізації цієї моделі [422].

С. Прутько найзагальнішими підставами екобезпечного розвитку вважає: гуманістичну спрямованість діяльності суспільства, формування громадянського суспільства, системний підхід до розв’язання екологічних проблем. Головними ж пріоритетами політики екобезпечного розвитку дослідницею названі наступні: приведення стану довкілля до прийнятних для нормального проживання норм; подолання негативних наслідків чорнобильської катастрофи і недопущення аналогічних техногенних катастроф; формування автентичної мережі природоохоронних об’єктів для збереження біологічного, екологічного та ландшафтного різноманіття природи України [395, с. 3]. Ефективною моделлю, яку пропонує автор, можна вважати формування екологічної мережі України. Екологічна мережа постає і як чинник збереження розмаїття живого, і як природна складова системи забезпечення основного права людини на сприятливе для життя, здоров’я і достатку довкілля [395, с. 4].

Синергетична модель екобезпечного розвитку ґрунтується на визнанні необхідності коеволюції (гармонійного співіснування та сумісного розвитку) природи і людини [533, с. 191]. Із синергетичного бачення випливає, що результатом пізнання законів природи та суспільства і безпосередньою передумовою повністю усвідомленої діяльності має стати визнання кожною особистістю нерозривного зв’язку з цими надсистемами і прийняття ідеї коеволюції. Це дає людині не тільки можливість свідомо та ефективно використовувати об’єктивні закони у своїй практичній діяльності, але й гарантію того, що її необачні дії стосовно зовнішніх систем не призведуть до ушкодження власного зовнішнього середовища [335, с. 44-45].

Отже, хоча біологія постійно долучається до сфери управління для обґрунтування, вона сама стикається з проблемами, близькими

до тих, які виникають при застосуванні її понять в інших дисциплінах [97]. З другої половини минулого століття учені дедалі більше почали схилитися до думки, що психологічні, соціальні і космічні явища є різноманітними формами життя. Звідси збільшене значення біології у функції підстав наукового пізнання [476; 478]. Але експансія біології, на жаль, супроводжується біологічним редукціонізмом. Варто все ж розрізнити редукцію і наукове пояснення з використанням представлень, запозичених з інших дисциплін, обмеживши першу і підтримуючи другу. Редукціонізм у менеджменті призводить тільки до видимості рішення проблем, а творчі біологічні аналогії, навпаки, дуже евристичні і плідні.

Концепція екологічного менеджменту включає: обґрунтування можливості і необхідності управління екологічними процесами; визначення сфери і об'єкта управління в екологічному менеджменті – взаємодія людини і природи; формулювання і реалізація мети екологічного менеджменту – нова якість існування і життєдіяльності людини; відповідність масштабу проблеми і масштабу управління. Інфраструктура екологічного менеджменту. Взаємодія і зв'язок транснаціональних і регіональних проблем екологічного менеджменту; функціональний зміст екологічного менеджменту; принципи екологічного менеджменту; методологія і роль науки в екологічному менеджменті; організація екологічного менеджменту; системи, механізми і технології управління в концепції екологічного менеджменту [229].

Тепер можна розглянути деякі найбільш важливі аспекти цієї концепції екологічного менеджменту. Насамперед, це стосується принципів екологічного менеджменту. Саме у них найбільшою мірою проявляється і його особливість, і його зміст.

Принципи екологічного менеджменту потрібно диференціювати за головними чинниками управління – механізмом, процесом і системою управління

1. Принцип опори на екологічну свідомість, яка повинна формуватися і розвиватися в процесах екологічного менеджменту.

Саме у свідомості людини криються можливості використання найбільш ефективних засобів дії, тобто механізму управління. Адже важливими характеристиками свідомості є і інтереси, і цінності, і мотиви діяльності. Від їх системи залежить досягнення мети.

2. Принцип екологічного мотивування діяльності. Його суть полягає в переважному використанні засобів мотивування, спрямованих на рішення екологічних проблем. Адміністративні або суто організаційні засоби управління, як показує практика, малоефективні.

3. Принцип випередження або запобігання у вирішенні проблем. В екології багато процесів занадто швидко стають безповоротними. Увесь механізм екологічного менеджменту має бути орієнтований на запобіжні заходи виникнення кризових ситуацій. Це до певної міри повинно проявлятися у будь-якому управлінні, але для екологічного менеджменту такий підхід є найбільш важливим.

4. У процесуальному відношенні головну роль грає принцип цілеспрямованості і стратегічності. Екологічний менеджмент не може бути ефективним, якщо він здійснюється за “розмитими” і невизначеними цілями, якщо він не має чіткої стратегії. Мета екологічного менеджменту повинна включати ті компоненти, які відбивають проблеми екології і пов’язують їх в системі загальних проблем розвитку виробництва.

5. В екологічному менеджменті особливе значення має послідовність у рішенні проблем. Звідси принцип послідовності, що відбиває зв’язки екологічних проблем, облік прямих і віддалених наслідків їх рішення. У будь-якому управлінні існує вибір первинних проблем для розробки управлінських рішень. Але в основі цього вибору можуть бути різні критерії. Вони визначають побудову послідовності, що відповідає екологічним законам.

6. Слід також назвати і ще один процесуальний принцип екологічного менеджменту – принцип своєчасності. Цикли життя

екологічних проблем своєрідні. Визначити момент найбільш ефективного рішення екологічної проблеми – це означає попередити її крайнє загострення, кризу, мінімізувати наслідки.

7. У системі екологічного менеджменту діє принцип функціональної інтеграції. Не можна управляти успішно, спираючись тільки на функціональне вирішення проблем екології. Необхідно все управління орієнтувати на екологію, інтегрувати функції управління за цілями екологічного розвитку.

8. Принцип професіоналізму також має велике значення в екологічному менеджменті. Він полягає в необхідності спеціальної підготовки менеджерів, оперування знаннями в галузі екології. Професійна підготовка дає діючі установки управління і виділення пріоритетів. Саме цього нам сьогодні катастрофічно бракує.

9. У сьогоднішньому управлінні нерозвинена система відповідальності за екологічні наслідки. Звідси важливість принципу розвиненої і збалансованої відповідальності за чинниками екологічної ефективності управління.

Ці принципи екологічного менеджменту можуть і повинні діяти тільки в системі, у взаємозалежності. Адже кожен з них є доповненням і конкретизацією іншого. Усю сукупність функцій екологічного менеджменту можна розділити на три групи. У першій групі – функції, пов'язані з управлінням запасами природних ресурсів, їх використанням, транспортуванням, а також розміщенням виробництва. У другій групі – функції управління процесами технологічних інновацій, і, головним чином, управління утилізацією і використанням відходів, управління екологічною безпекою. У третій групі – дуже важливі функції: управління соціодинамікою культури, управління урбанізацією і управління регіональною екологічною обстановкою.

Функції екологічного менеджменту не можна зводити тільки до управління технологічними і виробничими процесами. Це управління розширене до суспільно значимих меж.

Екологічний менеджмент є управлінням, що орієнтоване на розвиток, і саме є управлінням, яке розвивається. Проблеми екології не можна вирішити разовим порядком. Екологічний менеджмент не можна ввести відразу. Чітко потрібно знати, які чинники визначають послідовний і неухильний його розвиток, від чого залежить поява нової якості управління, що перетворює його на екологічний менеджмент.

Можна назвати дев'ять взаємопов'язаних чинників, що визначають розвиток екологічного менеджменту. Інфраструктура екологічного менеджменту – сукупність зовнішніх умов, що сприяють або перешкоджають його появі і розвитку. Менталітет – спосіб мислення, традиції поведінки, характер діяльності. Екологічна культура – розуміння важливості екології, звички поведінки, відношення до екологічних проблем. Екологічна освіта – знання природи і взаємодії з нею людини, здатність вирішувати екологічні проблеми, оволодіння навичками їх аналізу. Моніторинг екологічних ситуацій – послідовний і безперервний контроль екологічної обстановки. Наявність ресурсів, що відповідають потребам екологічного менеджменту. Система інформаційного забезпечення екологічного менеджменту – структура інформації, порядок її отримання, руху і використання. Правове забезпечення екологічного менеджменту – наявність законодавчих актів, що дозволяють і примушують вирішувати екологічні проблеми. Зрештою, загальна тенденція екологічного розвитку суспільства – витоки, форми прояву екологічних проблем, можливості їх осмислення і потенціал суспільної свідомості.

У сукупності цих чинників сьогодні центральне місце займає чинник екологічної освіти. Він є системотворним і може бути розглянутий у двох ракурсах – загальна екологічна освіта і екологічна освіта сучасного менеджера, його професійна підготовка в цій галузі.

Засоби або технології управління біологічними системами поступово напрацьовуються світовою спільнотою. На наше

здивування, у Древній Індії, в діяльності йогів ми знаходимо елементи біологічної кібернетики [333]. Вже не одне тисячоліття йоги володіють надзвичайно складною і добре аргументованою системою управління організмом людини.

Наразі ми маємо визнати, що це була перша, створена людиною структура управління великою системою. У ній використовувався, щоправда, даний від природи інформаційно-логічний пристрій – мозок людини і його нервова система. Але, без сумніву, ця структура управління виявилася надзвичайно тонкою.

Механізм її залишається досі до кінця незрозумілим з позицій європейської науки. Більше того, досі, наскільки нам відомо, ніхто і не намагався зрозуміти її у рамках сучасних кібернетичних уявлень. Треба зазначити і ту обставину, що наша європейська медицина досі залишається на докібернетичному рівні: у неї і не передбачається завдання розробки оптимальної системи управління організмом людини [333, с. 22].

Для управління розвитком біологічних організмів найбільш перспективним засобом удосконалення є генна інженерія, що ґрунтується на молекулярній біології, яка дає можливість вносити зміни в молекулярну взаємодію основних біологічних молекул у клітині й поза нею [127].

Біологи оволоділи методами, які дають можливість маніпулювати біологічними молекулами, досліджувати і змінювати їхню структуру. Завдяки змінам в основних біологічних молекулах ДНК є можливість створювати варіанти живих систем, які не виникають внаслідок природної еволюції.

Технології одержання рекомбінантних молекул ДНК і клонування (розмноження) генів передували методи, за допомогою яких молекулу ДНК розщеплюють на фрагменти, модифікують і знову реконструюють в одне ціле. При цьому мають багато копій цієї молекули. Згодом, використовуючи цю рекомбінантну молекулу, можна синтезувати молекули РНК і одержати білок з певними якостями і властивостями.

Генетична інженерія – це нова галузь молекулярної біології, яка розробляє методи передавання генетичного матеріалу від одного живого організму до іншого з метою одержання нової генетичної інформації та управління спадковістю [125]. Розвиток генетичної інженерії пов'язаний з досягненнями сучасної генетики, мікробіології й біохімії. Початок цієї галузі покладений П. Боргом (1972), який одержав перші гібридні (рекомбіновані) ДНК.

На практиці використовують два терміни – генетична інженерія й генна інженерія. Варто зазначити, що назву генетична інженерія використовують як більш широке поняття, тобто вона включає й генну інженерію. При цьому до генної інженерії не відносять перебудову генома звичайними генетичними методами, тобто мутаціями, рекомбінаціями.

Окремо розглядається потенціал, що таїть у собі генна інженерія людини [126]. У застосуванні до людини генна інженерія могла б використовуватися для лікування спадкових хвороб. Однак, технічно, є істотна різниця між лікуванням самого пацієнта і зміною генома його нащадків. Завдання зміни генома дорослої людини трохи складніше, ніж виведення нових генно-інженерних порід тварин, оскільки в цьому випадку потрібно змінити геном численних клітин вже сформованого організму, а не однієї лише яйцеклітини-зародка. Для цього пропонується використовувати вірусні частинки в якості вектора. Вірусні частинки здатні проникати у значний відсоток клітин дорослої людини, вбудовуючи в них свою спадкову інформацію, можливе контрольоване розмноження вірусних частинок в організмі. При цьому для зменшення побічних ефектів учені намагаються уникати впровадження генно-інженерних ДНК в клітини статевих органів, тим самим уникаючи впливу на майбутніх нащадків пацієнта. Також варто відзначити значну критику цієї технології в ЗМІ: розробка генно-інженерних вірусів сприймається багатьма як загроза для всього людства. Хоча і в невеликому масштабі, генна

інженерія вже використовується для того, щоб дати шанс завагітніти жінкам з деякими різновидами безпліддя.

Генна інженерія створює специфічні продукти – генетично модифіковані організми (ГМО). Генетично модифікований організм – це організм, генотип якого був штучно змінений за допомогою методів генної інженерії [124]. Це визначення може застосовуватися для рослин, тварин і мікроорганізмів. Генетичні зміни, як правило, здійснюються з науковою або господарською метою. Генетична модифікація відрізняється цілеспрямованою зміною генотипу організму на відміну від випадкової, характерної для природного і штучного мутагенезу. Основним видом генетичної модифікації нині є використання трансгенів для створення трансгенних організмів.

Застосування такої технології знаходять у дослідженнях. Нині генетично модифіковані організми широко використовуються у фундаментальних і прикладних наукових дослідженнях у медицині, в сільському господарстві та інших напрямках діяльності трансгенної інженерії.

Для популяції людської спільноти сучасним засобом рефлексивного управління є зелена економіка, яка розглядається як система видів економічної діяльності, що пов'язана з виробництвом, розподілом і споживанням товарів і послуг, які повинні привести до підвищення добробуту населення, не піддаючи його при цьому екологічним ризикам.

Зелена економіка (англ. Green economics, Ecological economics) – напрям в економічній науці, що сформувався за останні два десятиліття, у рамках якого вважається, що економіка є залежним компонентом природного середовища, в межах якого вона існує і є його частиною [187]. Концепція зеленої економіки включає ідеї багатьох інших напрямів в економічній науці і філософії, таких як феміністська економіка, постмодернізм, екологічна економіка, економіка довкілля, антиглобалістика, теорія міжнародних відносин та ін. Вона базується на 3 аксіомах: 1) неможливо

нескінченно розширювати сферу впливу в обмеженому просторі; 2) неможливо вимагати задоволення нескінченно зростаючих потреб в умовах обмеженості ресурсів; 3) все на поверхні Землі є взаємопов'язаним.

Прибічники зеленої економіки критикують неокласичну школу за те, що в її рамках природні і соціальні чинники, зазвичай, розглядаються в якості екстерналій; у кращому випадку вони вважаються фіксованими і не аналізуються в динаміці. Зелені економісти вважають економічне зростання непорозумінням, оскільки воно суперечить першій аксіомі. “Ростизм” (Growthism), вважають прибічники зеленої економіки, порушує діяльність екосистеми.

Зеленими економістами пропонується встановлення податку Тобіна у розмірі 1 % від усіх міжнародних торгових угод з тим, щоб направляти зібрані кошти бідним країнам з метою гальмування диференціації, що посилюється між розвиненими і не дуже країнами. Окрім цього, пропонується використовувати категорію “природний капітал” (Natural capital) замість категорії “природні ресурси”, яка начебто свідчить про пасивну роль природи в економіці.

Серед прихильників зеленої економіки виділяються: М. Букчин, Дж. Джекобс, Р. Карсон, Е. Шумахер, Р. Костанца, Л. Маргуліс, Д. Кортен, Б. Фаллер, Х. Делі, Д. Мідоус, П. Хоукен, А. Тверські та ін. З 2006 р. її послідовники видають *International Journal of Green Economics*; створений науковий Інститут зеленої економіки.

Отже, науково-теоретичні підвалини управління біологічними системами ще тільки формуються. На практиці трапилося так, що ця сфера розпалась, як мінімум, на три дискурси, а саме: а) управління розвитком біологічних організмів – рослинних і тваринних; б) управління персоналом (людьми); в) управління популяціями, зокрема й управління взаємодією системи “людина-природа” – екологія.

Висновки до четвертого розділу

Аналіз світоглядно-ідеологічної складової управління біологічними системами довів, що немає сталих поглядів на ідеологічні підходи до управління біосферою. Об'єкт управління настільки складний, що світоглядно-розпорядча діяльність світової спільноти виявилася нездатною подолати кризу поглядів на це явище. Зміст і форми управлінської діяльності мають поверховий вигляд, а тому не подають явище у повному обсязі проблем. Людина обмежується аналізом “гарячих проблем” – екологічного характеру, наприклад, вимирання популяцій, забруднення середовища, озонових дірок, нестачі питної води та ін. Як вихід з цього глухого кута автор пропонує реалізувати ідею екогуманізму в якості ідеології управління біологічними системами.

Морфологія біосистеми не проглядається, а потреба є відтворити її у розрізі рослинних, тваринних, людських організмів і організаційних форм їх сумісного буття, і тому важко спроектувати навіть у думках адекватну їй структуру управління біотом живого. Водночас ми спостерігаємо на усіх рівнях організації живого елементи системи управління: суб'єкт і об'єкт управління, програми управління, засоби впливу на об'єкт, гомеостаз і зворотні зв'язки. Специфікою морфології органу управління є те, що суб'єкт і об'єкт управління належать біологічному цілому, і тому організація взаємодії з зовнішнім середовищем і в середині популяції є функцією організму.

Функціональний аналіз довів, наскільки складна морфологічна структура біологічних систем забезпечує функціонально багате життя живого, як на рівні організмів, так і на рівні популяції. Одних видів гомеостазів можна нарахувати декілька десятків. І це, коли інші рівні буття морфологічних одиниць не розглядалися взагалі, наприклад, клітинний, цитоплазмовий, тканинний, системи фітоценотичного регулювання та ін.

Ми побачили, наскільки складно йде теоретичний пошук світовою спільнотою механізмів управління біологічними системами. Він має наративний характер, оскільки більше ґрунтується на досягненнях практики, ніж на логіці розвитку біосфери. І є сенс погодитися з іншими дослідниками, що на цьому рівні організації буття універсуму провідним видом управління слід розглядати рефлексивне управління, оскільки живі організми мають таку властивість як розсудлива діяльність (Л. Крушинський).

Детально розкрито специфіку екологічного менеджменту, що має регулювати поведінку людини у горизонті управління екологічними детермінантами організації життя людини у організаційній взаємодії “людина – природа – космос” на засадах екогуманізму.

Для нас важливо, що наведені вище властивості біологічних систем цілком збігаються за структурою з управлінням технічними системами. Це означає, що і категоріальний апарат, і ідеологія побудови нашого дослідження також знайшла своє підтвердження. Водночас ми усвідомлюємо, що у житті процеси управління біологічними системами відбуваються значно складніше, ніж ми їх тут відтворили, самі біологічні структури – надзвичайно складні і самодостатні, а механізми – більш витончені.

Розділ V

КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ

Завданням цього розділу є формалізувати ті ж головні ознаки, що відтворені вище для управління технічними і біологічними системами, тепер уже в горизонті управління соціальними системами. Його проблемами займалися відомі філософи (Аристотель, Конфуцій, Макіавеллі, Г. Гегель, К. Маркс, сучасні теоретики Дж. Вернем, Д. Белл, Дж. Гелбрейт та ін.), які вбачали в управлінні силу, здатну врятувати суспільство від властивих йому соціальних недуг, підвищити його життєздатність.

Наразі ми розглядаємо тільки головні філософські параметри явища соціального управління, а за більш розгорнутими їх характеристиками радимо дослідникам звертатися до нашої монографії “Філософія управління соціальними системами” (2012) [54].

5.1. Гуманізм як світоглядно-ідеологічна парадигма управління соціальними системами на етапі переходу до інформаційної фази розвитку

Завданням аналітично-пошукової роботи у цьому підрозділі є звернення до світоглядно-ідеологічних підвалин системи управління соціальним розвитком планетарної спільноти.

Ідеологія управлінської діяльності є, як ми вже переконалися на попередніх етапах пошукової роботи, найвагомим елементом об'єктивності у організаційній свідомості соціуму, оскільки саме вона спрямовує увесь розвиток організаційної думки у майбутнє, зберігає минуле і консервує сьогодення. На думку С. Сіденко, “Головна проблема, пов’язана з глобалізацією в столітті, що настало, полягає в тому, щоб знайти норми та інститути, котрі б забезпечили більш ефективне управління на місцевому, національному, регіональному і глобальному рівнях” [425, с. 499].

Це пов’язане і пояснюється функціями ідеології як суспільного явища, що здатне спрямовувати діяльність людини у те чи інше русло. Тож наше завдання полягає у тому, щоб засобами філософії інтегрувати у одну науково-струнку систему людський досвід управління технічними, біологічними і соціальними системами, розірваний силою спеціалізації. Вершина ідеології, за О. Богдановим, створення організаційного ідеалу, а це і є організаційна впорядкованість [66, с. 69]. Ідеологія управління настільки є впливовою силою на стан і поведінку соціальної системи, що Зб. Бжезинський очікував після провалу контрперевороту у ЧССР (1968), що “ідеологічна спустошеність... зможе стати вирішальною причиною політичних перемін у комуністичних суспільствах” [Цит. за: 239, с. 49]. І сьогодні, з

висоти початку ХХІ століття і подій, які відбулися на світовій арені, варто визнати, що його пророцтва збулися.

Ідеологія управління соціальними системами, що має бути адекватною характеру розвитку планетарної спільноти у ХХІ столітті, сьогодні знаходиться на етапі становлення. Цей процес має гуманістичний зміст. Гуманізм (від лат. *Humanus* – людський) – ідеологія і практика, що засновані на принципах свободи, рівності, справедливості, розглядають людину як найвищу цінність. Зокрема, німецький просвітитель І. Гердер з пафосом писав про “богоподібну гуманність”, яка витікає з того імпульсу до самовдосконалення, що пронизує становлення всіх попередніх форм життя. “Кинемо ж погляд назад – і подивимося, як позаду нас все поступово дозріває, готуючи людський вигляд, і як у нас самих знаходяться лише найперші зародки майбутнього людського призначення” [128, с. 125].

Розмірковуючи над призначенням людства в Універсумі, він навіть висловлював занепокоєння тим, наскільки людина є недосконалою істотою і наскільки ця недосконалість не відповідає грандіозності покладеної на неї місії. “Дивно, – писав І. Гердер, – вражає нас те, що із всіх мешканців Землі людина – далі за всіх, від досягнення мети свого призначення, але заперечувати цього ніхто не може” [128, с. 131-132].

Сучасні концепції гуманізму пов’язані з прагненням критично переосмислити і подолати класичну версію гуманізму, оскільки його головний недолік, слід за Гайдеггером, бачиться в його абстрактному характері, в його відірваності від життя, адже усі його константи – свобода, рівність, справедливість, творчі можливості індивіда – були передусім ідеалами, тим до чого треба було наближатися, рости, тягтися, а не реальними явищами дійсності. А гуманістичне, на думку М. Гайдеггера, присутнє там і тоді, коли людина “прислуховується до буття” [457].

Ініціаторами зміни ідеології управлінської діяльності є автори “Гуманістичного Маніфесту-2000”, які, залишаючись

прихильниками ідеї гуманізму, вважають, що старі уявлення і традиції більше не відповідають ні існуючим умовам, ні можливостям, які відкривають майбутнє. Старий гуманізм, вважають вони, потребує оновлення, “свіжого мислення”, так як тільки новий планетарний гуманізм здатен дати благотворний напрямок розвитку в майбутньому, спираючись на раціональні засоби і позитивний світогляд.

Таку позицію оцінили і підхопили вітчизняні дослідники, що помітили процес революційної зміни ідеології управління соціальним розвитком і аналізують його через призму гуманістичного менеджменту. Оскільки це інноваційний погляд на ідеологію управління соціальними процесами, то звернемося до праці В. Воронкової “Філософія гуманістичного менеджменту” (2008) [103]. В. Воронкова розглядає “гуманізм як дієвий інструмент пізнання, яким володіє людство, і який не може замінити ні віра, ні ентузіазм, ні розум, ні інтелект, так як це концепція-вчення про значущість цінності індивіда людського роду, а принципи-ідеї гуманізму імпліковані на афімацію людини як базально-генерального смислу-субстанції Екзистенції-Буття в соціоісторично-онтологічних процесах” [103, с. 9].

Для того, щоб розвивався гуманістичний менеджмент, “необхідно відмовитися, на думку В. Воронкової, від: а) недооцінки ролі суб’єктів історичного процесу, від яких залежить вибір напрямку подальшого розвитку національного і світового соціуму, формування нового світопорядку і загального майбутнього глобального суспільства; б) багатьох стереотипів старого, інертного мислення, що заважає становленню принципів, норм і процедур нового гуманістичного мислення; в) віри у всемогутність технологічного, монетарного та інформаційного способів облаштування світу” [103, с. 10].

Значення концепції “гуманістичного менеджменту” В. Воронкова вбачає у тому, що вона, ця світоглядна установка, “дозволяє масштабно визначити основний вектор трансформацій,

які відбуваються в сучасному світі. Гуманістичний менеджмент означає сутність таких процесів, в яких поєднуються три види еволюції – природна, соціальна і власне діяльнісна, в центрі яких людина. Гуманістичний підхід виходить із синергетичного і нелінійного бачення шляхів вирішення загальноцивілізаційних проблем, в контексті яких можливий перехід від техногенної моделі розвитку, в якій людина протиставляється природі, до революційної моделі існування людства” [103, с. 10].

Засобом реалізації має стати якісно новий світогляд менеджерів, що на сьогодні є ще важкодосяжною метою. Тому цілком закономірно, що світова спільнота пішла у штопор при перших же рухах планетарної соціальної системи до інформаційної фази розвитку планетарного життя і не може вийти з нього ось уже більше двох десятиліть.

Сьогодні на планетарному ідеологічному обрії агресивно поводять себе залишки знавіснілого технократизму. У царині економічного життя, вважай соціального розвитку, квітне ідеологія золотого тільця – грошей і прибутку, що викликало навіть суспільні рухи “Звільни Лондон” і “Окупуй Абай” в Москві, “Захопи Волстріт”, “Рух обурених” в Іспанії, Майдан 2004 року в Україні, повстання народних мас в країнах північної Африки у 2011 році. Україна і більшість країн СНД захлинаються потугами політиків культивувати ідеологію фінансової прибутковості і політичної доцільності.

Отже, дискурс управління соціальними системами виявився найбільш розпорошеним і багатобарвним. Тому не завжди так просто можна впоратися з цією проблемою. Як, скажімо, побудувати концепцію мети для таких великих систем, як держава, якою треба свідомо управляти, і притому ще треба робити це в якомусь сенсі оптимально? Ця проблема розглянута у праці Д. Прайса – американського фахівця з проблем державного управління, що був консультантом при трьох президентах [589]. “Основна трудність в науковій організації управління державою, –

стверджує він, – це формулювання цілей. Вони легко можуть бути сформульовані для нижчих ланок системи – окремих фірм або малих військових підрозділів, але як їх сформулювати для держави в цілому?” [333, с. 19].

Суттєвою перешкодою на шляху до швидкого втілення світоглядно-ідеологічних новацій в практику соціального управління є застарілий категоріальний апарат формування нових концепцій управління соціальними системами. І тому далеко не випадково в економічній літературі російське слово “управління” активно витісняється словом “менеджмент”. Річ у тім, що слово управління є однокореневим зі словами правда, праведність, справедливість. Управлінцями в історії російської цивілізації називали моральних людей, що реалізують в житті ідеї справедливості, які базуються на праведній моральній економіці. Її базові уявлення радикальним чином відрізняються від стереотипів західного “менеджменту”.

Тому, на наш погляд, слухним є аналіз змісту цих понять в українській, російській та англійській мовах, що провела у своєму докторському дослідженні професор І. Шавкун, яка, вільно володіючи іноземними мовами, вивчала феномен філософії менеджменту [540, с. 21-41]. З нею не зовсім згодні В. Андрущенко і В. Савельєв [17]. До такої ж думки дійшов і В. Розін [408, с. 170-285].

Це означає, що нині немає узгодженого погляду на предмет дослідження, оскільки не встановлено чітко визначеної родовидової залежності між ними. Це означає, що менеджмент, як підвид загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами, завжди є управлінською дією, але управлінська дія не завжди може бути менеджментом.

Генетичний аналіз пояснює походження явища соціального управління, що має певні межі дії або компетенції. Межа соціального світу, другої природи, або соціальної форми руху

універсаму, є одночасно сферою дії управління соціальними процесами.

Нижню межу соціального світу можна встановити за декількома ознаками, а саме: за природою, видом енергії або навіть непрямими ознаками. Нам уявляється, що, виходячи з семантичної структури людської особистості, нижню межу можна провести за виникненням у неї відчуттів. Саме починаючи з відчуттів, людина пориває з першою природою і далі вже перебуває під впливом суб'єктивованої першої природи або потенційного соціального світу, що формується. Тут межу першої природи видно виразно, а ось початок другої природи ми сприймаємо інтуїтивно, оскільки нічого іншого допоки ще не бачимо.

Верхня межа соціального світу фіксується появою надколективних утворень і безособової форми соціальної суб'єктності [Див.: 82]. Ймовірно, орган саморегуляції соціального світу, що використовує як критерій для виявлення і порівняння сенсів, які містяться в сигналах, що приходять з нижніх його рівнів, вже належить логічній природі, тобто третьому, надсоціальному рівню. Картина приблизно така ж, як з визначенням верхньої межі першої природи, коли людина, будучи її продуктом, фактично управляє її розвитком і одночасно містить в собі потенційний соціальний світ.

Якщо підвести підсумок викладеному вище, то виявляється, що соціальний світ розпочинається з відчуттів людини, а завершується гранню, за якою починається морфогенез квазіструктур органу його саморегуляції, – третьої природи. Для нього існують, на думку багатьох дослідників, різні позначення – “космічна цивілізація” (М. Кардашов), “точка Омега” (П. Тейяр де Шарден) та ін. Це найбільш ймовірно при досягненні населенням Землі чисельності близько 15-20 мільярдів осіб. В. Казначеев і Є. Спірін, наприклад, прогнозують Великий ноосферний вибух, що призводить до появи моноліту космічного розуму і ноокосмогенезу [Див.: 202, с. 14-36].

Отже, філософія управління висвітлює причини генезису управління соціальними системами. Це вона може зробити, додавши до сказаного вище ще два моменти. Перший з них полягає у з'ясуванні сфери породження і буття управління, а другий – у характеристиці управління як продукту саморозгортання універсалу, у структурі якого має відтворити власне місце і роль управління у житті планетарної спільноти.

Для нас це є робоча гіпотеза про те, що сфера появи і дії соціального управління – соціальний світ. Ключовим терміном тут є поняття “світ”. У сучасних філософських словниках термін “світ” не одержав свого тлумачення. Але, звертаючись до словника В. Даля, ми читаємо: “Світ – Всесвіт; речовина в просторі й сила в часі; Одна із земель Всесвіту; наша земля, земна куля, світ” [310]. Тут нам імпонує визначення світу як однієї зі складових Всесвіту, тобто такої землі, що створена нами. У “Філософському словнику” І. Фролова “мир” (укр. – світ) визначається як “сукупність усіх форм існування матерії”; “Всесвіт у всьому його різноманітті” [361]. Розгорнутіше визначення терміна “світ” ми зустрічаємо у Б. Рассела, який вважає, що “Всесвіт являє собою суцільно плями й стрибки” [400, с. 169]. Саме одна така “пляма” на тілі Всесвіту, що ініціюється розумною живою речовиною, провідним агентом якої є людина, і утворює специфічне явище, що ми називаємо світом. При цьому цікаво, що структуру світу він також пояснює через елемент мови [400, с. 151].

Термін “світ” ми відрізняємо від так званої “другої природи”, оскільки остання має місце в будь-якому куточку Космосу. Вона, друга природа, є продуктом функціонування розумної речовини, а світ – не тільки продукт людської діяльності.

Далі розкриємо другу тезу і дамо відповідь, звідки взагалі у саморозгортанні універсалу з'являються організаційні, а точніше самоорганізаційні потенції і як вони обумовлюють появу управління об'єктами соціального світу. Для цього треба

представити простір саморозгортання соціального світу і як можна повніше охарактеризувати його системоутворюючі площини.

Якщо виходити з морфології людської особистості, то він повинен розгортатися у двох площинах. Перша з них характеризується координатами “потреба – дія”, а друга – “цінність – сенс”. Це означає, що координати саморозгортання соціального світу мають, умовно кажучи, горизонтальний і вертикальний вектори.

Саморозгортання соціального світу в горизонтальній площині забезпечує виробництво і відтворення матеріальних благ і послуг, призначених для задоволення потреб фізичної людини. Звідси виникає установка на переважання матеріального чинника в нашому житті і матеріалістичне розуміння історії загалом. Цей тип взаємодії людей між собою нам, звичайно ж, ближчий і зрозуміліший, оскільки його докладно описали К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін і їх послідовники. У цій площині людина заземлена, тобто занурена у планетарні справи, головною її метою є виживання її особисто і людського роду – загалом. Управління тут не народжується, а використовується людиною для управління системами – економічною, соціальною, політичною і культурологічною, аналогічно статусу управління технічними системами.

Нас цікавить більше саморозгортання універсуму у вертикальній площині. У цьому вимірі, як відомо, внутрішній зміст людини розгортається по лінії “цінність – сенс”. Тому чуттєву свідомість, несвідому свідомість, самосвідомість, надсвідомість і, зрештою, космічну свідомість (чистий розум) ми схильні розглядати і вивчати їх взаємозв'язки між собою так, як свого часу розглядалися механічна, фізична, хімічна, біологічна і соціальна форми руху матерії.

Якщо в горизонтальній площині механізмом перетворення виступала праця, то тут цю функцію виконує внутрішня діяльність особистості – мислення людини, яке поступово освоює названі

вище рівні сходження універсуму. На рівні соціального світу, що об'єктивувався, цей рух досягається завдяки колективному мисленню і колективній рефлексії.

Тут ми уперше стикаємось з явищем саморегулювання, оскільки наявні усі елементи його структури і функції регуляції. Саме у цій точці й зароджується соціальне управління. Якщо у цьому природному процесі починає цілеспрямовано брати участь людина, то тоді виникає особливий її, системи, стан, що ми називаємо управлінням. По відношенню до соціальних систем – це соціальне управління. По відношенню до технічних і біологічних систем – це управління відповідно технічними і біологічними системами.

Отже, рух у вертикальній площині забезпечує соціальному світу, а можна сказати і ширше – універсуму, фундаментальну властивість саморегуляції. Тому завершити системний аналіз управління соціальними системами, до речі, як технічними і біологічними, ми можемо тільки тоді, коли виведемо їх на рівень саморегуляції соціального цілого, чи то соціального організму країни, чи планетарного соціального організму. Коло має замкнутися. Для нас – це принциповий дослідницький імператив.

Таким чином, управління генетично пов'язане з саморегуляцією соціального життя і формується над соціальними системами, у третьому світі. Контрастні штрихи на полотні, що зображує третій рівень саморуку універсуму в ХХ столітті, здійснив К. Поппер. Третій світ є, на його думку, продуктом людської діяльності. Він постійно росте. Водночас дуже важливо звернути увагу на його значну автономність. “Світ мови, припущень, теорій і міркувань (тобто логічного – Ю. Б.) – коротше, універсум об'єктивного знання є одним з найважливіших створених людиною універсумів” [Цит. за: 504, с. 190].

Основним в побудовах К. Поппера є чітке розмежування трьох Світів: Світ I – світ фізичних об'єктів; Світ II – світ суб'єктивного досвіду; Світ III – результат діяльності розуму. Цей останній Світ, –

говорить К. Поппер, – може існувати і не будучи матеріально втіленим. У свою чергу, і Ю. Хабермас вважає, що “люди живуть і обертаються в трьох різних світах, хоча ці різні світи у буденному житті постійно перетинаються. По-перше, це об’єктивний світ, в якому панують ділові стосунки, по-друге, соціальний світ, з його нормами і оцінками і, зрештою, суб’єктивний світ, тобто наші почуття, надії і т. ін.” [320, с. 327].

Отже, мешканцями надсоціального рівня є сенси або продукти, що містять логічні зв’язки. Об’єкти третього світу – це не лише актуальна даність, але і потенціал розвитку світової спільноти [504, с. 190-191]. У К. Поппера мешканцями третього (лінгвістичного) світу теж виступають продукти логіки. “З нашими теоріями, – пише К. Поппер, – відбувається те ж, що і з нашими дітьми: вони мають схильність ставати значною мірою незалежними від своїх батьків. З нашими теоріями може статися те ж, що і з нашими дітьми: ми можемо придбати від них більшу кількість знання, ніж спочатку вклали в них” [504, с. 191].

За визначенням А. Пригожина: “Організації – цілісні, самостійні світи. І усі вони об’єднуються в грандіозний світ організацій. Свого часу К. Маркс охарактеризував техніку як “другу природу”, яку людство поставило між собою і довкіллям. Так і світ організацій можна визначити як особливу, “третю природу”, породжену суспільними стосунками, що займає в них специфічне місце. Воно порівнянне з місцем техніки в суспільстві і певною мірою також визначає його стан” [386, с. 32].

Ми підійшли до розуміння того, що саморозгортання соціального світу в площинах, властивих біологічній людині, неможливе через те, що субстанція соціальності вимагає зовсім іншої топології.

При цьому “теоретичне” містить усе багатство свого духовного джерела – розуму людини, а “практичне” – усе його багатство як практичного діяча, який має фізичну силу, що функціонує в площині “потреба – дія”. Отже, ціннісно-смыслову площину можна

представити як теоретичну компоненту або потенційний соціальний світ, а потребнісно-утилітарну площину, або актуалізований соціальний світ, може замінити те, що, зазвичай, називають практикою. Звідси прямо впливає значення єдності теорії і практики для життя людини в суспільстві.

При саморозгортанні соціального життя в горизонтальній площині, тобто в координатах “потреба – дія”, природно, можна користуватися просторово-часовими одиницями виміру процесів, що відбуваються. Але не варто постійно пам’ятати про те, що у соціальному світі ми маємо справу з якісно новими властивостями простору і часу, які проявляються не матеріально, а енергетично [93, с. 31]. Рухаючись раніше заявленим дедуктивним шляхом у вивченні управління соціальними системами, ми далі маємо розглянути таку важливу характеристику як темпоральність, або часовий вимір, і висвітлити його роль у становленні управління соціальними системами.

Наразі можемо розглянути сам спосіб, яким здійснюється те, що, зазвичай, називають соціальним життям, і визначити, яка в ньому роль управління. Суть саморуху соціального світу, або соціальне життя, перебуває в процесі глобального метаболізму процесами, що об’єктивувалися, і продуктами.

У соціальному метаболізмі варто виділяти два підпроцеси: товарний і інформаційний обмін. Перший має місце у горизонтальній площині. Це – праця і спілкування, які включають людину в виробництво матеріального і духовного призначення. Другий – відбувається у вертикальній площині – відображення, яке забезпечує трансформацію універсуму від нижчої форми до власне космічної, і другої, – управління, яке забезпечує перехід від вищої, або космічної форми, до нижчої. У сукупності вони є елементом саморегуляції соціального світу.

Першопричиною активності людини у горизонті розбудови соціального управління є потреба задовольнити свої природні потреби. Агресивність щодо зовнішнього середовища є другою

причиною активності людини. Джерело енергії соціального управління є комбінованим, а тому практично необмеженим. Воно живиться з двох джерел: внутрішнього і зовнішніх, яких може бути необмежена кількість. Тут треба дещо пояснити. Першоджерело, що гарантувало соціальному управлінню як різновиду діяльності Homo sapiens стабільність і часову перспективу – це внутрішня енергія біологічної людини.

Постає закономірне питання про те, звідки соціальна система, перебуваючи у режимі гомеорезу, бере вільну енергію і для якої роботи її використовує? Відповідь на першу частину питання ми знаходимо у працях В. Беха, а саме: у монографії “Генезис соціального організму країни”. Цей дослідник пише: “Якісна вузлуватість” універсуму ... точно визначена, як ми тепер вже розуміємо, терміном “життєдіяльність”, у даному випадку людського організму. При цьому інгредієнт “життя”... відбиває взаємодію матеріального і духовного, а “діяльність” відбиває продукування вільної енергії, здатної здійснювати роботу по формуванню соціального середовища” [45, с. 115]. Е. Бауер назвав цю енергію “структурною енергією” [32, с. 85]. На його думку, “в живих системах всяка робота усередині них або спрямована проти їх зміни може вироблятися тільки за рахунок структурної енергії, тобто системними силами” [32, с. 55-56].

Причинність у сфері управління соціальними процесами є предметом особливої нашої уваги, оскільки саме вона визначає характер породження, становлення, функціонування і розвитку феномена шляхом інноваційних змін. Саме тут у ході організаційної діяльності ціннісний і смисловий компоненти стають одночасно безпосередніми і опосередкованими підставами, що відображають причинний і наслідковий зв’язок. Під причинністю у цьому випадку розуміється відношення необхідного “породження”, “виклику” та інших змін певного об’єкта в результаті матеріального впливу на нього іншого об’єкта [78, с. 463].

Ціннісно-смісловий конструкт зумовлює використання щонайменше двох видів причинності, а саме: телеологічної й каузально-механічної. Яка з них буде домінувати у конкретному випадку, залежить від орієнтації людини, що культивує управлінську практику. Якщо домінуватиме смислова детермінація / регуляція, то ми маємо справу з телеологічною причинністю. Зауважимо у якості довідки, що у рамках телеологічного підходу (“телос” – завершення, мета в перекладі із старогрецької, телеологія – вчення про доцільність) виокремлюються декілька інтелектуальних течій: релігійна, антропоцентрична і іманентна [Див.: 468]. Це означає, що діє телеологічний принцип, тобто мета визначає розвиток соціальної системи. Цільовий підхід прийшов на зміну рефлексивній поведінці людини. Як писав Л. Фейєрбах, “загалом, людина є істотою, що діє згідно з відомими цілями; вона нічого не робить без мети” [411, с. 629].

Вільна причинність у сфері управління соціальними системами має необмежений простір для виявлення, оскільки доба інноваційного економічного розвитку вимагає від особистості креативності. До цього нас підштовхує зміна принципів розвитку: від принципу динамічної рівноваги до принципу стійкої нерівноваги (Е. Бауер). Вільна причинність, як писав І. Кант, “здатність мимоволі починати стан; отже, причинність свободи не підпорядкована за законом природи іншій причині, яка визначала б її в часі ... розум створює собі ідею спонтанності, здатної сама собою починати діяти без передуючої іншої причини, яка, у свою чергу, визначала б її до дії за законом причинного зв'язку” [206, с. 327-328].

Отже, у соціальному світі панує вільна причинність, яка здатна круто змінювати хід і спрямованість соціальних процесів. Звідси пояснюється специфіка соціального процесу, яка полягає у спонтанності виникнення і швидкоплинності протікання. При цьому постійне збільшення чисельності продуцентів

інтелектуальної енергії, неухильне підвищення рівня їх природної зрілості, наростання міри їх індивідуальної і колективної активності, на думку дослідників цього явища, неминуче веде до ноосферного вибуху в майбутньому комплексі саморегуляції, в якому об'єднується спонукальний і виконавчий компоненти [212, с. 63].

Після генетичного аналізу соціального управління логічним кроком є аналіз його природи. Найбільш поширеним поглядом на природу управління є погляд з позицій інформаційної і діяльнісної складових, у яких зафіксовані погляди з боку об'єктивності і суб'єктивності у цьому явищі. Тож інформація / знання має займати у нашому дослідженні особливе місце, оскільки саме її рух та модифікація слугує лакмусовим папером для оцінки стану і перспектив всього процесу управління і його окремих фаз, незважаючи, що вона є досі невизнаною філософською категорією.

При цьому зазначимо, що каналами системи управління циркулює не проста інформація, а спеціальна – управлінська, що має два різновиди: директивна та виконавча. Ця обставина, наявність двох видів інформації, свідчить про те, що управління розташоване у вертикальній площі саморуху універсуму, що має координати “цінності – смисли”. Про особливість інформаційного забезпечення управлінської діяльності свідчить той факт, що на практиці виникла спеціальна мова, якою користується система управління [455].

Природа управління має чітко виражене владне забарвлення, оскільки користується владою як своїм інструментом. На владний характер управління звертають увагу майже усі його теоретики. Тож на основі літературних джерел можна стверджувати, що управління не тільки використовує феномен влади для упорядкування відносин в управлінні технічними, біологічними і соціальними системами, а й має однакову з ним природу, якщо оцінювати організаційну діяльність як інструмент регулювання розвитку технічної, біологічної і соціальної систем.

Але між ними існує й суттєва різниця, оскільки влада – це соціальний інститут, у якому немає місця людині, а управління – соціальний організм, оскільки залучає у свою структуру суб'єкта. Для ілюстрації можна навести низку аналогій. Така різниця існує, наприклад, між інститутом релігії і церквою, між інститутом шлюбу і сім'єю, між інститутом освіти і системою національної освіти.

Сутність соціального управління та її визначення є першочерговим завданням філософії управління. Під нею необхідно розуміти його внутрішній зміст, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм його буття. При цьому явище управління – це те або інше виявлення (вираження) логіки третього світу, зовнішні, безпосередньо дані форми його існування. За нашою концепцією, сутність соціального управління полягає в організаційній взаємодії людей та їх організацій між собою.

Організаційна взаємодія – це свідомий і керований процес, який визначається рівнем співвідношення потреб, інтересів і цілей організованих суб'єктів спільної діяльності, тобто членів того чи іншого соціального утворення. Це характеризує організаційну взаємодію як багаторівневу систему з широким спектром розподілу організаційних сил суб'єктів соціального управління, що дає змогу виявляти, уточнювати й формувати спільні цілі, упорядковувати організаційні зв'язки та відносини між цими суб'єктами [486, с. 22]. М. Туленков вживає цю категорію у двох сенсах: широкому і вузькому [488, с. 62].

Більше того, ключова роль організаційної взаємодії в соціальному управлінні зводиться, головним чином, до створення необхідних умов для нормального функціонування системи соціального управління в транзитивному суспільстві. Як тут не згадати слова О. Богданова щодо соціальних процесів, головна складність яких полягає у найбільшій різноманітності. На що дослідник відповідає наступним чином: “узагальнено- усвідомлена

їх постановка дає узагальнено-свідомий підхід до них; це перший етап вироблення загальних методів їх рішення” [65, с. 49].

М. Сетров загострює нашу увагу на принципах організації, а саме: принципах сумісності, актуалізації, зосередженості, нейтралізації та лабілізації функцій технічних, біологічних і соціальних систем, на основі яких формується саморегулятивна система, що скеровується загальною теорією управління, і для якої ми тут розбудовуємо філософські засади. Кожен із перерахованих принципів відповідає за певний бік розвитку організації. Ці функціональні взаємовідносини елементів суспільства і складають другу форму сумісності, яку можна розглянути як відношення частини до цілого, що виявляється їх функцією залежності.

Організаційна взаємодія між собою носіїв директивної і звітної інформації за посередництвом культурологічного ядра системи, власна система цінностей, що перетворюється на сукупність моральних і правових норм, канали такої взаємодії призводять не тільки до ускладнення їх власних структур, але й спонукають морфогенетичний процес, що веде до становлення специфічного морфологічного органу, який націлений на аналіз управлінської інформації.

Сутність цього явища у гносеологічному вимірі може мати й суб’єктивований вигляд, тоді ми маємо справу з “суб’єкт-суб’єктними” відносинами, що є ядром соціального управління. Нагадаймо, що організаційні відносини – це “одна з форм прояву організаційної взаємодії (поряд з організаційними структурами, інститутами, організаційними процесами, формуваннями тощо), яка вирізняється тривалістю, сталістю і систематичністю організаційних взаємодій, їхньою самовідновлюваністю та широтою змісту організаційних зв’язків.

Організаційні відносини (як органічна складова управлінських відносин) відображають сталі взаємозв’язки елементів організаційної структури управління, тобто місце, функції, права і відповідальність кожного працівника (або підрозділу), а також

конкретні технологічні, економічні, виробничі й організаційно-управлінські зв'язки між ними.

За характером взаємодії виділяються організаційні відносини субординації та координації, а за змістом вони є надзвичайно різноманітними” [79, с. 131]. Це пов'язане, передусім, з великим розмаїттям цілей і ціннісних орієнтацій, якими керуються у своїх взаємовідносинах суб'єкти соціального управління (багатство, влада, знання, статус, престиж, справедливість, доброта, дружба тощо). Можна сказати, що в процесі дослідження ми мусимо здійснити трансформацію реального соціального явища буття, оскільки воно здійснює тиск на людей і відчувається ними, у форму знання. “Відношення, – писали К. Маркс і Ф. Енгельс в “Німецькій ідеології”, – стають в юриспруденції, політиці і т. ін. – в свідомості – поняттями” [Див. : 286, с. 100].

“Суб'єкт-суб'єктні” відносини є суттєвою ознакою, критерієм розподілу видів управління між собою, оскільки ми вважаємо, що управління біологічними системами спирається на “суб'єкт-об'єктні” відносини, а управління технічними – “об'єкт-об'єктні” відносини. М. Каган, характеризуючи взаємозв'язок спілкування і суспільних відносин, писав, що між ними “існує взаємодія, але вона описується не в поняттях “форма” і “зміст” або “персоніфікація”, а скоріше в поняттях “процесу” і “продукту”. Спілкування є реальна діяльність, що розгортається процесуально, а суспільні відносини – тип зв'язку його учасників, що стає структурою суспільства і, формуючись у процесі практичного спілкування людей, його ж і зумовлює” [199, с. 136].

Зміст соціального управління також знаходиться в центрі уваги філософії управління. У нашому дослідженні під змістом соціального управління розуміється не сам по собі субстрат соціального явища, а його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих соціальний світ елементів між собою і з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; у цьому сенсі сам зміст соціального управління виступає як

організаційний процес, який ще байдужий до форми, а “форма зовнішня до нього; зміст щось інше, ніж форма” [111, с. 86].

Організаційна або управлінська діяльність будь-якого суб'єкта управління або організацій дуже далеко стоїть від натуральних предметів, наприклад, техніки, і процесів, наприклад, спілкування людей між собою. Вона має справу з моделями цих систем і процесів, у цьому нас переконують слова академіка М. Амосова про те, що “розум необхідно розглядати як апарат управління складними об'єктами за критеріями оптимальності через дії з моделями. При цьому слово “апарат” припускає як структуру, так і алгоритм” [10, с. 51].

Отже, звідси випливає висновок про те, що організаційна діяльність людини своїм предметом має логічні конструкції, і тому саме їх форма буття визначає форми управлінської діяльності. Земного тут вже мало залишається, оскільки правитель оперує архетипами, ідеями, цінностями і смислами. Може цим і пояснюється поширена думку про те, що вищі керівники царства, імперії, держави є намісниками Бога на землі, оскільки вони оперують засобами, що знаходяться у просторі третього світу.

Це означає, що для управління земні форми буття, як першої, наприклад, біологічні системи, так і другої природи, наприклад, технічні і соціальні системи, є всього лише різновидами одного і того ж предметного поля професійної діяльності.

Далі можна зазначити, що при вивченні натуральних форм ми маємо справу з доцільною діяльністю людини, а, точніше, з працею і спілкуванням; при вивченні простих перетворених форм ми стикаємося з природними (соціальними) сутнісними силами людини, при вивченні складних перетворених форм ми маємо справу з суспільними відносинами, а при вивченні натуралізованих складних форм ми стикаємося з “залізною людиною” К. Маркса.

Ми вважаємо, що стрижнем організаційної взаємодії в управлінні соціальними системами є процес прийняття рішень, що концентрується на вирішенні проблемних ситуацій, з яких

складається будь-який організаційний процес. З управлінської літератури відомо декілька варіантів так званого управлінського циклу, що може нараховувати від трьох до декількох десятків етапів прийняття рішень [98; 567]. Якщо концентровано його подати, то це – опанування проблемною ситуацією за таким алгоритмом: діагностика – моделювання – прогнозування – проектування – конструювання – організація – виконання (терапія) – корекція – профілактика.

Отже, зміст соціального управління розгорнувся перед нами як сукупність організаційної діяльності, що охоплює усіх учасників, чия життєдіяльність проходить у соціальному просторі. “Загалом, – як зазначав О.О. Богданов, – увесь процес боротьби людини з природою, підпорядкування і експлуатації стихійних її сил є не що інше, як процес організації світу для людини, в інтересах її життя і розвитку. Такий об’єктивний сенс людської праці” [65, с. 70].

Форми соціального управління, таким чином, обумовлюються змістом соціального простору, у якому воно функціонує, тому ми тут маємо справу з ціннісною і смисловою детермінацією і відповідними до них – ціннісно орієнтованою формою управління, що ґрунтується на селекції цінностей, і інноваційною формою, що відтворюється смислопородженням.

Виходячи з подвійної природи соціального управління, соціальні системи мають два контури управління: ціннісний і смисловий. Перший канал використовує напрацювання світової і національної культури і тому консервує її, а другий – надає інноваційний особистісний смисл, що веде до розвитку соціальної системи. Культура виступає тут чинником, який є зовнішнім імпульсом до дії. На цій основі особистість отримує подвійну ціннісно-смилову детермінацію поведінки і здатна виступати як консерватор і як інноватор розвитку соціальних систем [46].

Ціннісна форма соціального управління має безпосереднє відношення до культури, попереднього історичного розвитку і ментальності народу. Звідси походять побоювання щодо загрози

для національної культури і освіти, пов'язаної з поступовим заміщенням поняття “управління” поняттям “менеджмент” і, як наслідок, вестернізацією і розмиванням національних особливостей суспільних стосунків. Проте національні ментальні ознаки різних культур не можуть стати причиною відмови від об'єктивних світових загальноновизнаних досягнень сучасного менеджменту як типу і філософії управління, який, будучи соціальним по суті, проголошує вищою цінністю людиновимірність, а не власне виробництво продукції.

До культурологічної форми соціального управління належить вплив на людей, що базується на енергетиці цінностей культури, а механізм її дії ґрунтується на традиції, ритуалі, використовуючи об'єктивований ціннісний субстрат – систему загальнолюдських цінностей, які утворюють культурологічне ядро цивілізації або окремої громади. Нагадаємо, що цінністю у літературі вважається “будь-яке матеріальне або ідеальне явище, що має значення для людини, заради якого вона діє, витрачає сили, заради якого вона живе” [237, с. 203].

Специфіка впливу цінностей на людину полягає в тому, що вона не проявляє чітко виражених ознак активності, оскільки свідомість людини сама себе збуджує. Якісний стрибок можливий лише за рахунок колективного мислення, яке, на відміну від мислення людини, втрачає риси негентропійності.

Головна функція ціннісної детермінації полягає у забезпеченні взаємодії людини і соціуму. Дія механізму суб'єктивації базується на безсвідомих процесах, які відбуваються у психіці людини, де інформація, що надходить із зовнішнього середовища, зазнає їх постійного впливу і виходить у вигляді багатьох спонтанних уявлень.

Взаємодія особистості з іншими учасниками соціального процесу забезпечується двома виконавчими механізмами: перший з них ґрунтується на поділі суспільної праці, а другий діє на основі закономірностей міжособистісного спілкування, завдяки хронотопу

у структурі особистості і habitus/традиції з боку суспільства. Засобами управління поведінкою особистості є архетипові продукти людської діяльності, що впливають, головним чином, на ментальний рівень особистості і утворюють так звані егрегори, поповнюючи ноосферу з планетарного рівня.

Цінності (культурологічне ядро) у структурі суспільства або іншої системи створюють продукт – сукупність моральних і правових норм, носієм та оберегом яких є орган управління системою. Це збігається з відомою низкою переходів: потреби – інтереси – цінності – норми – мотиви – стимули – дія. Кінцевим продуктом ціннісної регуляції є забезпечення гомеостазу соціальної системи, тобто сталості існуючої структури.

Смислова форма вияву менеджменту є чимось зовсім іншим, протилежним культурологічній формі, оскільки смислова детермінація управління соціальною системою є суб'єктивованим субстратом внаслідок дії механізму смислопородження і відтворює залежність поведінки суб'єкта і об'єкта від власнопороджених смислів. Вона у якості агента впливу має значення, яке тлумачиться у сучасних педагогічних словниках як: сутність, головне, основний смисл явища або поведінки; особистісна значущість тих чи інших явищ, повідомлень або дій, їх відношення до інтересів, потреб та життєвого контексту в цілому конкретного суб'єкта [238, с. 61].

Механізм дії смислової форми базується на інформаційно-знакових продуктах, що піднімають особистість до закономірностей логіки та смислових полів Всесвіту. Це є джерелом формування змісту ноосфери “згори”.

Роль активності самого суб'єкта у породженні смислів особливо підкреслюють В. Франкл, М. Чиксентмихалі, С. Мадді, Дж. Бьюдженталь, Дж. Келлі, Л. Томас, Ш. Харрі-Аугстайн, Дж. Шоттер. Соціокультурну детермінацію смислів відзначають К. Юнг, М. Чиксентмихалі, Ф. Фенікс, Р. Мей, Я. Смедслунд, Л. Томас, Ш. Харрі-Аугстайн, Р. Харре, при цьому особливого значення навчанню і самонавчанню у породженні смислів надають

Ф. Фенікс, Л. Томас, Ш. Харрі-Аугстайн, а також Дж. Шоттер. К. Левін звертає увагу на вплив інших людей на породження смислів (валентностей) у вигляді наказу, заборони або прикладу.

Смислова форма соціального управління інтегрує особистість у суспільство і не залежить від стану зовнішнього середовища. Таким чином забезпечується технологічний зв'язок соціального простору людини і суспільства. Його джерелом і носієм є особистість, а механізм його дії “схвалено” принципом зовнішнього доповнення, що створює позитивний зворотний зв'язок у системах саморегуляції і виводить соціальну систему на якісно новий рівень розвитку і функціонування.

Керівники і підлегли, оскільки вони мають різні соціальні ролі в організації, по-різному використовують у соціальному просторі суспільства смисловий продукт власного виробництва. Інноваційна форма соціального управління спирається на психологічні механізми породження смислу: замкнення життєвих стосунків, індукцію смислу, ідентифікацію, інсайт, зіставлення смислів, надання смислу.

Продуктом смислопородження є смислова сфера особистості, що складається з низки смислоутворюючих структур, які утворюють специфічні зв'язки і мають свій механізм функціонування. За дослідженнями Д. Леонтьєва, це стосується, насамперед, таких провідних структур, як особистісний смисл, смислова установка, мотив, смислова диспозиція, смисловий конструкт, особистісні цінності [258]. Функціональний аналіз доводить, що цей вид детермінації проявляється у поведінці людини як смислова регуляція.

Таким чином, особистість як регуляторна система конституюється функціями виокремлення суб'єктом себе з навколишнього світу, виокремлення, презентації й структурування ним своїх стосунків зі світом й підкорення своєї життєдіяльності сталій структурі цих стосунків на противагу мінливим імпульсам і зовнішнім стимулам. Це загальна функція смислової сфери

особистості. Саме вона утримує суб'єктивоване смислове поле, що відіграє у внутрішньому вимірі процес детермінації поведінки особистості. Таку динамічну смислову сферу автор розглядає як принцип організації і одиницю аналізу смислової сфери особистості.

Тому філософ управління повинен здійснювати конструктивну критику незадовільних способів, що склалися, вивчення управління і пошук відповіді на нові реалії, наприклад, віртуалізації комерційних структур і управління ними. Причому сьогодні у цій площині акцент робиться на віртуалізації. Головним, за М. Кастельсом, “є не формування віртуальної реальності, а будівництво реальної віртуальності”. Практика сучасного управління цілком підтверджує справедливість цієї тези, якщо поглянути на сучасні фінансові піраміди, накопичувальні трасти, “Еліта – центри”, корпорації на кшталт “МММ” Сергія Мавроді та інші віртуальні продукти управлінської діяльності, що викривляють організаційну матрицю планетарного життя [271]. Так формується якісно нове символічне середовище. Віртуальність стає нашою реальністю” [211, с. 349, 350-351]. Мінлива соціокультурна реальність формує в нас нову інформаційну культуру, що впливає на систему управління соціумом і поведінку людини, зокрема й на філософію управління, що лежить в її основі.

До розглянутого вище можна додати аналіз суб'єктивованої і об'єктивованої форми управлінської реальності. У монографії ми подали ці форми більш розгорнуто, а тут лише вкажемо на їх наявність і дамо загальну оцінку ролі і місця у бутті соціального управління.

Суб'єктивована форма управління соціальними процесами представлена елементами, що матеріалізовані у структурі людської свідомості. Це такі явища, як організаційна свідомість, організаційне мислення, організаційний світогляд, організаційна культура людини.

Глибинною основою будь-якої діяльності людини є, як відомо,

її свідомість. Продуктивна організаційна діяльність потребує розвиненої організаційної свідомості. Це безперечний факт, з якого ми починаємо аналіз суб'єктивованої форми управління соціальними системами. Тож організаційна свідомість має ключове значення для організації соціального управління. І хоча вона не стала ще об'єктом філософії управління, але потребує цього. Цьому виду свідомості притаманна виняткова логічність, оскільки мислення людини – це чи не єдиний повністю, тобто сто відсотково, негентропійний процес на планеті [31].

У основі соціального життя будь-якої організації лежить певна система наказів керівництва. Завжди можна досліджувати причини, за яких ці накази створювалися, невиконання яких можуть супроводжуватися певними соціальними протиріччями. Життя спільноти, особливо у перехідні періоди, а на прикладі України це добре видно, повне суперечностей. “Подібні помилки з боку окремих людей і цілих колективів завжди можливі і повторюватимуться, поки організаційна свідомість людей залишиться неоформленою в точну і строгу науку” – писав О. Богданов [66, с. 124].

Г. Козловська вперше в українській філософській думці розробила цілісну концепцію організаційної свідомості, сутність якої полягає у формуванні узагальненої картини існування цього феномена, що визначений як відображення, осмислення та переживання людиною впливу організаційних ідей, знань, поглядів, цінностей, норм поведінки, почуттів тощо на процеси утворення, упорядкування та вдосконалення оточуючого та свого власного буття [223].

У процесі морфологічного аналізу вона розкрила структуру організаційної свідомості, яка розглядається в особистісному та суспільному вимірах, і запропонувала узагальнюючу модель організаційної свідомості, всі елементи якої (організаційні погляди, принципи, норми, цінності тощо) між собою органічно взаємопов'язані, а інтегральним ядром їх системи визначені

організаційні переконання, організаційні цінності та ціннісні орієнтації [223, с. 82-107].

На основі функціонального аналізу організаційної свідомості дістала раціональне обґрунтування система функцій організаційної свідомості та побудована оригінальна концептуальна модель її функціонування, яка формується на основі так званого “управлінського циклу”, замкненого на мету [223, с. 107-127].

Філософія управління має запропонувати сформувані специфічний світогляд і нелінійне мислення, завдяки яким менеджер може збагнути сутність і зміст сучасної перехідної доби від техногенної до інформаційної цивілізації, відтворити у власній свідомості рушійні механізми і сформувані принципи інноваційної поведінки, якими рухається уперед сьогодні світова спільнота. Вона не тільки коментує стан зовнішнього середовища, яка форма буття для нього є стабільною або бажаною, і його фактичний вплив на управління, а й пояснює, чому це саме так відбувається, а не по іншому, і, що головне, визначає пояснювальний принцип наступного етапу розвитку.

Епоха техногенної цивілізації сьогодні поступається інформаційній добі. Це означає, що її закономірності сходять нанівець, і філософія управління нам чітко вказує на зміну ідеалів суспільного розвитку і трансформаційні процеси у зовнішньому середовищі, від якого напряду залежить стан і розвиток людини. “Система, що керує власним навколишнім світом, у кінцевому підсумку володіє собою” – робить слушний висновок Н. Луман [267, с. 612].

Звідки взагалі з’являються екологічні проблеми з позицій організації управління, пояснив свого часу О. Богданов. “Там, де втручається людина, природа не перестає робити свою справу. Доля комплексу, який вона прагне зберегти або усунути, визначається, як і раніше, усією сумою умов, усіма діями середовища, а зусилля людини – тільки одна із складових цієї суми”, [65, с. 166] – зазначив він. Без урахування екології дія

людини виявляє “обмежене значення “людського” підбору як часткового, а не повного регулюючого механізму” [65, с. 167].

Саміт у Ріо-де-Жанейро у 1992 році і Всесвітній саміт зі стійкого розвитку 2012 року чітко продемонстрували, що еволюційні механізми підняли світову спільноту на більш високий рівень життя. З одного боку, життя людини ускладнилось, а з іншого, – перед нами відкрились нові можливості, які треба терміново використати, щоб опанувати філософськими засадами формування загальної теорії управління. Те, що з точки зору розвитку конкретної сфери є корисним і позитивним, не завжди є оптимальним для більшої системи. Прикладом можуть слугувати декілька гострих проблем сучасності: розбудова атомної енергетики і військово-промислового комплексу.

Цінність філософії управління полягає у тому, що вона виводить нас на розуміння зміни пріоритетів у розвитку управління і зміни принципів соціального розвитку і методів облаштування інфраструктури планетарного життя. Сьогодні вже зрозуміло, що принцип динамічної рівноваги, який лежав в основі планетарного економічного розвитку і якому ми поклонялись до кінця ХХ століття, віджив своє і дає дорогу принципу стійкої нерівноваги (Е. Бауер).

Об’єктивована форма управління соціальними процесами присутня поза межами свідомості суб’єкта управління, тобто матеріалізована у структурі суспільства. Тож ми повинні звернутись до аналізу об’єктивованих продуктів соціального управління, що мають місце у структурі соціального цілого.

Головним об’єктивованим продуктом системи управління, що функціонує на боці будь-якого суспільства є унікальний витвір – соціальні організації, у просторі яких протікає соціальна взаємодія людей. У кінці 80-х – початку 90-х рр. минулого століття Дуглас Норт, що став згодом лауреатом Нобелівської премії у галузі економіки, опублікував цілу серію праць, що безпосередньо стосуються обґрунтування ролі і принципів функціонування

організацій [Цит. за: 307, с. 53-54].

Ще одним продуктом процесу об'єктивзації є нормативно-правова база поведінки людини у соціальному просторі. Тут закономірно постає питання про те, звідки береться ця нормативна система? Відповідь тут може бути тільки одна: якщо розглядати систему цінностей організації як процес або функціональний дубль соціальної системи, то рано чи пізно вона має перейти й заспокоїтись у продукті. Тож продуктом тут може бути система моральних і правових норм, носієм та оберегом яких є система управління організацією. Це спостереження збігається з напрацюваннями соціологічної і психологічної літератури, у яких зафіксована закономірність низки переходів: потреби – інтереси – цінності – норми – мотиви – стимули – дія.

Досвід організаційної роботи також об'єктивується у структурах соціуму. Йдеться про створення управління гігантами промисловості і машинобудування, особливо фірмами автомобілебудування, наприклад, автогігантів “Форд”, “Крайслер”, “Мерседес”, “Вольво” та ін. Сьогодні це досвід диверсифікації великих компаній у маленькі, що більш пристосовані до ринкових умов на етапі наступу інноваційної економіки. Великі корпорації були типовою організацією бізнесу індустріальної ери.

На практиці ми зустрічаємо не тільки позитивні, а й негативні зразки організацій-мутантів. Мутацію соціальних систем у дискурсі науки про організацію пояснив О. Богданов, який писав: “Сила організму полягає в точній координації його частин, в строгій відповідності розділених і взаємопов’язаних функцій. Ця відповідність зберігається при зростанні тектологічних різниць, що відбувається постійно, але не безмежно: настає момент, коли воно вже не може цілком утримуватися і починає йти на спад. Частини цілого стають “занадто різні” у своїй організації, настільки різні, що розходяться і за самим темпом життя, і за силою їх відносного опору середовищу. А це неминуче веде до дезорганізації, повільнішої або швидшої, дивлячись по сумі умов” [65, с. 24-25].

Теоретичні продукти як окремі і самостійні сутності – теж мають бути віднесені нами до сфери об'єктивації соціального управління. Серед них питома вага належить організаційним ідеям, парадигмам і концепціям управління, зрештою, молодим теоріям управління, що поступово набирають евристичної сили і авторитету. Щодо концепцій управління, то їх дійсно багато запропоновано практиками соціального управління [485].

Вони виникали під впливом домінуючих у ті часи ідей, методів діяльності і настроїв. У повному збігу з цими домінантами змінювались і самі образи організацій. Філософія управління у свою скарбницю для подальшої обробки вже сьогодні може занести цілу низку таких об'єктивованих продуктів для колективного зберігання і продукування на їх основі нових зразків. Йдеться про [386, с. 34-38]: організацію – трудовий процес (Ф. Тейлор), організацію – машину (А. Файоль, Л. Урвік та ін.), організацію – общину (Е. Мейо, Ф. Ротлісбергер), соціотехнічну модель організації (Тавістокська школа), організація – це система (Дж. Марч і Г. Саймон), організація – це організм, бюрократична модель організації (М. Вебер), природна організація (Т. Парсонс, Р. Мертон, А. Етціоні), політична модель (М. Кроз'є), організація є справа (Г. Альшулера), організація як система конструктів (С. Ніканоров) та ін. Звісно, що модель організації не є метод, а тільки кут зору, під яким бажано дивитися на конкретну проблему, щоб точніше підібрати методи для роботи з ними.

Окремо треба зазначити такі продукти об'єктивації соціального управління, як концепти і практичні узагальнення щодо визначення феномена “соціальне управління”, якими у повсякденному житті користується велика кількість менеджерів-практиків, і вони віддзеркалені у фаховій літературі з управління соціальними системами.

Існують загальновизнані школи менеджменту: японська, американська і європейська. Японський підхід до менеджменту за своєю сутністю концептуально відрізняється від американського,

що пояснюється різним світоглядом, тобто поглядом на роль і місце людини у світі і Космосі, типом мислення, філософією організації життя людини, природою соціокультурного середовища. Японська система визнає людину невід’ємною часткою Космосу, яка не повинна порушувати рівновагу, а американська і європейська – вважають людину центром організації Всесвіту, тому вона має діяти прагматично на користь власного інтересу.

До історичного дискурсу ми відносимо і виникнення, функціонування і розвиток професійної освіти менеджерів. Перша школа бізнесу в США була заснована при Пенсильванському університеті ще в 1881 р. Американські фахівці ділять історію шкіл бізнесу на три періоди: зародження і ранній розвиток (1880-1914 рр.), розширення і диверсифікація (1914-1940 рр.); переоцінка і реорганізація (з 1940 р. і дотепер).

До 1890 р. тільки 3 університети: в Пенсільванії, Чикаго, Каліфорнії мали курси управління бізнесом. Уперше науковий курс управління був розроблений в 1881 р. американським вченим Джозефом Вартоном. Через 100 років Г. Кунц і С. О’Доннел опублікували свою працю “Управління: системний і ситуаційний аналіз управлінських функцій”, яка була перекладена з англійської і вийшла у світ у СРСР 1981 року.

Важливим продуктом ми розглядаємо історію соціального управління, що проаналізована дослідниками і “відкинута” у глибини історичної пам’яті світової спільноти і окремої людини, яка цікавиться цими питаннями. Етапи визрівання соціального управління до системного вигляду подала у докторському дослідженні І. Шавкун [540].

Міра участі розуму у розбудові соціального управління, особливо через нові види соціальної реальності, практично необмежена, оскільки людина акумулює розум у формі колективного розуму – ноосфери. Колективний розум у кожен момент часу виділяє в цих формах певне ядро у вигляді найбільш значимих ідей, стереотипів, концепцій, які самим своїм сенсом

роблять зворотний вплив на активність людей, класів, соціальних груп і інститутів.

Філософія управління створює і об'єктивує у інформаційній матриці суспільства специфічне семантичне поле для розробки теорії соціального управління. Філософія управління має забезпечити категоріальний апарат для розробки загальної теорії управління, оскільки мова – це засіб будівництва соціальних конструкцій. “Мова по суті своїй є, за оцінкою О. Богданова, процес організаційний, і притому універсального характеру. За її допомогою організується будь-яка практика людей у їх співпраці: за допомогою слова встановлюються спільні цілі і загальні засоби, визначаються місце і функція кожного співробітника, визначається послідовність дій і т. ін. Але за допомогою мови організовується і усе пізнання, усе мислення людей: за допомогою слів досвід збирається, концентрується і передається між людьми; його “логічна” обробка має справу із словесними знаками. Мова – це первинний тектологічний метод, вироблений життям людства; тому вона – живий доказ можливості тектології” [65, с. 110].

Нагадаємо, що теорією називається форма організації достовірного наукового знання про певну сукупність об'єктів, що є системою взаємопов'язаних тверджень і доказів і містить методи пояснення і пророцтва явищ і процесів цієї предметної сфери, тобто усіх явищ і процесів, що описуються цією теорією. Будь-яка наукова теорія складається, по-перше, зі взаємопов'язаних структурних компонентів. По-друге, будь-яка теорія має у своєму початковому базисі центральний системоутворюючий елемент.

На прикладі розробки теорії управління соціально-економічними системами (СЕС) професор Інституту проблем управління Російської Академії наук Д. О. Новіков доводить, що основний методологічний результат справжньої теоретичної роботи включає два положення [341]: перше, що центральним системоутворюючим елементом теорії СЕС є категорія – “організації”, а її структурними компонентами є: 1) завдання

управління; 2) схема управлінської діяльності; 3) умови управління; 4) типи управління; 5) предмети управління; 6) види (методи) управління; 7) форми управління; 8) засоби управління; 9) функції управління; 10) чинники, що впливають на ефективність управління; 11) принципи управління; 12) механізми управління. Забезпечити наповнення цих категорій організаційним смислом є найголовнішим завданням молодого філософії управління.

Об'єктивація як процес породжує інформаційні продукти, що потребують відповідного місця і умов для їх збереження, накопичення, узагальнення і використання. Це факт. І тут нам знову доречно згадати про інформаційну матрицю соціального світу. Кращого сховища – годі шукати, оскільки воно робить доступним накопичені продукти для усіх бажаючих, хто дружить з науково-технічним прогресом і володіє відповідними його рівню технологіями духовного виробництва. Система “Інтернет” і користування ним – наглядне тому підтвердження.

На основі матеріалу, розглянутого у цьому підрозділі, можна зробити наступні висновки щодо ефективності для аналізу соціального управління запропонованих нами вище світоглядно-ідеологічних засад формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними процесами, а саме: по-перше, ми довели, що соціальне управління вийшло із надр саморегуляції соціального світу завдяки розвинутому розуму людини, оскільки її потреби вимагали задоволення тут і зараз, а природні процеси не могли концентруватися на їх задоволенні.

По-друге, запропонована у попередніх розділах філософія управління надійно забезпечила філософську рефлексію природи, сутності, змісту і форм управління соціальними процесами і дозволила у розгорнутому вигляді подати логічну природу явища, його семантичну сутність і висвітлити організаційно-розпорядчу діяльність як її зміст, подати ціннісно-смыслову детермінацію поведінки людини у вертикальній площині, що співпадає із саморозгортанням універсуму.

По-третє, сформований нами філософський дискурс суб'єктивованої форми управління соціальними процесами увібрав у себе професійні вимоги до фахівців, які мають намір професійно працювати у якості менеджерів соціальних процесів, оскільки ми послідовно відтворили засобами філософського аналізу головні атрибутивні характеристики людини, що здатна до організаційної взаємодії з іншими суб'єктами соціального дійства на основі специфічної організаційної ідеології.

По-четверте, явище організаційної взаємодії матеріалізується у просторі і часі і має власне буття, незалежно від суб'єкта соціального управління, у вигляді ідей, парадигм і концепцій менеджменту і досягає зрілості у вигляді теорії соціального управління, що віддзеркалює організаційний клімат і організаційну культуру, стилі управління та багато інших параметричних характеристик об'єктивації явища соціального управління у зовнішньому середовищі на засадах "суб'єкт-суб'єктних" відносин, що здійснює організаційну взаємодію на основі ціннісно-сміслової детермінації.

5.2. Морфологічні характеристики управління соціальними системами

Завданням цього підрозділу є аналіз морфологічної складової управління соціальними системами, що передбачає висвітлити онтологію явища, його елементи і структуру підсистеми управління.

"Соціальна система" поняття достатньо поширене і неоднозначне, оскільки у сфері управління вживається наряду з ним термін "організація". Не вступаючи у полеміку щодо родових відносин між цими семантичними одиницями, визначимо

їх спорідненість і будемо розглядати у подальшому філософському аналізі термін “організація” як одиницю структурно-функціонального аналізу. Її зміст “являє собою сукупність людей і інших ресурсів, необхідних для досягнення певних цілей на основі встановлених правил і процедур, поділу праці і обов’язків” [495, с. 25].

Нам відомі й інші думки щодо цього. Наприклад, Р. Дафт зазначає, що “організації (organizations) – соціальні цілісності, що являють собою певним чином структуровані системи діяльності, що обумовлені конкретними цілями і пов’язані із зовнішнім середовищем” [150, с. 691].

Дещо інший погляд на організацію має І. Герчікова, що розглядає менеджмент як організацію (орган) управління. У поширеному серед менеджерів підручнику “Менеджмент” вона пише: “Зазвичай, під організацією розуміється структура (склад), у рамках якої проводяться свідомо сплановані заходи, спрямовані на досягнення спільних цілей. Організація – це свого роду анатомія підприємства, управління – це його фізіологія, або організація – статика справи, управління – його динаміка. Оскільки саме по собі управління теж має певну структуру, то разом з організацією і управлінням можна говорити про організацію як орган, суб’єкт управління і про управління організацією, що розглядається як об’єкт управління. У обох випадках до таких понять застосовується термін “менеджмент”. Під органом управління часто розуміють керівництво, яке представляє фірму і діє від її імені” [129, с. 19].

Звісно, що організації мають власні структури, щоб забезпечувати координацію і контроль діяльності своїх підрозділів і працівників. Структури організацій відрізняються одна від одної складністю (тобто мірою розподілу діяльності на різні функції), формалізацією (тобто мірою використання заздалегідь встановлених правил і процедур), співвідношенням централізації і

децентралізації (тобто рівнями, на яких приймаються управлінські рішення).

Для поглиблення аналізу предмета дослідження нам необхідно подати схему організації, у якій визначити місце системи управління і у подальшому її досліджувати. Це не просте питання, оскільки у літературних джерелах, як виявляється, немає одностайного підходу до структури організації. Її подають то як “чорну скриньку” з традиційним “входом”, “виходом” і “зворотним зв’язком”, то як евристичну модель, у якій у взаємодії перебувають “суб’єкт управління” і “об’єкт управління”.

Далі – ще цікавіше. У словниках-довідниках і у підручниках подається тільки один із елементів, а за другий – забувають. Так, наприклад, у фаховому виданні “Словарь-справочник менеджера” (1996) під редакцією М. Лапусти подано тільки суб’єкт управління. При цьому у виданні підкреслено, що “не існує суб’єкта управління загалом, існує суб’єкт управління у певному визначеному об’єкті управління” [435, с. 471]. Нам здається, що внести ясність саме у такі колізії повинна і може філософія управління. Для цього вона може спроектувати моделі, що валідні для різного типу організацій від державного до комерційного призначення, і подати їх структурно-функціональний портрет.

Тож, виходячи з потреб структурно-функціонального аналізу, ми створюємо евристичну модель типової організації, морфологія якої у якості суб’єкта управління має спеціалізований орган управління організацією зі своїм специфічним остовом – структурою управління, і об’єкт управління, морфологічною основою якого є індивідуалізована структура організації. Між ними існує тісний зв’язок: структура організації відбиває прийнятий у ній розподіл праці між підрозділами, групами і людьми, а структура управління створює механізми координації, що забезпечують ефективне досягнення спільних цілей і завдань організації [495, с. 87].

Крім того, до змісту цієї пари елементів ми маємо додати ще декілька важливих, з погляду забезпечення життєдайності утворення, елементів, а саме: а) людину, як носія об'єктивованого змісту, джерела інноваційної енергетики і рушійної сили системи соціального управління, на що ми звертали увагу вище; б) зворотний зв'язок як орган у системі управління; в) зв'язки управління, що забезпечують відносини і створюють внутрішнє середовище організації; г) нормативну систему, що упорядковує поведінку учасників організаційної взаємодії і є стрижнем їх організаційної культури і професіоналізму; д) інформаційну інфраструктуру організації, що забезпечує організаційну взаємодію об'єкта і суб'єкта управління сталими каналами зв'язку; ж) продукти управлінської діяльності, що циркулюють у організації каналами управління.

Далі розглянемо кожен елемент окремо, оскільки відсутність хоча б одного з них порушує цілісність організації, і вона не може функціонувати. Почнемо з людей, що створюють персонал організації і з якими на засадах “суб'єкт-суб'єктних” відносин взаємодіє команда керівників на чолі з лідером. Їх можливості ми розглянули вище у підрозділі, що присвячений суб'єктивізації системи управління. Суб'єкт управління, як і об'єкт управління, може розглядатися як конкретні люди: Петров, Іванов, але кращим рішенням, з погляду реалізації мети дослідження, буде аналізувати їх обох, як колективні органи соціального цілого. У такому випадку ми змінюємо кут зору на суб'єкт і об'єкт управління, наближаємо їх розуміння до їх дійсного сучасного стану. За цих умов “суб'єкт-суб'єктні” відносини перетворились на відносини між структурами в організації, і вивчати їх тепер треба за принципами структурної відповідності. У реальній дійсності управлінська діяльність – це функціонування системи управління.

Система управління розпадається на три підсистеми. Першою підсистемою є власне система управління. Другою – інформаційно-поведінкова підсистема системи управління. Третьою – підсистема

саморозвитку системи управління, що має дві окремі складові [Див.: 98, с. 31-36].

На цьому характеристика суб'єкта управління не може бути завершеною, оскільки сьогодні у будь-якої системи соціального управління є низка громадських об'єднань, що, діючи за принципом зовнішнього доповнення, впливає на прийняття управлінських рішень¹. Як з'ясувалось, у такому випадку на рівні держави формується принципово новий вид організаційної взаємодії держави і громадянського суспільства, що отримав назву “державно-громадське управління”.

Евристична модель системи державно-громадського управління складається з двох рівноправних компонентів: з боку держави – орган, інститути, апарат, механізм державного управління, принципи організації та діяльності апарату державного управління; з боку громадянського суспільства – аналітичні науково-дослідні центри, центри соціального партнерства, дорадчі громадські ради, колегії, інститути або організації громадянського суспільства, конвенційні з державною владою принципи організації та діяльності організацій громадянського суспільства. У системи державного управління таких помічників – десятки тисяч.

Структуру управління характеризують за допомогою таких понять, як складність, рівні формалізації і централізації, механізми координації. Вони у багатьох організаціях склалися більше історично, ніж унаслідок цілеспрямованих зусиль із їх формування

¹ Ми цей момент досліджували у ході виконання науково-дослідних тем “Саморегуляція соціального організму країни” (державний реєстраційний номер 0105U000447) і “Громадські організації як чинник демократизації суспільства” (номер державної реєстрації 0108U000361), які виконувались у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова на замовлення Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Головні результати цієї роботи захищені протягом 2010 – 2012 рр. у докторській дисертації С. М. Попова на тему: “Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз”, надруковано у декількох колективних і одноосібних монографіях, а також викладено на сайтах в Інтернеті.

і поліпшення. Незважаючи на це, можна виділити два типові підходи, що отримали найбільше розповсюдження.

Перший – це формування структури управління на основі внутрішньої будови організацій, розділення робіт і раціоналізації управління – ієрархічний тип. Другий – виходить з необхідності постійного пристосування структури управління до умов зовнішнього середовища – органічний тип. Ясно, що другий тип структури управління більше відповідає мінливості перехідного соціально-культурного середовища. Органічний тип структури управління відкидає необхідність детального розподілу праці за видами робіт і формує такі стосунки між учасниками процесу управління, що диктуються не структурою, а характером вирішуваної проблеми.

Структура управління має специфічні види морфологічного остову і обирає його у залежності від дії внутрішніх і зовнішніх чинників. На початок ХХІ століття поширеними видами структур управління у соціальному горизонті є: лінійно-функціональна, дивізіональна, проектна, матрична, бригадна, віртуальна та деякі інші, але пошук їх не припиняється [495, с. 96-108].

Тепер розглянемо об'єкт управління, що у горизонті соціального управління здатний діяти за принципом “суб'єкт-суб'єктних” відносин. Він також є колективним органом, що має власну структуру. Ми її вище назвали структурою організації. Холістичне визначення “структура” вводить такі характеристики, як цілісність або єдність. Структура повинна відповідати трьом умовам: 1) цілісності; 2) трансформації; 3) саморегулюванню. Вже у І. Канта можна знайти, що структура – це положення і зв'язок частин будь-якого організму, утвореного з певною метою. Ідеальна система має ідеальну структуру.

Структура організації – це ті фіксовані взаємозв'язки, які існують між підрозділами і працівниками організації. У теорії і практиці менеджменту розрізняють два поняття, пов'язані із структурним підходом до спільної діяльності людей в організації.

Це організаційна структура і структура управління організацією [495, с. 87].

Структури організацій мають три основні функції. По-перше, вони призначені для створення того, що роблять організації, іншими словами, для ефективного досягнення поставлених цілей. По-друге, структури призначені для того, щоб звести до мінімуму або принаймні регулювати вплив індивідуальної поведінки в організації. Структури змушені забезпечувати узгодження людей, що входять в організацію, з її вимогами, а не навпаки. По-третє, структури є утвореннями, за допомогою яких здійснюються владні функції (структури також встановлюють або визначають, які позиції являються головними і визначальними з точки зору ієрархії), в яких приймаються рішення (напрямо потоку інформації для ухвалення рішень головним чином визначається структурою) і в яких виконується діяльність організації (структура є місцем дії організації) [Цит. за: 529, с. 94-95]. За баченням Р. Холла, “організація навчає, навіює і переконує своїх членів поводити себе у типових ситуаціях, виходячи з вимог їх положення” [529, с. 68]. Крім того, вона визначає поведінку людини, бере на себе відповідальність за її реальне буття, забезпечує їй кар’єрне зростання.

Існує проблема типологізації структури організації, оскільки різнобарв’я організації наростає за мірою розвитку суспільства, відбувається їх диференціація і усереднені кожного типу, тобто процес іде тільки з наростанням. Потреба в типології організацій виникає тоді, коли накопичення дослідницьких даних і представлень робить необхідним побудову єдиної картини соціального феномена по можливості в найбільш широких масштабах і різноманітних проявах.

Повна реалізація цієї двоякої вимоги (об’ємності і детальності одночасно) дала б вже власне класифікацію і вирішення усього питання. З літератури нам відома класифікація А. Пригожина [386, с. 61]. А. Кравченко і І. Тюріна виокремлюють серед технічних і

соціальних систем по два їх різновиди: відкриті і закриті [234, с. 357-372].

Р. Холл вважає, що терміни “класифікація”, “типологія” і “таксономія” взаємозамінні, хоча у строгому значенні мають відмінності. І як типовий прагматик вважає за необхідне типологізувати організації або структури за “традиційними, народними або типологіями здорового глузду” [529, с. 77]. Провідним типом він визнає поділ на комерційні і некомерційні. Другою формою може бути, на його думку, поділ за галузевим принципом: освітні, сільськогосподарські, охорони здоров’я та ін.

Інша класифікація моделей і структур наведена у американському енциклопедичному довіднику “Современное управление”: серед моделей – це бюрократична, поведінкова, органічна, “організаційної туманності”; серед структур – це функціональна, дрібна (за номенклатурою продукції, що випускається), гібридна, матрична, мережева та ін. [442, с. 154-159]

Типову просту схему дає Т. Парсонс; вона заснована на типі функцій або цілей, яким служить організація [Цит. за: 529, с. 78]. У цьому аналізі Т. Парсонс торкається зв’язків між організаціями і ширшим суспільством. Він виокремлює 4 типи організацій за вкладом, який вони вносять у суспільство.

Згідно з Етціоні, існують три типи влади – примусова, винагороджувальна і нормативна. Існують і три типи згоди – відчужена, інструментальна (спланована) і моральна. Внаслідок класифікаторної схеми три-на-три виходить дев’ять можливих типів організацій, причому більшість організацій потрапляють в “конгруентні” типи. До них відноситься примус – відчуження, винагорода – розрахунок і нормативно-моральні категорії. Неконгруентні типи, такі як примусово-утилітарний, мають тенденцію рухатися у напрямі конгруентності [Цит. за: 529, с. 79].

Звісно, що таких прикладів з літератури можна навести багато. Головним, на нашу думку, є те, що філософія управління, як і окремі дослідники, вільні у класифікації організацій, тому у

залежності від мети дослідження можуть обирати критерії і пропонувати власні прийоми упорядкування і породжувати оригінальні різновиди систем.

Інша справа з ієрархією рівнів соціальних систем, що залежить від організаційних рівнів соціальної взаємодії людей. Тут, навпаки, дослідники не мають простору для фантазій. Прояв форм управління освітою у вертикальній площі варто відносити до рівня менеджменту [155]. Він може бути визнаний на морфологічному і функціональному рівнях. При аналізі морфологічної складової менеджменту освіти виявляється, що мова може йти про: 1) глобальний / світовий; 2) транснаціональний / міжнаціональний; 3) державний; 4) галузевий; 5) територіальний / регіональний; 6) локальний; 7) корпоративний; 8) особистісний (самоменеджмент, лайф-менеджмент, тайм-менеджмент, стрес-менеджмент) [264]. Не можна не помітити, що організаційні рівні тут збігаються з рівнями біологічних систем, що вказує на їх спорідненість.

Таким чином, у ході організаційної взаємодії у просторі будь-якої соціальної системи формуються не тільки відносини “начальник – підлеглий”, але й диференціюється сама організаційна основа – структура, що веде до її ієрархізації та утворення нового органу – відбувається поглиблення морфогенезу. Формування управлінської підсистеми відбувається шляхом “вільного вибору, через який Майбутнє, що існує як потенційне різноманіття, впливає на Сьогодні через зміну Минулого, яке тяжіє над ним [332, с. 386]”.

На основі виникнення органу управління видозмінюється взаємодія між учасниками соціальної системи, яку ми розглядаємо як постійний вплив один на одного, що аналізуємо вже за допомогою слів “вчинок” і “санкція”.

Стосовно цього Т. Парсонс писав: “Коли вплив на дію інших у даній системі перетворюється в інституціоналізовані очікування, пов’язані з роллю (певних одиниць системи), – ми маємо перед собою джерело влади” [358, с. 572].

Соціальні системи – усталені в часі і значно переживають своїх творців. Організмена ідея пояснює це тим, що організації мають власне організаційне життя. Це помічено дослідниками давно, і багато дослідників і консультантів користуються поняттям “життєвий цикл”. Було немало спроб стадіювати життєвий цикл організацій, найбільше визнання має схема Ісхака Ейдазеса. Її дещо удосконалив А. Пригожин, і вона набула такого вигляду: а) зростання, б) зрілість, в) старіння [386, с. 85]. Вітчизняні дослідники вважають, що цей процес проходить більше етапів, а саме: “народження”, “дитинство”, “юність”, “рання зрілість”, “завершальна зрілість”, “старіння”, “відродження” [155, с. 45-46].

Соціальні системи як функціональні структури, що перебувають у горизонті польової форми життя, протидіють, хворіють, мутують і помирають, тобто банкрутують і йдуть зі сцени колективного життя.

Мутація в організаційних установах веде до патології у системі управління, що потужно підігривається вогником влади, і бажання ним заволодіти одноосібно [386, с. 96-103]. Патологія виникає у структурі за умов: панування структури над функцією, автаркії підрозділів, несумісності особистості з функцією, бюрократизації. До речі, у літературі виокремлюють декілька типів бюрократії: ідеальна, псевдобюрократія, представницька і примусова [167, с. 231; 343, с. 116-117].

Патологія може настати й у організаційних відносинах, а саме: у разі конфлікту, некерованості, безсуб’єктності. Домінування особистісних відносин над службовими, розмивання цілей, змова частини керівників з метою власного збагачення у рамках цілого.

Патологія може охопити сферу прийняття управлінських рішень: маятникові рішення, дублювання організаційного порядку, ігнорування організаційної технології, розрив між рішеннями і їх реалізацією. Стагнація, придушення розвитку функціонуванням та ін. Професор Єрусалимського університету І. Гальнур дає цікавий

опис декількох управлінських “патологій”, які порушують стабільність, він виразив їх у формі синдромів [248, с. 25; 579].

Зворотний зв'язок у системі соціального управління, що функціонує у парадигмі “суб'єкт-суб'єктних” відносин як предмет морфологічного аналізу, багато що пояснює у специфіці і механізмах функціонування. Причина і слідство міняються місцями у організаційній взаємодії. Прямий і зворотний зв'язок у функціонуванні утворюють кругообіг. Тому і важливо з'ясувати філософські характеристики зворотного зв'язку. С. Попов, що спеціально досліджував зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем, подає його вичерпну характеристику, особливо наголошуючи на двох його видах: позитивному і негативному [375].

Зв'язки управління є функціональними органами у системі управління, і ними нехтувати ніяк не можна. Саме вони забезпечують відносини і створюють внутрішнє середовище організації. Без них система нерухома і організаційна взаємодія неможлива. Усі елементи на місці, а руху немає. Елементи – це служби, групи і працівники, що виконують ті або інші функції управління відповідно до прийнятого розподілу управлінських завдань, функцій і робіт. Більше того, організаційна взаємодія сконцентрована “у зв'язках”, оскільки вони є, за О. Богдановим, дієвим функціональним органом [65, с. 35]. При цьому вони “можуть вислизати від безпосереднього спостерігача у тих частинах обох систем, де вони достатньо добре врівноважуються” [65, с. 35].

Отже, стосунки між елементами підтримуються завдяки зв'язкам, які, зазвичай, підрозділяють на горизонтальні і вертикальні. Горизонтальні зв'язки носять характер узгодження і є, як правило, однорівневими. Вертикальні зв'язки – це зв'язки підпорядкування, і необхідність в них виникає при ієрархічності управління, тобто за наявності декількох рівнів управління. Крім того, зв'язки у структурі управління можуть носити лінійний і

функціональний характер. Лінійні зв'язки відбивають рух управлінських рішень і інформації між так званими лінійними керівниками, тобто особами, що повністю відповідають за діяльність організації або її структурних підрозділів. Функціональні зв'язки мають місце по лінії руху інформації і управлінських рішень щодо тих або інших функцій управління.

На зв'язках побудований орган саморегуляції соціальних систем – гомеостат. Ми про нього вже подавали матеріал раніше і розглянемо його функціонування у наступному підрозділі. Тут тільки вкажемо, що він є обов'язковим елементом структури системи управління будь-якої соціальної системи. Скільки самодостатніх систем, стільки й органів саморегуляції. Вони, гомеостати, забезпечують системам функцію самовідтворення і розвитку.

Нормативна система соціального управління як складова морфологічного аналізу утримує норми регуляції поведінки у складі цілого. Вона сама безпосередньо не формує соціальні відносини і, більше того, не змінює їх змісту, але позитивно впливає на організаційну взаємодію суб'єктів управління – це правові, адміністративні, морально-етичні та інші норми. Їх призначення або головна функція визначається тим, що вони задають певні форми та засіб функціонування механізму управління, тобто за їх допомогою суб'єкт управління спрямовує та організовує життєдіяльність соціального цілого – організації.

За Т. Парсонсом, перший тип еталонів, пов'язаних з нормативним контролем діяльності, відноситься до оцінки об'єктів з когнітивного погляду й містить у собі те, що ми називаємо “універсалізмом”. Еталони другого основного типу відносяться до визначення цілей самого процесу дії, до того, що в термінах перемінних своєї моделі ми назвали діяльністю чи результативністю. Третій тип еталонів можна назвати “таким, що інтегрує систему”: він визначає очікування від одиниці підтримки солідарності з іншими одиницями цієї системи. І четвертий тип

еталонів пов'язаний із підтримкою чи регулюванням змін в основі аскрептивних якостей, що є вихідним пунктом для інших видів діяльності за допомогою винагород і покарань [51; 358, с. 461].

Більше того, далі Т. Парсонс окремо розглядає навіть норми санкцій щодо учасників соціальної взаємодії – ці норми санкцій відповідають чотирьом основним типам норм діяльності: 1) “схвалення”, 2) “відповідь”, 3) діяльність, що інтегрує систему, 4) “повага”, що характеризується установками “дифузності” та “нейтральності” [358, с. 461].

Саме оволодіння нормативною базою управління є стрижнем професійності менеджера, а її ефективне використання на практиці – показником рівня його організаційної культури. За визначеннями управлінської літератури, організаційна культура – “це набір найбільш важливих уявлень, що сприймаються членами організації і отримують відбиття у цінностях організації, що задають людям орієнтири їх поведінки та дій. Ці цінності, уподобання передаються індивідам через “символічні” засоби духовного і матеріального внутрішньоорганізаційного оточення” [Див.: 98].

Дослідники виокремлюють три рівні організаційної культури, а саме: поверховий, який асимілює символи, технології та архітектуру будівель; підповерховий, що утримує цінності та вірування працівників; глибинний, що стосується базових припущень, які важко усвідомлюються навіть співробітниками організації.

Інформаційна інфраструктура організації, що забезпечує організаційну взаємодію об'єкта і суб'єкта управління сталими каналами зв'язку є чи не єдиною ланкою системи управління, матеріально відокремленою від середовища. Інформаційна інфраструктура організації “виросла” [443, с. 81-82] на основі інформаційної матриці соціального світу і зараз набуває гостроти, оскільки активізувалась материнська основа, що набуває зрілості, а планетарний світ переходить до інформаційної єдності. Тому

сьогодні будь-яка організація є “електронним офісом” [307, с. 172]. Найбільш масштабний з проєктів – “Електронний Уряд” [392].

Продукти організаційної діяльності, що циркулюють в організації каналами управління, є, як правило, поза увагою дослідників. Якщо на них не зважати, то тоді система управління – пуста, а організаційна взаємодія – непродуктивна. Це означає, що механізм управління відсутній або працює вхолосту. Це цікавий момент у дослідженні морфології системи соціального управління, оскільки “суб’єкт-суб’єктні” відносини передбачають, що знизу догори і згори донизу мають рухатись одні і ті ж продукти, а саме: постановка проблемних питань і прийняті управлінські рішення або пропозиції.

Є прямі продукти такої діяльності, а є такі, що виникають у якості мультиплікаційного ефекту, наприклад, управлінська команда, що, як правило, формується у сталих системах управління. Вона є позаструктурним утворенням, і внутрішньокорпоративні ролі в ній максимально наближені до особистісних властивостей працівників [386, с. 687].

Авторами управлінських рішень можуть бути, як окремі керівники, так і трудові колективи. Це добре видно на прикладі японських гуртків якості. Причому групове прийняття рішень має низку переваг перед індивідуальним. Причини цього лежать поза проблемним полем нашого дослідження. Для нас головне, що управлінське рішення – це концентрований продукт процесу управління на його заключній стадії, і він вбирає у себе усі ресурсні і енергетичні потенціали системи.

Отже, з морфологічного аналізу системи управління випливає декілька важливих висновків. Складність дослідження еволюції такої системи полягає у тому, що вона не є об’єктом, з притаманною глибинною інтеграцією, як скажемо, людина, яка морфологічно та функціонально чітко відокремлена від середовища. У цьому випадку ми маємо справу з системою, яка представлена у множині своїх проявів, і тому ми вчинили цілком

слушно, коли з емпіричного матеріалу або багатства функціональних форм сконструювали систему соціального управління. Так ми отримали її морфологічну форму.

Виходячи з викладеного вище, можна вважати, що під цілісною або повною системою соціального управління слід розуміти сукупність елементів організаційного походження і зв'язків між ними, що виникли під впливом суспільного поділу праці, і які органічно взаємодіють між собою з метою прийняття рішень у будь-якій організації.

Зрештою, зробимо ще один важливий висновок з морфологічної форми системи соціального управління. Сутність його полягає у тому, що морфологічна конструкція відтворює одночасно дві складові управлінської діяльності, одна частина якої міститься у структурі людини, тому вона виявляється через різні його споживчі стани, тоді як інша представлена у вигляді різноманітної сукупності предметів зовнішнього середовища, і яка є ніщо інше, як сфера управління організацією.

5.3. Функціональне різноманіття у сучасних підходах і методах управління сталим соціальним розвитком світової спільноти

Завданням цього підрозділу є функціональний аналіз системи соціального управління, у ході якого уточнюється її відношення як до внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Його сутність полягає в тому, що управління розглядається як сукупність функцій, які треба поставити у соціальне ціле для задоволення

організаційних потреб. Сума усіх функцій являє собою процес управління.

Дослідження функцій менеджменту має велике практичне значення, тому що вони значною мірою виявляють внутрішню структуру організації та її органів управління. Об'єктивна необхідність виконання цієї роботи вимагає чіткої класифікації функцій.

Найбільш поширеною класифікацією нині є та, що поділяє функції на дві групи: загальні та конкретні функції менеджменту. Крім того, слід розрізнити поняття “функція управління” та “функції організації”, “функції структурних підрозділів організації”, “функції управлінського апарату” та ін.

Виконання функцій управління завжди вимагає певних витрат часу і сил, в результаті яких керований об'єкт вводиться в заданий або бажаний стан. Це і складає основний зміст поняття “процес управління”. Водночас, в літературі широко використовується і інше визначення процесу управління, в якому в якості його ключового моменту розглядаються не функції, а управлінське рішення, на розробку, прийняття і виконання якого спрямовуються зусилля і організаційна діяльність професійних керівників.

Схематично цей підхід представлений у вигляді “чорного ящика” з “входами” і “виходами”, а управлінський процес розглядається у складі трьох блоків: а) моделювання стану об'єкта управління на підставі інформації, що надходить від нього; б) розробка і прийняття управлінських рішень; в) організація виконання прийнятих рішень. Останній блок інформаційними каналами пов'язаний з “входом” виробничого процесу і таким чином забезпечує зміни, заплановані системою управління.

Існує проблема оцінки якості управлінських рішень. Якнайповніше система критеріїв оцінки рішень розроблена для структурованих проблем, що дозволяють застосовувати економіко-математичні методи. З їх допомогою визначаються кращі рішення, наприклад, за такими параметрами, як терміни самоокупності

капіталовкладень, приріст доходів або прибутку, мінімізація поточних витрат або максимізація продуктивності праці і т. ін. Нерідко в якості критерію вибору рішення застосовується чинник часу, особливо важливий в умовах перехідного періоду, якому властива нестійкість стану економіки і суспільства в цілому.

При вирішенні слабоструктурованих проблем можливість оцінювати варіанти за допомогою математичного апарату, як правило, відсутня. У цьому випадку для оцінки рішень може застосовуватися система зважених критеріїв, а сам процес оцінки здійснюється трьома етапами [54]. На першому – формуються найважливіші критерії-обмеження, необхідність виконання яких не викликає сумнівів. Альтернативні варіанти оцінюються за цими критеріями і розділяються на групи: що відповідають вимогам, не відповідають і “сумнівні”. На другому етапі робиться аналіз за критеріями оптимізації, кожен з яких отримує рейтинг і відповідну оцінку значущості. На завершальному етапі робиться спроба встановити ті небезпеки, які можуть виникнути при ухваленні вибраного рішення.

“Суб’єкт-суб’єктні” відносини і полягають у тому, що керівники і підлеглі обмінюються інформацією на рівних засадах, бо без емпіричної інформації про стан організації не буде управлінського рішення, а без рішення немає сенсу збирати первинну інформацію. Коло замкнулось. Вихід тут один – підтримувати в системі управління організацією автономний і паритетний інформаційний обмін. “Якщо люди не зможуть обмінюватися інформацією, ясно, що вони не зможуть працювати разом, формулювати цілі і досягати їх”, – справедливо констатують М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедуорі [301, с. 165].

Концептуальні підстави категорії взаємодії, розроблені в природничих науках і філософській онтології, дозволяють стверджувати, що організаційна взаємодія у сфері організаційних стосунків, як і взаємодії в природі, має визначати їх носіїв, їх закономірності і константи, пояснювати причинно-наслідкові

зв'язки елементарних організаційних дій і породжуваних ними наслідків. Об'єктивний причинно-наслідковий характер і є впорядкованою системою взаємовпливу елементів організаційної структури, що здійснюється за посередництва специфічних носіїв цього типу взаємодії – керівників і підлеглих, що перебувають у стані “суб'єкт-суб'єктних” відносин.

“Взаємодія” є абстрактним узагальнювальним поняттям для різних форм взаємовпливу і взаємовідображення об'єктів матеріального світу. Взаємодія – це процес обміну, що відбувається між матеріальними об'єктами і виражається в передачі від одного об'єкта до іншого, певної фізичної суті – носія взаємодії. У організаційній взаємодії – це у звітній інформації – відомості про стан нижчестоящої структури, у директивній – ідеальна модель стану, у який треба привести організацію. Як тут не згадати гіпотезу М. Амосова про те, що розум необхідно розглядати як апарат управління складними об'єктами за критеріями оптимальності через дії з моделями. При цьому слово “апарат” припускає як структуру, так і алгоритм” [10, с. 51].

Таким чином, ми приходимо до висновку, що обмінні процеси складають сутність організаційної взаємодії в соціальній природі в усіх їх формах і різноманітності, і що обмін є інваріантом організації кількісних і якісних переходів в соціальній системі.

Обмін організаційною інформацією майстерно, щоб не сказати – штучно, укорінений людиною в інформаційну матрицю суспільства (Матриця – двовимірний масив однотипних елементів (в даному випадку – інформації), яка слугує для збереження повноти даних, сприяючи адекватному рішенню складної інформаційної проблеми. Положення елемента в матриці визначається номером рядка і номером стовпця [294]). Ось чим ми можемо пояснити потребу будь-якої організації довести суспільству свою важливість присутності у соціальному організмі країни.

Якщо фірма не має морального визнання з боку суспільства, вона виключається з кругообігу соціальної інформації і терпить

фіаско, оскільки обмін формує інформаційне і предметне середовище організації, що визначає напрям вектора розвитку організації. Це саме те, що програмує генокод соціального організму країни, суспільства, цивілізації. Це інформаційний субстрат соціальної системи, що відтворюється у ході специфічного метаболізму.

Термін “інформаційний метаболізм” [200] народився з ідеї, висловленої і розробленої польським психологом і психіатром А. Кемпінським. Суть її в тому, що взаємодія людини з навколишнім світом (природою, іншими людьми тощо) і ті образи, які внаслідок цієї взаємодії виникають у свідомості людини, мають інформаційний характер. Як життя тіла ґрунтується на речовинному та енергетичному метаболізмі (тобто на фізичному обміні з навколишнім світом речовинами та енергією, а також побудові на цій основі самого тіла), так життя психіки людини – на інформаційному обміні.

Обмін інформацією у каналах управління організацією – це матеріалізація організаційного зв’язку між її організаторами, з одного боку, а з іншого, – її зв’язку із зовнішнім середовищем. Це слід розглядати у такому сенсі, як він аналізується у сфері матеріального виробництва. З цього приводу О. Богданов писав: “обмін товарів є вираження організаційного зв’язку між людьми в суспільстві як системі виробництва; і діяльність окремої психіки з її суб’єктивними оцінками зводиться до того, щоб пристосовувати цю особу з її господарством до об’єктивних, від нього незалежних умов соціальної організації” [65, с. 136].

Водночас, обмін до обміну прирівнювати не можна. Між ними є велика різниця. Якщо обмін управлінською інформацією у каналах соціального цілого досягає певного змісту і інтенсивності, що робить соціальну систему цілісною і здатною до самовідтворення, тоді він набуває якості організаційного метаболізму. Метаболізм (від грец. *metabole* – зміна, перетворення) – 1) те ж, що обмін речовин; 2) сукупність усіх хімічних і фізичних

змін, що відбуваються в організмі людини, які сприяють його нормальному зростанню і розвитку [242].

Це означає, що система здатна взаємодіяти із зовнішнім середовищем завдяки механізму міжсистемного обміну (організаційний метаболізм), що представлений потоками: обміну сферами життєвого простору; обміну видами діяльності; обміну ресурсами; обміну ідеями, цінностями, інформацією.

Таким чином, інформаційний метаболізм живить процес утворення нового організаційного порядку в соціальній сфері, що підводить соціальну систему до саморегуляції або аутопоезисного буття. Для гарантії свого нового стану соціальна система формує **гомеостат**. До речі, багато цікавого з приводу самоорганізації і саморегуляції можна знайти у працях академіка М. Амосова [11-12]. Він навіть запропонував модель держави, тобто своєрідний гомеостат соціальної системи, розрахував межі сталості соціальних систем у трьох координатах: влада, власність і рівень економіки і подав схему самоорганізації у суспільстві [12, с. 148, 172-173, 184-187].

Однак для нас більш цікавою є модель системи саморегуляції соціального організму країни, що запропонована В. Бехом [Див. : 48], оскільки вона є достатньо апробованою для вирішення проблем співвідношення соціального управління і саморегуляції. На її основі колективом вчених НПУ імені М. П. Драгоманова виконано протягом останніх десяти років декілька науково-дослідних робіт на замовлення Міністерства освіти і науки України, підготовлені і захищені кандидатські [72; 204; 277; 412] і докторські [375] дисертації, надруковані солідні колективні монографії [417].

Рис. 5.3.1. Модель системи саморегулювання соціального організму країни

Ця модель саморегуляції соціального організму країни являє собою найбільш складний вид взаємодії суб'єктів або структур між собою [417, с. 254-255]. Під загальним визначенням поняття “регуляція” (регулятивний процес) ми розуміємо упорядкування соціальних процесів. При цьому під упорядкуванням процесу мається на увазі збільшення нерівнозначності ймовірностей можливих змін параметрів штучно створеної людиною реальності, тобто такий вторинний процес, який, використовуючи поняття ентропії, найчастіше характеризують як антиентропійний, або як процес зменшення ентропії [Див.: 24, с. 207-208].

Сутність регуляції у загальному вигляді зводиться до локалізації соціальних процесів, що впорядковуються відносно один одного в просторі й циклізуються в часі. Також до цього слід ще додати оцінку і переоцінку цінності соціальних явищ. У такому випадку регуляція виявляється процесом формування відносин не тільки між процесами, але і між тими предметами, змінами, чого ці процеси будуть стосуватися. Завдяки цьому, коли об'єкти, що впорядковуються, знаходяться у стані руху, його регуляція постає одночасно і як процес породження й самоорганізації розуму, і як

процес організації продуктів останнього. Стисло кажучи, процес організації – це єдність процесів активації і регуляції. Під активацією мають на увазі “збудження або підсилення активності; переведення у діяльний стан; перехід від стану спокою до руху” (у певній системі відліку) [Див.: 424, с. 23].

Управління змінює саморегуляцію там і тоді, коли перевага віддається інформаційному сигналу [226, с. 92]. Проте реалізація цієї умови могла статися лише з перетворенням структурної дії на дію інформаційну – вже за критеріями не лише атрибутивної, але і функціональної концепції інформації. Головною передумовою цього переходу стала, мабуть, поява простої функціонально організованої цілісної системи (гіперциклу), в якій зворотна субстанціональна дія – на джерело кожної структурної дії – встановлює практичне відношення відповідності між відбитою і відбиваною структурами.

Причому за відсутності достатньої відповідності цілісна система саморегуляції просто не утворюється, а при серйозному її порушенні – руйнується. Про це “підчується” природний відбір. І тільки при дійсній відповідності циклічний процес взаємодій не припиняється після першого ж циклу, а триває до того часу, поки складові його дії “оцінюють” структурну відповідність, що встановлюється в них, як достатнє.

Таким чином, відношення відповідності між відбитою структурою і відбиваною стає в матеріальній системі відношенням субстанціональним, що має, кажучи словами Маркса, “характер процесу” [282, с. 29].

Отже, організаційні відносини відіграють таку ж якісно нову роль в саморусі соціального організму, яку відіграє розум або діяльність при саморозгортанні людиною суб’єктивного образу універсуму. На поверхню нашого життя виступає управлінська інформація, виникають нові процеси саморегуляції і їх продукти. Але не тільки зміни функцій викликають зміни у структурі соціальної системи. Такі ж зміни може викликати і дисфункція, яка

означає порушення, що відбуваються в системі, котрі ведуть до знищення цієї системи.

Сутність організації соціальних систем (суспільства), на думку М. Сетрова, яку підтримуємо і ми, розкривається через п'ять принципів: принцип сумісництва функцій, принцип актуалізації функцій, принцип зосередженості функцій, принцип лабілізації функцій, принцип нейтралізації дисфункцій [Див.: 424]. Ступінь організованості суспільства, відповідно, залежить від того, наскільки повно актуалізовані й зосереджені функції елементів системи.

Механізм саморегуляції соціального розвитку країни забезпечується взаємодією чотирьох специфічних механізмів, а саме: механізму прийняття законів, механізму дії законів, механізму реалізації закону і механізму соціального контролю, або зворотного зв'язку [Див.: 417, с. 254-379]. При цьому дослідники зробили спробу дослідити адаптацію системи саморегуляції України до системи саморегуляції Об'єднаної Європи [Див.: 417].

Механізм прийняття законів є каналом, по якому із саморегуляційного процесу виокремлюються найважливіші потреби населення країни і набувають нормативної форми – форми законів і створюють власне коло функціонування – нормативно-ціннісне управління. Це онтологічна характеристика соціального управління як відносно самостійного виду організаційної взаємодії.

Механізм дії законів забезпечується, як мінімум, двома чинниками, а саме: а) взаємоузгодженням закладених в нього норм і логікою його побудови; б) його сумісністю з іншими раніше прийнятими законами. Аналіз механізму дії закону передбачає аналіз дії закону у трьох “вимірах”: 1) дія закону в часі, 2) просторі, 3) за колом осіб [431, с. 329].

Механізм реалізації законів – це фактично є соціальне управління у найвищій його формі – державній. Виділення механізму реалізації законів у цілісній системі саморегуляції соціального організму країни є необхідним кроком на шляху створення комплексної картини управлінської складової цієї

системи, а, отже, і важливою передумовою розробки теоретичного підґрунтя оптимізації її функціонування.

Механізм соціального контролю, або зворотного зв'язку, є головним стиковим вузлом системи соціального управління і системи саморегуляції соціального цілого. У його основі лежить влада громадянського суспільства, що взаємодіє з владою держави. Така постановка питання закономірна, оскільки “кінцева мета громадянського суспільства – досягнення щасливого життя, чому сприяють як державні, так і особисті відносини (членів громадянського суспільства – авт.). І його кінцева мета означає життя, а всяке життя, яке ми розглядаємо, становить певне природне поняття, і воно охоплюється й підтримується завдяки об'єднанню” [513, с. 137]. Від себе додамо – зусиль громадянського суспільства і держави.

При цьому звернемо увагу на те, що соціальне управління проходить чотири класичні стадії, що притаманні будь-якому процесу: 1) зародження або виокремлення явища соціального управління із загального регуляційного саморуху соціального світу; 2) становлення структури системи соціального управління як відносно самостійної підсистеми системи саморегуляції; 3) функціонування системи соціального управління у якості активного і всемогутнього суб'єкта упорядкування суспільних відносин; 4) подальший розвиток, зняття у філософському сенсі або саморозчинення явища соціального управління у системі саморегуляції соціального світу.

Однак на основі викладеного ми не можемо прийняти у повному обсязі наведену вище модель системи саморегуляції соціального організму країни, оскільки вона “працює” тільки у одній площині з координатами “норма-цінність”, а вище ми уже довели, що гомеостат повинен мати й іншу – смислову площину. Це означає, що гомеостат соціального організму країни являє собою конус, у основі якого лежить наведена модель системи саморегуляції соціального організму країни.

Рис. 5.3.2. Модель системи саморегулювання соціального організму країни у вертикальному вимірі

Саме за таких умов у нас з'являється можливість вписати у неї систему місцевого самоуправління регіонами, територіальними громадами та іншими соціальними спільнотами. Крім того, можна відтворити канали інформаційної комунікації, по яких залучається смислове поле ноосфери у саморегуляцію соціального цілого.

У такому випадку нормативно-ціннісне поле держави перетинається з ціннісно-смісловим полем суспільства, і разом вони утворюють ціннісно-сміслову поле країни. Нормативна база, як продукт державотворення і суспільної моралі, залишається специфічним продуктом, а ціннісно-смісловий субстрат набуває властивостей загальнолюдського призначення.

Отже, різниця між випадковим, а точніше простим інформаційним обміном і організаційним метаболізмом в організації полягає не стільки у процедурі обміну, скільки у його продуктах. Формально, у простому процесі інформаційного обміну організаційними продуктами і у метаболічному процесі рухаються

одні і ті ж смислові повідомлення, але продукти і наслідки від вживання організацією цих продуктів – різні.

У першому випадку, організація має нестійку структуру, а у другому, навпаки, стала або таку, що розвивається. Тобто ми тут маємо справу з гомеоклазом, гомеостазом і гомеорезом. До цих трьох станів системи, що провокує або забезпечує система управління будь-якою організацією, ми ще повернемося далі і прокоментуємо їх методологічний зв'язок з сучасними концепціями соціального управління.

У широкому розумінні категорія *управління* досить часто визначається як функція органічних систем різноманітної природи та складності, що, на думку Б. Гурне, “забезпечує збереження їхньої структури, підтримку внутрішнього режиму функціонування й реалізації програми. Управління – це система органів, установ, призначених здійснювати рішення політичної влади” [146, с. 489]. Соціальне управління вирізняється з-поміж інших керованих систем тим, що в його рамках діють не лише стихійні механізми, а відразу дві взаємопов'язані детермінанти: і свідомий, і спонтанний способи регулювання.

Організаційний обмін у системі управління організацією, або її організаційний метаболізм, детермінується двома джерелами: культурологічним і інноваційним, і функціонування носить традиційний / консервативний або інноваційний характер.

Відповідно до двох типів детермінації у структурі системи управління організацією сформовано і функціонують два механізми: культурологічний (ціннісний) і інноваційний (смислопороджуючий). Їх дію ми можемо побачити на прикладі результатів науково-дослідної праці В. Беха і Л. Семененко [46]. Нагадаємо, що О. Богданов розумів під механізмами. Він писав, що: “механізмами” називаються спочатку ті організаційні системи, які планомірно влаштовуються самими людьми, а потім усі ті системи, будову яких вдалося пізнати і зробити зрозумілою в такій

же мірі, як пізнається і зрозуміла будова цих технічно створених систем” [65, с. 137].

Культурологічний механізм управління В. Бех і Л. Семененко розкрили на прикладі соціального організму навчального закладу [46]. Про можливість такого самостійного існування культурологічного утворення ми знаходимо у працях інших класиків філософської думки. “Цінності, – писав один з видатних представників баденської школи Г. Ріккерт, – не відносяться ні до області об’єктивної, ні до області суб’єктивної, а формують самостійне “царство”, що лежить по той бік об’єкта і суб’єкта” [404, с. 33].

Так з думок сукупного працівника в межах простору будь-якої організації формується своєрідне смислове ядро, що стає атрактором процесу породження локального соціального світу. Внаслідок цього стихійно виникають локальні поля (осередки) соціальності, які займають, як правило, ті частини простору, в яких зосереджена та чи інша професійна група працівників організації.

Інноваційний механізм управління. Роль активності самого суб’єкта у породженні смислів особливо підкреслюють В. Франкл, М. Чиксентмихалі, С. Мадді, Дж. Бьюдженталь, Дж. Келлі, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, Дж. Шоттер. Соціокультурну детермінацію смислів відзначають К. Юнг, М. Чиксентмихалі, Ф. Фенікс, Р. Мей, Я. Смедслунд, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, Р. Харре, при цьому особливу роль навчання і самонавчання у породженні смислів підкреслюють Ф. Фенікс, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн, а також Дж. Шоттер, К. Левін звертають увагу на вплив інших людей на породження смислів (валентностей) у вигляді наказу, заборони або прикладу.

Смислова детермінація враховує вплив зовнішнього середовища на персонал організації, а згодом своїми наслідками відбивається на процесі прийняття корпоративних рішень. Це означає, що її дію слід аналізувати згідно з загальною теорією управління як *зовнішнє доповнення* (виділено – авт.). Принцип

зовнішнього доповнення та його застосування у процесі прийняття рішень відзеркалено у сучасній науковій літературі [2].

На цьому ми можемо завершити функціональний аналіз даного явища. Смилова сфера особистості, що конструктивно складається з сукупності смислових детермінант, не тільки “піднімає людину до стану особистості, але вона робить її володарем свого організму й поведінки, самостійним суб’єктом у культурно-історичному процесі. “Особистість ... не вроджена, але виникає у результаті культурного розвитку, тому “особистість” є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, що вирізняється ознакою оволодіння (виділено – Виготським)”, – писав Л. Виготський [104, с. 315].

Далі є сенс розглянути продукти функціонування смислової сфери особистості та встановити їх специфіку у відповідності до соціальної ролі керівників і підлеглих у соціальному просторі організації. Смилова сфера особистості складається з низки смислоутворюючих структур, що утворюють специфічні зв’язки і мають свій механізм функціонування [258, с. 167-251]. Провідними структурами Д. Леонт’єв називає особистісний смисл, смислову установку, мотив, або мотиваційний механізм смислоутворення, смислову диспозицію, смисловий конструкт, або атрибутивний механізм смислоутворення, особистісні цінності і потреби. Цю динамічну смислову систему він розглядає як принцип організації і одиницю аналізу смислової сфери особистості [258, с. 232].

Філософія управління, завдяки структурно-функціональному аналізу системи управління, що виводить нас на розуміння трьох можливих станів морфології організації, а саме: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз, відкриває можливість класифікувати існуючі концепції соціального менеджменту і навіть ті, що будуть запропоновані для практиків за ознакою їх цільового призначення. Методологічний прийом для класифікації тут простий: існуючі концепції менеджменту “накладаються” на емпіричний стан соціальних систем.

Якщо з'ясовано, що: а) гомеостаз потребує стабільних впливів для відтворення динамічної рівноваги і спокійного дрейфу системи у достатньо спокійному навколишньому середовищі; б) гомеорез потребує використання внутрішньої енергії системи і тому потребує організаційного впливу, що вивільняє потенціал внутрішніх джерел в еволюційному русі у нестабільних ринкових відносинах; в) гомеоклаз знаходиться у стані наростання ентропії і тому потребує радикальних управлінських дій у обмеженому часі і просторі, то вони, концепції управління, мають лягти на свої полиці, як речі у камері схову.

Аналіз сукупності сучасних концепцій соціального управління дозволяє у першому випадку розглянути, як мінімум, п'ять видів: управління за моделям, ситуаційний менеджмент, управління за цілям, принцип самонавчання, управління за допомогою цілеутворення; у другому – чотири концепції, а саме: м'який менеджмент, інноваційний менеджмент, синергетичний менеджмент і нейроманеджмент; у третьому – дві теорії: кризовий менеджмент і ризик-менеджмент.

Виходячи з такого бачення проблеми, навіть можна зробити висновок, що цей крок повинен привести до виникнення нової наукової дисципліни, яка має отримати статус так званих спеціальних теорій, що розгорнуті у структурі соціології. Отримані результати зведемо у порівняльну таблицю (Див.: Додаток 3).

Отже, зробимо головні висновки з функціонального аналізу системи соціального управління. Вони полягають, на наш погляд, у наступному.

По-перше, функціональний аналіз системи управління висвітлив суб'єктивований і об'єктивований інгредієнти як цілісність, у якій зв'язки диференціювались і набули онтологічної ваги, тобто стали органами, від яких залежить якість управління. Він також показав специфічні ролі, які відіграють ціннісна й смислова детермінанти у соціальному тілі організації. Встановлено, що ціннісна компонента об'єктивно визначає не тільки поведінку

персоналу організації, а й породжує корпоративну нормативну систему, що знаходиться в основі діяльності її органу управління. Сміслова компонента, у свою чергу, на основі смислового ядра структури особистості, що має трирівневу спонукальну систему смислопородження, смислоусвідомлення й смислобудівництва, назовні виходить як мотив діяльності людини, яка переслідує свої інтереси та задовольняє власні потреби. Під її тиском керівники модернізують корпоративну ідеологію, а підлеглі – захищають себе від марної трати життєвих сил. До механізмів дії ціннісної детермінації віднесено хронотоп і традиції, а до смислової – замкнення життєвих відносин, індукцію смислу, ідентифікацію, інсайт, зіткнення смислів, надання смислу.

По-друге, виявилось, що організаційна взаємодія носить системний характер і проходить декілька етапів онтологічного визрівання як глибоко внутрішній процес, у ході якого породжуються продукти управлінської діяльності – головним з яких є управлінські рішення.

По-третє, організаційний обмін, змістом якого є взаємодія прямого і зворотного зв'язку, побудований на емпіричній і директивній інформації, при набутті певної міри зрілості набуває якості організаційного метаболізму, що знаменує морфологічну завершеність організації і її перехід до повноцінного функціонування з породженням органу саморегуляції – гомеостату. Зв'язки управління можна розглядати як один з характерних виразів системоутворюючих зв'язків. Складність їх аналізу, окрім усього іншого, полягає в тому, що, зазвичай, на різних рівнях управління відбувається більш-менш регулярне чергування жорстко детермінованого і “корпускулярного” (тобто ймовірно-статистичного, якщо користуватися більше загальноприйнятою термінологією) способів управління.

По-четверте, у системі управління проявляється ціннісно-сміслова детермінація і відповідно до цього існує два види механізмів регуляції: культурологічний, що “працює” на

ціннісному субстраті і залежить від ідеології організації та її традицій, і інноваційний, що є продуктом смислопородження особистостей, задіяних у функціонуванні системи.

По-п'яте, прямі і зворотні зв'язки у системі соціального управління приводять онтологію організації до трьох типових станів: гомеостазу, гомеорезу і гомеоклазу, що філософія управління пропонує використовувати як методологічний засіб для систематизації і вивчення наявних концепцій управління, шляхом "прив'язки" теоретичних продуктів до регуляції соціальної поведінки системи.

По-шосте, наявність управління робить необхідною постановку при дослідженні деяких систем (тих, які мають в розпорядженні власний "орган" управління) проблеми мети і доцільного характеру їх поведінки. При цьому поняття мети тлумачиться не в традиційно-телеологічному, а в сучасному сенсі, наданому йому кібернетикою. Джерело перетворення системи або її функцій лежить, зазвичай, у самій системі; оскільки це пов'язано з доцільним характером поведінки системи, найважливіша риса цілої низки системних об'єктів полягає в тому, що вони є не просто системами, а є системами самоорганізуючими.

По-сьоме, виявлений генетичний зв'язок між смисловою і ціннісною детермінацією свідчить про те, що смислова детермінація передує ціннісній детермінації, крім того, встановлена також морфологічна і функціональна різниця між ними; встановлено технологічний зв'язок між смисловою детермінацією і процесом прийняття управлінських рішень, суть якого полягає у тому, що смислова детермінація діє за принципом зовнішнього доповнення і тому реально присутня у процесі прийняття управлінських рішень.

5.4. Розвиток системи управління соціальними системами у парадигмі філософії управління

Завданням цього підрозділу є аналіз з позицій філософії управління перспектив саморозгортання управління соціальними системами, оскільки ми пройшли довгий шлях по проблемному полю даного дослідження і маємо викласти вихід з нього у площину розвитку.

Своє бачення фази розвитку соціального управління ми викладемо з позицій філософії управління на основі ідеї М. Згуровського про технологічне передбачення майбутнього, поданої у статті “Сценарний аналіз як системна методологія передбачення” [186]. На цю ідею працює й Державна науково-технічна програма “Технологічне передбачення як системна методологія інноваційного розвитку України” [475], що затверджена постановою Кабінету Міністрів України на 2002 – 2006 роки в рамках пріоритетного напрямку розвитку науки і техніки “Проблеми демографічної політики розвитку людського потенціалу та формування громадянського суспільства”.

Хоча ми чітко усвідомлюємо, що передбачати образ майбутнього управління соціальними організаціями, особливо в наш перехідний час, – завдання важке і невдячне, але необхідне. Тому наївно моделювати вигляд майбутнього в деталях, тут можливий лише загальний малюнок, набір тенденцій часу і імперативів майбутнього.

Визнання глобальних безладів в якості основного виклику нашого часу вимагає розуміння складних проблем. Тому в сучасних умовах актуальним є нове завдання – репрезентувати майбутнє, яке не можна інтерпретувати як звичайне продовження минулого, адже це майбутнє набуватиме принципово інших форм

та структур. Визначена проблема дістала назву *передбачення* (foresight) [586]. Термін застосував Гастон Бергер (Gaston Berger) у відомому журналі “Два світи” ще наприкінці 50-х років ХХ ст., але формування підходу до передбачення як окремої самостійної проблеми відбулося лише на початку 90-х років ХХ ст.

Тож у сучасній пізнавальній практиці є такий оригінальний метод передбачення майбутнього, і він відомий нам як сценарний аналіз. Це перспективний підхід, але недостатньо відпрацьований. Суть такого зрушення, як вважає С. Кримський, полягає в тому, що об’єкти сучасної науки втратили натуральність твердих тіл макрооточення людини і виступають (за прикладом квантово-механічних об’єктів) як сузір’я певних можливостей.

Тому, не фантазуючи далі, поглянемо на розвиток управління соціальними системами через категоріальний апарат філософії управління і системний аналіз. Це означає, що ми повинні проаналізувати їх стан через призму гомеостазу, гомеорезу і гомеоклазу, оскільки вони тяжіють до “суб’єкт-суб’єктних” відносин, а це означає, що їх розділити принципово уже неможливо.

Вихідною точкою тут є гомеостаз системи управління соціальним розвитком, що більш притаманний етапу сталого функціонування систем. Це такий стан системи управління, коли вона є зрілою, і тому здатна впорядковувати організаційну взаємодію людей у просторі організації за принципом динамічної рівноваги. Розмір і характер організації тут не має значення. Відповідно до організаційної точки зору, світ розглядається О. Богдановим як такий, що знаходиться у постійній зміні, у ньому немає нічого постійного, усе суть зміни, дії і протидії. Внаслідок взаємодії елементів, що змінюються, спостерігач може виділити деякі типи комплексів, що розрізняються за ступенем їх організованості.

Організований комплекс визначається в тектології на основі принципу “ціле більше суми своїх частин”, при цьому, чим більше

ціле відрізняється від суми самих частин, тим більше воно організоване. У неорганізованих комплексах ціле менше від суми своїх частин. І, зрештою, в нейтральних комплексах ціле дорівнює сумі своїх частин [Див.: 65, с. 9].

“Рішення” зводиться до нового поєднання елементів, яке “відповідає потребам” вирішального, його “цілям”, приймається ним як “доцільне”. Поняття ж “відповідність”, “доцільність” цілком організаційні” [Див.: 65, с. 48].

Водночас у соціальному цілому завершені усі процеси формоутворення, і наявні усі морфологічні органи і характеристики відповідають потребам суспільства. Нагадуємо, що, за нашими гіпотезами, серед процесів формоутворення заключним є організаційний метаболізм. Органоценоз має завершитись породженням гомеостату як органу саморегуляції цілого.

Філософія управління має відповісти на питання про якість об’єкта або матеріалу, на який має бути направлений майбутній вплив соціального управління. Відповідь тут однозначна – розумна жива речовина, тобто не просто на людину, як живу істоту, а на особистість людини як джерела і носія: 1) організаційної (управлінської) свідомості – мисленнєве здійснення процесу управління; 2) управлінської діяльності, що являє собою реалізацію цілей і задач соціального управління; 3) споживача результатів управлінської діяльності.

Отже, розвиток системи управління і організації у цілому завдяки їх генетичній взаємозалежності може відбуватися за двома сценаріями: а) позитивним – це те, що вище ми уже назвали гомеорезом і б) негативним – тоді це має бути гомеоклаз.

Почнемо з аналізу гомеореза, оскільки це збігається з провідною тенденцією саморозгортання соціального світу. Кількість організацій у світі неупинно зростає. Структура їх ускладнюється і віртуалізується, світ стає дедалі більш упорядкованим, і управління перекладається на плечі потужних інформаційно-аналітичних мереж і Електронних Урядів.

Морфологічна структура соціального світу полімеризується (від – грец. *πολυμερής* – що складається з багатьох частин) і стає більш однорідною, що робить її простір сприятливим для становлення світового органу управління – так званого Світового Уряду. Показовим у цьому відношенні є той факт, що якщо в ХХ столітті людство вступило, маючи, з певними обмовками, не менше десяти великих держав, то до початку Другої світової війни їх залишилося вже, як мінімум, на третину менше; згодом – усього дві, а після закінчення “холодної війни” – одна. Логічно припустити, що глобалізація встановить межу і її історичному часу.

Піонерами в постановці проблем глобального управління вважаються учасники Проекту моделей світового порядку під керівництвом С. Мендловица і Р. Фолка [549, с. 242]. Останній сформулював концепцію “центральної направляючої системи”, а згодом такий підхід підтримав С. Мендловиц, віддаючи перевагу, однак, термінові “human governance” чи “geogovernance”. Як вважають прихильники глобального управління, більшість з яких сьогодні намагаються представити його як антитезу Світовому Уряду, “людство повинне навчитися керувати своїми справами, щоб уникнути хаосу і загибелі – такий непорушний імператив прийдешньої епохи” [88, с. 29].

Водночас політолог і автор стратегії американської зовнішньої політики З. Бжезинський у відомій праці “Выбор мировое господство или глобальное лидерство” зазначає, що “загальні інтереси усієї світової спільноти не слід плутати зі світовим урядом. На цьому історичному етапі ідея світового уряду позбавлена практичного сенсу. ... Світовий уряд може або залишитися прекраснодушною мрією, або стати кошмаром, але ще упродовж життя декількох поколінь він не стане серйозним проектом” [57, с. 272-273].

Як показує стан сучасних наукових дискусій, великого поширення набула точка зору про необхідність “глобального

управління без світового уряду” [549, с. 219]. Саме таку точку зору сьогодні підтримують міжнародні фінансові інститутції.

У. Бек у праці “Что такое Глобализация?” пише, що “ми давно вже живемо в світовому суспільстві [38, с. 25]”. Частково це наслідок спонтанного процесу, властивого динаміці глобалізації, частково наслідок цілеспрямованих зусиль, передусім, з боку Сполучених Штатів і Євросоюзу, щодо створення цілісної і усеосяжної системи міжнародної співпраці. “Америка має унікальну можливість очолити цей процес, оскільки вона одночасно могутня і демократична за системою правління. Оскільки егоїстична гегемонія неминуче породжує протидію, а демократія – копіювання, елементарний здоровий глузд підказує, що Америка повинна відповісти на цей поклик”, – зазначає З. Бжезинський [57, с. 273].

Сьогодні ж зворотний зв’язок у міжнародному дискурсі можна вивчати на основі функціонування легітимно існуючих органів управління, що регулюють відносини між країнами або групами країн. До них ми відносимо, як засновану у 1949 році ООН та низку її інститутів, наприклад, Раду Безпеки та інші, так і новостворені віртуальні колективні органи на кшталт Великої сімки, що трансформувалася після розпаду СРСР у Велику вісімку, Давоський економічний форум, Антитерористичну коаліцію та ін.

Можна і далі набирати факти і вказувати на чинники, що працюють на нашу робочу гіпотезу про становлення організаційної матриці соціального світу і укрупнення системи управління ним. Але філософія управління повертає нас до оцінки типової динамічної форми розвитку – гомеорезу.

Для цього ми відпрацюємо численні гіпотези про те, що:

- а) режим гомеорезу детермінується всезагальним законом біології;
- б) глибинним механізмом перетворень є використання людиною принципу стійкої нерівноваги, до якого прагне жива система внаслідок спонтанного вивільнення вільної енергії;
- в) продуктом такого розвитку є цілеспрямований розвиток структури і

збагачення ноосфери; г) розвиток системи управління забезпечується механізмами смислотворчості і смислопородження людини.

Режим гомеорезу соціальних систем ще ніколи не був предметом аналізу соціальних філософів. І нерівновага ніколи ще не використовувалася для пояснення соціальних явищ, а тому ми змушені проаналізувати у цій площині напрацювання біологічної науки. До речі, Е. Бауер звернув увагу на парадокс принципу розвитку. У дискурсі нашого дослідження він полягає у тому, що зруйновані соціальні системи є рушійною силою еволюції соціального світу і живого загалом [32, с. 146]”.

Гомеорез як явище неможливо досягнути без уточнення сутності явища живого. Тут ми маємо виходити з трьох вимог до живого, які сформульовані Е. Бауером [32, с. 26-28]. На думку цього дослідника, перша вимога до живих систем полягала в тому, що живі системи за незмінного довкілля не повинні знаходитися в рівновазі, але повинні мати різниці потенціалу, які вирівнюються без зовнішнього сприяння, тобто вони мають бути здатними виконувати роботу. Друга умова вимагала, щоб за будь-якої дії ззовні, отже, за будь-якої зміни стану довкілля система повинна виконати роботу, яка впливала б на зміни стану, викликані цією зовнішньою дією, і змінювала б їх. Третя вимога говорить: робота живих систем за всякого довкілля спрямована проти рівноваги, яка повинна була б настати за цього довкілля за цього первинного стану системи. Слід відмітити, що ця вимога, як і інші дві, жодним чином не суперечить законам фізики, особливо термодинаміки.

Позитивний зворотний зв'язок репрезентує на поверхні життя у сфері соціального менеджменту діяльність принципу стійкої нерівноваги. Цей висновок ми робимо на основі всезагального закону біології, який свідчить, що: “усе і тільки живі системи ніколи не бувають в рівновазі і виконують за рахунок своєї вільної енергії постійно роботу проти рівноваги, потрібної за законами фізики і хімії за існуючих зовнішніх умов [32, с. 32]”.

Постає закономірне питання про те, звідки соціальна система, перебуваючи у режимі гомеорезу, бере вільну енергію і для якої роботи її використовує? Відповідь на першу частину питання ми знаходимо у працях В. Беха, а саме у монографії “Генезис соціального організму країни”. Цей дослідник пише: “Якісна вузлуватість” універсуму ... точно визначена, як ми тепер вже розуміємо, терміном “життєдіяльність”, у даному випадку людського організму. При цьому інгредієнт “життя”... відбиває взаємодію матеріального і духовного, а “діяльність” відбиває продукування вільної енергії, здатної здійснювати роботу по формуванню соціального середовища [45, с. 115]”.

В іншому місці він дає філософське визначення категорії “інтелектуальне”, визначаючи її сутність “як засіб виробництва вільної енергії, здатної чинити роботу поза людським організмом. При цьому людський організм стає знаряддям виробництва соціального світу, що засновується на інтелектуальній енергії [45, с. 120]”.

Для підтримки нерівноваги, збудженого стану працездатних структурних елементів живої системи, усі вони мають бути настільки взаємозалежними, що жива система може розглядатися як багаторівнева когерентна система.

Соціальне тіло, як польова або енергоінформаційна форма життя, що немає фізичного тіла відокремленого від зовнішнього середовища, підкоряється синергетичним законам і закономірностям психо- і соціогенезу [48; 82; 86; 212]. Коротко розглянемо їх.

Психогенез знання не є наслідком простої реєстрації спостережень. Процес пізнання неможливий без структурації, здійснюваної завдяки активності суб’єкта [396]. Не існує також (у людини) апріорних або природжених когнітивних структур; спадковим є лише функціонування інтелекту, яке породжує структури тільки через організацію послідовних дій, здійснюваних над об’єктами. Звідси витікає, що епістемологія, або теорія

пізнання, відповідно до даних психогенезу, не може бути ні емпіричною, ні “преформістською”, а може лише ґрунтуватися на “конструктивізмі”, тобто на тривалому виробленні нових операцій і структур.

З цього погляду можна виділити три форми урівноважування. Найбільш проста і, як наслідок, найбільш рання – це урівноважування асиміляції і акомодатії. Друга форма рівноваги встановлюється між підсистемами, оскільки підсистеми, зазвичай, розвиваються з різною швидкістю, між ними можуть виникати конфлікти. Їх урівноваження припускає в цьому випадку певне розрізнення між їх загальними частинами і їх властивостями, що відрізняються, і, як наслідок, компенсаторне регулювання між твердженнями і частковими запереченнями, як і між прямими і зворотними операціями, або ж, на додаток до цього, використання взаємності. Третя форма урівноваження спирається на передуючу, але відрізняється від неї побудовою певної нової загальної системи, а саме: тієї, яку обумовлює необхідність самого процесу диференціації нових підсистем і яка вимагає, отже, компенсаторної дії інтеграції в певне нове ціле.

Одним словом, когнітивне урівноваження “грає на підвищення”, тобто порушення рівноваги ведуть не до повернення до попередньої форми рівноваги, а до деякої кращої форми, що характеризується зростанням взаємозалежностей або необхідних імплікацій. Біологічний еквівалент цього процесу (див. працю Г. фон Фьорстера “От шума к порядку”) треба шукати у явищі “фенокопії” [577; 588].

Соціогенез – інша складова саморозгортання соціального тіла суспільства. Це також terra-інкогніта для теорії соціального управління. У сучасних словниках з соціального управління навіть немає його визначення. Водночас у соціології і соціальній антропології це визначено як процес історичного і еволюційного породження і формування людського суспільства [450]. Соціогенез в соціальній психології – походження і розвиток свідомості, особи,

міжособових стосунків, обумовлених особливостями соціалізації в різних культурах і суспільно-економічних формаціях [450]. Є й інші визначення цього явища [451; 538].

При накопиченні наукових знань за експонентою, спонтанному зростанні обсягів наукової інформації, створенні інформаційної павутини планетарного масштабу, піднятті загальної і інформаційної культури особистості і переході суспільства до еволюційного розвитку неухваля керівників держав і органів управління соціальним розвитком до цих чинників може обернутися для світової спільноти семантичною катастрофою.

Гомеорез як позитивний процес розвитку соціальної системи не може йти безкінечно в нікуди. Рано чи пізно він обов'язково завершується продуктом. На наш погляд – це створення гомеостату – органу, що належить третій природі. На цьому “підйом” соціального тіла завершується. Новостворена система стає цілісною, самодостатньою, а тому має перейти у режим гомеостатичного буття.

У горизонті соціального світу, тобто у другій природі, гомеорез матеріалізується, на думку деяких сучасних дослідників, становленням соціального інституту управління. Це принципова теза.

Наша позиція полягає дещо у іншому. Ми вважаємо, що соціальним інститутом, що обслуговує цю сферу життєдіяльності світової спільноти є соціальний інститут права, а формується відповідно до його вимог і потенційних властивостей система управління, що виходить із лона саморегуляції планетарного життя. Ми проводимо межу між соціальними інститутами і соціальними організаціями або системами на основі присутності у їх структурі людини. У соціальних інститутах їх немає, у той час, як вони складають основу соціальних організацій.

Тому наведемо думки інших дослідників, що обстоюють саме формування соціального інституту управління. І для цього О. Тихонов наводить декілька причин, щоб звернутися до проблеми

інституалізації управління [Див.: 477, с. 69-70]. Далі він продовжує: “Вирощувати, пестити і леліяти цей суперінститут справа не лише політичного управління і широких верст населення, але і науково-педагогічних кадрів” [477, с. 70].

Свій значний вклад в осмислення процесу перехідного періоду з позицій соціології організацій і управління вніс відомий російський методолог управління А. Пригожий [385-386]. Під “поверненням вперед” він розуміє звернення до тих, що раніше використовувалися, але знехтуваних методів господарювання і управління. А. Пригожий називає конкретні механізми перехідного процесу, які треба розуміти як вбудовані в сам процес регулятори [385-386]. Ці ідеї мають значення і для вирішення проблеми інституціоналізації управління у наш час.

Завершуючи аналіз розвитку соціальних систем у режимі гомеорезу, що настає після стадії функціонування, реалізується механізмами гомеостазу і підкоряється принципу динамічної рівноваги, слід зробити ще одне зауваження. Воно полягає у тому, що принцип стійкої нерівноваги показує, що жива система за зміни довкілля виконуватиме таку роботу, яка спрямована проти рівноваги, очікуваної за цього зміненого середовища і за незмінених умов системи.

Отже, соціальна система у гомеорезі повинна сама себе відтворювати шляхом накопичення структурної енергії, яку вона черпає з інтелектуальних джерел, і не варто чекати спокійного життя у цій парадигмі, оскільки її витрати не завжди мають бути планомірними. У такому стані соціальна система своєчасно і дуже чутливо реагує на зміни у зовнішньому середовищі, наприклад, у політиці, або економічну кон’юктуру світового ринку.

Гомеоклаз діаметрально протилежний гомеорезу розвиток системи соціального управління. В. Войтенко пише про те, що “системи, нездатні до вирішення виникаючих протиріч, можна назвати організаційно кінцевими, а процес їхньої наростаючої дестабілізації – гомеоклазом [99, с. 137-138]”.

Гомеоклаз як етап розвитку соціальних систем постійно є у центрі уваги філософів, істориків і культурологів. До цієї проблеми звертались і подали його атрибутивні характеристики такі відомі дослідники, як: А. Дж. Тойнбі у відомій праці “Постижение истории” [480], С. Гантінгтон у праці “Столкновение цивилизаций” (1993) [527], У. Бек [37], П. Б’юкенен [83], Ж. Бодрийяр [69], О. Шпенглер у праці “Закат Европы” (1918) [552].

До цих доволіно обраних імен треба сміливо додати наступні праці і імена істориків, філософів, культурологів, політологів і соціологів: “Устройство общества” Е. Гіденса [130], “Современная наука об обществе” А. Фулье [524], “Система современных обществ” [357], “О структуре социального действия” [358], “О социальных системах” [356] Т. Парсонса, “Дифференциация” [265], “Общество как социальная система” [266], “Социальные системы” [267], “Эволюция” [268] Н. Лумана, “Открытое общество и его враги” у 2 томах К. Поппера [380–381], “Конец истории” [523] і “Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку” [522] Ф. Фукоями, “Конец знакомого мира” [84] І. Валлерстайна, “XX век в социологических теориях общества” [369] Н. Полякової, “Миры” [410] А. Рудого, “Распад. Как он назревал в “мировой системе социализма” [295] В. Мєдведєва, Г. Гресєфа “Общественный прогресс и регресс” (1896) [140] та ін.

Тут також відпрацьовуються нові численні робочі гіпотези про те, що: а) режим гомеоклазу ґрунтується на другому законі термодинаміки і пов’язаний з законом збільшення ентропії; б) глибинним механізмом перетворень є насильницьке проявлення принципу зростання ентропії (П. Флоренський), що є саморозгортанням підстави соціального світу; в) продуктом такого розвитку є руйнація існуючих соціальних систем, що розчищає шлях для розвитку матричних соціальних структур; г) позитивні і негативні зворотні зв’язки в системі знаходяться у стані перманентного конфлікту або відсутні загалом.

Зразків такого стану соціальних систем можна навести багато, наприклад, етнічний конфлікт у Канаді, мається на увазі навколо провінції Квебек, Нагорний Карабах, поділені на дві частини Корея і Кіпр, рух басків у Іспанії, конфлікт між Північною Ірландією та Великобританією, питання Тибету у дискурсі стратегічної політики комуністичного Китаю, поведінка талібів на кордоні з Пакистаном, претензії Японії до Російської Федерації з приводу приналежності дальносхідних островів та ін.

Визнання глобальних безладів в якості основного виклику нашого часу вимагає розуміння складних проблем. Залишати осторонь “глобальні безлади – означає ігнорувати головну реальність нашого часу: масове глобальне політичне пробудження людства і розуміння, що поглиблюється, нестерпної нерівності умов життя людей”, – слушно зазначає Зб. Бжезинський [57, с. 272].

Гомеоклаз генетично визріває у структурі соціальної системи незалежно від того, у якій формі вона діє – у гомеостазі чи гомеорезі. Він має, як мінімум, дві фази розвитку: латентну і відкрити. На першій – формуються мутації, а на другій – система впадає у кризу і вибирає шляхи розвитку, тобто біфуркує.

Дослідження математичної моделі гомеостазу показали, що він має свої больові точки і критичні зв'язки, впливаючи на які, можливо створювати різні види патології: розрив прямих зв'язків – параліч, зворотних зв'язків – шок, перехресних зв'язків – колапс. У більшості випадків односторонній параліч є компенсуючим, і гомеостат продовжує виконувати свої функції.

Для досягнення сформульованої вище мети продовжимо дослідження і запропонуємо принцип, на основі якого відбувається деградація структури і сходження з поля організаційної взаємодії усіх, навіть надзвичайно потужних у минулому, соціальних систем. На наш погляд, це принцип зростання ентропії (П. Флоренський). Він ґрунтується на другому законі термодинаміки і пов'язаний з законом збільшення ентропії. Ентропія породжується усіма процесами, вона пов'язана з втратою системи здатності

здійснювати роботу [101]. Зростання ентропії – стихійний процес. Якщо об'єм і енергія соціальної системи постійні, то будь-які зміни у системі збільшують ентропію (міру хаосу або міру порядку).

На організованість системи, тобто на її ентропію, впливають в основному два параметри: 1) інтенсивність зростання числа елементів; 2) інтенсивність використання елементів у процесі функціонування системи.

Шляхом певного вибору зворотного зв'язку система може бути переведена у стан стійкої рівноваги, у якому безробіття та інфляція підтримуються хоча б на розумному рівні, і подолати їх повністю майже неможливо. Перший крок пов'язаний з вибором вотуму недовіри, що може вивести систему з рівноваги і привести до загибелі.

Сьогодні, коли різко зростають вимоги до забезпечення сталості соціальних систем, що у літературі віддзеркалюється проблемою вивчення так званого “сталого або стійкого розвитку”, у дискурсі якого гомеостатичне управління рефлектується з вирішенням методології вибору алгоритму врахування протиріччя, що спрямовує розвиток системи. Ідея сталого розвитку увійшла у лексикон науки після Ріо–92 і через двадцять років отримала нове дихання у червні 2012 року на саміті країн світу у Бразилії (Ріо+20).

Дамо відповідь на наше друге запитання, а саме: який при цьому відбувається процес і який при цьому ми отримуємо головний продукт, що ми спостерігаємо зовні соціальної реальності. Відповідь тут однозначна: йде процес деградації, деформації, наростання дизфункціональності у структурі соціальної системи. Продукт – самознищення або самосходження її з арени соціального розвитку. У кінцевому пункті старої системи вже немає, тобто вона втратила функціональну спроможність ставити мету і мобілізувати засоби для її реалізації. Вона може паразитувати на авторитеті, як інститут королівства, наприклад, у Великобританії або Данії. Інститут монархічної влади на

африканському континенті сьогодні потрапив, здається, у положення крайньої нестабільності і деградації.

Тож, як відбувається руйнація соціальних систем? Є декілька сценаріїв цього процесу. Алгоритм сходження соціальних систем з історичної арени життя теоретично обґрунтував, як відомо, Л. Гумільов через принцип пасіонарності, тобто енергетичного виснаження етносу [318].

По-іншому, ентропія у структурі соціальної системи може розвиватися у декількох випадках: а) як під тиском негативного зворотного зв'язку, так і під напором позитивного зворотного зв'язку; б) унаслідок боротьби між позитивним і негативним зворотними зв'язками і у випадку рівності енергетичних потенціалів обох сил настає рівновага, що сприяє застою і деградації, згадаймо СРСР і інші закриті суспільства; в) за відсутності зворотного зв'язку система також скочується до патології, кризи і краху організації.

Таким чином, на світовій арені у сфері управління весь час відбувається боротьба позитивних і негативних тенденцій. У цьому полягає суперечність у горизонті функціонування і розвитку системи управління соціальними системами. Які з них переможуть, у той бік і піде їх розвиток. Автори постійно подають пропозиції виходу з кризи управління у вигляді новацій. Вони торкаються як удосконалення морфології систем управління (А. Пригожин), так і функціонування, наприклад, розробки і обрання стратегій розвитку (І. Прангвішвілі) [386, с. 687-690; 384, с. 303-304].

Прагнення до переосмислення старих стереотипів і готовність до впровадження нових ідей і підходів складають основу управлінського оптимізму. “Ми усвідомили, – пишуть, наприклад, Ральф Е. Стейер і Джеймс А. Беласко, – що на найбільшій заводі стояли старі парадигми управління (14 принципів А. Файоля. – авт.), яких ми дотримувались, і були змушені в корені переглянути свою роль як керівників, навчитися мислити по-новому” [456. с. 1-4].

У чому ж автори бачать нові принципи? Головних всього три: 1) мислити стратегічно, тобто постійно пам'ятати про кінцевий результат; 2) створювати організацію, в якій люди знали б, яка грандіозна мета стоїть перед нею і особисто перед ними, і були б готові її досягти; 3) щоб не відстати від змін і вчасно визначати цілі, треба постійно удосконалювати свої знання, притому випереджаючими темпами в порівнянні з дійсністю [477, с. 39].

Пошук нової управлінської парадигми йде у нас досить широким фронтом: відбувається активне заглиблення в історію управлінської думки, управління пов'язується з цивілізаційними змінами і процесами глобалізації, з духовним відродженням суспільства і особи, з владою і політичною стабілізацією, з проблемами досягнення економічної ефективності і соціальної справедливості [39; 192; 308]. Проте при усій плідності такої роботи в ній поки що переважає постановка проблеми зміни парадигм управління над дослідженням того, що являє собою самоуправління в умовах тих процесів соціетальної трансформації і глобалізації, що відбуваються в країні і у світі.

Висновки до п'ятого розділу

Структурно-функціональний аналіз надає можливість зіставити морфологію системи управління з її функціональними можливостями. Тут може бути декілька ситуацій. Дві з них ми відносимо до типових. Перша з них стосується того, що унаслідок морфологічної незрілості системи настає функціональна невідповідність діяльності органу управління – об'єкту управління. І друга ситуація пов'язана з тим, що у організаційному обміні управління має морфогенетичну функцію і добудовує структуру системи управління. У організаційному метаболізмі структурні

добудови уже давно завершені, щоправда, може бути модифікація під нові види виробничої, а відповідно і управлінської діяльності.

Отже, зробимо головні висновки з викладеного вище матеріалу. По-перше, система соціального управління після фази функціонування переходить у фазу розвитку, що має здійснюватись як у позитивному алгоритмі, так і у негативному. Морфогенез системи соціального управління на цьому етапі отримує завершення, оскільки формується гомеостат – орган у горизонті третьої природи, що оперує логічними одиницями або смислами.

По-друге, у випадку позитивного варіанту система еволюціонує у режимі гомеорезу, що розвивається за принципом стійкої нерівноваги і, як наслідок, вона збагачує себе підсистемою зворотного зв'язку і переходить у режим саморегуляції [4; 22; 198; 247; 417]. Парадокс у цій сфері полягає у тому, що гомеорез, дійсно, “несе” вперед наявні соціальні системи, але гомеоклаз – є рушійною силою, що породжує якісно нові форми організації соціального життя.

По-третє, якщо реалізується негативний алгоритм, що називається гомеоклазом, то система сходить з соціальної арени. Принципом життєдіяльності соціальної системи є наростання ентропії. Негативний алгоритм має дві фази: латентну і відкриту. При переході від першої до другої система біфуркує і обирає новий горизонт розвитку.

По-четверте, наш аналіз довів, що влада дійсно є соціальним інститутом, оскільки явище має усі необхідні ознаки інституалізації, і він пройшов низку етапів, а саме: у соціальному організмі країни цілком природнім шляхом визріла потреба в наявності спільних організованих дій з наведення порядку у взаємовідносинах; формування загальних цілей діяльності; поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії у чотирьох основних сферах суспільства: економічній, соціальній, політичній та ідеологічній; поява процедур, що пов'язані з нормами і правилами прийняття рішень; інституалізація норм і правил,

процедур, тобто їх прийняття та використання; встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх використання в окремих випадках; створення системи статусів і ролей, що охоплюють усіх без винятку членів соціального процесу.

Цього переліку характеристик цілком достатньо, щоб визнати існування інституту влади як самостійного і незалежного, що у соціальному житті обслуговує специфічний вид діяльності людей. Об'єктивним продуктом є система управління. Співвідношення тут таке, як між соціальним інститутом релігії і церквою, що є соціальною системою. Іншими прикладами можуть бути, на нашу думку, соціальний інститут шлюбу і соціальне утворення – сім'я, інститут освіти і система національної вищої професійної освіти та ін.

По-п'яте, формуються суперечності, які рухають систему соціального управління до удосконалення структури і функцій. На початковому етапі провідною суперечністю було розділення влади, власності і управління. І це є питання не лише культури, але і розподілу праці, прав і обов'язків між різними суб'єктами, що несуть самостійну відповідальність за виживання суспільства і конструювання його перспектив. При цьому, як ми вважаємо, влада неминуче поступиться управлінню домінуючою роллю в постіндустріальному типі соціальної організації, оскільки може бути змінений і сам принцип її утворення. Тому на завершальному етапі соціальна цілісність може підтримуватися і новим синкретизмом, синкретизмом організації і самоорганізації, управління і самоврядування.

Розділ VI

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ, БІОЛОГІЧНИМИ І СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Завданням цього розділу є порівняльний аналіз складових обраного нами алгоритму дослідження. Порівняння – це найбільш важливий і поширений прийом аналізу, який дозволяє визначити взаємозв’язок і взаємозалежність між явищами управління технічними, біологічними і соціальними системами, їх розвиток, окремі характеристики, встановити ті чи інші закономірності, виявити фактори, що впливають на зміну аналізованих показників, оцінити динаміку і результати управлінської діяльності. Управління носить буттєвісний характер, оскільки “бути – значить перебувати не в стані абсолютного спокою, а в динаміці безупинних, малих або значних змін. Світ у цілому та усі його окремі частини й елементи невпинно змінюються” [34, с. 52].

Наша робоча гіпотеза полягає у тому, що предмет цього дослідження знаходиться на стадії відносного порядку, а наше

теоретичне і практичне завдання полягає у виведенні їх взаємодії на рівень гармонії. У даному випадку – це мистецтво управління. Воно ніби для того і призначене, щоб нагадувати людям, що крім хаосу, який лякає, і розміреного, але часом бездушного порядку, існує вищий світ прекрасних гармоній.

6.1. Світоглядно-ідеологічне протистояння у сфері управління технічними, біологічними і соціальними системами

Завданням цього підрозділу є подолання ідеологічної розхристаності, що спостерігається на практиці і відтворена нами у попередніх розділах дослідження. Вирішувати проблему становлення нової ідеології і світобачення на переломному етапі розвитку людини, суспільства і всього сучасного світу важко, оскільки: а) немало сучасних філософів і політичних авторів переконують, що патології і кризи були в усі історичні часи, але буде гірше, оскільки світ наближається до “кінця ідеології”, “кінця історії”, “кінця цивілізації”; б) першими і, вочевидь, головними путами на ногах “втікачів від тоталітаризму” є пута ідеологічні. Розлом тоталітарного суспільства розпочинається з руйнації ідеології (В. Андрущенко).

Отже, у попередніх підрозділах ми стикнулися з ідеологічним плюралізмом, що утворюється у сфері управління технічними (технократизм), біологічними (екологізація/екогуманізм) і соціальними (гуманізм) системами. Ми побачили, що названі тут три ідеології знаходяться у гострих суперечностях одна з одною, і примирення їх є справою довготривалою, але надто бажаною для суспільства.

“Організоване суспільство” має забезпечити цьому процесові цивілізовані форми. Ідеологічні руїни є найбільш небезпечними. Як і радіоактивний бруд, вони підлягають утилізації в безпечних для суспільства місцях і формах. Тому, відмовляючись від колишніх ідеологічних облуд, організоване суспільство “відділяє зерно від половини”, утилізує “ідеологічний брукт” і одночасно зберігає в людині і в суспільстві все те краще, світле й справедливе, яке поза всяким сумнівом було в цій непростій епосі новітнього соціального творення” [16, с. 246].

У чому суть цього взаємного розуміння, що є “мірою самого соціального зв’язку”? [65, с. 185]. За визначенням О. Богданова, воно полягає у “спільній мові і тій сумі понять, яка ним виражається, в тому, що називається загальною “культурою”, або, точніше, ідеологією” [65, с. 186]. Фактично, нам потрібно сформулювати провідну ідеологему, що має впливати і тримати під контролем усі три різновиди організаційної діяльності людини і спрямовувати її дії у фарватері пошуку загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Виходячи з цього, розглянемо існуючі протиріччя у трикутнику: технократизм – гуманізм – екологізм. Міра гостроти між ними, за нашою оцінкою, різна. Протиріччя між сциєнтично-технократичним і духовно-гуманістичним (антисциєнтичним) напрямками у сучасній філософії та у людській діяльності є більш гострим і застарілим, у той час, як їх протистояння з ідеологією екологізму ще тільки формується.

Технократизм безапеляційно превалує над гуманізмом і екологізмом. Він виступає у вигляді сучасної форми догматичного, механістичного світогляду й діяльності. В основі розуміння технократизму лежать причини двоякого характеру. З одного боку, це тверда (адміністративно-командна) форма організації виробництва й всього життя людини. М. Бердяєв писав, що “прагнення до цілісності і органічності ми успадкували від колишньої, природно-органічної епохи”. Технічна ж епоха закриває

дорогу цьому прагненню. Вона “жадає від людини фабрикації продуктів, і притім у найбільшій кількості за найменшої витрати сил. Людина стає знаряддям виробництва продуктів. Річ стає вищою від людини” [42, с. 149].

У М. Хайдегера техніка підкоряє собі весь простір буття, властива їй логіка пронизує свідомість епохи. “Вона не просто атрибут індустрії, а спосіб самореалізації людства. Вона не просто інструмент, а універсальна цінність вселенського масштабу. Її статус рівняється статусу істини [58, с. 13]. Техніка стає способом виявлення, розкриття, “виведення зі стану утаємниченості” глибинних властивостей буття. Через неї людина говорить із буттям, чує клич Буття. Людина повинна зрозуміти і позатехнічний фундамент техніки, оскільки сама техніка не є засобом у руках людини, а навпаки, людина стає засобом, рабом у владі машини.

М. Марсель називає сучасну прогресивну людину новою технічною організацією, “тоталізованим універсумом технічної раціональності” і “технічною екстраполяцією”. Він вважає дух абстракції – ядром сучасної цивілізації. М. Марсель бачить переоцінку ролі техніки, складову душі сучасної цивілізації, де під технікою він розуміє навичку, призначену для підкорення світу. Людина відчула себе центром Всесвіту і переоцінила могутність свого розуму у підкоренні зовнішнього світу. Науково-технічний розум стає центром нової “технічної цивілізації”, яка загрожує повною дегуманізацією світу.

Це один з парадоксів історії, де гуманізм переходить у свою протилежність – антигуманізм. Зі сказаного вище можна зробити висновок, що при зростанні ролі техніки в техногенній цивілізації відчужується людина, перетворюючись на технічний елемент, деталь технічної цивілізації. Потрапляючи в її вимір, вона стає додатком до науково-технічної реальності, “людиною-механізмом” (“*Homo mechanicus*”) і “людиною-споживачем” (“*Homo consumers*” за Е. Фромом). Аналізуючи сучасну західноєвропейську цивілізацію, М. Марсель думає, що техногенна

цивілізація руйнує духовно-ціннісний зміст культурно-історичної традиції. Над “духом містерії” взяв гору “дух техніки”, що підкорює дійсність і може маніпулювати нею. Цей процес завершується тотальним маніпулюванням суспільним життям і свідомістю людини.

Глобальну ідею технократизму як конкретного образу організації розвинув у своїх працях Л. Мемфорд. З часів свого виникнення техніка була пов’язана з усією природою людини. Її змінила “монотехніка, цілком присвячена збільшенню влади й багатства шляхом систематичної організації повсякденної діяльності” [143, с. 232]. Цю первинну колективну машину – ієрархічну організацію суспільства й праці, “людську модель всіх наступних машин” – Л. Мемфорд називає Мегамашиною.

Така ж картина спостерігається і на рівні світоглядного протистояння технократизму, гуманізму і екологізму, про що детальніше досліджено Р. Мартиновим у своїх роботах [287; 290]. У сфері виховання технократизм – це переконання у здатності виховувати кожного під впливом ідеологічного, інженерного, масового і технократичного впливу. “Технократ – це педагог, який придушує всяку ініціативу; політик, який створює рецепти для всіх часів і народів; це віра в передбачуваність; нездатність співвіднести отриману користь і заплачену ціну; це – як інтегральна характеристика – антигуманне відношення до людини і результату її діяльності” [465, с. 20].

Усвідомлюється неможливість механічного поєднання гуманітарного і природничо-наукового знання, як і відповідних їм образів світу. “...Фрагменти дійсності, які вивчаються природничими науками, не зливаються в єдиний образ із тими фрагментами світу, які вивчають науки суспільні... єдиний “зріз” із усього пласту знання виступає лише ідеалом і може розглядатися як орієнтир дослідження з методології науки” [304, с. 278]. Вони не зливаються, а взаємопроникають, взаємодоповнюють один одного, якщо не розглядати їх в одній площині. Прикладом може слугувати

соціологія Флоренського, його вчення про односутності тваринного Буття, розуміння соборності в російській філософії А. Хомякова і В. Соловйова, а також симфонічності Л. Карсавіна. У сучасній науці прикладом може бути концепція В. Налімова, де автор намагається об'єднати семантичну і фізичну реальності.

Отже, технократизм “роз’їв”, як іржа, й зробив деконструктивними всі поєднання складових елементів духовної культури. Тому відбулося змішання принципів і народився світоглядний еклектизм; виникла ентропія духу культури, дух перестав творити вічні ідеали й цінності; виникає корозія вічних стовпів істин Буття, фундаменту культури; відбувається ерозія вічних непорушних духовних ідеалів і цінностей. Антитехнократичним є синергетичний підхід. Цілісність перестає ототожнюватися з рівновагою і порядком. Вони виступають лише частковим випадком, який не визначає загальної картини. Цю картину, навпаки, визначають нерівномірність і хаос, випадковість. Нерівноважний і спонтанний характер системи наукового знання яскраво виражений в концепції В. Біблера. Цілісне знання виростає з безперервного діалогу, переклику, взаємодії змістів як в історичному, так і в сучасному середовищі. Цей підхід підводить до необхідності повернення науки в лоно культури.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. У сучасній ситуації світоглядного еклектизму, втрат стійкого фундаменту світосприйняття, розпаду цілісної картини світу, щоб вирватися із чергового глухого кута світової історії, необхідно зробити прорив через прагнення до відходу від механічного розуміння єдності й цілісності до усвідомлення їхньої структури як сукупності неоднорідних елементів, які доповнюють один одного; відмова від розуміння цілісного знання як його рівноваги, абсолютної впорядкованості; перехід до дослідження розвитку, динаміки цілого, до ідеї поліфонічності знання; що зміцнюються антитехнократичні тенденції в просторі більше загальної тенденції

пошуку оптимальних форм інтеграції, синтезу, цілісності наукового знання; парадоксалізація, розірваність наукової картини світу.

Перехід світової спільноти від індустріальної до інформаційної доби розвитку потребує докорінної зміни світогляду. Якщо за умов індустріального виробництва панував негативний зворотний зв'язок і гомеостаз був розповсюдженим типом функціонування суспільних відносин, то у глобалізованому суспільстві на перші ролі виходить позитивний зворотний зв'язок і гомеорез стає бажаним станом структур соціального призначення.

Отже, у цьому дослідженні ми виходимо з положення, що завдання філософії не стільки створювати нове знання, і навіть не стільки обґрунтовувати процес пізнання, а створювати відношення до знань, до пізнання, до світу – тобто формувати світогляд. Адже філософія носить аксіологічно-генезисний характер [213, с. 851]”.

У системі загроз для світової спільноти особливе місце займають світоглядні зриви, які вражають суспільство в цілому або великі його частини. Це пов'язано з тим, що будь-яке співтовариство “зібране” і відтворюється на певній матриці. Важливим її зрізом є когнітивна структура – система засобів пізнання реальності, інструментів суспільної свідомості і обміну інформацією (мова, значимі факти, теоретичні уявлення, методи, міра, логіка та ін.).

Великі гетерогенні співтовариства (такі, як народ, нація, суспільство) зібрані на складній світоглядній матриці, в якій переплетені когнітивні структури безлічі співтовариств і субкультури. У цій матриці є ядерна зона, яка об'єднує усі часткові співтовариства. Порожнеча тут неприпустима, бо мислення ніколи не припиняється. Це єдиний повністю негентропійний процес, що відомий нам.

Завдяки механізму мислення людська особистість у своїй структурі породжує специфічну голограму, тобто цілісно відтворює Всесвіт. Про її існування у філософії відомо давно. Це відомий парадокс Лао-цзи “Найбільше знаходиться в

найдрібнішому”. Саме з цієї позиції справедливим є твердження про те, що людина – це мікрокосм. “З філософської точки зору представляє безперечний інтерес те, що адекватне відтворення в мозку людини зовнішнього світу досягається за допомогою кодування сенсорної інформації за принципом “частина заміщає ціле”.

Саме цей принцип лежить в основі символічного представлення світу, завдяки чому в пам’яті людини може бути зафіксований колосальний обсяг інформації. Оптичні голограми тепер широко відомі, вони дозволяють отримувати цілісне об’ємне зображення об’єкта. Це зображення істотно відрізняється від фотографії тим, що воно злокалізоване в просторі і дає можливість оглядати зображений об’єкт з усіх боків.

Установка на синергетичне сприйняття світу є семантичним фільтром, через який має людина вивчати світ. З синергетики народжується нова філософія: філософія усвідомлює, що вивчати треба нелінійний світ, оскільки саме в ньому майже завжди в рішенні є присутнім кінцевий час.

З наближенням кризи, якщо вона здійснюється в режимі із загостренням, вдається знайти конкретну модель і побудувати для неї спектр таких структур, які відповідають нашому сьогоdnішньому життю і сприяють коеволюції. Тому занурення в синергетику, вивчення її законів і механізмів, висновків і результатів повинне відбуватися до того часу, поки не виникне система знань, що дозволяє орієнтуватися в глобалізованому і інформатизованому життєвому просторі.

Цього вимагають стрімкі технологічні інновації, особливо в галузі комп’ютерної техніки та комунікацій, що зробили соціальні системи інноваційними і крихкими, а навколишній світ і бізнес-середовище – мінливими і непередбачуваними. Стикаючись з новою дійсністю, лідери і менеджери виявляють, що їх засадничі теорії і прославлені бізнес-моделі стають неефективними. Традиційні ієрархічні моделі і моделі “годинникового механізму”,

що дозволяли передбачати і контролювати, вимагають заміни на більш органічні моделі і нелінійне мислення.

В основі моделі життєздатності соціальних систем у гомеорезі лежить закон необхідної різноманітності, який вимагає, щоб набір управлінських реакцій був не менш багатим, ніж набір можливих станів. Чим більша різноманітність, тим більше всіляких варіантів рішень. Причому різноманітність зачіпає всі характеристики співробітників: стать, вік, психологічні особливості, переконання, світогляд і т. ін. Команди, яким бракує різноманітності, схильні до вироблення однотипних рішень, тобто підсвідомо тягнуть систему у гомеостаз.

Як закономірна реакція на вимогу соціальних систем забезпечити їх життєздатність у потоці становлення глобалізованого світу, у сфері організаційної взаємодії виникло декілька якісно нових підходів до соціального управління. Найбільш розвинутими на сьогодні є такі концепції, як: м'якого управління, синергетичного менеджменту, нейроменеджменту, управління ризиками та ін. Отже, усі нові управлінські парадигми спираються на наступні постулати, що стають доступними тільки при наявності синергетичної свідомості.

В основі їх лежить розуміння, що живі системи не можна комплектувати, збирати як цеглинки, їх потрібно вирощувати. Все починається з малого. Маленький організм зростає, формуючи себе, і те, яким він стане, залежить від взаємодій, що закладаються усередині системи в період зростання. Не лише важко, але і неможливо знати заздалегідь, як повинні взаємодіяти між собою міриади компонентів складної системи, аби функціонувати узгоджено. Ключ до створення організації полягає в усвідомленні того, що це не може бути строго контрольований окремий акт творення, а, швидше, еволюція, дорога до бажаного результату. Ці підходи схожі на садівництво. Менеджер не може достеменно знати, яким виросте дерево, але може забезпечити умови для

бажаного генезису. Створення відповідної атмосфери, системи правил, евристик – мистецтво менеджера.

Далі приступимо до порівняльного аналізу головних філософських характеристик управління технічними, біологічними і соціальними системами. Для цього ми використаємо порівняльну таблицю, у яку на основі попередніх розділів зведемо однойменні параметри цих трьох явищ і коротко прокоментуємо їх (Див.: Додаток Б).

Звернемо увагу на те, що загальна теорія управління технічними, біологічними і соціальними системами охоплює усі рівні планетарного буття, оскільки перша її складова охоплює неорганічний рівень універсуму, на якому превалює косна речовина, друга – розповсюджується на органічний рівень і охоплює живу речовину, зокрема й біологічну людину; третя – функціонує на рівні другої природи і упорядковує життєдіяльність розумної живої речовини та її організаційних утворень, або соціальних структур. У ході культурно-історичного процесу виникли і стало функціонують три світи: світ техніки, світ живого – рослин і тварин і світ соціальний, у якому матеріалізувалась особистість, як атрибутивна властивість біологічної людини.

Звернемо увагу на системоутворюючу роль особистості людини, яка сама відноситься до біологічних систем, але, як домінуючий суб'єкт, що має організаційні властивості, задає параметри існування і напрями розвитку для технічних, біологічних і соціальних систем. “Якщо люди вбивають і їдять тварин, – писав О. Богданов, – то вони дезорганізують інші життєві системи, щоб організувати їх елементи у складі свого власного тіла. Якщо вони винищують хижаків, то тому, що знаходять у них дезорганізуючі сили і, усуваючи їх, тим самим організують своє життєве середовище у своїх інтересах. Якщо суспільства, класи, групи руйнівню стикаються, дезорганізуючи один одного, то саме тому, що кожен такий колектив прагне організувати світ і людство для себе, по-своєму. Це наслідок окремоті, відособленості

організуючих сил, наслідок того, що ще не досягнуті їх єдність, їх загальна, струнка організація. Це боротьба організаційних форм” [65, с. 71].

Високоєфективними інструментами впливу людини на розвиток цих трьох систем є її мислення, світогляд і ідеологія. Розглянемо динаміку цих інгредієнтів управлінського процесу через ідеологему формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Мислення людини – глибинний процес. Про його зміст і характер ми можемо судити тільки за його продуктами – світоглядом і ідеологією, а також за діяльністю керівників різного рангу. Ясно, що у сфері управління технічними системами воно повинно мати консервативний характер, оскільки зміни тут відбуваються дуже повільно, і тільки зрідка ми спостерігаємо вибухи науково-технічної революції. У сфері біологічного розвитку воно реагує швидше, але реакція ґрунтується на інстинкті самозбереження, носить імпульсивний характер і фактично є некерованою. Зате у соціальній сфері воно має агресивний характер і націлене або на знищення супротивника, якщо йдеться про людину чи країну, або на захоплення нового простору чи території супротивника. За прикладами останнього типу мислення далеко ходити не варто, достатньо згадати війну Великобританії з Аргентиною за Функлендські острови, суперечку між Російською Федерацією і Японією за чотири острови Курильської гряди, України і Румунії за острів Зміїний та ін.

Свідомість універсального керівника у аналогічній ситуації повинна мати широкий діапазон функціонування, що утворює ланцюжок: технократизм – екозбереження – синергетика. У структурі конкретної особистості людини він повинен мати універсальний характер, а не такий, як сьогодні спостерігається на практиці. Йдеться про те, що сьогодні галузеві керівники мають дещо гіпертрофований світогляд. Технарі – технократизм, що ведеться на логіці саморозгортання техноценозу, екологи –

відповідно на тенденціях фіто- і біоценозів, а соціальні менеджери – на логіці соціогенезу, і при цьому вони постійно намагаються знищити один одного.

Відповідно до логіки саморозгортання технічної, біологічної і соціальної сфер вони намагаються нав'язати один одному власну ідеологію, що виключає існування інших ідеологічних підходів. “Там, де втручається людина, природа не припиняє робити свою справу. Доля комплексу, який вона прагне зберегти або усунути, визначається, як і раніше, усією сумою умов, усіма діями середовища, а зусилля людини – тільки один з доданків цієї суми” – слушно писав О. Богданов [65, с. 166]. Руйнівний ефект від цього – неймовірний, оскільки у випадку негармонійного управління цими трьома сферами у якості руйнівних чинників починають працювати техносфера, біосфера і соціосфера.

Причини породження управління у кожному випадку – специфічні. У технічній сфері – це намагання задовольнити потреби людини та оволодіти навколишнім середовищем, насамперед, природними ресурсами. У сфері біологічного розвитку – це потреба адаптації біологічного організму до стану зовнішнього середовища з метою самозбереження і розвитку, а втручанням людини додається потреба реалізації можливостей клонування, штучного розмноження та селекції. У соціосфері – це потреби особистості, що привели до поділу праці і агресії людини щодо зовнішнього середовища з метою оволодіння ним і збагачення, розширення ареалу, життєвого простору, насамперед, за рахунок сусідів, а згодом – внаслідок осолодіння Космосом. На Місяці вже майже немає вільних ділянок – усе розпродано ще на Землі. Черга наразі вишикувалася за зірками.

Природа управлінського впливу у кожному випадку специфічна. В управлінні технічними системами звісно превалює енерго-інформаційний вплив на об'єкт управління; у екологічних системах – це відбувається за рахунок інформаційно-речовинних впливів, оскільки до цього прагне біологічний організм, що живе за

рахунок метаболізму; у соціосфері – за рахунок інформаційної політики керівних суб'єктів, що привело сьогодні навіть до інформаційних війн між країнами.

Оскільки влада загалом ґрунтується на інформації, то такий вид впливу на людей є найбільш “тонким” і найбільш потужним, навіть всеосяжним. Тому далеко не випадково Всесвітня федерація вчених, свого роду “мозок людства”, у серпні 2000 року першою у списку загроз людству в ХХІ столітті поставила загрозу міжнародної інформаційної безпеки (МІБ), витиснувши на другий план екологію, енергетику і інші постійно обговорювані теми, а поразка СРСР у інформаційному протистоянні соціальних систем і події 11 вересня 2001 року в США закріпили це у свідомості європейської і світової спільноти. “Вмить безпека інформаційного простору стала загальнолюдською проблемою”, – пише О. Соснін [448, с. 7].

Це ми пояснюємо тим, що: по-перше, слова як семантичні одиниці є ключами – фільтрами, що складають будь-яку ідеологію, а остання уже фільтрує інформацію, якою користується окрема людина, групи і цілі етноси; по-друге, будь-яка культура на архетиповому рівні несе цінності та зразки поведінки, які напряду наслідуює людина, оскільки із цінностей виростає нормативна система, яку використовують органи управління; по-третє, владний вплив здійснюється завдяки інформаційно-знаковим системам, або мові, яка зафіксована у тексті підручників, монографій та інших освітянських матеріалах; по-четверте, маніпулювання поведінкою окремих людей і цілого народу, наприклад, за допомогою реклами, політичних PR-компаній, пропаганди, нейролінгвістичного програмування, псевдокультури, механізмів моди та інших прийомів – справа звичайна для сьогодення.

Сутність управління технічними, біологічними і соціальними системами у кожному випадку також своя, наприклад, у сфері технічного розвитку вона пов'язана з утриманням технічної системи у визначеному діапазоні функціонування, що досягається

підтримкою постійного значення певного параметру/параметрів або пристосуванням до середовища, що змінюється за визначеним алгоритмом [75, с. 77]. У сфері біологічного розвитку вона полягає у забезпеченні життєдіяльності рослинних і тваринних організмів, зокрема й організму людини, з врахуванням тенденції еволюційного розвитку. У соціосфері – це цілераціональна діяльність фахівців з управління або лідерів на основі ціннісно-смыслового субстрату (цінностей і смислів) з метою забезпечення сталого розвитку у напрямі виходу планетарного людства у космічне середовище.

Зміст управління технічними, біологічними і соціальними системами також змінюється у залежності від сфери застосування влади. Найбільш алгоритмізований він у технічній сфері, що дає можливість майже завжди перейти на ручний режим керування, наприклад, літаком або пароплавом. Це пов'язано з тим, що управління являє собою організаційну взаємодію технічних процесів, штучних виробів та продуктів систем матеріального і духовного виробництва за принципом “об’єкт-об’єктних” відносин, тобто навіть без участі людини.

Останніми роками прийшло розуміння того, що управління (менеджмент), зокрема управління проектами, – це особливе мистецтво, яке можна виділити і вивчити [Див.: 81]. Методологія управління проектами повністю відмінна від чисто технічної методики, яка часто пов'язана з більшістю проектів.

У реальному житті існує безліч аспектів проекту, які лежать поза межами технічних галузей і які необхідно організовувати з максимально можливою ретельністю і увагою. Тобто, щоб досягти поставлених перед проектом цілей при оптимальному використанні ресурсів і максимальному задоволенні учасників проекту, такі нетехнічні аспекти проектів мають бути добре керовані, а це багато в чому залежить від компетенції проектних менеджерів і команд управління проектами, наприклад, висадки людини на Марс.

У реальному житті проектна команда також потрібна тільки тимчасово. Проте підбору і координації її членів варто приділити багато уваги, домагаючись точного розуміння ними функцій і відповідальності в тимчасовому організаційному оточенні. І тут знадобиться управління людськими ресурсами.

Дещо складніше оцінити зміст управління біологічними системами, оскільки він відбувається у біологічному організмі і являє собою ланцюги гуморально-нервових реакцій. Нервова система – цілісна морфологічна і функціональна сукупність різних взаємопов'язаних нервових структур, яка спільно з гуморальною системою забезпечує взаємопов'язану регуляцію діяльності усіх систем організму та реакцію на зміну умов внутрішнього та зовнішнього середовища. Нервова система діє як інтегративна, пов'язуючи в єдине ціле чутливість, рухову активність та роботу інших регуляторних систем (ендокринної та імунної).

Виявляється, що велика частина наших знань про менеджмент помилкова. Наведемо думки з цього приводу С. Чарльза Джейкобса, автора оригінальної праці “Нейроменеджмент” (2010). Він пише: “Нові дослідження мозку доводять, що в процесі ухвалення управлінських рішень емоції можуть зіграти кращу службу, ніж логіка. Позитивний, як і негативний зворотний зв'язок, зовсім не підвищує ефективність співробітників, а частенько лише погіршує її. Вимірні цілі, що є важливою складовою наших стратегічних планів, примушують нас фокусуватися на короткострокових результатах на шкоду довгостроковим. Виходить, що методи управління, які ми вважали безперечними, не лише неефективні, вони призводять до далеко небажаних результатів.

Водночас нові підходи, що довели свою ефективність, просто не укладаються у нас в голові, і тому здаються нераціональними. Так, експериментально було доведено, що невелике заохочення має сильнішу мотиваційну дію, ніж великі винагороди, а конкуренція є

кращим способом стимулювати співпрацю. Найрезультативнішими керівниками виявляються ті, хто менше всього керує” [153, с. 3-4].

У соціосфері зміст процесу прийняття управлінських рішень формалізовано, і він є доступний для аналізу і повторення іншими суб'єктами. Цілераціональна організаційна діяльність у ході культурно-історичного процесу, що спрямована на налагодження організаційної взаємодії людей та колективів між собою, зокрема й таких структурних утворень, як країна, держава, фінансово-промислові групи, окремі промислові фірми, корпорації, зрештою, асоціації громадських організацій, особистості. Останнім часом увага дослідників перемістилась у сферу прийняття рішень у складних системах [Див.: 55; 434].

Форми управління технічними, біологічними і соціальними системами також різняться. У сфері управління технікою їх нараховується три, а саме: ручна, автоматична і автоматизована, тобто за часткової участі людини. Особливих коментарів вони, на наш погляд, не потребують.

Форми управління екологічними системами викладені в екологічному праві [171]. Екологічні права та обов'язки громадян України – система юридично закріплених за громадянами повноважень та зобов'язань в екологічній сфері [174]. Найповніше екологічні права та обов'язки закріплені в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” (статті 9-12).

Згідно з Законом громадянин України має право на: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; об'єднання в громадські природоохоронні формування; одержання в установленому порядку повної та достовірної екологічної інформації тощо. У ст. 50 Конституції України записано: “Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення”.

Аналогічні формулювання пояснюються тим, що це право – одне з головних прав людини. Цьому Праву відповідає обов'язок держави забезпечувати здійснення санітарно-гігієнічних заходів, спрямованих на поліпшення та оздоровлення навколишнього природного середовища.

Поряд із правами Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” передбачає щодо громадян і певні обов'язки. Так, громадяни зобов'язані: берегти, охороняти й раціонально використовувати природні багатства; не порушувати екологічних прав інших суб'єктів; компенсувати завдану ними шкоду тощо.

Екологічні закони України передбачають участь громадян у прийнятті рішень, і місцеві органи влади повинні гарантувати безпечне довкілля громадянам. Часто ці обов'язки існують лише на папері, бо немає процедури щодо впровадження цих норм у життя.

На сьогодні існують дві головні організаційно-правові форми державного управління в цій галузі: система управління природними ресурсами і система управління їх охороною. Безпосереднє управління у сфері екології здійснює Міністерство екології і природних ресурсів України (Мінекоресурсів України) – спеціальний уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології і природних ресурсів [349].

Якщо форми управління природокористуванням і охороною довкілля залишаються в основному незмінними, то на різних етапах розвитку суспільства мінявся пріоритет того або іншого методу управління.

Наприклад, зараз дедалі менше застосовується метод санкціонування і щораз більше – метод дозволу; змінюється співвідношення застосування адміністративного і економічного методів, встановлюються нові положення про можливість оскарження в судовому порядку вказівок, рішень нормативних актів державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань.

При цьому звертається увага не лише на методи впливу державних органів, органів місцевого самоврядування на стосунки з природокористування і охорони довкілля, але і методи впливу громадян, громадських об'єднань на державні органи з метою змусити їх проводити необхідну для народу екологічну політику.

Управління у сфері екології і природокористування – це діяльність не лише зі здійснення прав органів управління, але і діяльність з виконання ними обов'язків щодо забезпечення раціонального природокористування і охорони довкілля. Сукупність правових норм, що регулюють стосунки з управління природокористуванням і охороною довкілля, виступає як правовий інститут екологічного права.

У соціосфері діють дві форми управління соціальним розвитком, а саме: культурологічна, що діє на основі традицій і ритуалів, і інноваційна, що діє на основі принципу смислопородження. Механізм їх роздільної дії, а також у вигляді механізму ціннісно-сміслової інтеграції ми розглянули у п'ятому розділі.

Зміст і форми управління технічними, біологічними і соціальними системами наклали відбиток на характер управлінської діяльності. У першому випадку він консервативний, оскільки має забезпечити гомеостаз технічної системи, що регулюється. У другому випадку він спонтанний, оскільки реалізується у просторі життєдіяльності біологічного організму і має забезпечити гомеостаз системи з елементами еволюційного розвитку, що підкоряється трьом законам Ч. Дарвіна. У третьому випадку він має носити інноваційну форму, оскільки наступний етап розвитку суспільства має нерівноважний характер і перебуває у стані постійного руху.

Важливою характеристикою системи управління є міра присутності в управлінському процесі розуму. В управлінні технічними системами бере участь природний розум людини, і наразі намічається тенденція залучити до нього штучний інтелект,

що є наслідком проникнення розуму живого у косну речовину. Сучасна наука наблизилась до створення штучного інтелекту і тільки 0,8 відсотка відділяє російського робота “Евгеній” від визнання повномасштабним і функціонально відповідним вимогам знаменитому тесту Т’юринга [453].

Відомий англійський математик Алан Т’юринг, що заклав основи сучасної комп’ютерної техніки, вивів спеціальну формулу для визначення межі, коли штучний розум досягає рівня людського. Згідно з його виведеннями, якщо машина зможе “обдурити” перевіряючих у відповідях на 30 % поставлених питань, то вона “має штучний інтелект”.

Такий підхід був визнаний світовою наукою еталонним, і усі новітні “інтелектуальні” комп’ютерні програми піддавалися цьому тесту. До нинішнього літа людина без особливих зусиль могла визначити, з ким під час тесту вона веде бесіду – з людиною чи машиною. Або, наприклад, робот на ім’я Адам, спроектований вченими Уельського університету, без усякої підтримки ззовні зробив самостійне наукове відкриття в галузі сучасної фармакології [537].

Тож біологічні системи користуються природним розумом. Соціальні системи, у свою чергу, користуються колективним розумом, що ґрунтується на природному розумі людини. Водночас є гіпотези про те, що людина здатна використовувати інтелектуальний потенціал ноосфери і Космічного розуму, наприклад, завдяки технологіям медитації.

Філософія управління пояснює перебіг видів причинності, що діють у сфері формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. За нашими спостереженнями, у сфері управління технічними системами превалює каузально-механічна причинність, у біоті живого – телеологічна, а у сфері соціального розвитку – вільна. Кожен вид причинності ми вже подавали вище, тому не будемо зупинятися на цьому.

Отже, ми систематизували низку властивостей і характеристик управління технічними, біологічними і соціальними системами, що випливають з філософського аналізу.

Зрештою, ми можемо зробити певні висновки з порівняльного аналізу управління технічними, біологічними і соціальними системами. По-перше, щоб побачити міжвидову різницю в системах управління такими системами, необхідно зробити декілька серйозних кроків, а саме: змінити власний світогляд, щоб побачити іманентний зв'язок між цими структурами; а по-друге, визнати необхідність і теоретично обґрунтувати головну ідеологему в сучасному управлінні технічними, біологічними і соціальними системами – динамічної ідеологічної рівноваги, оскільки плюралізм у цій справі веде до хаосу і розведення вказаних напрямків організаційної діяльності, а гармонія – ще чекає нас далеко попереду.

На завершення цього підрозділу зазначимо, що з філософської точки зору загальна теорія управління технічними, біологічними і соціальними системами має можливість забезпечити упорядкування організаційної взаємодії усіх учасників планетарного життя, від сфери техніки до соціосфери, оскільки вони обслуговують одне одного, тобто поставляють одне одному необхідні функції для поточної життєдіяльності і подальшого розвитку.

6.2. Морфологічні розбіжності характеристик систем управління технічними, біологічними і соціальними системами

Завданням цього підрозділу є порівняльний аналіз морфологічних характеристик управління технічними, біологічними і соціальними системами. Для цього ми зведемо в одну таблицю елементи, що утворюють структуру соціального організму країни, який виступає диспозитивом – методологічним засобом інтеграції систем управління названих вище сфер людської життєдіяльності (Див.: Додаток В).

Почнемо наш аналіз з виділення суб'єкта і об'єкта управління технічними, біологічними і соціальними системами, оскільки вони є головними чинниками будь-якої системи управління.

В управлінні технічними системами провідним суб'єктом є оператор, інженер, диспетчер, управляюча машина (АСУ, АСУП). Вони це роблять за допомогою приладу, органу, підсистеми управління. Їх характеристики ми подали у попередньому викладі матеріалу. Складність такої системи визначається двома факторами: 1) розмірами системи, або загальною кількістю параметрів системи, що характеризують її стан; 2) складністю структури системи, що визначається загальною кількістю зв'язків між її елементами та їх різноманіттям [75, с. 76].

В управлінні біологічними системами таку роль виконує у колективі людей лідер громади/колективу. У зграї хижаків, стаді тварин або пташиному кліні – вожак. Головним органом тут виступає рефлексивна система біологічного організму. Складність її визначається структурними рівнями біологічного організму, який має: клітинний, тканинний, органний і організменний рівні і відповідні гомеостати або підсистеми регуляції, про це ми

подавали матеріал вище. Нервова та гуморальна системи регуляції, що мають біологічне походження, повністю упорядковують розвиток біологічного організму [76, с. 80].

У соціальних системах – суб'єктами управління є призначені керівники організацій, топ-менеджери, лідери громадських рухів і організацій або спеціалізовані колективні утворення – наприклад, парламент, міністерства, комісії. У тіньовому секторі – клан, мафія, тіньові кабінети уряду. Якщо управлінські рішення приймаються колективно, то тоді це безтілесний суб'єкт – кібернетична система, що утворена на основі семантичної природної системи – людини, збагаченої штучною інформаційною мережею у суспільстві. Складність такої системи визначається рівнем розвитку інтелекту людини і досягненнями НТР. Наприклад, тільки на початку ХХІ століття постало питання про Електронний уряд держави, а до цього державні рішення приймалися на зовсім іншій основі.

Існує різниця у розташуванні органу управління. У технічних системах він розташований, як правило, зовні, у біологічних – всередині біологічного організму, а у соціальних – він має комбінований характер, оскільки управління приймають за двома варіантами: а) одноосібно керівники – це означає, що орган прийняття рішення має топологію аналогічно до біологічного організму і б) колективно – тоді органи прийняття рішень знаходяться поза системою.

Рівні управління також суттєво різняться між собою, наприклад, у першому випадку – це об'єктний і мережевий; у другому – клітинний, органний, організмений, надорганізмений, системний – популяції, біоценози, у третьому – особистісний, корпоративний, регіональний, галузевий, державний, наддержавний, континентальний, міжконтинентальний, транснаціональний, планетарний.

Об'єктами управління також виступають різні структури або процеси, якщо йдеться про функціональні системи, наприклад, суспільство. У технічній галузі об'єктами є технічні, технологічні,

транспортні, енергетичні, управлінські процеси [76, с. 37]. Структура, що обслуговується у даному випадку стабільна, оскільки створена під умови певного середовища і реалізацію наперед визначених функцій. Остання обставина робить управління об'єктом обмеженим, і при зміні обставин потрібно переобладнувати прилад/орган управління такою системою. Принципами морфологічної побудови такого об'єкта є 3 фундаментальних принципи: розімкнене управління, замкнуте управління (зворотний зв'язок), компенсація відхилень/збурень [76, с. 372]. Канали впливу на об'єкт – спеціальні комунікаційні канали інформаційного зв'язку.

У біологічних системах – це природний метаболізм. Метаболізм у біологічній структурі – це хімічні реакції, що виникають з моменту надходження в організм поживних речовин до моменту виділення в зовнішнє середовище кінцевих продуктів реакцій [314]. Це складний процес перетворення споживаної їжі в життєву енергію. У метаболізм залучені усі реакції, що протікають в живих клітинах, результатом яких є будівництво структур тканин і клітин. Тобто метаболізм можна розглядати, як процес обміну в організмі речовин і енергії.

Тип структури, що обслуговується системою управління – стабільний, обмежений біологічними законами та закономірностями термодинаміки. Принципи морфологічної побудови такого об'єкта закладені природою і діють автоматично.

Канали впливу на об'єкт – спеціальні комунікаційні канали інформаційного зв'язку. Вплив на об'єкт здійснюється каналами функціонування природного метаболізму.

У соціальних системах фактично об'єктом управління є соціальний метаболізм, що діє як фундаментальний механізм соціальної, зокрема й видової – організаційної взаємодії, що є взаємним обміном акторами соціально значимими цінностями у рамках конвенційної нормативно-ціннісної системи з метою задоволення особистих потреб [407, с. 52]. Соціальний метаболізм

– термін новий для суспільствознавства, тому надамо деякі коментарі. Зокрема, термін “обмін”, який використовується у сучасній науці дуже активно (згадати хоча б теорії обміну, комунікативні теорії, символічний інтеракціонізм тощо), доповнюється поняттям “метаболізму”, що походить з медицини, де він розглядається як сукупність усіх змін і перетворень речовин і енергії в організмі [344]. Останні десять-п’ятнадцять років цей термін “перекочував” у синергетичну парадигму і поширився у суспільних науках як “соціальний метаболізм”, що означає обмін матеріальними і духовними цінностями між спільнотами людей [303].

Дослідження мови, що є знаковою системою, нараховує сьогодні велику кількість праць як у галузі мовознавства, так і в сучасних комунікативних, психолінгвістичних і семіотичних теоріях. Окремо в цих дослідженнях Н. Крохмаль виділила низку робіт, присвячених аналізу штучних мов. Серед них вона називає, наприклад, “творців” штучних мов (Р. Декарта і Г. Лейбніца, І. Шлейхера, Л. Заменгофа та ін.); вивчення міжнародних штучних мов (есперанто та ін.); спроби створення класифікацій знакових систем, що включають також і штучні мови (наприклад, С. Гринев, А. Кравченко, Е. Кубрякова, А. Хроленко, В. Бондалетов та ін.) [241].

Сьогодні одним із найпоширеніших напрямів на Заході є філософія мови, яка досліджує мову як ключ до розуміння мислення і знання (праці Я. Хинтіккі, Дж. Серла, Д. Даннета та ін.), а також комунікативна парадигма (К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер, В. Кульман, П. Ульріх, М. Рідель та ін.).

В українській філософській думці також з’являються праці, присвячені дослідженню філософії мови (згадати хоча б підручник Ф. Бацевича “Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень” (2011) або ж монографію Н. Ашиток “Мовна картина світу в філософсько-освітньому аспекті” (2011) та ін.). Мова як засіб комунікації стає предметом дослідження у комунікативних теоріях

(наприклад, символічний інтеракціонізм, теорії С. Лема, А. Соколова, В. Конецької, Р. Павільоніса, Л. Петрова та ін.).

Водночас, мову як засіб комунікації аналізують у контексті теорій обміну: міжкультурного (наприклад, дослідження О. Дводненко “Соціальна комунікація в контексті міжкультурного обміну” (2004), інформаційного обміну (наприклад, дисертація Ф. Розанова “Соціальна взаємодія як інформаційний обмін” (2010), інформаційного метаболізму (психологічні теорії соціоніки, психолінгвістика тощо).

Обміном, на думку більшості вчених, є і соціальний метаболізм, який аналізують як міжсистемний обмін у ресурсній, економічній, інформаційно-культурній сферах (В. Василькова) і визначають як інформаційний обмін, не вивчаючи, або ж ігноруючи речовинно-енергетичний обмін, що лежить в основі метаболізму в біології [302].

Тип структури, що обслуговується системою управління, може бути відкритим або штучно закритим. Їх розгорнута характеристика подана у працях Карла Поппера [329; 378-379]. Суспільство відкрите і закрите – терміни, вперше запропоновані А. Бергсоном і запроваджені К. Поппером для характеристики соціально-політичних систем, властивих різним суспільствам на різних етапах історичного розвитку.

Відкрите суспільство тлумачиться як суспільство творче й динамічне, засноване на ідеях ліберального плюралізму, гнучке щодо різноманітних змін і впливів, перейняте духом індивідуальної ініціативи, раціонального осягнення світу, критики й самокритики. Воно протиставляється закритому суспільству як враженому стагнацією, авторитаризмом, доведеним до магічних форм догматизмом, а також виразним переважанням соціально-масового начала над індивідуальним. Цей контрапункт є лейтмотивним для філософсько-історичних побудов К. Поппера, за якими розвиток сучасної цивілізації, започаткований “грецькою революцією” V-IV ст. до н. д., доводить переваги і перспективність відкритих

суспільств (на кшталт давніх Афін чи сучасних західних демократій) над закритими (Спарта, царська Росія, фашистська Німеччина, СРСР часів сталінізму).

За сучасних умов, коли “марксистський штурм”, як зазначає Поппер у післямові до російського видання 1992 р. книги “Відкрите суспільство і його вороги”, зазнав краху, створилися умови для глобального історичного поступу в напрямі відкритого суспільства. До найважливіших положень попередньої універсалістської програми цього руху він відносить такі: 1) зміцнення свободи і усвідомлення відповідальності, що випливає з неї; 2) мир у всьому світі; 3) боротьба з бідністю; 4) боротьба з демографічним вибухом; 5) навчання ненасильства. Концепція суспільства відкритого і закритого, виражена, зокрема, і в наведених положеннях програми переходу до відкритого суспільства в планетарному масштабі, загалом відіграє конструктивну роль у позитивних культурно-історичних та соціально-політичних зрушеннях в сучасному суспільстві. Однак потенціал цієї концепції залишається значною мірою не тільки нереалізованим, а навіть незапитаним внаслідок труднощів операціоналізації її вузлових, вельми абстрактних та есеїстично викладених понять і певної заідеологізованості позицій автора.

Принципи морфологічної побудови такого об’єкта визначаються людиною, тому можуть бути авторитарного, демократичного або ліберального зразка.

Канали впливу – соціальний метаболізм з використанням штучних приладів і технологій, наприклад, ЗМІ, телебачення, психолінгвістичного програмування поведінки людини та ін.

У “Новой философской энциклопедии” Інституту філософії РАН так подані ці структури [350]. Відкрите суспільство – поняття, використовуване рядом західних соціально-філософських учень для позначення демократичних суспільств античної старовини і сучасності. Як правило, протиставляється традиційним суспільствам, а також тоталітарним політичним режимам. Виникло

в 30-х рр. у філософії А. Бергсона. У праці “Два джерела моралі і релігії” відкрите суспільство виступало аналогом певного ідеального громадського устрою, що має “динамічну” мораль і релігію і складається з “моральних героїв”, гуманістично орієнтованих релігійних діячів, основною метою яких є не проблеми відтворення, збереження роду і т. ін., а благо усього людства.

Найбільшу популярність і поширення це поняття здобуло з виходом книги К. Поппера “Відкрите суспільство і його вороги”. У філософії Поппера відкрите суспільство розглядається в якості антипода традиційного за своєю суттю “закритого племінного суспільства”. Воно наділяється рисами, властивими сучасній західній демократії, ґрунтоване на інструментальній раціональності, десакралізації соціальних і політичних норм і процедур, можливості зміни соціального статусу його членів. Водночас Поппер знаходить приклади відкритого суспільства не лише в сьогоденні, але і у минулому. Першим прикладом подібного типу суспільства, на його думку, є Афіни часів Перикла, де уперше в історії соціуму виявилися задіяні можливості раціонального людського мислення, протиставлені відсталості звичаю і сакралізованій традиції. Найбільш важливою відмінністю відкритого суспільства від закритого, за Поппером, виступає можливість раціональної рефлексії з боку індивіда з приводу проблем, що постають перед ним, тоді як член закритого суспільства змушений діяти відповідно до санкціонованих і/або сакратизованих тим або іншим чином приписів. Закрите суспільство характеризується вірою в існування магічних табу, а відкрите суспільство є суспільством, в якому люди навчилися критично відноситися до табу і засновувати свої рішення на спільному обговоренні і можливостях власного інтелекту. Наявність такої раціонально-критичної установки дає можливість членам відкритого суспільства доцільно і свідомо направляти розвиток суспільства і, керуючись “технологією поступових

соціальних перетворень”, формувати державні інститути відповідно до реальних потреб громадян. На думку Поппера, саме ця установка, властива сучасній західній цивілізації, і є кращим засобом від рецидивів авторитаризму і тоталітаризму у сучасному світі. Концептуальні побудови К. Поппера зробили істотний вплив на західну політичну філософію (на тлумачення відкритого суспільства Дж. Соросом) і на критику тоталітаризму в суспільно-політичній думці Заходу.

6.3. Функціональне різноманіття підходів і методів управління технічними, біологічними і соціальними системами

Завдання цього підрозділу є виконання порівняльного аналізу функціональних характеристик управління технічними, біологічними і соціальними системами. Далі прокоментуємо функціональні характеристики цього явища.

Функції органу управління визначають характер і зміст функціонування технічних, біологічних і соціальних систем. Їх прояв залежить від джерела походження. У технічній сфері вони створені штучно людиною під окремий процес або групу процесів, наприклад, автопілот. У біологічній – вони більш численні і більш гнучкі, більше того, здатні до еволюційного оновлення, оскільки активовані природою біологічного організму та умовами його ареалу (життя у неволі). У соціальних системах вони, функції, напрацьовані людиною у ході культурно-історичного процесу: класичні, замкнені на управлінський цикл прийняття рішень.

У ході еволюційного розвитку відбулася суттєва видозміна функцій, і так сформувалися види управління технічними, біологічними і соціальними системами.

У технічній сфері на ранньому етапі використовувався один вид управління – стабілізації, тобто підтримки постійності параметра, що регулювався, а згодом з'явилися системи програмного управління, системи, що відслідковують процес, пошукові системи, системи екстремального регулювання, оптимального управління, самоприспосовуючі системи [76, с. 37].

У біологічній сфері майже нічого суттєвого не виникає у цьому горизонті. Якщо не враховувати появу дітей-індиго і людини-кристалу. Це природним шляхом виникає філа людей, що здатні жити у принципово нових умовах планетарного і напівкосмічного життя. Незважаючи на широку популярність, не існує жодного наукового доказу існування цього феномена. Водночас філософія має усі підстави аналізувати цей феномен – появу нової філи людей, оскільки явищу “діти індиго” присвячене велике число книг.

У соціальній сфері відбувається еволюційна зміна силових видів правління на демократичні. Простір реалізації управлінської діяльності також має суттєву різницю, оскільки у першому випадку він обмежується параметрами технічної системи (космічний корабель, літак, автомобіль, АЕС, Інтернет, кіборг, андроїд); у другому – живі істоти – рослинні і тваринні організми та ареали їх життєперебування; у третьому – соціальні структури: особистості, роду, племені, сім'ї, громади, фірми, регіону, галузі, суспільства, організму країни, надорганізмені системи – наддержавні утворення (ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ) .

Темпоральність, або часовий вимір, у кожного виду системи також свій. Для технічних систем життя виробу програмується і зазначене у паспорті виробу. Для біологічних систем існує величезна різниця у часі. Вона може досягати тисячі і більше років, оскільки окремі рослинні і тваринні організми можуть у

замороженому вигляді пролежати декілька століть, а потім оживати під дією сонця і води і бути активними.

Часовий вимір для соціальних структур також різниться у залежності від організаційного рівня, про який іде мова. Наприклад, виробничі і фінансові фірми-одноденки народжуються і помирають десятками тисяч на рік. Ось як про це пише Кадзума Татеїсі, засновник і глава відомої японської корпорації “Омрон”, у книзі “Вічний дух підприємництва”: “В Японії, наприклад, зникла, як мильні бульбашки, безліч підприємств, які не змогли пристосуватися до змін. Як не дивно, на цей процес ніхто не звернув уваги. На відміну від людини, підприємство, що припинило свою діяльність, не залишає по собі ніякої пам’яті” [467, с. 59].

У той час, як тривалість життя соціальних організмів окремих цивілізацій у середньому сягає понад 1200 років. Цивілізація Нок, названа так за місцем першої знахідки їх скульптури (африканське село Нок), виникла в Нігерії приблизно за 900 років до нашої доби і загадково зникла в 200 році нашої доби [342]. Її соціальна система була надзвичайно прогресивною і стала кінцем неоліту (кам’яного століття) і початком Залізного століття.

Тривалість життя соціальних організмів окремих країн – декілька століть. К. Маркс, наприклад, розглядає суспільство як організм, що проходить низку періодів (виникнення, розвиток, загибель) або “природних фаз” розвитку аналогічно біологічним явищам, які розвиваються з самих себе в муках пологів, здатні до перетворень і як такі, що перебувають в процесі постійного перетворення [Див.: 283]. І таке уявлення про соціальний організм як процес мало велике значення для вирішення проблем раціоналізації соціальної практики.

Буття технічних, біологічних і соціальних систем має загальну рису – носить циклічний характер. У першому випадку циклічність задана метою управління, що закладена конструктором. У другому – циклічність забезпечується атрибутивними властивостями

(пульсацією) біологічного організму та їх організаційними утвореннями (зграєю, співтовариством,) або людиною. У третьому – пульсація визначається так званім циклом прийняття управлінських рішень і природними коливаннями еволюційного розвитку філи планетарного розуму.

При цьому системи управління, що мають відносну самостійність у структурі цілого, володіють низкою функціональних характеристик. Наприклад, орган управління технічними системами має сталість у виконанні функцій і обмежений діапазон регулювання, що закладений конструктором приладу.

Орган управління біологічними системами має такі властивості, як подразливість, збудливість, збудження, подразнення, рефлексивність і інстинкт самозбереження. Ці властивості краще проаналізувати у структурі людського організму, у якому вони найбільш є зрілими і поданими у літературі [373].

На організм людини постійно діють різноманітні чинники навколишнього середовища (світло, звук, тиск, запах, температура тощо). Будь-який чинник, який діє на організм в цілому або на якусь його частину, називається подразником; дія подразника на організм – подразненням. Для того, щоб організм міг існувати в постійно змінному середовищі, він повинен володіти здатністю відповідати на дії подразника. Організм людини і будь-яка його клітина володіє подразливістю – здатністю відповідати на дію подразника, змінюючи свою життєдіяльність. Наприклад, зміною обміну речовин, пришвидшенням або сповільненням клітинного поділу тощо. Нервова, м'язова і залозиста тканини володіють збудливістю – здатністю відповідати на дію подразника збудженням. Такі тканини називають збудливими.

Для виникнення збудження важливе значення має: 1) сила подразника; 2) тривалість дії подразника; 3) швидкість наростання сили подразника. Якщо швидкість наростання сили подразника до порогової мала, то збудження не виникає. Це зумовлено тим, що за

час наростання сили подразника в тканині розвиваються зміни, які підвищують поріг подразнення і перешкоджають розвитку збудження. Пристосованість збудливої тканини до дії подразника, сила якого повільно зростає, називається акомодациєю.

Людина здатна рефлексувати після дії і надати вчинку певну аксіологічну оцінку і перспективу. Так напрацьовуються алгоритми поведінки у зовнішньому середовищі. Здійснення вчинку породжує гострі реакції на нього з боку людського середовища і середовища загалом. Хоча вчинок може й залишатися мало поміченим у світі, він зумовлює значні метаморфози у психіці людини. Він сам є головним компонентом цих метаморфоз. Очікувана реакція на вчинок і реакція дійсна викликають драматичну напругу. Вона інтенсифікує мотиви рефлексивності, інтенсифікує саму рефлексивність. Остання через реально здійснений вчинок відчуває його ідеальну сутність, яка оформлюється у вчинковий канон. Саме він є реальністю інтенції. Канон, далі, є певною вимогою щодо характеру здійснення вчинку. Оскільки жоден вчинок ніяк не може бути остаточним вирішенням, утіленням канону, вчинок продовжується, стає перманентним. Він (інтенціонально) спрямований на певний предмет, шукає себе в цьому предметі, але знаходить і не знаходить цілком адекватно себе, тому продовжує тенденцію до свого втілення.

Потяг до предмета, подальше опредметнення лише показують певну обмеженість вчинкового втілення. Саме в цьому акті виростає справжнє бачення ідеалу та способу його реалізації. Інтенція як спрямованість на предмет учинку є дійсною рушійною силою самого вчинку. Здійснення і нездійснення ідеалу інтенсифікує інтенцію, а саме: мотиваційний аспект учинку.

Вчинок – як здійснення і водночас нездійснення ідеалу – триває вічно і стає яскравим *Schusuchtom* (прориванням) у невизначену далечінь. Нездійснення узгодженості між ідеалом і реальним учинком не тільки інтенсифікує рефлексивність самого вчинку, а й породжує ідею канону психічного в цілому і канону вчинку

зокрема. З огляду на це, слід розрізнити ідеал учинку і вчинковий канон. Ідеал є вираженням гостроти непримиренності реального вчинку з намірами його здійснення. Ідеал гине при зустрічі з матеріальним, реальним світом, як висихає вранішня роса зі сходом сонця.

У соціальних системах у безтілесного соціального тіла проявляються свої властивості. Це, передусім, здатність до демократизації, гуманізації, деконцентрації, децентралізації, делегування повноважень, екологізації, інтенсифікації та ін.

Об'єкти управління здатні реагувати на управлінський вплив. Причому кожен з них робить це по-своєму. Технічна система повертається у вихідний стан або виходить на задані параметри, наприклад, швидкість автомобіля задається водієм. Механічний зворотний зв'язок (позитивний і негативний, при підвищенні температури вище заданого, зменшується потік тепла, при її падінні – зростає) [75, с. 77]. Як тут не навести класичний приклад з регулятором Уатта.

Біологічна система у відповідь на вплив людини, як найбільш розвиненого суб'єкта біосфери, змінює власні атрибутивні властивості або ареал проживання. Так з'являються представники нової філи землян – діти-індиго і діти-кристали. “Діти-індиго” [151] – псевдонауковий термін, уперше введений Ненсі Енн Тепп, жінкою-екстрасенсом, для позначення дітей, які, на її думку, мають ауру кольору індиго. Своє поширення термін отримав у 1999 році після успіху книги Ли Кэрролла і його дружини Джен Тоубер “The Indigo Children : The New Kids Have Arrived”. Кэрролл стверджує, що подібна тема з'явилася як наслідок спілкування з “носієм ангельської енергії”, якого він іменує Крайон.

Дітям-індиго приписують безліч різних властивостей: високий рівень інтелекту, надзвичайна чутливість, телепатичні здібності і багато інших рис. Незважаючи на широку популярність явища, на сьогодні не існує чітких критеріїв, за якими можна виокремити їх

з-поміж інших дітей. Ознаки, які наводяться різними авторами, можуть кардинально відрізнятися.

Діти-індиго незалежні, їх важко виховувати нашими звичайними методами. Вони не визнають авторитети. Їх важко змусити щось робити проти волі. Їм важко вчитися у звичайних школах. Вони непосидючі і заперечують багато що із звичної для нас освіти.

Вважається, що перші діти-індиго з'явилися в 40-х роках минулого століття. Це їх вважали хіппі в 60-х роках і панками в 70-х ХХ ст. Суспільство відкидало їх, що цілком природно і зрозуміло. Втім, вони і не потребували утвердження чи якоїсь уваги з боку добродісного суспільства.

Можна сказати, що діти-кристали – це наступна форма дітей-індиго. Про дітей-кристалів вперше заговорили наприкінці ХХ – початку ХХІ-го століть. Дослідники помітили, що їх аури на фотографіях, зроблених спеціальними приладами, мають не круглу, а кристалічну форму. До цього всі знімки людської аури мали круглу форму.

Діти-кристали відрізняються від нормальних дітей ще разючіше, ніж діти-індиго [494]. Ці діти незалежні, ігри звичайних дітей їх мало цікавлять. Тому в дитячих садках і школах їх очікують проблеми зі спілкуванням. Також можна відзначити запізнений розвиток мовлення у таких дітей. Хоча останнім часом велика кількість дітей починає нормально говорити років до двох. Психологи це пояснюють дуже просто: діти-кристали і так все розуміють. У них відсутня потреба у мовному спілкуванні, адже вони мають яскраво виражені телепатичні здібності. Вони думають, що дорослі розуміють їх, тому що самі можуть читати думки.

Пізніше, почавши говорити, діти-кристали відчувають труднощі у спілкуванні. Складність полягає в тому, що вони дуже гостро відчувають сутність людини. Їх марно обманювати. Якщо вони бачать нещирість у ставленні до них дорослого, замикаються

в собі. Вважається, що діти-кристали – це наступний етап розвитку людства. Мабуть, так було і на зорі людства, коли неандертальці і сучасні люди могли співіснувати поруч.

Діти-кристали дуже люблять природу. Їм не треба прищеплювати це почуття на уроках природознавства. У них це закладено самою природою. За їхніми словами, вони можуть розуміти мову тварин або навіть рослин. Учені проводили наступний дослід. Підключивши до стебла пшениці спеціальну апаратуру, здатну вловлювати електромагнітні коливання, вони обшпарювали корінь рослини окропом. За показами приладів, цієї миті спостерігався сплеск хвиль. Рослина практично “кричала” від болю. Здається, слова дітей про почуття рослин небезпідставні.

Ще одна здатність дітей-кристалів – передбачення майбутнього. Самі того не усвідомлюючи, вони з легкістю можуть передбачити недалеке майбутнє.

Організми тварин також змінюються і адаптуються під умови свого проживання. Вони здатні приймати миттєві рішення з метою економії витрат життєвої енергії. У Всесвіті існує фундаментальний принцип: з можливих сценаріїв розвитку здійснюється той, що вимагає для своєї реалізації мінімуму енергії. Наприклад, камінь прагне падати вертикально, а річка текти там, де найнижче.

Цікавий приклад можна навести із життя традиційної природної пари “хижак-жертва”. Природний відбір штовхає хижаків до вироблення нових пристосувань, які дозволять краще ловити здобич. Він же змушує жертву виробляти нові прийоми порятунку від хижака. Хижаки і жертви втягнуті в нескінченну “гонку озброєнь”, що розгортається в еволюційному часі. Результатом цієї гонки є стійке зростання об’єму економічних ресурсів, які витрачають обидві сторони за рахунок інших “галузей”.

Мисливці і жертви постійно удосконалюють оснащення для того, щоб обігнати (обхитрити, застати зненацька) іншу сторону. Помітимо, проте, що нове таке пристосування не обов’язково

дозволить обігнати (чи втекти) просто тому, що супротивник тим часом також удосконалюється. Такі властивості будь-якої гонки озброєнь. Ми можемо тільки погодитися з Королевою з “Аліси в Задзеркаллі”: “Доводиться бігти з усіх ніг, щоб тільки залишитися на тому ж місці”.

У соціальних системах реакція об’єкта на управлінський тиск зверху носить розгорнутий характер і може тривати у часті надто довго, наприклад, звільнення поневоленого народу або захопленої ворогом території. Найбільш ефективними тут є такі властивості соціального тіла, як створення нових соціальних структур, самоорганізація новостворених структур і переструктурування уже існуючих, утворення середовища або освоєння нового середовища, як це робить зараз космонавтика.

Важливим моментом у порівняльному аналізі є оцінка принципів управління, що є механізмом використання управлінського потенціалу, закладеного у технічні, біологічні і соціальні системи. Принципи управління являють собою результат узагальнення людьми об’єктивно діючих законів і закономірностей, властивих їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності. Отже, принципи управління – це керівні ідеї, вихідні положення, що відображають закони розвитку відносин управління.

Застосування принципів вимагає, як відомо, витрати відповідних інформаційно-енергетичних ресурсів. Коли воно відбувається в ході дії одного соціального об’єкта на інший, то здійснюється за рахунок витрати ресурсів раніше усього впливаючого об’єкта. Його сукупні витрати в загальному випадку йдуть на троякого роду зміни в другому об’єкті: 1) зміна його субстратного (речово-онтологічного) складу; 2) зміни складу і інтенсивності його процесів (енергетичного стану); 3) зміни впорядкованості його процесів і елементів (стани його структур) [226, с. 88]. Витрати на речовинно-енергетичні (субстратно-процесні) і на структурні зміни об’єкта управління відбуваються у

будь-якому процесі. Однак пропорції цих витрат – співвідношення їх величин – можуть бути суттєво різними. Тому тут діє закон економії енергії у повному обсязі. Таким чином суб'єкт управління за допомогою принципів управління здійснює специфічну діяльність, що робить об'єкт життєздатним, а систему в цілому – спроможною обслуговувати інші системи у структурі диспозитиву – соціальному організмі фірми, країни або планети.

Принципи управління технічними системами викладені у теорії автоматичного регулювання і системі автоматичного управління [74, с. 141-144]. Вони закладені у ході побудови органу управління. Побудова апаратури керування і автоматичних систем ґрунтується на низці загальних принципів регулювання, основні з яких наступні [389]:

- принцип регулювання за відхиленням;
- принцип регулювання за збуренням;
- принцип комбінованого регулювання;
- принцип адаптації.

Принцип автоматичного регулювання (керування) визначає, як і на основі якої інформації формувати керуючий вплив у системі. Однією з основних ознак, що характеризують принцип регулювання, є необхідна для вироблення керуючого впливу робоча інформація. Вибір принципу побудови автоматичної системи залежить від її призначення, характеру зміни заданих і збурюючих впливів, можливостей отримання необхідної робочої інформації, стабільності параметрів керованого об'єкта і елементів керуючого пристрою і т.ін.

Принципи управління біологічними системами. Насамперед, слід виділити біологічні системи, тобто тваринний і рослинний світ. Внаслідок тривалої еволюції в них сформувався своєрідний механізм самоуправління на основі інстинктів та рефлексів. Він засновується на сприйнятті системою впливів зовнішнього середовища, переробці таких сигналів та відповідному реагуванні на зовнішні подразники. По суті справи, тут точніше було б казати

про саморегулювання – особливу властивість вказаних систем, яка забезпечує їх функціонування. Біологічне управління спрямоване на використання об'єктивних законів природи, що відкриваються біологічними науками для створення нових сортів рослин і порід тварин. У Всесвіті існує фундаментальний принцип: з можливих сценаріїв розвитку здійснюється той, що вимагає для своєї реалізації мінімуму енергії. Наприклад, камінь прагне падати вертикально, а річка текти там, де найнижче. Біологічний організм автоматично діє з найменшою витратою енергії.

Принципи управління соціальними системами є, як не дивно, невизначеними. Про це свідчить те, що у науковій літературі вони не формалізовані і не доведені як обов'язкові і достатні. Так, наприклад, у підручнику В. Кноррінга “Искусство управления” (1997) наводиться 13 принципів [220]. У дипломованому підручнику І. Герчикової “Менеджмент” називається три основних принципи: а) оптимального поєднання централізації і децентралізації; б) поєднання прав, обов'язків і відповідальності; в) демократизації управління [129, с. 144-145].

Сучасні автори нараховують понад декілька десятків універсальних принципів. Так, на думку одного з авторів, у соціальному управлінні діє 20 основних принципів [390]. Крім того, існує ще додатково чотири типи [390]: 1) загальні методологічні принципи управління соціальними процесами (14); 2) специфічні методологічні принципи управління (5); 3) організаційні принципи соціального управління (14); 4) приватні принципи управління (5). Серед приватних принципів можуть бути і принципи “неформального” управління, засновані на звичаях, традиціях, неформальних відносинах. Це можуть бути всілякі морально-трудова кодекси, кодекси честі, правила поведінки працівників, вимоги до керівних працівників, економічні, соціальні, політичні, правові, побутові та інші установки типу: “У нашому відділі, зазвичай, не спізнюються на роботу”, “Беручись за роботу, перевір наявність статичної електрики”, “Не роби

зауваження підлеглому у присутності третьої особи”, “Завдання підлеглому видавай тільки в письмовому вигляді”, “Йдучи, не залишай документи на столі” і т. ін.

Нам здається, такий підхід до визначення принципів управління є неприйнятним. І це ще один аргумент на необхідність розробки загальної теорії управління, оскільки принципи управління мають визначати не поверхові, а глибинні закони і закономірності в управлінні. Такий різнобій у їх поданні вимагає спочатку наведення порядку у кожній окремій сфері управління, а згодом уже напрацьований матеріал має бути узагальненим і адаптованим до вищого рівня управлінської діяльності.

Майже такий різнобій існує і у методах управління технічними, біологічними і соціальними системами. Методи управління – це сукупність способів і прийомів впливу на колектив працівників та окремих виконавців з метою досягнення поставлених цілей. За їх допомогою орган управління впливає на окремих працівників і підприємство у цілому. Значення методів управління визначає їхню спрямованість на досягнення цілей у найбільш стислі строки за умов раціонального використання всіх видів ресурсів.

За змістом методи управління ідентифікуються з основними функціями управління: плануванням, організуванням, мотивуванням, контролюванням та регулюванням. Відповідно до цього є наступні основні групи методів управління: економічні, організаційно-розпорядчі (адміністративні), соціально-психологічні, правові, політичні, ідеологічні та технологічні. Між ними існує тісний зв'язок і взаємозумовленість. Кожен метод має елементи заохочення і покарання.

У сфері управління технічними системами автори, аналізуючи методи управління, вказують на математичне моделювання і програмування, дослідження операцій і т. ін.

В екологічному менеджменті йдеться про сукупність засобів і способів впливу на учасників суспільних відносин з метою

забезпечення правових вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та екомережі, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [171].

Для комплексної галузі екологічного права його метод не є таким “своїм”, як, наприклад, методи класичних однорідних галузей права – адміністративного, кримінального, цивільного. Екологічне право запозичує методи правового регулювання у цих галузей права, використовуючи їх для власних потреб. Це стосується й інших комплексних галузей права – господарського, аграрного тощо.

У цьому випадку класичні галузеві методи немовби отримують “подвійну прописку” – в однорідній і комплексній галузях права. При цьому, як зазначають С. Алексєєв та В. Яковлев, пристосовуючи галузеві елементи до комплексного їх застосування, комплексна галузь не деформує ці елементи і не позбавляє їх галузевої природи і належності.

Найбільш широко у сфері еколого-правового регулювання використовується імперативний адміністративно-правовий метод. Це виявляється у встановленні дозволів та заборон, нормуванні, сертифікації, ліцензуванні та екологічній експертизі, застосуванні заходів адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення тощо.

За допомогою кримінально-правового методу здійснюється боротьба з екологічною злочинністю, а за допомогою цивільно-правового – вирішуються спірні питання стягнення екологічної шкоди.

Ці методи “стикуються” в екологічному праві на засадах їх екологічної модуляції. Характерним виявом цього є норми еколого-правового спрямування, виділені у спеціальну главу в Кодексі України про адміністративні правопорушення (“Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам’яток історії та культури”) та

розділ у Кримінальному кодексі України (“Злочини проти довкілля”).

Що ж стосується цивільної (матеріальної) відповідальності, то тут спрацьовує притаманний тільки екологічній сфері таксовий метод обчислення шкоди, завданої відповідними правопорушеннями. Є специфіка й у застосуванні такого цивільно-правового методу, як відновлення порушених неправомірними діями природних об’єктів.

Екологічний імператив об’єднує вказані галузеві засоби впливу у комплексний метод правового регулювання. Цей же імператив є в основі загального методу екологізації усіх сфер суспільного життя. Правова складова цього методу уособлена у комбінації методів екологічного права.

У соціальному менеджменті – “свої” методи впливу на соціальні процеси. У навчальній літературі немає фундаментальних досліджень методів управління соціальними системами. Як правило, автори вказують, що це – сукупність способів і прийомів впливу на колектив і окремих працівників з метою виконання місії і досягнення цілей організації. І називають низку методів, що є класичними для соціального управління: економічні, соціальні, адміністративні, політичні, правові, соціально-психологічні, ідеологічні та ін.

У наявній літературі, крім цих методів, можна знайти і інші їх види, а саме: методи державного управління [473], методи управління регіоном, методи управління підприємством, методи управління персоналом, методи управління фінансовими ризиками, методи управління інвестиціями, методи управління витратами, методи управління на підприємстві, методи управління дебіторською заборгованістю та ін. Усі вони реалізуються у формі [193, с. 343]: наказів, постанов, розпоряджень, інструктажу, команди, рекомендації.

При цьому рівні управління визначають у технічній системі – верхнє обмеження визначає потужність ЕОМ або відповідної

мережі, а нижнє обмеження – датчик з відповідним діапазоном чутливості. У біологічних системах – стан організму рослини, тварини і людини. У соціальних системах такого обмеження не існує.

Режим дії органу управління у технічних системах визначає заданий алгоритм управління з врахуванням динамічних властивостей системи, фізичних і технічних обмежень, у біологічних – інстинкти біологічного організму, а у соціальних – політика держави або установи і технологія управлінської роботи, бажання та ідеали людини [54-55].

Форма поведінки органу управління у технічних системах стабільна, оскільки задана конструктором; у соціальних системах – немотивована, рефлексивна або телеологічна, що вказує на те, що вона може бути агресивною або миролюбною; у соціальних системах – мотивована або цілераціональна. Стиль поведінки органу соціального управління при цьому може бути, відповідно, ліберальним, авторитарним, демократичним, консервативним, тоталітарним, новаторським або інноваційним.

Інструмент регулювання при цьому у кожної системи свій: у технічних системах – це інформаційно-аналітичні пристрої; у біологічних – температура тіла, їжа, пульсація, дихання, кровообіг, окислювально-відновлювальні реакції; у соціальних – архетипи, смисли, ідеї, цінності, норми [75, с. 80].

Форми використання влади в управлінні також різняться між собою. У технічній сфері – це інформаційний вплив завдяки структурній інформації, у біологічній – це речовинний з елементами насильницького і семантичного впливу, у соціальній сфері – комбіновані, фізичне насилля інтегрується з семантичним впливом, батіг поєднується з пряником.

Критерії ефективності управління технічними, біологічними і соціальними системами також різняться. У технічній сфері – це морфологічна цілісність і сталість функціонування, що цілком підпадає під гомеостаз. У біологічній сфері – це сталість розвитку

біологічного організму, що більше підходить під гомеостаз з гомеорезом. У соціальній сфері – це добробут людини, свобода і творчість суб'єкта культурно-історичного процесу. Різниця є і у відборі показників якості управління технічними, біологічними і соціальними системами – відповідно: кількісні, змішані і якісні.

Врешті-решт, ми теоретично довели, що управління обов'язково має “виходити” і “повертатись” у систему саморегуляції основного процесу. На основі викладеного вище можна зробити наступні висновки: у сфері управління технічними системами людина спеціально проектує автоматизовані системи, що є фактично саморегуляційними структурами. Вона робить це на основі надійності, мінімальної енергозатратності та матеріалоемності, фінансових затрат на створення та обслуговування.

У сфері управління біологічними системами це відбувається на основі функціональної єдності централізованого і автономного управління, що утримується в біологічному організмі [75, с. 79].

У сфері управління соціальними системами це відбувається на основі поділу праці у сфері організації шляхом відокремлення автономного і централізованого (столиця, регіон), індивідуального і колективного центрів управління соціальним життям із застосуванням комп'ютерних мереж. (Додаток К).

Далі порівняємо механізми саморегуляції, у яких бере участь управління технічними, біологічними і соціальними системами. У першому випадку – він закладений у програму управління за принципом простежування стану об'єкта, що регулюється.

У другому – здійснюється автономними механізмами біологічних організмів (клітинним, молекулярним, тканинним, окремого органу) поки не з'являться відхилення, що потребують участі центральних механізмів управління [75, с. 79].

У третьому – боротьбою суперечностей, що притаманні соціальному світові і універсуму в цілому.

Діапазон регуляції у першому випадку – штучно заданий творцем, у другому – несвідоме і у третьому – підсвідоме-свідоме – надсвідоме і зверхсвідоме.

Отже, ми послідовно проаналізували функціонування систем управління технічними, біологічними і соціальними системами і отриманий матеріал порівняльного аналізу подамо у окремій таблиці (Див.: Додаток Д).

6.4. Суперечності і тенденції сучасного етапу теоретичного оформлення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами

Завданням цього підрозділу є порівняльний аналіз теоретичного оформлення практики управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Прагнення теоретиків і практиків управління настільки потужні, що, не зважаючи на відсутність розгорнутого світоглядно ідеологічного і методологічного інструментарію обґрунтування, може за винятком управління технічними системами, де математична думка наполегливо працює у цьому напрямі, у літературі можна зустріти відповідні теорії. Так, у сфері управління технічними системами поширена теорія автоматизованого управління (ТАУ) як “сукупність дій, що спрямовані на підтримку або покращення функціонування керованого ним об’єкта без прямої участі у ньому людини у відповідності до заданої цілі управління” [74, с. 141]. І якщо марсоходи автоматично сідають на Марс, а луноходи-місяцеходи на Місяць і успішно там виконують

науково-дослідну роботу: передають фото і результати оброблених первинних даних на Землю, то є підстави вважати ці теоретичні розробки успішними.

У сфері управління біологічними системами і екології існують відповідно: “Теорія управління біологічними системами” і “Екологічний менеджмент” [172-173]”, та слід визнати, що ці теоретичні розробки ще надто сирі, щоб на них покладати великі надії.

У сфері управління соціальними системами також у літературі багато заявок на “Теорію менеджменту” [254], “Теорію соціального управління” [556], “Общую теорию социального управления” [518-519] і “Теорію управління соціальними процесами” [398]. Наш висновок з цього приводу наступний: головна теоретична робота—ще далеко попереду [149; 430] (Див.: Додаток Ж).

Будь-яку теорію, зокрема й управління, слід вважати завершеною тільки тоді, коли будуть сформульовані закони або хоча б позначені закономірності сфери, яку вона обслуговує. У цілому в теорії управління поняття закономірність, зазвичай, розглядається як початкова стадія формулювання закону на початку його теоретичного дослідження. Варто підкреслити, що саме ця частина загальної теорії управління представляється найменш дослідженою.

Без теоретичних особливих пояснень у підручниках і навчальних посібниках стали з’являтися закони екології і соціального управління. Наведемо приклади. Спочатку проаналізуємо сферу екологічної діяльності. Одно з перших висловлювань, що відноситься до сфери соціальної екології, належить французькому дослідникові-еволюціоністові Жану-Батисту Ламарку (1744-1829). Він, разом з розкриттям ряду закономірностей впливу середовища на організми, уперше звернув серйозну увагу на специфічну роль людини і її можливі катастрофічні наслідки. Він писав: “Можна, мабуть, сказати, що призначення людини як би полягає в тому, щоб знищити свій рід,

задалегідь зробивши земну кулю непридатною для проживання”. Це висловлювання переформується з “Пророцтвами” Леонардо да Вінчі (1452-1519), що передрікав появу істот, результати діяльності яких “... нічого не залишать ні на землі, ні під водою, що не було б переслідуване і не піддавалося викорінюванню” [100].

Видатний американський еколог Б. Коммонер зробив вдалу спробу узагальнити системність екології як науки у вигляді чотирьох законів [100]. Ці закони в основі своїй не нові, але уперше сформульовані в образній простій формі. Їх дотримання – обов’язкова умова будь-якої екологічно обумовленої діяльності людини в природі. Перший закон Коммонера відбиває по суті своїй загальний зв’язок процесів і явищ в природі і звучить так: “Все пов’язано зі всім”. Другий закон базується на положенні збереження речовини і енергії: “Все повинно кудись діватися”. Третій закон орієнтує на дії, що узгоджуються з природними процесами, співпрацю з природою, або коадаптацію (лат. ко – з, разом; адаптацію – пристосування), замість підкорення людиною природи, підпорядкування її своїм цілям: “Природа знає краще”. Суть четвертого закону полягає в орієнтації людини на те, що будь-яка її дія в природі не залишається безслідною. Звучить цей закон так: “Ніщо не дається дарма”.

Різноманітність розглядають як основну умову стійкості будь-якої екосистеми і біосфери в цілому. Ця властивість настільки універсальна, що сформульована в якості закону (автор його У. Ешбі) [100, с. 24].

На думку відомого еколога Д. Чіраса, природа розвивається й функціонує за чотирма основними принципами: рециклічності, або повторного багаторазового використання найважливіших речовин; постійного відновлення ресурсів; консервативного споживання, коли живі істоти споживають лише те й у такій кількості, як їм необхідно; популяційного контролю – природа не допускає вибухоподібного росту популяцій, регулюючи кількість особин того чи іншого виду створенням відповідних умов для його

існування та розмноження [185].

Екологія – молода наука, й, мабуть, через це вона ще не сформулювала своїх законів з математичною чи фізичною точністю. Можливо, це буде зроблено пізніше. Поки що ж прийнято вважати, що екологічні закони – це середньостатистичні прояви певних причинно зумовлених явищ [185]. І тому до законів відносять спостереження дослідників, що не можуть претендувати на закони, але на їх базі мають викристалізуватися закони. Наведемо приклади. Йдеться про: 1. Закони Коммонера; 2. Закон мінімуму; 3. Закон толерантності Шелфорда; 5. Закони Вернадського; 6. Закони розвитку екосистем; 7. Термодинамічні закони в екології та ін.

Особливо плідно у цьому напрямі попрацював М. Реймерс, що є автором праці “Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы)” [403]. Автор вказує на цілу низку законів для окремих сегментів екологічної сфери і діяльності, наприклад: закони розвитку біосистем (17 позицій) [403, с. 59]; загальні закони функціонування системи “організм-середовище” (9 позицій) [403, с. 66]; приватні закономірності у системі “організм-середовище” (11 позицій) [403, с. 68]; популяційні закони (20 позицій) [403, с. 71]; закони розповсюдження видів в ареалах (13 позицій) [403, с. 83]; закони зміни популяцій у межах ареалу (9 позицій) [403, с. 88]; закономірності розповсюдження співтовариств (11 позицій) [403, с. 90]; біоценотичні зв'язки і управління (13 позицій) [403, с. 101]; закони соціальної екології (5 позицій) [403, с. 134] та ін.

В управлінні соціальними системами спостерігається така ж картина. Наука не виокремила ядро законів і закономірностей, що пояснюють управлінську діяльність у цій сфері. Наведемо приклади різнорівневості законів і закономірностей, що сьогодні можна зустріти у літературі. До загальних законів управління належать [432]: 1) закон спеціалізації управління; 2) закон інтеграції управління; 3) закон необхідної і достатньої

централізації управління; 4) закон демократизації управління; 5) закон раціонального використання часу.

Закони соціального управління подані і у навчальному посібнику “Менеджмент” (2007) за авторством Л. Скібіцької, О. Скібіцького [432]. До законів управління автори цього джерела відносять: закон необхідної різноманітності; закон спеціалізації управління; закон інтеграції управління; закон пріоритетності соціальних цілей; закон зростаючої суб’єктивності та інтелектуальності в управлінні.

Отже, необхідне більш ґрунтовне вивчення законів суспільного розвитку та управління складними системами, соціального і біологічного світу, соціального та технічного, інформаційного, стихійних і свідомих процесів. Інтегральне дослідження цих закономірностей – багато в чому справа майбутнього, але вже сьогодні можна сказати, що забезпечення збалансованого розвитку технічного, соціального та біологічного, запобігання екологічної катастрофи – одна з найважливіших закономірностей загальної теорії управління.

Таким чином, потреба у загальній теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами дійсно гостра. У теоретичному плані – це достатньо зрозуміла задача, оскільки потрібно родо-видові складові, а саме: управління технічними, біологічними і соціальними системами, привести до родового поняття управління.

Дослідники і практики відчувають, що рішення – десь близько. Не випадково надії гармонізувати взаємодію людини, природи і техніки покладаються кожного разу, як тільки виникає нова концепція управління. Концепція стійкого (або сталого) розвитку набула сьогодні пильної уваги практично в усіх галузях людської життєдіяльності, тому що людське буття це, насамперед, взаємодія систем, яким притаманні певні правила і закони існування, функціонування та взаємодії. Стійкий розвиток передбачає, як вважають численні дослідники, взаємодію

природних, біологічних і різноманітних соціальних систем у стані рівноваги, тобто це такий розвиток, “що задовольняє всі потреби дійсного буття, не позбавляючи нові покоління можливості існувати в гармонії з природою і розвиватися в майбутньому” [421, с. 59].

Ідеологія стійкого розвитку дозволяє враховувати інтереси не тільки людини, а й середовища існування, містить механізм, що дозволяє виправити допущені помилки і уникнути їх надалі, гармонійно поєднуючи економічні, соціальні й екологічні чинники розвитку з метою підвищення рівня життя, зміцнення соціального спокою, відновлення функцій природи. У 2012 році світова спільнота у Ріо+20 взяла на озброєння концепцію “зеленої економіки”, і ці ж самі надії покладають на нову ідеологему.

Ми уже позначали вище, що теоретична думка здатна створити будь-яку науку за однієї умови, якщо вона теоретично обґрунтує специфіку власного предмета дослідження. І чим ґрунтовніше вона це зробить, тим результативнішими будуть її здобутки.

Якими шляхами треба рухатись далі, щоб на основі викладеного тут матеріалу сприяти теоретичній роботі у цьому напрямі? Для демонстрації значення, глибини і змісту аналітичної роботи, виконаної нами для створення філософської основи, тепер уже не вимог, відтворимо обсяг і алгоритм теоретичного аспекту створення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Нагадаємо, що наукова теорія управління – логічно взаємопов’язана система понять і тверджень про властивості, стосунки і закони певної множини об’єктів – організаційних процесів, що ідеалізуються.

Мета наукової теорії – введення таких базових ідеальних об’єктів і тверджень про їх властивості і стосунки (законів, принципів), щоб потім чисто логічно вивести (побудувати) з них максимально велику кількість наслідків, які при підборі певної емпіричної інтерпретації максимально адекватно відповідали б

спостережуваним даним про реальну сферу організаційної взаємодії людей і об'єктів між собою.

Схема співвідношення форм наукового пізнання:

Факт > Проблема > Ідея > Парадигма > Концепція > Гіпотеза > Теорія.

Факт – достовірне емпіричне знання про подію, що сталася. Але факт констатує, а не розкриває суть. Факт складається із наступних стадій: а) дані спостережень; б) очищення (обробка) цих спостережень; в) інтерпретація очищених даних.

Проблема – “знання про незнання”, факт недостатності знання. Її не можна пояснити вже існуючими знаннями.

Ідея – парадигма – концепція – етапи накопичення знань, сукупності ідей про явище, інакше – це форми визрівання теорії.

Гіпотеза стає теорією, коли передбачає раніше небачені явища, що згодом підтверджуються практикою. Гіпотеза – нове обґрунтоване знання, що покликане пояснити виникле протиріччя. Є системним, обґрунтованим, але ще вірогідне, недостовірне. Перетворення гіпотези на теорію не міняє змісту гіпотези, бо розвинена, обґрунтована гіпотеза є складною, розгорнутою системою знань.

Теорія управління – вища форма наукового пізнання сфери управління. Це достовірне, системне знання, що розкриває суть феномена управління. Як система знань теорія управління має складну структуру. Основним структурним компонентом теорії є теоретична модель, тобто система абстрактних об'єктів – процесів організаційної взаємодії, відносно яких будуються усі висловлювання теорії. Ця теоретична модель складним чином має бути пов'язана з математичним апаратом теорії.

Етапи формування наукової теорії управління, яким ми наразі створюємо філософську основу, наступні: а) початковий пункт руху думки – емпіричний об'єкт, його певні властивості і стосунки; б) сам уявний рух полягає в кількісному посиленні міри інтенсивності “спостережуваної” властивості до максимально

можливого граничного значення; в) внаслідок такої, здавалося б, чисто кількісної зміни, мислення створює якісно новий (чисто уявний) об'єкт – модель ідеального управління, що має властивості, які вже принципово не можна спостерігати (організаційна свідомість і організаційне буття).

За А. Ейнштейном, існує 2 способи обґрунтування об'єктивного характеру наукової теорії, йдеться про управління: зовнішнє виправдання наукової теорії – вимога її практичної корисності, зокрема, можливості її емпіричного застосування. Це прагматична оцінка її цінності і водночас своєрідне обмеження абсолютної свободи розуму; внутрішнє виправдання наукової теорії – здатність бути засобом внутрішнього вдосконалення, логічної гармонізації і зростання теоретичного світу, ефективного рішення наявних теоретичних проблем і постановки нових.

Об'єкт теорії наукової теорії управління, що ідеалізується, служить для теоретичної інтерпретації її початкових понять і принципів. Поняття і затвердження наукової теорії, мають тільки те значення, яке надає їм об'єкт, що ідеалізується. У початковий базис наукова теорія включає також певну логіку – набір правил виведення і математичний апарат.

Різноманіттю форм ідеалізації і відповідно типів об'єктів, що ідеалізуються, відповідає і різноманіття видів (типів) теорій, які можуть бути класифіковані за різними підставами (критеріями). Залежно від цього у сфері управління можуть бути виділені теорії: феноменологічні і нефеноменологічні.

Спочатку, як правило, створюються описові (феноменологічні) теорії, що дають лише систематичний опис і класифікацію досліджуваних об'єктів – організаційних процесів. Вони не вникають глибоко у внутрішні механізми. Такі теорії не аналізують природу досліджуваних явищ, а тому не використовують скільки-небудь складні абстрактні об'єкти, хоча, зрозуміло, певною мірою схематизують і будують певні ідеалізації сфери явищ, що вивчається. Працюючи над предметом цього дослідження, ми

також виконуємо операцію схематизації і доводимо сферу управління до стану евристичної моделі.

Насамперед, феноменологічні теорії вирішують задачу впорядкування і первинного узагальнення фактів, що відносяться до них. Вони формулюються в звичайних природних (можна сказати професійного сленгу менеджерів) мовах із залученням спеціальної термінології відповідної галузі знання і мають переважно якісний характер. З феноменологічними теоріями дослідники стикаються, як правило, на перших щаблях розвитку будь-якої науки, коли відбувається накопичення, систематизація і узагальнення фактологічного емпіричного матеріалу. Такі теорії – цілком закономірне явище в процесі наукового пізнання. І галузь управління тут не виняток.

З розвитком наукового пізнання теорії феноменологічного типу поступаються нефеноменологічним (пояснювальним) теоріям. Вони не лише відображають істотні зв'язки між явищами – у нашому випадку – це управління технічними, біологічними і соціальними системами – і їх властивостями, але і розкривають глибинний внутрішній механізм явищ, що вивчаються, і процесів, їх необхідні взаємозв'язки, істотні стосунки, тобто їх закони. Але це вже не емпіричні, а теоретичні закони, які формулюються не безпосередньо на основі вивчення дослідних даних, а шляхом певних розумових дій з абстрактними об'єктами, що ідеалізуються. Саме у наявності подібної теорії управління бачать істотну ознаку зрілості науки кібернетики: дисципліна може вважатися достовірно науковою тільки тоді, коли у неї з'являються пояснювальні теорії.

Виявлення передбачених науковою теорією фактів служить підтвердженням її плідності і істинності. Розбіжність між теорією і фактами або виявлення внутрішніх протиріч в теорії дає імпульс до її зміни, до зміцнення її об'єкта, що ідеалізується, до перегляду, зміни її окремих положень, допоміжних гіпотез і т. ін. В окремих випадках ці розбіжності приводять учених до відмови від теорії і до заміни її новою теорією.

Зазвичай, серед положень теорії виділяють основні тези і категорії понять, щодо яких інші твердження і поняття є або логічними похідними (виводяться з них), або їх уточненнями і доповненнями. І серед термінів теорії управління мають виділятися специфічні терміни (пов'язані з її предметом), причому деякі з них виконують роль ключових понять (іноді їх називають центральними категоріями цієї теорії), а інші або визначаються з їх допомогою, або вводяться для уточнення і доповнення системи понять цієї теорії.

З-поміж менеджерів-практиків, і навіть теоретиків управління, особливо соціального управління, поширена думка, що таку інтеграцію здійснити неможливо і таку наукову теорію управління – не створити. Щоправда, дослідники, які працюють у сфері технічного управління, насамперед математики, мають діаметрально протилежну думку. Звідси й походить технократизм і войовничий раціоналізм.

Якщо взяти до уваги зміст трьох дискурсів, притаманних управлінню технічними, біологічними і соціальними системами, то здається, що звести їх до однієї основи принципово неможливо. Мабуть, саме ця обставина породила невіру серед дослідників у можливість створення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Як приклад, тут можна навести позицію відомого автора багатьох книг з менеджменту П. Друкера, якому належить твердження, що “менеджмент ніколи не стане точною наукою”, залишаючись за природою своєю не мистецтвом і навіть не професією, але практикою [576]. Як заперечення цій тезі виникла і стало функціонує математична школа в управлінні [103, с. 12].

Аналогічну позицію займає й багато інших дослідників, вважаючи, що при такому великому розходженні дискурсів, їх не можливо привести до одного знаменника і створити органічну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами. Так, наприклад, Л. Бессонова пише: “Хоча вислів

“філософія управління” зустрічається в літературі, не можна вважати, що ця дисципліна відбулася” [44]. Авторка пояснює, чому саме це неможливо. Вона вважає, що “пошук єдиних філософських підстав менеджменту не приводить до позитивних результатів, зокрема тому, що “філософія прагматизму і емпіризму, покладена у фундамент американських теорій і концепцій менеджменту, звужує можливості створення методологічної основи для розробки загальної теорії. Європейська ж наука, що має сильнішу філософську позицію, не має такого багатого емпіричного досвіду в сфері менеджменту, як США” [44].

Близька позиція і у О. Тихонова, автора прекрасної праці “Социология управления”. “Склався, – пише він, – величезний ринок рекомендацій практикам, як їм краще всього і ефективніше вести свою справу. Одна “панацея” конкурує з іншою, а тим часом в науці немає згоди відносно природи і функцій управління, його відмітних ознак і якостей. Ми бачимо причину цієї кризи в недостатньо глибокому теоретико-методологічному розгляді не просто проблем підвищення ефективності управлінської дії, як це традиційно робиться в менеджменті, а самого управління як проблемного об’єкта у зв’язку з його неоднозначною і більш фундаментальною роллю в трансформаціях сучасного суспільства. Треба визнати, що, незважаючи на домагання “наукового менеджменту, системного аналізу, кібернетики і синергетики на роль теорії управління, наука так і не має в розпорядженні теоретично розгорнутої феноменології управління, уявлення про закономірності його породження, будови, функціонування і розвитку” [477, с. 32, 33, 122].

Причина появи таких думок і висновків полягає у тому, що ми спершу абсолютизували управління технічними системами і зайшли у глухий кут, а сьогодні кинулись у протилежний бік і абсолютизуємо управління виробництвом, державою і суспільством, а людину – покинули. Як слушно зазначає Г. Мінцберг, “наші машини і механізми..., наші соціальні системи, і

особливо наші організації – притупили наші почуття і розум, позбавили здатності мислити інтуїтивно і дедалі більше ускладнюють завдання правильного способу вирішення наявних проблем. Словом, наше суспільство стало некерованим саме в результаті управління” [309, с. 390].

Чи справедливі докори на адресу теорії менеджменту? Варто ще розібратися, чи дійсно практикам управління бракує власних теоретичних концептуалізацій, чи так їм потрібні ще і філософські уявлення про управління?

Якщо ми проаналізуємо теоретичні уявлення теорії менеджменту, то зможемо помітити, що, по-перше, вони адресовані практикам управління (а ті не з чуток знають, що таке управління), по-друге, – не претендують на філософське осмислення (тут немає загальних понять управління, які задають реальність і потім конкретизуються, примушуючи практиків йти за ідеальними уявленнями управління), по-третє, теоретичні уявлення менеджменту явно розширюють бачення практиків за рахунок аналізу нових кейсів, схематизацій і осмислень управлінського досвіду.

Інша справа, що, як вірно зауважує професор Дейл Е. Занд, більшість теорій менеджменту “застосовна для вирішення вузького кола практичних проблем, пояснюючи якусь частину реальності. Як тільки ви виходите за ці вузькі рамки, теорія або не працює, або може дати спотворені результати” [Цит. за: 477, с. 122]. На думку В. Розіна, “теорії менеджменту не претендують на великі узагальнення. Іншими словами, це рефлексія управління, але не філософська, а швидше методичного (методологічного) характеру” [408, с. 171].

Тож, як бачимо, формалізувати філософські засади наукової теорії управління – це одна справа, а створити її, загальну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами, – це зовсім інша справа, але її реалізувати без філософського обґрунтування принципово неможливо.

Висновки до шостого розділу

Порівняльний аналіз управління технічними, біологічними і соціальними системами показав, що видові форми управління надто далеко розійшлися і продовжують рухатись не у напрямі зближення, а у протилежному, тобто продовжують розходитися. Не встигнувши як слід встати на ноги, наука управління почала ділитися, але неконтрольовану її диференціацію можна привести до ладу.

Наша позиція з цього приводу ґрунтується на головному посиленні концепції розвитку науки, що висунув французький історик науки А. Койре. Більше того, ідея єдності людського знання, що складає основу його концепції, дуже плідна. Вона утримує у собі не реалізовані ще методологічні можливості пояснення історичного розвитку наукового знання. “Наукове знання у дану епоху, згідно з А. Койре, складається не шляхом поступової кумуляції, накопичення окремих його елементів, а виникає внаслідок формування принципово нових понять” [388, с. 97]. Поява наприкінці ХХ і початку ХХІ ст. синергетики і її експансія у галузь суспільствознавства – яскраве тому підтвердження.

Ми пропонуємо розглянути у якості предметів теоретичного аналізу для теорії управління технічними системами – “об’єкт-об’єктні” відносини, для теорії управління біологічними системами – “суб’єкт-об’єктні” відносини, а для теорії управління соціальними системами – “суб’єкт-суб’єктні” відносини. Тільки за цих умов загальна теорія управління технічними, біологічними і соціальними системами цілісно охопить увесь діапазон організаційних відносин і зможе обґрунтувати: на своєму рівні – загальні закони і закономірності; на спеціальному, галузевому рівні – спеціальні закони і закономірності; зрештою, на емпіричному або прикладному рівні – закони і закономірності ситуативні. Аналогом може слугувати структура теоретичного знання соціології.

ВИСНОВКИ

Суперечливість і турбулентність сучасного світового розвитку вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих механізмів управління надскладними глобальними відносинами і процесами в інтересах виживання людства. Загалом, вплив виникаючої під тиском глобалізації нової реальності має могутній, навіть шокуючий ефект, оскільки вимагає визначити відношення до засад динаміки глобалізації та виробити стратегію поведінки систем управління відповідно до її парадоксів і викликів. Цим зумовлено те, що на початку третього тисячоліття управлінська проблематика виходить на перший план наукового пошуку філософів і вчених різних країн світу.

Постановка питання про глобальне управління в реальну площину зумовлена фундаментальними змінами в процесі накопичення, обробки, передачі та використання інформації, що становлять сутність інформаційно-технологічної революції, наслідком якої стало досягнення нового якісного просторово-часового рівня інформаційних процесів.

Це дослідження є вкладом автора у загальну скарбницю управлінської теоретичної думки. Його підвалинами є світові тенденції щодо глобалізації управління, що веде до становлення онтологічної матриці світової спільноти, а також супроводжується становленням інформаційної і організаційної єдності світової спільноти. Це означає, що культурно-історичний процес, представлений як розвиток планетарного соціального організму, спрямований на досягнення граничної цілісності останнього.

Нами сформульована проблемна ситуація, сутність якої полягає у гострій необхідності обґрунтування цілісної концепції світоглядно-ідеологічних засад формування загальної теорії

управління, у полі зору якої знаходиться три види організаційних взаємодій: управління технічними, біологічними і соціальними системами, тобто виникає потреба привести існуюче на практиці парадигмальне різноманіття знань про три види управління до єдиного знаменника – родового поняття “управління”.

У дослідженні доведена головна гіпотеза про те, що накопичене парадигмальне знання про три різновиди організаційних відносин у сфері техніки, біології і соціального світу можливо звести до єдиної смислової картини завдяки розробці філософії управління, що має висвітлити їх генезис, світоглядно-ідеологічні компоненти і головні філософські характеристики: природу, сутність, зміст, форми, онтологію, морфологію і функціонал.

У якості філософських засобів вирішення цієї проблемної ситуації мають бути інноваційний світогляд, що сприймає цілісність світу, має власну логіку, структурні та діяльнісні принципи, і вона не може бути зведена ні до економіки, ні до культури, ні до міжнародних відносин чи світової політики та ідеологія динамічної рівноважності управлінської діяльності, якою мають користуватися керівники різних структурних рівнів організації життєдіяльності людини, громади, суспільства, країни і планетарної спільноти.

Доведено, що наступний етап розвитку планетарного співтовариства повинен бути організованим у парадигмі динамічної ідеологічної рівноваги, оскільки тільки таким шляхом можна утримати рівновагу у планетарному соціальному організмі, що має функціональну природу. Як функціональна система він, планетарний організм, саморуйнується від дії дисфункцій і диспропорцій. Тому управління технічними, біологічними і соціальними системами є ефективним інструментом утримання його у безпечному режимі функціонування і розвитку. Це означає, що, оскільки позбавитися ідеологій технократизму (техногуманізму), екологічної безпеки (екогуманізму) і гуманізму принципово

неможливо, то треба їх синтезувати і знайти золоту середину – ідеологічну рівновагу. До цього нас підштовхує й зміна принципів соціально-економічного розвитку світової спільноти: від принципу динамічної рівноваги до принципу стійкої нерівноваги (Е. С. Бауер).

Логіку дослідження визначила сформульована автором головна мета науково-пошукової роботи, що розклалася на низку завдань і утворила шість розділів, кожен з яких присвячений вирішенню специфічних аспектів формалізованої у дослідженні проблемної ситуації.

У першому розділі розглянуті історико-методологічні основи дослідження філософських засад загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Філософські засади формування загальної теорії управління полягають у обґрунтуванні природи, сутності, змісту і форм управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також у формуванні організаційної свідомості, організаційного світогляду і культури, створенні ідеології і методології даного дослідження є концептуальною основою для практичної розробки завдань створення цілісної загальної теорії управління.

Для задоволення потреб філософського забезпечення вивчення когнітивних засад формування загальної теорії управління на практиці сформувався окремий напрямок філософської рефлексії – філософія управління. Специфіка “філософії управління”, тобто тієї інтелектуальної сфери, де перетинаються пізнавальні інтереси філософії і управління, полягає у тому, що вона вивчає концепції про місце і роль людини-суб’єкта в системі управління, а також форми і способи їх реалізації у функціонуванні і розвитку систем управління, моделює процес саморозгортання і можливі стани явища. Як самостійна дисципліна вона ґрунтується на двоякій основі – формального і змістовного характеру: формальна основа її появи обумовлюється наявністю на практиці низки видових філософій, наприклад, філософія науки, філософія техніки, філософія права, філософія мистецтва, філософська антропологія та

інші її диференціації, а змістовна ж аргументація *raison d'être* “філософія управління” припускає аналіз філософської думки з погляду відображення фундаментальних проблем управління.

Проблеми і гальмування у створенні загальної теорії управління полягають у тому, що філософи майже за дві тисячі років ще “не дійшли” до феномена управління, а теоретики менеджменту, навпаки, ще “не піднялись” до філософії. На практиці склалася і існує ситуація нейтралітету, тобто “ціле дорівнює сумі своїх частин”. Цей стан заважає розвитку науки – кібернетики, загальної теорії управління, інтегративній теорії управління або тектології. У дослідженні розведено поняття “кібернетика” – наука про інформаційний обмін і “управління” – як наука про організаційну взаємодію людей і їх продуктів – організацій. Інформаційне право, що сьогодні проходить стадію становлення, закріплює законодавчо різницю між ними.

Варто зазначити, що управління технічними і біологічними системами здійснюються в межах соціального, оскільки всі види управління пов’язані з об’єднанням зусиль людей для досягнення відповідних цілей, але мають різну спрямованість (об’єкт).

Аналіз філософських концепцій Сходу і Заходу у дискурсі їх відносин до феномена управління свідчить про те, що вони по-різному підходять до його сприйняття: на Сході управління сприймається у органічній єдності технічних, біологічних і соціальних систем і людини, що підкоряється законам цілого (монізм), а на Заході – культивується протилежний підхід (плюралізм), що абсолютизує раціоналізм і підвищує цілераціональну спроможність людини, що має усе підкорити власній волі, інтересам і потребам.

У ході ретроспективного аналізу філософських підходів до формування органічної і загальної теорії управління у просторі різних культур, народів і часів з’ясовано, що: а) глибинна суть проблем управління незмінна, міняються лише історично певні форми вирішення тієї або іншої управлінської проблеми; б) саме

філософська думка, до формування науки (наук) про управління, зберегла і викристалізувала засадничі ідеї і теоретичні узагальнення управлінського досвіду попередніх поколінь; в) більшість філософів не просто фіксує стан управління суспільства, держави і інших соціальних конструкцій, але і шукає “кращі” їх форми – пошук, характерний для філософії як активної форми суспільної свідомості, способу мислення, націленого на ідеали; г) знання і методологічне застосування приватно-науковими дослідженнями і практикою менеджменту філософських формулювань корисне і нині, хоч би для того, щоб наново не “винайти велосипед”.

Сучасний стан справ у сфері управління супроводжується вибухом концепцій управління, що свідомо чи несвідомо спрямовані на визнання організменого устрою соціального світу, тобто тяжіють до китайського світосприйняття місця і ролі особистості у Всесвіті, що розкриває перспективи узагальнення світоглядних засад загальної теорії управління, оскільки технічні, біологічні і соціальні системи є породженням одного суб'єкта – людини.

Методологічна складова цієї роботи полягає у відборі комплексу засобів аналізу для створення філософії управління, у фарватері якої мають бути обґрунтована специфіка організаційної свідомості, організаційного світогляду, ідеології і методології вивчення філософських засад формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Специфікою тут є те, що її складові, незважаючи на “людське походження”, на практиці настільки далеко розійшлися, що узагальнювати треба не конкретні концепції управління, у яких схоплені закономірні і сталі зв'язки організаційної взаємодії, а дискурси, у яких вони відтворені. Для їх приведення до органічної єдності пропонується застосувати запропонований М. Фуко диспозитив (у аналізі видів управління – технічне, біологічне і соціальне тіло, а у порівняльному аналізі – соціальний організм країни), що має спроможність звести у ціле різнобічні

характеристики і врахувати при цьому їх специфіку. Визнано, що реалізації мети цього дослідження сприяє системний підхід і принцип діяльності щодо вивчення філософії управління; позначена низка принципів і методів, що тут має найбільшу ефективність, провідним технологічним напрямом дослідження визнано метод сходження від абстрактного до конкретного. Категоріальний апарат створює семантичне поле когнітивного аналізу і сприяє створенню аналітичних алгоритмів аналізу філософії управління.

Таким чином, на філософському рівні формуються цілісні уявлення про об'єкти дослідження управлінської науки як у площині управління технічними, біологічними і соціальними системами, так і у інтегративній формі – коли усі вони постають як елементи одного цілого. Усе це дозволяє піднятися на якісно більш високий рівень у розумінні організаційної матриці окремого об'єкта – технічного, біологічного, соціального походження або суспільства і планети в цілому.

У другому розділі розглянуто філософію управління як молоду науку, що проходить етап інтенсивного формування, незважаючи на різноманітність поглядів на її предмет, принципи і методи дослідження. Аналіз доводить, що найбільш позитивних результатів у справі формалізації її предмета досягли вітчизняні науковці.

До структури предмета філософії управління віднесено: а) онтологію управління, б) гносеологію управління, в) логіку управління, г) аксіологію управління, д) етику управління, є) методологію управління, ж) ідеологію управління, з) кадри управління і персонал організацій. Формалізовані провідні функції філософії управління. Серед них: світоглядна, гносеологічна, методологічна, прогностична, аксіологічна, діагностична, моделювання; освітянська, виховання.

На основі застосування інструментарію, що належить філософії управління, доведено, що управлінська діяльність є “діяльність над діяльністю”, тобто носить організаційний характер і є

атрибутивною суспільною потребою. Її задоволення є загальновизнаною і обов'язковою у всіх сферах життєдіяльності людини. Нами доведено, що: по-перше, джерелом явищ і систем управління технічними, біологічними і соціальними системами є людина, а субстанцією – людська діяльність; по-друге, онтологічно три різновиди систем управління – це модифікація родового явища – організаційної взаємодії суб'єктів управління та їх продуктів, що мають оречевлену або суб'єктивовану у структурі особистості і об'єктивовану у зовнішньому середовищі форми; по-третє, функціонально вони обслуговуються одним і тим же потоком управлінської інформації, що циркулює у просторі соціальної взаємодії; по-четверте, системи управління мають одні і ті ж самі характеристики: світоглядні, ідеологічні, морфологічні, функціональні і “знімаються” вони у системі саморегуляції диспозитиву – соціальному організмі планети, країни, конкретної системи. Видові відмінності кожної із систем управління “знімаються” відповідно диспозитивами технічного тіла, біологічного тіла, або організму, і соціального тіла.

Встановлено зв'язок між соціальним інститутом влади і системою управління. Підкреслена семантична природа управління. Визнано, що філософія здатна розкривати глибинні джерела управлінської діяльності, а саме: організаційну свідомість та її властивості. Подана характеристика її історичного сегмента, у якому накопичені знання про етапи саморозгортання соціального управління, а також розведені такі базові поняття як “самоорганізація”, “керівництво” і “управління”, зроблена оцінка багатовимірності підходів до вивчення феномена управління.

Доведено, що організаційний світогляд особистості є універсальним інструментом осягнення нового стану суспільного розвитку за принципом стійкої нерівноваги і здатний завдяки організаційній культурі змінити вектор розвитку за сприяння нелінійного мислення і інноваційної поведінки. Теоретично обґрунтовано три сталих стани для технічних, біологічних і

соціальних систем: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз і визначено тяжіння кожного типу системи до свого сталого режиму.

На основі ідеологічного наративу проведено системний аналіз дискурсів управління технічними, біологічними і соціальними системами за чотирма параметрами, а саме: а) за світоглядно-ідеологічним компонентом і категоріальним апаратом концепцій управління; б) за віддзеркаленням морфології систем управління; в) за характером функціонування і розвитку феномена управління. Загальний висновок – негативний, оскільки, будучи продуктами людини, підсистеми мають власну логіку і ідеологію саморозгортання і не налаштовані на співпрацю, а протистоять одна одній. Водночас вони повинні у структурі цілого – соціального організму планети – обслуговувати одна одну.

Подано ідеологію дослідження, до якої увійшов комплекс провідних ідеологем, завдяки якому мають бути формалізовані головні їх ознаки з метою філософського узагальнення і систематизації їх властивостей за алгоритмом: всезагальне, загальне, особливе і одиничне. До провідних ідеологем віднесені наступні установки: а) диспозитивом має бути організаційна ідея буття управління, при культивуванні якої управління технічними, біологічними і соціальними системами буде розглядатися як органи цілісності – організм планети; б) когнітивний аналіз головних філософських категорій має включати в себе визначення: генезису, природи, сутності, змісту, форм, організаційної свідомості, світогляду, культури і ідеології; в) морфологічний аналіз стану структур управління технічними, біологічними і соціальними системами; г) функціональний аналіз можливостей систем управління технічним, біологічним і соціальним розвитком; д) відношення до системи саморегуляції планетарного соціального організму; е) когнітивний аналіз теоретичного відтворення практики управління технічними, біологічними і соціальними системами.

У третьому розділі здобуток полягає у використанні засобів філософії управління для аналізу походження, становлення,

функціонування і розвитку управління сучасними технічними системами, до яких віднесені: комп'ютерні мережі, космічні і військові об'єкти, залізниці, повітряне сполучення, атомні станції, котли, літаки, автомобілі та інші продукти інноваційної інженерної діяльності. Саме у сфері управління технічними системами відтворено семантичне поле, що демонструє довгий шлях, пройдений дослідниками і інженерами у створенні систем управління технічними монстрами сучасності, наприклад, АЕС, колайдер, Samsung Galaxy SIII, марсохід "Curiosity", людиноподібний японський робот Kuratas, російський робот "Евгеній" та ін. Висновки, що впливають з управління технічними системами, як різновиду соціального управління, полягають у наступному: по-перше, початок був покладений світоглядними актами, що створили у кінцевому підсумку світоглядно-ідеологічне підґрунтя спочатку для створення, а згодом і управління технічними системами. Прикладом може слугувати філософія управління сучасним Інтернетом та іншими соціальними мережами.

По-друге, доведено, що існує оригінальний методологічний інструментарій для розробки і реалізації управління складними технічними системами. Серед їх винаходів особливо продуктивним виявилися системний аналіз, принципи побудови операціональних систем, засоби автоматизованого системотехнічного проектування управління виробничими системами та визначення їх місця і ролі у системах автоматизованого управління виробництвом. По-третє, сформована категоріальна матриця управління технічними системами, що дозволяє використовувати навіть нечітке знання і нечіткі нейронні мережі для управління соціальним розвитком сучасної спільноти. По-четверте, завдяки філософії управління стає можливим розпізнавати існуючі і формувати якісно нові парадигми нечіткого управління планетарною спільнотою. Мається на увазі парадигми: а) логічного управління, б) ситуаційного управління, в) паралельного багатоцільового управління, г) інтелектуального

лінгвістичного управління, д) реляційних систем управління, є) адаптивного управління та ін. По-п'яте, наявність такої кількості парадигм управління технічними системами дозволяє, навіть потребує, подальшого філософського узагальнення, що має інтенсивно відбуватися, на нашу думку, у двох напрямках, а саме: розробки теорії управління технічними системами як логічний крок у зведенні названих вище парадигм до завершеного вигляду, а у подальшому розвитку – стати невід'ємною частиною загальної теорії управління.

Позитив стосується також філософських узагальнень управління технічними системами, що спочатку забезпечили вплив людини на першу природу у вигляді системи машин для пошуку, видобування і переробки природних копалин у корисні для неї продукти праці, а сьогодні, завдяки винаходу комп'ютерів, проникають у третю природу, або смисловий горизонт (ноосферу), що обслуговує наш соціальний світ, задовольняючи, головним чином, інтелектуальні потреби.

Розвідка у сфері управління технічними системами має окрему ціннісну оцінку з погляду загальної мети цього дослідження – уточнення специфіки такого явища для порівняльного аналізу з управлінням біологічними і соціальними системами. При цьому констатується, що техніка стала швидко охоплювати усі горизонти буття сучасної людини. Біоценоз – біологічні форми життя на Землі – усе більше витісняється техноценозом.

Зміщення акцентів у саморозгортанні світу техніки з системи машин з переробки природних копалин на систему машин, що втручається у світ лінгвістики і смислових субстратів є безперечним і спостережуваним рухом саморозгортання світу техніки. За людиною залишається притаманна саме їй ціннісна компонента соціального розвитку, оскільки вона ґрунтується на потребах людини.

Причиною появи його, світу техніки, є забезпечення людини низкою продуктів, передусім, їжею, одягом, житлом, засобами

пересування, що задовольняють, головним чином, її фізичні, або вітальні потреби. Далі – оволодіння зовнішнім середовищем, як джерелом задоволення вітальних потреб людини і сферою подальшого проживання, мається на увазі навколоземний простір і так званій Ближній Космос. Підкреслено, що людська діяльність – від простих до найбільш складних її форм – зводиться до організуючих/деорганізуючих процесів. Це особливо видно на природі сучасного глобалізаційного процесу, що має й протилежну характеристику – фрагментацію соціального світу. Так відбувається й у сфері техніки. Управлінська діяльність носить як творчий, так і руйнівний характер.

У загальній схемі перед нами розгорнувся увесь зміст життя людства, і тепер можна підвести підсумки. Ф. Енгельс виразив їх, боротьбу організаційних форм, формулою: виробництво людей, виробництво речей, виробництво ідей. У терміні “виробництво” приховане поняття організуючої дії, як “організація зовнішніх сил природи, організація людських сил, організація досвіду” (О. Богданов). За ідеологією нашого дослідження, вона цілком логічно трансформується в управління технічними, біологічними і соціальними системами. Людина проявляє тут об’єктивовану активність, оскільки управління технічними системами, станом на початок ХХІ століття, має формалізовану, передбачувану діяльність, що закріплена у нормативно-правовій базі будь-якого суспільства.

Здобуток четвертого розділу полягає у використанні засобів філософії управління для аналізу світоглядно-ідеологічної складової управління біологічними системами. Він довів, що немає сталих поглядів на ідеологічні підходи до управління біосферою. Об’єкт управління – настільки складний, що світоглядно-розпорядча діяльність світової спільноти виявилася малопотужною, щоб подолати кризу поглядів на це явище. Зміст і форми управлінської діяльності мають поверховий вигляд і тому не подають явище у повному обсязі проблем. Людина обмежується

аналізом “гарячих проблем” – екологічного характеру, наприклад, вимирання популяцій, забруднення середовища, озонових дірок, нестачі питної води та ін.

Морфологія біосистеми не проглядається, а є потреба відтворити її у розрізі рослинних, тваринних, людських організмів і організаційних форм їх сумісного буття, і тому важко спроектувати навіть у думках адекватну їй структуру управління біотом живого. Водночас ми спостерігаємо на усіх рівнях організації живого елементи системи управління: суб’єкт і об’єкт управління, програми управління, засоби впливу на об’єкт, гомеостаз і зворотні зв’язки. Специфікою морфології органу управління є те, що суб’єкт і об’єкт управління належать біологічному цілому, і тому організація взаємодії з зовнішнім середовищем і в середині популяції є функцією організму.

Функціональний аналіз довів, наскільки складна морфологічна структура біологічних систем забезпечує функціонально багате життя живого, як на рівні організмів, так і на рівні популяції. Одних видів гомеостазів тут можна нарахувати декілька десятків. І це ми інші рівні буття морфологічних одиниць не розглядали взагалі, наприклад, клітинний, цитоплазмовий, тканинний, системи фітоценотичного регулювання та ін.

Відтворено складний алгоритм теоретичного пошуку світовою спільнотою механізмів управління біологічними системами. Він має наративний характер, оскільки більше ґрунтується на досягненнях практики, ніж на логіці розвитку біосфери. Підтримано думку інших дослідників, що на цьому рівні організації буття універсуму провідним видом управління слід розглядати рефлексивне управління, оскільки живі організми мають таку властивість, як розсудлива діяльність (Л. Крушинський). Подано специфічні риси рефлексивного управління. Детально розкрито специфіку екологічного менеджменту, що регулює поведінку людини у горизонті управління екологічними детермінантами організації життя людини у організаційній взаємодії “людина –

природа – космос”. Зазначено, що у житті процеси управління біологічними системами відбуваються значно складніше, ніж ми тут їх відтворили, самі біологічні структури – надзвичайно складні і самодостатні, а механізми – більш витончені.

У п'ятому розділі структурно-функціональний аналіз надає можливість зіставити морфологію системи управління соціальними системами з її функціональними можливостями. Тут виділено дві типових ситуації. Перша з них торкається того, що унаслідок морфологічної незрілості системи настає функціональна невідповідність діяльності органу управління – об'єкту управління. І друга ситуація пов'язана з тим, що у організаційному обміні управління має морфогенетичну функцію і добудовує структуру системи управління. У організаційному метаболізмі структурні добудови уже давно завершені, щоправда, може бути модифікація під нові види виробничої, а відповідно і управлінської діяльності. По-перше, система соціального управління після фази функціонування переходить у фазу розвитку, що має здійснюватись як у позитивному алгоритмі, так і у негативному. Морфогенез системи соціального управління на цьому етапі отримує завершення, оскільки формується гомеостат – орган у горизонті третьої природи, що оперує логічними одиницями або смислами. По-друге, у випадку позитивного варіанту система еволюціонує у режимі гомеорезу, що розвивається за принципом стійкої нерівноваги і, як наслідок, вона збагачує себе підсистемою зворотного зв'язку і переходить у режим саморегуляції. Парадокс у цій сфері полягає у тому, що гомеорез, дійсно, “несе” вперед наявні соціальні системи, але гомеоклаз – є рушійною силою, що породжує якісно нові форми організації соціального життя. По-третє, якщо реалізується негативний алгоритм, що називається гомеоклазом, то вона сходить з соціальної арени. Принципом життєдіяльності соціальної системи є наростання ентропії. Негативний алгоритм має дві фази: латентну і відкриту. При переході від першої до другої система біфуркує і обирає новий

горизонт розвитку. По-четверте, наш аналіз довів, що влада дійсно є соціальним інститутом, оскільки явище має усі необхідні ознаки інституалізації, і він пройшов низку етапів, а саме: у соціальному організмі країни цілком природним шляхом визріла потреба в наявності спільних організованих дій з наведення порядку у взаємовідносинах; формування загальних цілей діяльності; поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії у чотирьох основних сферах суспільства: економічній, соціальній, політичній та ідеологічній; поява процедур, що пов'язані з нормами і правилами прийняття рішень; інституалізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття та використання; встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх використання в окремих випадках; створення системи статусів і ролей, що охоплюють усіх без винятку членів соціального процесу.

Цього переліку характеристик цілком достатньо, щоб визнати існування інституту влади як самостійного і незалежного, що у соціальному житті обслуговує специфічний вид діяльності людей. Об'єктивованим продуктом є система управління. Співвідношення тут таке, як між соціальним інститутом релігії і церквою, що є соціальною системою. По-п'яте, формуються суперечності, які рухають систему соціального управління до удосконалення структури і функцій. На початковому етапі провідною суперечністю було розділення влади, власності і управління. І це є питання не лише культури, але і розподілу праці, прав і обов'язків між різними суб'єктами, що несуть самостійну відповідальність за виживання суспільства і конструювання його перспектив. При цьому, як ми вважаємо, влада неминуче поступиться управлінню домінуючою роллю в постіндустріальному типі соціальної організації, оскільки може бути змінений і сам принцип її утворення. Тому на завершальному етапі соціальна цілісність може підтримуватися і новим синкретизмом, синкретизмом організації і самоорганізації, управління і самоврядування.

У шостому розділі порівняльний аналіз управління технічними, біологічними і соціальними системами показав, що видові форми управління надто далеко розійшлися і продовжують рухатись не у напрямі зближення, а у протилежному, тобто продовжують розходитися. Не встигнувши як слід встати на ноги, наука управління почала ділитися, але її неконтрольовану диференціацію можна привести до ладу.

Авторська позиція з цього приводу ґрунтується на головному посиленні концепції розвитку науки, що висунув французький історик науки А. Койре. Більше того, ідея єдності людського знання, що складає основу його концепції, дуже плідна. Вона утримує у собі не реалізовані ще методологічні можливості пояснення історичного розвитку наукового знання. “Наукове знання у дану епоху, згідно з А. Койре, складається не шляхом поступової кумуляції, накопичення окремих його елементів, а виникає в результаті формування принципово нових понять” [388, с. 97]. Поява наприкінці ХХ і початку ХХІ століть синергетики і її експансія у галузь суспільствознавства – яскраве тому підтвердження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у концептуалізації проблеми формування загальної теорії управління як гострої соціальної потреби сучасності, суперечності і інструменту управління життєдіяльністю світової спільноти, а також умов вирішення даної проблеми, що одночасно виконують роль засобів її формування, визначено рівень, на якому вона може бути розроблена, а також обґрунтована трирівнева структура теорії управління. Результати дослідження, що резюмують наукову новизну і винесені на публічний захист, можуть бути сформульовані у вигляді окремих положень:

Вперше:

– обґрунтовано механізм філософського забезпечення формування загальної теорії управління на основі використання таких засобів, як: а) цілісне світосприйняття (світоцілісність), що

відкрите для усвідомлення переходу від імперативу динамічної рівноваги до інноваційного нерівноважного розвитку; б) ідеологія динамічної рівноваги в управлінській діяльності, що має в умовах нерівноважності розвитку планетарної спільноти надто рухливі межі і чутлива до співвідношення і протистояння технократизму, екологізму і гуманізму; в) диспозитив – соціальний організм планети, що завершує становлення своєї цілісності; г) категоріальний апарат філософії управління, або знання про управління; д) наявний потік соціальної інформації (загальне семантичне поле); є) засоби і методологія аналітичної роботи; ж) організаційна свідомість; з) організаційна культуру; і) загальний алгоритм прийняття управлінських рішень; к) логіка родо-видових залежностей понять; л) алгоритм розробки наукової теорії;

– запропоновано трирівневу структуру загальної теорії управління: *на вищому рівні* – фундаментальна організаційна теорія, що має характерні тільки для неї елементи: об'єкт і предмет теорії управління, закони і закономірності; її категоріальний апарат; генезис управлінської діяльності; сутність, зміст, форми і види управління; провідні концепти (знання) сучасного управління; організаційний світогляд, свідомість, культура та ідеологія динамічної рівноваги; структура, рівні та функції системи управління; позитивний і негативний зворотний зв'язок в управлінні; режими функціонування систем управління: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз; управлінський цикл, пульсація систем управління; кадри і персонал управління; принципи, методи і технології управління; ресурсне забезпечення управління: інформаційне, матеріальне і фінансове; теорія прийняття рішень: критерії і показники якості управління; управління у системі саморегуляції природних процесів; *на середньому рівні* – специфічні теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами, що відповідно обслуговуються ідеологіями: технократизму (техногуманізму), екогуманізму, гуманізму з притаманними для кожної онтологічними,

когнітивними і функціональними характеристиками; *на нижньому рівні* – спеціальні концепції, парадигми, ідеї і гіпотези управління, що обслуговують корпоративне управління найпростішими соціальними організаціями виробничих фірм, закладів і організацій, наприклад ідея глобального управління; екоменеджмент; управління сталим розвитком; управління соціальними мережами; парадигми нечіткого управління; м'яке управління; нейроменеджмент; рефлексивне управління та інше;

– здійснено порівняльний аналіз систем управління технічними, біологічними і соціальними системами; встановлено, що його видові форми надто далеко розійшлися і продовжують рухатись не у напрямі зближення, а у протилежному, тобто продовжують розходитися. Не встигнувши остаточно сформуватися, наука управління почала поділятися, але її неконтрольовану диференціацію можна привести до ладу, на нашу думку, на основі головного стрижня концепції розвитку науки, що полягає у визнанні плідності ідеї єдності людського знання (А. Койре), оскільки вона утримує у собі ще не реалізовані методологічні можливості пояснення історичного розвитку наукового знання. Рішення необхідно шукати, на наш погляд, не шляхом поступової кумуляції, накопичення окремих елементів знання про видові алгоритми управління, а шляхом формування принципово нових понять, наприклад, за сприяння синергетики, теорії інформації або інших наук;

– доведено несумісність недиференційованого підходу до аналізу ідеології управління техносферою, біосферою і соціосферою, оскільки *перша* має власну логіку саморозгортання (техноценоз) і спрямовується в управлінні ідеологією технократизму, а також відповідним мисленням і світоглядом; *друга* рухається за законами біоценозу і тому спрямовується нині парадигмою екобезпеки, відповідним типом екомислення і світогляду, а також екологічним менеджментом; *третья* має розвинену логіку саморозгортання (соціоценоз), що швидко веде

соціальний світ до глобалізації, а тому потребує об'єктивної і категоричної відмови у теорії соціального управління від технократизму на користь позитивного екомислення і гуманізму з відповідними до них мисленням, цілісним світосприйняттям та інноваційним світоглядом, знаннями і культурою.

Удосконалено:

– знання про об'єктивні чинники, що вимагають розробки загальної теорії управління як родового поняття для управління технічними, біологічними і соціальними системами, до яких віднесено: розвиток планетарного соціального організму, спрямований на досягнення власної граничної цілісності, єдине джерело походження організаційних відносин і управлінської діяльності, генетична залежність видів управління від властивостей особистості людини, обов'язкова присутність у видових явищах інтелекту людини, єдине семантичне поле управління технічними, біологічними і соціальними системами, загальні складові – світогляд і ідеологічна компонента, обслуговування соціальною інформацією, напрацьована технологія управлінської діяльності, взаємозв'язок з системою саморегуляції соціального світу, що упорядковує техноценоз, біоценоз і соціоценоз, взаємозалежність від єдиного простору і часу, зрештою, логіка утвердження понять та ін.;

– знання про соціальний простір, у якому розгортаються організаційні відносини і охарактеризовані його площини: а) ціннісно-сміслова і б) теорія-практика, а також про механізм ціннісно-сміслової детермінації і регуляції поведінки людини у будь-якій організаційній діяльності;

– знання про соціальний характер потреби світової спільноти у загальній теорії управління, умов формування суперечності такого типу у структурі соціального організму країни, її буття в умовах глобалізації і умов / механізму її вирішення;

– знання про функціональну незнищенність видових ідеологій: технократизму (техногуманізму), парадигм екогуманізму і

гуманізму, що спрямовують управління технічними, біологічними і соціальними системами, і гостру потребу шукати і обґрунтовувати інтеграційну форму ідеології в управлінні;

– знання про гомеостати, як морфологічний орган саморегуляції технічних, біологічних і соціальних систем, у структуру яких повинні “вписуватися” будь-які системи управління.

Набули подальшого розвитку:

– ідея розмежування соціального інституту влади і управління, як соціального організму, що на відміну від першого, соціального інституту влади, має у своїй структурі людей;

– ідея диспозитиву (М. Фуко) як методологічного засобу, що дозволяє зв’язати в єдне ціле такі важливі плани вивчення як: епістемологічний план (дискурси-знання), дескриптивний і компаративний опис текстів (дискурси-правила), аналіз діяльнісних і соціальних контекстів і умов (дискурси-практики і дискурси-владні стосунки).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отриманими результатами можна скористатися у вирішенні теоретичних і практичних проблем деталізації запропонованого автором змісту загальної теорії управління, зокрема й управління технічними, біологічними і соціальними системами. Насамперед, ідея цілісного сприйняття має цільову установку на сприйняття онтологічної єдності цих видів управління, а тому вимагає переоцінки місця і ролі особистості у Всесвіті, що розкриває перспективи узагальнення світоглядних засад загальної теорії управління, оскільки технічні, біологічні і соціальні системи є породженням одного суб’єкта – людини. По-друге, багатий евристичний потенціал таїть у собі запропонований автором механізм формування філософських підвалин загальної теорії управління. По-третє, висунута автором ідея про неможливість сьогодні реалізації управління технічними, біологічними і соціальними процесами під егідою однієї з існуючих ідеологем,

мається на увазі: технократизм (техногуманізм), екогуманізм і гуманізм, що спрямовує нас на пошук і теоретичне обґрунтування ідеології динамічної рівноваги в управлінській діяльності, що має в умовах стійкої нерівноважності розвитку планетарної спільноти надто рухливі межі і чутлива до співвідношення технократизму, екологізму і гуманізму. По-четверте, доведення у ході порівняльного аналізу положення про несумісність названих вище напрямів управлінської діяльності у онтологічно єдиному соціальному світі ставить питання перед наукою про теоретичне оволодіння організаційною діяльністю шляхом узагальнення явища на більш високому логічному рівні, тобто обґрунтування з введенням у науку нового поняття, яке веде до автоматичної диференціації набутого світовою спільнотою знання про управлінську діяльність і вимагає від науки введення у теорію управління ідеї трьох рівнів буття організаційних відносин, що онтологічно, функціонально і когнітивно доводить єдність структури знань теорії соціології і загальної теорії управління: суб'єкт управління повністю збігається у горизонті соціального управління з об'єктом управління.

Практичне значення одержаних результатів зумовлене введенням у теоретичну спадщину трьох продуктів цього дослідження: 1) когнітивного механізму формування загальної теорії управління; 2) структури загальної теорії управління, що гармонує зі структурою соціології; 3) навчальної дисципліни “Загальна теорія управління”, а також можливостями використання окремих положень і ідей у розробці навчальних дисциплін у системі вищої професійної освіти, наприклад, “Філософія управління”, “Менеджмент організацій”, “Соціальний менеджмент”, “Адміністративний менеджмент”, “Система місцевого самоуправління та самоврядування”, “Управління організаційними змінами”, “Управління навчальним закладом”, “Екологічний менеджмент”, “Управління технічними системами”, “Управління складними системами і мережами”, “Інформаційний

менеджмент”, “Теорії прийняття рішень”, “Ситуативний менеджмент” та ін. Прикладне значення має класифікація існуючих парадигм управління у залежності від стану соціальних систем: гомеостазу, гомеорезу і гомеоклазу.

Отже, усі сформульовані нами завдання виконані, і мета нашого дослідження досягнута, оскільки явище управління постало перед нами як оригінальний зміст третьої природи (логічного світу), що має у соціальному світі декілька форм проявів, а саме: сутнісну – у вигляді організаційної взаємодії людей між собою; функціональну – у вигляді людської діяльності управління; онтологічну – у вигляді організаційних суспільних відносин; логічну – у вигляді організаційних знань; субстанціональну – у вигляді інтелігібельної матерії; ноуменологічну – у вигляді фенотипової (соціальної) інформації; суб’єктивовану – у вигляді природних або сутнісних сил і організаційної свідомості особистості; об’єктивовану – у вигляді організаційної пам’яті соціуму і матеріалізованих продуктів про управління і системи управління; фізичну – у вигляді слабкого електромагнітного (лептонового) випромінювання. Тепер його можна розглянути як родове поняття, у якому знімаються видові модифікації, а саме: управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Для цього пропонується розглянути у якості предметів теоретичного аналізу для теорії управління технічними системами – “об’єкт-об’єктні” відносини, для теорії управління біологічними системами – “суб’єкт-об’єктні” відносини, а для теорії управління соціальними системами – “суб’єкт-суб’єктні” відносини. Тільки за цих умов загальна теорія управління технічними, біологічними і соціальними системами цілісно охопить увесь діапазон організаційних відносин і зможе обґрунтувати: на своєму рівні – загальні закони і закономірності; на спеціальному, галузевому рівні – спеціальні закони і закономірності; на емпіричному, або прикладному рівні – закони і закономірності ситуативні. Аналогом тут може слугувати структура теоретичного знання соціології.

Такий наш висновок ґрунтується ще й на думці Альберта Ейнштейна про те, що “проблеми, створені існуючим рівнем мислення, не можуть бути вирішені на тому ж рівні мислення, тобто для розуміння і наступного вирішення проблеми потрібний інший рівень мислення” [248, с. 19]. Саме у цьому ми бачимо загальноприйнятний знаменник для інтеграції у єдиний напрям дослідження управління технічними, біологічними і соціальними системами, порівняння і спрямування їх у фарватері пошуку загальної теорії управління.

Філософськими засадами формування загальної теорії управління є: а) цілісне світосприйняття, б) ідеологія динамічної рівноважності управлінської діяльності, в) соціальний організм планети як диспозитив, г) категоріальний апарат, або загальне семантичне поле (знання про управління), д) наявний потік соціальної інформації є) засоби і методологія аналітичної роботи, ж) організаційна свідомість з) організаційна культура, і) загальний алгоритм прийняття управлінських рішень, к) логіка родо-видових залежностей понять, л) алгоритм розробки наукової теорії та ін.

Позитивна перспектива дослідження цієї проблеми полягає у відтворенні складових загальної теорії управління як родового поняття, у якому знімаються видові риси управління технічними, біологічними і соціальними системами. На можливість цього прямо вказують багато чинників: генетична залежність видів управління від властивостей особистості людини, обов’язкова присутність у видових явищах інтелекту людини, єдине семантичне поле управління технічними, біологічними і соціальними системами, загальні складові – світогляд і ідеологічна компонента, обслуговування соціальною інформацією, напрацьована технологія управлінської діяльності, взаємозв’язок з системою саморегуляції соціального світу, що упорядковує техноценоз, біоценоз і соціоценоз, взаємозалежність від єдиного простору і часу, зрештою, логіка утвердження понять і т. ін. Але це вже перспективи, що знаходяться за межами цієї наукової розвідки.

Список використаних джерел

1. *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае / Н. В. Абаев. – Новосибирск : Наука, Сиб. отделение, 1989. – 272 с.
2. *Абдеев Р. Ф.* Механизм управления, его генезис и системообразующая роль / Р. Ф. Абдеев // Философские науки. – 1990. – № 4. – С. 87-91.
3. *Аверіна О. І.* Мінливість соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Аверіна Ольга Іванівна. – К., 2009. – 200 с.
4. *Аверіна О. І.* Соціальна мінливість: когнітивний аналіз : монографія / О. І. Аверіна ; за наук. ред. проф. В. П. Беха ; Мін-во освіти і науки, молоді і спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 202 с.
5. *Адайкин А. В.* Использование методов теории хаоса и синергетики в современной клинической кибернетике / А. В. Адайкин, И. Ю. Добрынина, Ю. В. Добрынин, В. М. Еськов, В. В. Лазарев // Сибирский медицинский журнал. – 2006. – Т. 66. – № 8. – С. 38-41.
6. *Азимов А.* Выбор катастроф / А. Азимов ; [пер. с англ. А. А. Девеля, Т. А. Девеля]. – 2-е изд., испр. – СПб. : Амфора, 2002. – 509 с.
7. *Акопян В. Г.* Культура життєдіяльності особистості в контексті екологічної парадигми : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Акопян В. Г. – К., 2012. – 102 с.
8. *Алексеєнко І.* Антиглобалістський рух – початок формування світової контркультури? / І. Алексеєнко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 129-138.
9. *Алешенков М. С.* Основы комплексной безопасности ноосферных систем, их объектов и субъектов / М. С. Алешенков. – М. : Полиграфикс РПК, 2000. – 208 с.
10. *Амосов Н. М.* Мое мировоззрение / Н. М. Амосов // Вопросы философии. – 1992. – № 6. – С. 50-74.
11. *Амосов Н. М.* Собрание починений : в 4 т. / под общ. ред. Е. Н. Амосовой. – Донецк : Изд-во “Норд-Пресс”, 2004. – Т. 4 : Голоса времен. Избранное. – 462 с.

12. *Амосов Н. М.* Энциклопедия Амосова. Раздумья о здоровье / Н. М. Амосов. – М. : АСТ ; Донецк : Сталкер, 2005. – 287 с.
13. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
14. *Анголенко Н. И.* Системное руководство организацией : учебник / Н. И. Анголенко. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2006. – 414 с.
15. *Андроид* // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Андроид>. – Заголовок з екрана.
16. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу [Електронний документ] / В. П. Андрущенко. – К. : Генеза, 2006. – 546 с. – Режим доступа : <http://www.nbuv.gov.ua/books/2006/06vaos>.
17. *Андрущенко В. П.* Освітня політика : огляд порядку денного / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К. : МП “Леся”, 2010. – 368 с.
18. *Анохин В. Б.* Самореференция как философская проблема: кибернетика второго порядка, эволюционная и радикальная эпистемология, теория хаоса / В. Б. Анохин, Н. Ю. Божко, Н. А. Морозова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2009. – № 6. – С. 94-99.
19. *Анохин П. К.* Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем [Электронный ресурс] / П. К. Анохин // Принципы системной организации функций. – М. : Наука, 1973. – С. 5-61. – Режим доступа : <http://vmg.pp.ua/books/Бизнес/forex/Книги%20по%20экономике/Анохин%20П.К.%20Принципиальные%20вопросы%20общей%20теории%20функциональных%20систем.pdf>.
20. *Анфимова А. Ю.* “Мягкий менеджмент” как основа социального развития общества [Электронный ресурс] / А. Ю. Анфимова // Роль женщины-руководителя в решении социальных задач : материалы круглого стола, 21.11.2002. Комитет Общественных связей г. Москвы. – М., 2003. – Режим доступа : <http://www.uni-dubna.ru/?id=2356>.
21. *Аршинов В. И.* Когнитивные основания синергетики / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – С. 67-108.
22. Аутопоезис соціальних систем : монографія / за наук. ред. В. П. Беґа ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 748 с.

23. *Афанасьев В. Г.* Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
24. *Ахиезер А. С.* Социально-культурные проблемы развития России: Философский аспект / А. С. Ахиезер. – М. : Высш. школа, 1992. – 486 с.
25. *Базалук О. А.* Время в свете новой космологической концепции / О. А. Базалук. – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 127 с.
26. *Базалук О. А.* Модели Мироздания / О. А. Базалук // *Sententiae* : наук. праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). – 2005. – Спецвип. № 2 “Філософія і космологія”. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця ; Днепропетровск : Пороги, 2005. – С. 51-67.
27. *Базалук О. А.* Происхождение человечества: новая космологическая концепция / О. А. Базалук. – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 144 с.
28. *Базалук О. А.* Разумное вещество / О. А. Базалук. – К. : Наук. думка, 2000. – 367 с.
29. *Базалук О. А.* Сущность человеческой жизни / О. А. Базалук. – К. : Наук. думка, 2002. – 272 с.
30. *Баранівський В. Ф.* Етика бізнесу : навчальний посібник / В. Ф. Баранівський, Т. Г. Скворцова. – К. : Видавець ПАЛІВОДА А.В., 2008. – 200 с.
31. *Барков С. А.* Социология организаций : учеб. пособ. [Электронный ресурс] / С. А. Барков. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 288 с. – Режим доступа: <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---001ucheb--00-0-0-0prompt-10---4-----0-0l--1-ru-50---20-help---00031-001-1-0windowsZz-1251-00&a=d&cl=CL1&d=HASHd9ad40d2ee6942b3561ff5.2>.
32. *Бауэр Э. С.* Теоретическая биология / Э. С. Бауэр. – М. ; Л. : Изд-во ВИЭМ, 1935. – 206 с.
33. *Бачинин В. А.* Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.
34. *Бачинін В. А.* Філософія права : навч. посіб. [Електронний ресурс] / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Вид. Дім “Ін Юре”, 2003. – 472 с. – Режим доступа : http://www.big-lib.com/book/2_Filosofiya_prava/179_21Ontologichni_osnovi_socialno_pravovoi_realnosti_.
35. *Бевзенко Л. Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.

36. *Бек У.* Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек ; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Сидельника ; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М. : Прогресс-Традиция ; Изд. дом “Территория будущего”, 2007. – 464 с.
37. *Бек У.* Общество риска: На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Сидельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
38. *Бек У.* Что такое глобализация? Ошибка глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; [пер. с нем. А. Григорьева, В. Сидельника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
39. *Беликова Л. Т.* Смена парадигмы управления в контексте стремления к свободе и социальной справедливости / Л. Т. Беликова // Социальное управление, коммуникации и социально-проектные технологии : Всерос. конф., приуроч. к 75-летию со дня рождения проф. Тамары Моисеевны Дридзе, Москва, 5-6 октября 2005 г. / [под ред. А. В. Тихонова]. – М. : Изд-во Ин-та социологии, 2006. – 379 с.
40. *Белозерцев В. И.* Технократическое мышление и пути его преодоления / В. И. Белозерцев // Идеологизация науки и истина. – Казань, 1989. – С. 82-85.
41. *Белорус О. Г.* Экономическая система глобализма : монография / О. Г. Белорус ; Нац. акад. наук Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2003. – 376 с.
42. *Бердяев Н. А.* Смысл истории / Н. А. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 177 с.
43. *Берман Г. Д.* Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Д. Берман. – М. : Инфра-М, Изд-во МГУ, Норма, 1998. – 624 с.
44. *Бессонова Л. А.* Философские аспекты теории и практики менеджмента / Л. А. Бессонова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2005/issue3/Philos_Manag1.html.
45. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.
46. *Бех В. П.* Механізм ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом / В. П. Бех, Л. М. Семененко // Практична філософія. – 2006. – № 4 (22). – С. 18-26.

47. *Бех В. П.* Саморегуляція соціального організму навчального закладу : монографія / В. П. Бех, Л. М. Семененко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
48. *Бех В. П.* Соціальний організм країни / В. П. Бех. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 186 с.
49. *Бех В. П.* Технократизм у дискурсі проблем вищої школи : монографія / В. П. Бех, І. В. Малик ; за ред. В. П. Беха. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.
50. *Бех В. П.* Философия социального мира: гносеологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье : Тандем –У, 1999. – 284 с.
51. *Бех В. П.* Фірма в дискурсі організаційної ідеї : монографія / В. П. Бех, А. В. Гашенко. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2006. – 376 с.
52. *Бех В. П.* Функціональна модель особистості: пошуки полікультурних детермінант поведінки : монографія / В. П. Бех, Є. О. Шалімова – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 255 с.
53. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ : монография / В. П. Бех. – 2-е изд., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 148 с.
54. *Бех Ю. В.* Філософія управління соціальними системами : монографія / Ю. В. Бех ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 623 с.
55. *Бех Ю. В.* Філософські проблеми управління складними системами: ідеї, принципи і моделі : монографія / Ю. В. Бех, А. І. Слепцов ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 404 с.
56. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 256 с.
57. *Бжезинский З.* Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / З. Бжезинский ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2006. – 288 с.
58. *Библер В. С.* Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31-42.
59. Биологическая система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dmb.biophys.msu.ru/glossary?term=biosys>. – Заголовок з екрана.

60. *Бир Ст.* Кибернетика и управление производством / Ст. Бир. – М. : Наука, 1965. – 391 с.
61. *Бирюков Б. В.* Кибернетика в гуманитарных науках / Б. В. Бирюков, Е. С. Геллер. – М. : Наука, 1973. – 382 с.
62. *Бирюков Б. В.* Научный совет по комплексной проблеме “Кибернетика” / Б. В. Бирюков ; Академия наук СССР. Секция философских вопросов кибернетики. Кибернетика и методология наук. – М. : Наука, 1974. – 414 с.
63. *Білявський Г. О.* Основи екології : [навч. посіб.] / Г. О. Білявський. – К. : Либідь, 2006. – 408 с.
64. *Богачек И. А.* Философия управления: Очерки профессионального управленца / И. А. Богачек.. – СПб. : Наука, 1999. – 231 с.
65. *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.
66. *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – 351 с.
67. *Боголюбова Е. В.* Культура и общество / Е. В. Боголюбова. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 232 с.
68. *Бодрийяр Ж.* Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 257 с.
69. *Бодрійяр Ж.* В тіні мовчазної більшості, чи кінець соціального / Ж. Бодрійяр // “І”: незалежний культурологічний часопис. – 2002. – № 25. – С. 76-88.
70. *Бойченко І. В.* Філософія історії : підручник [Електронний ресурс] / І. В. Бойченко – К. : Знання, 2000. – 723 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/17340428/filosofiya/metod_yednist_pidhodu_printsipiv.
71. *Бойченко М. І.* Соціально-філософський аналіз інституційної та посадової еліт як елементів системи управління [Електронний ресурс] / М. І. Бойченко // Гілея. – 2008. – Випуск 12. – С. 269-276. – Режим доступу : <http://www.umo.edu.ua/component/content/140?task=view>.
72. *Бойчук М. А.* Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М. А. Бойчук ; за наук. ред. проф. В. П. Беха. – К. : ТОВ “Атлант ЮЕмСі”, 2007. – 207 с.
73. *Болл Т.* Власть / Т. Болл // Политические исследования. – 1993. – № 5. – С. 36-42.
74. Большая Советская энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1969-1978. – Т. 1. – 1969. – 608 с.

75. Большая Советская энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1969-1978. – Т. 12. – 1973. – 624 с.
76. Большая Советская энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1969-1978. – Т. 27. – 1977. – 634 с.
77. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Большая российская энциклопедия ; СПб. : Норинт, 2002. – 1456 с.
78. *Борзенков В. Г.* Причинность // Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 463-464.
79. *Булыгин Ю. Е.* Организация социального управления (основные понятия и категории) : слов.-справ. / Ю. Е. Булыгин. – М. : Контур, 1999. – 254 с.
80. *Бухарин Н. И.* Проблемы теории и практики социализма / Н. И. Бухарин. – М. : Политиздат, 1989. – 512 с.
81. *Бушуев С. Д.* Динамічне лідерство в управлінні проектами : монографія / С. Д. Бушуев, В. В. Морозов ; Українська асоціація управління проектами. – 2-е вид. – К. , 2000. – 312 с.
82. *Быченко В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности / В. М. Быченко. – М. : Рос. академ. соц. наук, 1996. – 965 с.
83. *Бьюкенен П. Дж.* Смерть Запада / П. Дж. Бьюкенен. – М. : АСТ, 2007. – 448 с.
84. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
85. *Валуйський О.* Екологічний виклик сучасному глобальному світу в філософському вимірі / О. Валуйський // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 03. – С. 67-77.
86. *Васильев Г. Н.* Самоорганизация целостности: психо- и социогенез / Г. Н. Васильев, В. Н. Келасьев. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 2003. – 204 с.
87. *Вебер А.* В бизнесе все как в природе / А. Вебер // Искусство управления. – 2001. – № 3 (9). – С. 6-15.
88. *Вебер А.* Что стоит за так называемым антиглобализмом? / А. Вебер // МЭ и МО. – 2001. – № 12. – С. 50-56.

89. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения / пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – С. 43-271.
90. Вейлл П. Искусство менеджмента: Новые идеи для мира хаотических перемен / П. Вейлл; пер. с англ. Козыревой И. Б. – М.: Изд-во “Новости”, 1993. – 222 с.
91. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18. – С. 113-120.
92. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружение / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1987. – 339 с.
93. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
94. Веселовский В. Н. Философские основы информационной парадигмы / В. Н. Веселовский. – Арзамас-16: Изд-во АГПИ, 1997. – 76 с.
95. Вилли К. Биология: биологические законы и процессы / К. Вилли, В. Детье. – М.: Мир, 1974. – 820 с.
96. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – М.: Сов. радио, 1968. – 326 с.
97. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – М.: Наука, 1983. – 340 с.
98. Виханский О. С. Менеджмент: учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – 3-е изд. – М.: Гардарики, 1998. – 528 с.
99. Войтенко В. Т. Молекулярные механизмы старения и эволюция продолжительности жизни: Проблема системного анализа / В. Т. Войтенко // Молекулярные и клеточные механизмы старения: тез. докл. – К., 1981. – С. 37-38.
100. Воронков Н. А. Основы общей экологии: учебник для студ. высш. учеб. заведений; пособ. для учителей. – М.: Агар, 1999. – 96 с.
101. Воронкова В. Г. Синергетична методологія аналізу соціального управління / В. Г. Воронкова [Електронний ресурс] // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – вип. 36. – С. 26-46. – Режим доступу: // http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpgvzdia/2009_36/pdf_36/VISNIK_36_3.pdf.
102. Воронкова В. Г. Управление как единый социальный организм / В. Г. Воронкова // Нова парадигма: альманах наук. праць. – Вип. 10. – Запоріжжя, 1999. – С. 8-19.

103. *Воронкова В. Г.* Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
104. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. – 368 с.
105. *Гавриш О.* Антиглобалізм – ознака об'єднання світової економіки / О. Гавриш // Дзеркало тижня. – 2002. – № 28. – С. 34-37.
106. *Гаєвська О. Б.* Загальноцивілізаційні засади соціального управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : 09.00.03 / Гаєвська Оксана Борисівна ; АПН України, Інститут вищої освіти. – К., 2008. – 32 с.
107. *Гасюк Л. М.* Етична поведінка в бізнесі та сфері управління / Л. М. Гасюк [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_25/gasyuk.htm.
108. *Гегель Г.* Афоризмы / Г. Гегель // Работы разных лет : в 2 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 529-562.
109. *Гегель Г.* Лекции по истории философии / Г. Гегель // Сочинения. – Л. : Партиздат, 1932. – Т. IX. – Кн. 1. – 313 с.
110. *Гегель Г.* Наука логики : [в 3 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – 371 с.
111. *Гегель Г.* Наука логики : [в 3 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1970. – Т. 1. – 501 с.
112. *Гегель Г.* Наука логики : [в 3 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – 248 с.
113. *Гегель Г.* Феноменология духа / Г. Гегель. // Гегель Г. Сочинения : [в 14 т.] – М. : Изд-во социально-политической литературы, 1959. – Т. 4. – 487 с.
114. *Гегель Г.* Философия права / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
115. *Гегель Г.* Философия религии : [в 2 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1976. – Т. 1 / отв. ред. А. В. Гулыга ; пер. с нем. М. И. Левиной. – 532 с.
116. *Гегель Г.* Философская пропедевтика / Г. Гегель // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2 т. / сост., общ. ред. А. В. Гулыги. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 7–209.
117. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук / Г. Гегель // Гегель Г. Сочинения : [в 14 т.] – М. ; Л. : Гос. изд-во, 1929. – Т. 1. – Ч. 1. – 437 с.

118. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук : [в 3 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 2. – 695 с.
119. *Гегель Г.* Эстетика : в 4 т. / Г. Гегель. – М. : Искусство, 1968. – Т. 1. – 312 с.
120. *Гельвеций.* Мысли и размышления / Гельвеций // Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1974. – Т. 2. – С. 569-600.
121. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. – К. : Логос, 2004. – 212 с.
122. Генез [Електронний ресурс] // Современная энциклопедия. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7&stypе=0>. – Заголовок з екрана.
123. Генезис [Електронний ресурс] // Словарь ботанических терминов. – Режим доступа : http://botanical_dictionary.academic.ru/2801/ГЕНЕЗИС. – Заголовок з екрана.
124. Генетически модифицированный организм // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Генетически_модифицированный_организм. – Заголовок з екрана.
125. Генетична інженерія [Електронний ресурс] // Коваленко В. П. Біотехнологія у тваринництві й генетиці / В. П. Коваленко, І. Ю. Горбатенко. – К. : Урожай, 1992. – Режим доступа : <http://masters.donntu.edu.ua/2006/feht/sych/library/art12.htm>. – Заголовок з екрана.
126. Генетична інженерія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://znaimo.com.ua/Генетична_інженерія. – Заголовок з екрана.
127. Генна інженерія // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://uk.wikipedia.org/wiki/Генна_інженерія. – Заголовок з екрана.
128. *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
129. *Герчикова И. Н.* Менеджмент : учебник / И. Н. Герчикова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 501 с.
130. *Гидденс Э.* Устройство общества: очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с.
131. *Гірц К.* Інтерпретація культур : вибрані есе / К. Гірц ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Дух і літера, 2001. – 542 с.

132. *Глуценко В. В.* Менеджмент: системные основы / В. В. Глуценко. – Железнодорожный, Моск. обл. : ТОО НПЦ “Крылья”, 1996. – 216 с.
133. *Головин А. И.* Идея “потока сознания” и концепция “трех миров” / А. И. Головин // Дух і Космос: наука і культура на шляху до нетрадиційного світосприймання / кол. авт. під кер. проф. І. З. Цехмістро. – Харків, 1995. – С. 37.
134. *Гольбах П. А.* Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления / П. А. Гольбах // Сочинения. – М. : Мысль, 1963. – Т. 2. – С. 85-534.
135. *Гончаренко М. М.* Екологічна криза як чинник трансформації соціоприродної системи (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / М. М. Гончаренко. – К., 2005. – 20 с.
136. *Горохов В. Г.* Петр Клементьевич Энгельмейер / В. Г. Горохов. – М. : Наука, 1997. – 223 с.
137. *Горский Ю. М.* Системно-информационный анализ процессов управления / Ю. М. Горский. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1988. – 322 с.
138. *Горский Ю. М.* Гомеостатика: модели, свойства, патологии / Ю. М. Горский // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1990. – 280 с.
139. *Горюнов И.* Формула совести / И. Горюнов // Поиск. – 2000. – № 44. – С. 3-12.
140. *Грееф Г.* Общественный прогресс и регресс / Г. Грееф. – СПб. : Типография Ю. Н. Эрлих, Садовая, № 9, 1896. – 336 с.
141. *Григорьева П.* Синергетика и Восток / П. Григорьева // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов / отв. ред. В. И. Аршинов, В. Г. Буданов, В. Э. Войцехович. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 215-242.
142. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства : монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; за наук. ред. В. П. Беха ; редкол. : В. П. Бех (голова). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.
143. Гуманитаризация технического образования и гуманизация профессиональной подготовки инженеров. – Ульяновск : УлПИ, 1989. – 412 с.

144. *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
145. *Гуревич П. С.* Закономерности и социальные перспективы научно-технического прогресса / П. С. Гуревич // Новая технократическая волна на Западе / отв. ред. Гуревич П. С. – М. : Прогресс, 1986. – С. 3-30.
146. *Гурне Б.* Державне управління / Б. Гурне ; пер. з фр. В. Шовкун. – К. : Основи, 1993. – 165 с.
147. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – СПб. : Диамант, 1996. – Т. 4. – 688 с.
148. *Дафт Р.* Теории организации : учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности “Менеджмент организации” / Ричард Л. Дафт ; пер. с англ. ; под ред Э. М. Короткова ; предисл. Э. М. Короткова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 736 с.
149. *Дворецька Г. В.* Соціологія : навч. посіб. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
150. Делегация США покинула зал ГА ООН в знак протеста против речи Ахмадинежада [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.online.ua/430779/delegatsiya-ssha-pokinula-zal-ga-oon-v-znak-protesta-protiv-rechi-ahmadinedzhada>. – Заголовок з екрана.
151. Дети индиго // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Дети_индиго. – Заголовок з екрана.
152. *Дешан Л.-М.* Истина, или Истинная система / Л.-М. Дешан. – М. : Мысль, 1973. – 532 с.
153. *Джейкобс Ч. С.* Нейроменеджмент: почему не работает мотивация методом кнута и пряника / Чарльз С. Джейкобс ; пер. с англ. – К. : Companion Group, 2010. – 208 с.
154. *Джойс Дж.* Улисс / Дж. Джойс // Иностранная литература. – 1989. – № 1-12.
155. *Дзвінчук Д. І.* Сучасні тенденції розвитку та управління освітою [Текст] : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10 / Дзвінчук Дмитро Іванович ; АПН України, Інститут вищої освіти. – К., 2007. – 385 с.
156. *Дзвінчук Д. І.* Менеджмент організацій : конспект лекцій / Д. І. Дзвінчук, В. І. Малімон, В. П. Петренко. – Івано-Франківськ, 2007. – 272 с.

157. Диев В. С. Концептуальные основания анализа риска [Электронный ресурс] / В. С. Диев // Вестник НГУ. Серия: Философия. – Новосибирск, 2005. – Т. 3. – Вып. 1. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=197&Itemid=52.
158. Диев В. С. Управленческие решения: неопределенность, модели, интуиция / В. С. Диев. – Новосибирск : Новосибирский гос. ун-т, 2001. – 347 с.
159. Диев В. С. Феномен современного управления с позиций науки и философии [Электронный ресурс] / В. С. Диев. // Философия науки. – 2001. – № 3. – С. 106-117. – Режим доступа : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philscience/11_01/06_diev.htm.
160. Докинз Ричард. Самое грандиозное шоу на Земле: доказательства эволюции [Электронный ресурс] / Р. Докинз – Режим доступа : <http://esquire.ru/the-greatest-show-on-earth>.
161. Донченко О. Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2011. – № 1. – С. 4-10.
162. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы / Ф. М. Достоевский // Собр. соч. : в 15 т. – Л. : Наука, 1991. – Т. 10. – С. 139-157, 358-380.
163. Дружинин В. В. Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.
164. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учебн. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2000. – 272 с.
165. Друкер П. Ф. Практика менеджмента : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2000. – 398 с.
166. Дубов А. В. Экологический гомеорез как основа эволюции / А. В. Дубов // Экологические технологии. – 2005. – № 10. – С. 77-78.
167. Дункан Джек У. Основопологающие идеи в менеджменте. Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики / Джек У. Дункан ; [пер. с англ.]. – М. : Дело, 1996. – 272 с.
168. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда : метод социологии / Э. Дюркгейм. – М. : Наука, 1991. – 575 с.
169. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : Харвест ; М : АСТ, 2001. – 576 с.

170. *Егоров Ю. Л.* Философия управления : учеб. пособ. / Ю. Л. Егоров. – М. : МИЭТ, 2002. – 280 с.
171. Екологічне право України. Академічний курс : підручник [Електронний ресурс] / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2008. – 720 с. – Режим доступу : http://zaochka.net/books_p_1_p_2_p__p_4.html.
172. Екологічний менеджмент : зб. наук. пр. [Електронний ресурс] / за ред. В. А. Гайченка. – К. : МАУП, 2006. – 266 с. – Режим доступу : http://fin-site.at.ua/_ld/0/11_nw11.pdf.
173. Екологічний менеджмент : навч. посіб. [Електронний ресурс] / за ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/ekologiya/ekologichniy_menedzhment_-_semenov_vf.
174. Екологічні права та обов’язки громадян України // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічні_права_та_обов'язки_громадян_України. – Заголовок з екрана.
175. Екологія : електронні лекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://safetyliving.narod.ru/kons.html>. – Заголовок з екрана.
176. Електронний уряд // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Електронний_уряд. – Заголовок з екрана.
177. *Еськов В. М.* Новые направления в клинической кибернетике с позиций теории хаоса и синергетики / В. М. Еськов, В. Г. Зилов, А. А. Хадарцев // Системный анализ и управление в биомедицинских системах. – 2006. – Т. 5. – № 3. – С. 613-616.
178. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка, М. П. Лукашевич, І. Б. Осечинська. – 2-ге вид., стереотип. – К. : МАУП, 2003. – 208 с.
179. Живое вещество // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Живое_вещество. – Заголовок з екрана.
180. *Жуков Н. И.* Философские основания кибернетики / Н. И. Жуков. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
181. *Жуков Н. И.* Философские основы кибернетики / Н. И. Жуков. – 3-е изд. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 222 с.

182. Журавлев П. В. Мировой опыт в управлении персоналом. Обзор зарубежных источников : монография / П. В. Журавлев, М. Н. Кулапов, С. А. Сухарев. – М. : Изд-во Рос. экон. акад. ; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 232 с.
183. Закиянов Д. Японцы создали боевых человекоподобных роботов / Д. Закиянов [Электронный ресурс] // Экономические известия : еженедельная газета. – Режим доступа : <http://world.eizvestia.com/full/yaropncy-sozdali-boevuyh-chelovekopodobnyh-robotov>.
184. Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – Ст. 102. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
185. Закони екології [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ukraine-diplom.com/56/16023-zakoni-ekologiyi.html>. – Заголовок з екрана.
186. Згуровський М. З. Сценарний аналіз як системна методологія передбачення / М. З. Згуровський // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2002. – № 1. – С. 7-41.
187. Зелёная экономика // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Зелёная_экономика. – Заголовок з екрана.
188. “Зеленая” экономика // Сайт Министерства природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.minpriroda.gov.by/ru/actual/new_url_2095511547. – Заголовок з екрана.
189. “Зеленая экономика” – новый вектор устойчивого развития? // Мосты. Аналитика и новости о торговле и устойчивом развитии [Электронный ресурс]. – 2010. – Август. – Вып. 5. – Режим доступа : <http://ictsd.org/i/news/bridgesrussian/82851/>. – Заголовок з екрана.
190. Иванов Б. И. Философские проблемы технознания / Б. И. Иванов. – СПб. : Политехника-сервис, 1997. – 160 с.
191. Иванов С. Г. Некоторые философские вопросы кибернетики / С. Г. Иванов. – Л., 1960. – 56 с.
192. Иванов В. К. Управленческая парадигма XXI века / В. К. Иванов, А. В. Иванов, А. О. Доронин. – М. : МГИУ, 2002. – Т. I. – 180 с.
193. Игнатов В. Г. Теория управления : курс лекций / В. Г. Игнатов, Л. Н. Албастова. – М. : ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д : Изд. центр “МарТ”, 2006. – 464 с.

194. *Ильин И. П.* Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 255 с.
195. Инвайронментализм (энвайронментализм) [Электронный ресурс] // Русско-французский социально-экологический словарь. – Режим доступа : <http://www.ksma.ru/ecard/222.html>. – Заголовок з екрана.
196. Интернет // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Интернет>. – Заголовок з екрана.
197. *Исаков А.* Глобализм, антиглобализм, терроризм [Электронный ресурс] / А. Исаков, В. Александров // Обозреватель-Observer : ежемесячный информационно-аналитический журнал. – № 3 (158). – Режим доступа: http://www.rau.su/observer/N3_2003/3_02.htm. – Заголовок з екрана.
198. *Іванілов О. В.* Принцип альтернативності у модернізації політичних систем / О. В. Іванілов. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 178 с.
199. *Каган М. С.* Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
200. *Каганець І.* Психологічні аспекти в менеджменті: Типологія Юнга, соціоніка, психоінформатика [Электронный ресурс] / І. Каганець – Режим доступа : http://pda.aratta-ukraine.com/books_ua.php?text=34. – Заголовок з екрана.
201. *Кадзума Татеиси.* Вечный дух предпринимательства. Практическая философия бизнесмена / Татеиси Кадзума. – К. : Укрзакордонсервис, 1992. – 204 с.
202. *Казначеев В. П.* Космопланетарный феномен человека: Проблемы комплексного изучения / В. П. Казначеев, Е. А. Спирин. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1991. – 304 с.
203. *Казначеев В. П.* Феномен человека: космические и земные стоки / В. П. Казначеев. – Новосибирск : Новосибирское книжное изд-во, 1991. – 128 с.
204. *Калініченко М. М.* Влада громадянського суспільства : монографія / М. М. Калініченко [Электронный ресурс]. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2006. – 200 с. – Режим доступа : http://new.karre.com.ua/npu.edu.ua_bvp/images/files/kalinichenko_mono.pdf.
205. *Канарев В. Г.* Философские проблемы науки и техники / В. Г. Канарев. – СПб. : Типография ВМА, 1998. – 65 с.

206. *Кант И.* Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Эксмо, 2003. – 592 с.
207. *Капра Ф.* Дао физики / Ф. Капра. – СПб. : Орис, 1994. – 380 с.
208. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Изд-во “Эксмо”, 2007. – 864 с.
209. *Карлоф Б.* Деловая стратегия / Б. Карлоф. – М. : Экономика, 1991. – 139 с.
210. *Касавин И. Т.* Истина: вечная тема и современные вызовы / И. Т. Касавин // Эпистемология & философия науки. – 2009. – № 2. – С. 3-10.
211. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
212. *Келасьев В. Н.* Самоорганизация: психо- и социогенез / В. Н. Келасьев ; под ред. В. Н. Келасьева. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. гос. ун-та, 1996. – 200 с.
213. *Кемпбэл Э.* Стратегический синергизм / Э. Кемпбэл, Лаче К. Саммерс. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 416 с.
214. Кибернетика – предшественница информатики (Памяти А. И. Берга и Л. П. Крайзера) / материал подгот. В. Волкова, Б. Кулик // Прикладная информатика. – 2008. – № 5 (17). – С. 131-140.
215. Кибернетика и высокие технологии XXI века (С&Т-2006) : VII Международная научно-техническая конференция // Информационно-управляющие системы : журнал. – Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та аэрокосмического приборостроения. – 2006. – № 1. – С. 50-56.
216. Китайская философия : энциклопедический словарь / РАН, Ин-т Дальнего Востока ; ред. Л. М. Титаренко. – М. : Мысль, 1994. – 573 с.
217. Кібернетика // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Кібернетика>. – Заголовок з екрана.
218. *Клаус Г.* Кибернетика и общество / Г. Клаус ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1968. – 432 с.
219. *Клаус Г.* Кибернетика и философия / Г. Клаус ; пер. с нем. И. С. Добронравова, А. П. Куприяна, Л. А. Лейтес ; ред. В. Г. Виноградов ; послесл. Л. Б. Баженова, Б. В. Бирюкова, А. Г. Спиркина. – М. : ИЛ, 1963. – 530 с.
220. *Кнорринг В. И.* Искусство управления : учебник / В. И. Кнорринг. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 288 с.

221. *Князева Е. Н.* Природа инноваций и некоторые проблемы инновационного управления [Электронный ресурс] / Князева Е. Н. // Синергетика. Сайт С. П. Курдюмова. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Knzva.htm>.
222. *Коваль В. С.* “Барбаросса”: истоки и история величайшего преступления империализма / В. С. Коваль. – К. : Наук. думка, 1982. – 511 с.
223. *Козловська Г. В.* Організаційна свідомість: індивідуальне і суспільне : монографія / Г. В. Козловська. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 203 с.
224. *Колесников А. А.* “Кибернетика – информатика – синергетика” как системообразующая концепция современного высшего образования / А. А. Колесников, В. Б. Яковлев // Известия Южного федерального университета. – 2001. – Т. 23. – № 5. – С. 28-43.
225. *Колосов В. А.* Геополитика и политическая география : учебник для вузов / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 479 с.
226. Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – К. : Изд-во политической литературы Украины, 1984. – 364 с.
227. Концепции современного естествознания : учебник / В. П. Лавриненко, В. П. Рапищев, В. Ф. Голубь и др. – М. : Культура и спорт. ЮНИТИ, 1997. – 217 с.
228. Концепции социальной экологии (инвайронментализм) [Электронный ресурс] // Социологический словарь. – Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_soc/koncerscii-socialnoj-jekologii-invajronmentalizm-6268.html. – Заголовок з екрана.
229. *Коротков Э. М.* Концепция экологического менеджмента [Электронный ресурс] / Э. М. Коротков // Менеджмент в России и за рубежом. – 1998. – № 2. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru/press/management/1998-2/02.shtml>.
230. *Корсак К.* Ноотехнологии – база позитивной эсхатологии и устойчивого развития / К. Корсак, Ю. Корсак // Научно-культурологический журнал [Электронный ресурс]. – 2012. – № 15 [253]. – Режим доступа : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3339&level1=main&level2=articles>.

231. *Котарбинский Т.* Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский ; под ред. проф. Г. Х. Попова ; пер. с польск. Л. В. Васильева, В. И. Соколовского. – М. : Экономика, 1975. – 271 с.
232. *Кочерина Н. В.* Методологические основы подхода: Уровни управления биологическими системами [Электронный ресурс] / Н. В. Кочерина, В. А. Драгавцев. – Режим доступа : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=676. – Заголовок з екрана.
233. *Кочерина Н. В.* Что такое система? [Электронный ресурс] / Н. В. Кочерина, В. А. Драгавцев. – Режим доступа : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=692.
234. *Кравченко А. И.* Социология управления: фундаментальный курс : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / А. И. Кравченко, И. О. Тюрина. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект ; Деловая книга, 2008. – 983 с.
235. *Кремень В. Г.* Сучасна філософія освіти як визначальний фактор авторитету соціальної держави / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 2. – С. 3-10.
236. *Кремень В. Г.* Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – 360 с.
237. *Крижко В. В.* Аксиологічний потенціал державного управління освітою : навч. посіб. / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва. – К. : Освіта України, 2005. – 224 с.
238. *Крижко В. В.* Антологія аксіологічної парадигми освіти : навч. посіб. / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва. – К. : Освіта України, 2005. – 440 с.
239. Критический анализ теории и практики менеджмента / [пер с нем. П. Ф. Почкина и Г. А. Шпилько]. – М. : Прогресс, 1976. – 431 с.
240. *Крохмаль Н. В.* Історичні форми саморегуляції соціального процесу : монографія / Н. В. Крохмаль. – К. ; Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 144 с.
241. *Крохмаль Н. В.* Штучна мова в контексті дослідження соціального метаболізму [Електронний ресурс] / Н. В. Крохмаль // Ноосфера і цивілізація. – 2012. – № 1 (13). – С. 41-46. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2012_13/krochmal.htm.
242. Кругосвет : универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.krugosvet.ai>.
243. *Крушинский Л. В.* Биологические основы рассудочной деятельности: Эволюционный и физиолого-генетический аспекты поведения

- / Л. В. Крушинский ; предисл. Д. К. Беляева, А. Ф. Семиохиной. – Изд. 3-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 272 с.
244. *Кудрин Б. И.* Введение в науку о технической реальности : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук : 0941.00.08 / Б. И. Кудрин. – СПб. : СПб. гос. ун-т, 1996. – 40 с.
245. *Кудрин Б. И.* Технетика: Новая парадигма философии техники (третья научная картина мира) / Б. И. Кудрин. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1998. – 40 с. – (Препринт).
246. *Кудрин Б. И.* Техноэволюция и ее закономерности [Электронный ресурс] / Б. И. Кудрин // Электрификация металлургических предприятий Сибири. – Вып. 6. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1989. – С. 168-210. – Режим доступа : <http://www.kudrinbi.ru/public/10225/index.htm>.
247. *Курган Я. М.* Принцип спадкості в розвитку політичних систем : монографія / Я. М. Курган ; за наук. ред. В. П. Беха ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 195 с.
248. *Куриц С. Я.* Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права : монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев. [Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России]. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2009. – 472 с.
249. *Куценко В. И.* Общественная проблема: Генезис и решения: методологический анализ / В. И. Куценко – К. : Наук. думка, 1984. – 439 с.
250. *Лабрюйер Ж.* Характеры, или Нравы нынешнего века / Ж. Лабрюйер. – Симферополь : Реноме, 1998. – 400 с.
251. *Ладенко И. С.* Концептуальные основы теории интеллектуальных систем (систематизация методологических основ интеллектики) / И. С. Ладенко, В. И. Разумов, А. Г. Тесминов ; отв. ред. И. С. Ладенко. – Новосибирск, 1994. – 270 с.
252. *Лазаревич А. А.* Глобальное коммуникативное общество / А. А. Лазаревич. – Минск : Белорусская книга, 2008. – 350 с.
253. *Ламетри Ж. О.* Предварительное рассуждение / Ж. О. Ламетри // Ламетри Ж. О. Сочинения. – М. : Мысль, 1976. – С. 461-501.
254. *Лапыгин Ю. Н.* Теория менеджмента / Ю. Н. Лапыгин. – М. : Рид Групп, 2011. – 336 с.

255. *Лейбин В.* Экология духа: от самоуничтожения к самоспасению / В. Лейбин // *Общественные науки и современность.* – 1992. – № 5. – С. 163-168.
256. *Лем С.* Модель культуры / С. Лем // *Вопросы философии.* – 1969. – № 8. – С. 49-62.
257. *Ленк Х.* Размышления о современной технике / Х. Ленк. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 183 с.
258. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
259. *Лефевр Владимир.* Где искать истоки демографического кризиса? [Электронный ресурс] / Владимир Лефевр // *Независимая газета.* – 2000. – 22 ноября. – Режим доступа: http://www.reflexion.ru/Library/Lefebvre_2000_1.htm. – Заголовок з екрана.
260. *Ли Г. Ч.* История инквизиции в средние века / Г.-Ч. Ли ; [пер. с фр. А. В. Башкирова] ; [под ред. О. Г. Лозинского] ; [в 3 т.]. – СПб. : Изд-е Брокгауз-Ефрон, 1911-1914. – Т. 1. – 559 с.
261. *Лингвистический энциклопедический словарь* / ред. В. Н. Яйцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
262. *Литовка В.* Екологічний гуманізм – базовий алгоритм для подолання суспільством екологічної кризи / В. Литовка // *Біологія. Екологія.* – 2011. – № 6 (654). – С. 3-12.
263. *Лобашев М. Е.* Сигнальная наследственность / М. Е. Лобашев // *Исследования по генетике.* – 1961. – № 1. – С. 3-11.
264. *Лукашевич Н. П.* Теория и практика самоменеджмента / Н. П. Лукашевич ; учеб. пособие. – 2-е изд., испр. – К. : МАУП, 2002. – 360 с.
265. *Луман Н.* Дифференциация / Н. Луман ; пер. с нем. Б. Скуратов. – М. : Изд-во “Логос”, 2006. – 320 с.
266. *Луман Н.* Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Изд-во “Логос”, 2004. – 232 с.
267. *Луман Н.* Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман. – СПб. : Наука, 2007. – 643 с.
268. *Луман Н.* Эволюция / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Изд-во “Логос”, 2005. – 256 с.
269. *Лунь Юй* // *Древнекитайская философия* / Юй Лунь. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 70.

270. *Лысый В.* Создание новой философии управления на промышленном предприятии посредством деловой игры / В. Лысый // Персонал. – 2002. – № 2. – С. 79-81.
271. *Мавроди С.* Искушение / С. Мавроди. – М. : Росмэн-Пресс, 2008. – 400 с.
272. *Макаров И. М.* Кибернетика: прошлое для будущего: этюды по истории отечественной кибернетики. Теория управления. Автоматика. Биокибернетика : сб. статей / И. М. Макаров. – М. : Наука, 1989. – 189 с.
273. *Маккалоу К.* Поющие в терновнике / К. Маккалоу. – Харьков : Око, 1992. – С. 462-465.
274. *Макмиллан Ч.* Японская промышленная система / Ч. Макмиллан ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1988. – 400 с.
275. *Малинецкий Г.* Хаос: тупики, парадоксы, надежды / Г. Малинецкий // Компьютерра. – 1998. – № 47. – С. 25-26.
276. *Малинецкий Г. Г.* Современные проблемы нелинейной динамики / Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 326 с.
277. *Маловічко О. В.* Організаційний потенціал держави у дискурсі глобалізації та інформатизації : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О. В. Маловічко. – Запоріжжя, 2010. – 219 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://new.karre.com.ua/npu.edu.ua_bvp/images/files/disser%20Malovichko.pdf.
278. *Малявин В. В.* Сумерки Дао: Культура Китая на пороге Нового времени / В. В. Малявин. – М. : Дизайн, 2000. – 436 с.
279. *Мамардашвили М. К.* К вопросу о материалистической схеме анализа сознания (по работам К. Маркса) / М. К. Мамардашвили // Социальная природа познания. – М. : Наука, 1979. – Вып. 1. – 280 с.
280. *Мандевиль Б.* Исследование о природе общества / Б. Мандевиль // Мандевиль Б. Басня о пчелах. – М. : Мысль, 1974. – С. 290-330.
281. *Маркович Д. Ж.* Глобализация и экологическое образование / Д. Ж. Маркович // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 17-23.
282. *Маркс К.* К критике политической экономии / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1959. – Т. 13. – С. 1-167.

283. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1. : Процесс производства капитала / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1960. – Т. 23. – 920 с.
284. *Маркс К.* Критика политической экономии (черновой набросок 1857-1858) / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1968. – Т. 46. – Ч. 1. – С. 51-510.
285. *Маркс К.* Наемный труд и капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1957. – Т. 6. – С. 428-459.
286. *Маркс К.* Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1955. – Т. 3. – С. 7-544.
287. *Мартинов Р. С.* Гуманістичні та екологічні виміри технократичної свідомості / Р. С. Мартынов // Мультиверсум : філос. альманах : [зб. наук. пр.] [Електронний ресурс] ; [голов. ред. : В. В. Лях.]. – 2007. – Вип. 64. – С. 108-115. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_64/%CC%E0%F0%F2%E8%ED%EE%E2.pdf.
288. *Мартинов Р. С.* Еволюція ідеї технократизму: від російського космізму до постмодерну / Р. С. Мартынов // Ноосфера і цивілізація. – 2007. – Випуск 5 (8). – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2007_8/martinov.htm.
289. *Мартинов Р. С.* Технократичні проекти ХХ ст.: трансформації та альтернативи / Р. С. Мартынов // Мультиверсум : філос. альманах : [зб. наук. пр.] [Електронний ресурс] ; [голов. ред. : В. В. Лях.] . – 2008. – Вип. 67. – С. 120-128. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_67/Martynov.pdf.
290. *Мартинов Р. С.* Феномен технократичної свідомості в соціально-філософському вимірі : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Мартинов Р. С. ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2006. – 181 с.
291. *Мартынов Л.* Граница / Л. Мартынов // Стихотворения и поэмы : в 2 т. – М. : Художественная литература, 1965. – Т. 1. – С. 364-365.
292. *Марш Дон Е.* Теория и практика управления / Дон Е. Марш // Современное управление. Энциклопедический справочник американской ассоциации управления. – М. : Издатцентр, 1997. – Т. 1. – С. 1-10.

293. *Матвеев М. Н.* Диалектика самоорганизации предбиологических систем / М. Н. Матвеев. – Казань, 1981. – 222 с.
294. Матрица // Словник з природничих наук. Глоссарий.ру. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru>. – Заголовок з екрана.
295. *Медведев В. А.* Распад: Как он назревал в “мировой системе социализма” / В. А. Медведев. – М. : Междунар. отношения, 1994. – 400 с.
296. Международный энвайронментализм [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://prompolit.ru/132718>. – Заголовок з екрана.
297. *Мельников А. В.* Организм и надорганизменные образования как биокибернетические системы / А. В. Мельников // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия : Рыбное хозяйство. – 2009. – № 1. – С. 7-9.
298. *Мельников Д.* Империя смерти: аппарат насилия в нацистской Германии. 1933-1945 / Д. Мельников, Л. Черная. – М. : Политиздат, 1997. – 415 с.
299. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – К. : КНЕУ, 2004. – 398 с.
300. Менеджмент. Версия 1.0 : учеб. программа дисциплины [Электронный ресурс] / сост. М. М. Дворяшина, О. Н. Шилина, Н. Г. Макуха и др. – Электрон. дан. (1 Мб). – Красноярск : ИПК СФУ, 2008. – Режим доступа : http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/85/u_program.pdf.
301. *Мескон М. Х.* Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; [пер. с англ.] – М. : Дело, 1992. – 702 с.
302. Метаболизм (архитектура) // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Метаболизм_\(архитектура\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Метаболизм_(архитектура)). – Заголовок з екрана.
303. Метаболизм [Электронный ресурс] // Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 528 с. – Режим доступа : http://www.slovarnik.ru/html_tsot/m/metabolizm.html.
304. *Мигдал А. Б.* Качественные методы в квантовой физике / А. Б. Мигдал. – М. : Наука, 1975. – 336 с.
305. *Мигولاتьев А. А.* Философия государства / А. А. Мигولاتьев // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 6. – С. 42-60.

306. *Мильнер Б. З.* Теория организаций / Б. З. Мильнер [Электронный ресурс]. – М. : Инфра-М, 2006. – 864 с. – Режим доступа : <http://studie.fatal.ru/TObook.htm>.
307. *Мильнер Б. З.* Теория организаций / Б. З. Мильнер. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 336 с.
308. *Минина В. Н.* Смена парадигмы управления в контексте социальных изменений / В. Н. Минина // Социология экономики и управления / под ред. Л. Т. Волчковой. – СПб., 1998. – С. 91-107.
309. *Минцберг Г.* Менеджмент: Природа и структура организаций глазами гуру / Г. Минцберг ; [пер. с англ.]. – М. : Эксмо, 2009. – 464 с.
310. Мир // Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.]. – СПб. : ТОО “Диамант”, 1996. – Т. II : И-О – С. 330.
311. *Мирзоян В.* Принцип целостности управления: моделирование субъект-объектного взаимодействия / В. Мирзоян // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 2. – С. 28-35.
312. *Мирзоян В. А.* Методы управленческого воздействия: типологии и сущность / В. А. Мирзоян // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 9. – С. 43-54.
313. *Мирзоян В. А.* Управление как предмет философского анализа [Электронный ресурс] / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 35-47. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=124&Itemid=52.
314. *Михайлова А.* Метаболизм: как протекает метаболический процесс [Электронный ресурс] / А. Михайлова // Портал о здоровом образе жизни Everlive.ru. – Режим доступа : <http://www.everlive.ru/metabolism-how-the-process-is-going/>.
315. *Михайлюк С. Я.* Аксиологічні основи екологічної етики : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07 / С. Я. Михайлюк ; Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2009. – 16 с.
316. *Могилевкин И.* Фактор времени в политике России и других держав / И. Могилевкин // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 11. – С. 4-17.
317. Модели и методы управления персоналом : российско-британское учеб. пособ. / под ред. Е. Б. Моргунова. – М. : ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 2001. – 464 с.
318. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.

319. *Молотова О. М.* Філософсько-методологічний аналіз процесу трансформації сучасного екологічного світогляду : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.09 – філософія науки / О. М. Молотова ; Київська медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика. – К., 2005. – 215 с.
320. *Монсон П.* Современная западная социология: теории, традиции, перспективы / П. Монсон ; [пер. со шв.]. – СПб. : Изд-во “Нотабене”, 1992. – 445 с.
321. *Мороз А. Я.* Кибернетика в системе современного научного знания / А. Я. Мороз. – К. : Наук. думка, 1988. – 229 с.
322. *Московичи С.* Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; [пер. с фр.]. – М. : Центр психол. и психотерап., 1996. – 478 с.
323. *Московичи С.* Машина, творящая богов / С. Московичи ; пер. с фр. – М. : Центр психол. и психотерап., 1998. – 560 с.
324. *Мотышина М. С.* Исследование систем управления : учеб. пособ. / М. С. Мотышина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 224 с.
325. Мо-цзы // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 186.
326. *Муллагильдин Р.* Метаболизм : возвращение легенды [Электронный ресурс] / Ришат Муллагильдин // ARX. – 2005. – Ноябрь-декабрь. – № 1. – Режим доступа : http://web.archive.org/web/20090508022936/http://www.arx.su/magazine/arx1_adv_2.shtml.
327. *Мэмфорд Л.* Миф машины / Л. Мэмфорд // Вестник МГУ. Серия 12. Социально-политические исследования. – 1992. – № 1. – С. 62-81.
328. Мэнь-цзы // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 238.
329. На пути к открытому обществу. Идеи Карла Поппера и современная Россия / отв. ред. А. Н. Чумаков. – М. : Весь мир, 1998. – 256 с.
330. *Набоков В.* Лолита / В. Набоков. – М. : Художественная литература, 1991. – 272 с.
331. *Назаретян А. П.* Кибернетика и интеграция наук: Об интегративных перспективах системно-кибернетического стиля мышления / А. П. Назаретян. – Ереван : Айастан, 1986. – 217 с.
332. *Налимов В. В.* Реальность нереального / В. В. Налимов, Ж. А. Дрогалина. – М. : Изд-во “МИР ИДЕЙ”, АО АКРОН, 1995. – 432 с.

333. *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии / В. В. Налимов, З. Б. Баринава [Электронный ресурс] // *Философия науки*. – 2000. – № 1 (7). – Режим доступа : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philsience/7_00/Nalimov.htm.
334. *Наратив* // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Наратив>. – Заголовок з екрана.
335. *Нестеренко Г. О.* Особистість у нелінійному суспільстві : [монографія] / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 140 с.
336. *Нестерова М. О.* Постнекласичний менеджмент : монографія / М. О. Нестерова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 126 с.
337. *Новейший философский словарь*. – 3-е изд., испр. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
338. *Новик И. Б.* Кибернетика. Философские и социологические проблемы. / И. Б. Новик. – М. : Госполитиздат, 1963. – 207 с.
339. *Новиков Д. А.* Теория управления организационными системами / Д. А. Новиков. – 2-е изд. – М. : Физматлит, 2007. – 584 с.
340. *Новиков С. П.* О понятийном аппарате кибернетики / С. П. Новиков // *Ученые записки ИИО РАО. Институт информатизации образования*. – 2003. – № 9. – С. 26-36.
341. *Новиков Д. А.* Структура теории управления социально-экономическими системами / Д. А. Новиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://freemail.ukr.net/57Lvq0b4us/q/readmsg?id=13330146970000096981;0;1&mode=attachment>.
342. *Нок (цивилизация)* // *Википедия – свободная энциклопедия* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Нок_\(цивилизация\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Нок_(цивилизация)). – Заголовок з екрана.
343. *О'Шонесси Дж.* Принципы организации управления фирмой / Дж. О'Шонесси. – М. : Прогресс, 1979. – 420 с.
344. *Обмен веществ* [Электронный ресурс] // *Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов* / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 528 с. – Режим доступа : http://www.slovarnik.ru/html_tsot/o/obmen-ve1estv.html.

345. Обратная связь (техника) // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Обратная_связь_\(техника\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Обратная_связь_(техника)). – Заголовок з экрана.
346. *Овидий Н. П.* Скорбные элегии. Письма с Понта / Н. П. Овидий. – М. : Наука, 1982. – 272 с.
347. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. язык, 1988. – 749 с.
348. *Онопрієнко В.* Менеджмент екологічної освіти: компетентність керівництва і студентське самоуправління / В. Онопрієнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : [зб. наук. праць]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 11. – С. 98-105.
349. Органы государственного управления экологией [Электронный ресурс] // Административное право Украины : учебник / под общ. ред. С. В. Кивалова.– Х. : Одиссей, 2004. – 880 с. – Режим доступа : <http://vuzlib.net/beta3/html/1/7366/7469/>. – Заголовок з экрана.
350. Открытое общество [Электронный ресурс] // Новая философская энциклопедия : сайт Института Философии Российской Академии Наук. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/2220.html>. – Заголовок з экрана.
351. *Павлов В. П.* Философские основания менеджмента : Деятельностный подход : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / В. П. Павлов – Казань, 2004. – 159 с.
352. *Павлов И. П.* Полное собрание сочинений / И. П. Павлов. – 2-е изд., доп. – М. ; Л. : АН СССР, 1951. – Т. 1. – 596 с.
353. *Павлов Т.* Избранные философские произведения : в 4 т. / Т. Павлов. – М. : Иностранная литература, 1961. – Т. 1. – 602 с.
354. *Парин В. В.* Кибернетика. Мышление. Жизнь / В. В. Парин, А. Г. Спиркин, Е. С. Геллер. – М. : Знание, 1970. – 47 с.
355. *Паркинсон К. Н.* Эти невероятные японцы / К. Н. Паркинсон, М. К. Растомджи, С. А. Сапре. – М. : Технологическая школа бизнеса, 1992. – 208 с.
356. *Парсонс Т.* О социальных системах / Т. Парсонс ; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М. : Академический Проект, 2002. – 832 с.

357. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л. А. Седого и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой]. – М. : мАспектпресс, 1998. – 270 с.
358. *Парсонс Т.* О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический Проект, 2000. – 880 с.
359. *Парсяк О. Н.* Екологічна свідомість студентів як складова частина їх соціокультурної компетенції / О. Н. Парсяк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Педагогіка – 2002. – Вип. 11. – Т. 24. – С. 115-120.
360. *Петров Б. Н.* Кибернетика, неограниченные возможности и возможные ограничения / Б. Н. Петров, В. Д. Пекелис. – М. : Наука, 1981. – 190 с.
361. *Петров И. И.* Мир / И. И. Петров // Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 333-334.
362. *Пилипенко Н. В.* Диалектика необходимости и случайности / Н. В. Пилипенко. – М. : Мысль, 1980. – 264 с.
363. *Платон.* Государство / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 89-454.
364. *Платон.* Законы / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 83-478.
365. *Платон.* Письма / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 505-567.
366. *Платон.* Политик / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 10-82.
367. *Плохій З. П.* Формування екологічної культури особистості як наукова проблема / З. П. Плохій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : [зб. наук. пр.]. – Вип. 12. – К., 2008. – С. 120-130.
368. *Поликарпов В. С.* Философия управления / В. С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону ; Таганрог, 2001. – 125 с.
369. *Полякова Н. Л.* XX век в социологических теориях общества / Н. Л. Полякова. – М. : Изд-во “Логос”, 2004. – 384 с.
370. *Пономарьов О. С.* Логіка управління і ефективність функціонування соціальних систем / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2003. – № 3. – С. 17-24.

371. *Пономарьов О. С.* Самоорганізація і управління в соціальних системах / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2003. – № 2. – С. 37-46.
372. *Пономарьов О. С.* Філософські аспекти проблеми підготовки професіоналів-лідерів // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти : матер. міжнар. наук. конф. / за ред. С. О. Сисоевої і О. Г. Романовського. – Харків : ХДПУ, 2000. – С. 295-299.
373. Поняття про подразливість, збудливість, збудження, подразнення, подразники та їх класифікацію [Електронний ресурс] // Анатомія і фізіологія дитини : лекції. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/4381/123/>. – Заголовок з екрана.
374. *Попов В. П.* Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко [Електронний ресурс]. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступу : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.
375. *Попов С. М.* Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем : теоретико-методологічний аналіз / С. М. Попов – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 412 с.
376. *Попов С. М.* Зворотний зв'язок у системі соціального менеджменту : монографія / С. Попов. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 444 с.
377. *Попов С. М.* Соціально-філософський аналіз зворотного зв'язку: теоретико-методологічний контекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню д-ра філос. наук : 09.00.03 / Попов Сергій Миколайович. – К., 2012. – 40 с.
378. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. I. У полоні Платонових чарів / пер. з англ. О. Коваленко. – 444 с.
379. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / пер. з англ. О. Буценко. – 494 с.
380. *Поппер К.* Открытое общество и его враги / К. Поппер ; [пер. с англ.] ; [под ред. В. Н. Садовского]. – М. : Феникс, Междунар. фонд “Культурная инициатива”, 1992. – Т. 1: Чары Платона. – 448 с.
381. *Поппер К.* Открытое общество и его враги / К. Поппер ; [пер. с англ.] ; [под ред. В. Н. Садовского]. – М. : Феникс, Междунар. фонд “Культурная инициатива”, 1992. – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – 528 с.

382. *Правоторов Г. В.* Зоопсихология для гуманитариев : учеб. пособ. / Г. В. Правоторов. – Новосибирск : ООО Изд-во ЮКЭА, 2001. – 392 с.
383. Практика глобалізації: ігри і правила нової епохи / [под ред. М. Г. Делягина]. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 342 с.
384. *Прангвишвили И. В.* Системный подход и повышение эффективности управления / И. В. Прангвишвили ; Ин-т проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН. – М. : Наука, 2005. – 422 с.
385. *Пригожин А.* Сущность переходных процессов / А. Пригожин // Социология перестройки : сб. статей / под ред. В. Ядова. – М. : Наука, 1988. – С. 97-118.
386. *Пригожин А. И.* Методы развития организаций / А. И. Пригожин. – М. : МЦФЭР, 2003. – 864 с.
387. *Пригожин И.* От существующего к возникающему. Время и сложность в физических науках / И. Пригожин ; пер. с англ. ; под. ред. Ю. Л. Климонтовича. – М. : Наука, 1985 – 338 с.
388. Принцип соответствия : историко-методологический анализ / отв. ред. Кедров Б. М., Овчинников Н. Ф. – М. : Наука, 1979. – 317 с.
389. Принципи регулювання // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Принципи_регулювання. – Заголовок з екрана.
390. Принципи управління соціальною роботою та їх зміст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua-referat.com/Принципи_управління_соціальною_роботою_та_їх_зміст. – Заголовок з екрана.
391. Принципы управления в живых системах // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека. Русско-англо-русская энциклопедия [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/princtr.htm>. – Заголовок з екрана.
392. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 208 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/26881>.
393. Прогнозирование // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека. Русско-англо-русская энциклопедия [Електронний ресурс] – 15-е изд. – 2012. – Режим доступу : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/prognos.htm>. – Заголовок з екрана.

394. Продолжительность жизни человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://neobio.ru/content/view/400/121/>. – Заголовок з екрана.
395. *Прутько С. Г.* Політико-правові засади екологічно безпечного розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / С. Г. Прутько. – К., 2007. – 19 с.
396. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение // Семиотика / сост., вступ. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 90-101.
397. *Радзьяк Т.* Гуманістичний вимір пост класичної раціональності [Електронний ресурс] / Т. Радзьяк // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. – 2009. – Вип. 23. Філософія. – С. 133-145. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pgn/fil/2009_23/RadzyniakTetiana.pdf
398. *Райзберг Б. А.* Государственное управление экономическими и социальными процессами : учеб. пособ. / Б. А. Райзберг. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 384 с.
399. *Рассел Б.* Історія західної філософії / Б. Рассел ; пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
400. *Рассел Б.* Философский словарь разума, материи и морали / Б. Рассел ; [пер. с англ.]. – К. : Port-Royal, 1996. – 368 с.
401. *Раушнинг Г.* Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Г. Раушнинг. – М. : Миф, 1993. – 382 с.
402. *Резник Ю. М.* Введение в социальную теорию : социальная системология / Ю. М. Резник ; Ин-т человека. – М. : Наука, 2003. – 525 с.
403. *Реймерс Н. Ф.* Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н. Ф. Реймерс. – М. : Журнал “Россия Молодая”, 1994. – 367 с.
404. *Риккерт Г.* О системе ценностей / Г. Риккерт // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М. : Республика, 1998. – С. 363-391.
405. *Рижак Л.* Людиновимірність науки і техніки в техногенному суспільстві [Електронний ресурс] / Л. Рижак // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2008. – № 3. – С. 151-155. – Режим доступа : <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/27476/18-Ryzhak.pdf?sequence=1>.

406. *Ровенский З. И.* Машина и мысль : философский очерк о кибернетике / З. И. Ровенский. – М. : Госполитиздат, 1960. – 143 с.
407. *Розанов Ф. И.* Социальное взаимодействие как информационный обмен : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Розанов Филипп Иванович ; [Новосиб. гос. техн. ун-т] – Новосибирск, 2010. – 143 с.
408. *Розин В. М.* Философия управления / В. М. Розин, Л. Г. Голубкова. – Йошкар-Ола : Марийский гос. тех. ун-т, 2010. – 608 с.
409. *Розова С. С.* Классификационная проблема в современной науке / С. С. Розова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 222 с.
410. *Рудой А. И.* Миры / А. И. Рудой. – К. : Освита України, 2010. – 372 с.
411. *Румянцев В.* Управление: проблемы и решения / В. Румянцев // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 1. – С. 121-123.
412. *Рябека О. Г.* Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства : монографія / О. Г. Рябека ; за наук. ред. проф. В. П. Беха ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.
413. *Рябченко О. П.* Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин : монографія [Електронний ресурс] / О. П. Рябченко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 1999. – 304 с. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1079_page_5.html.
414. *Сакович В.* Антиглобалізм: стан і перспективи / В. Сакович // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 137-142.
415. *Салман Р.* Будущее менеджмента / Р. Салман. – СПб : Питер, 2004. – 298 с.
416. Самоорганизация: психо- и социогенез / [под ред. В. Н. Келасьева]. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. – 200 с.
417. Саморегуляція соціального організму країни : монографія / за ред. В. П. Беха ; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
418. *Самчук З. Ф.* Ідея гуманізму: проблема світоглядно-критеріальної парадигмальності / З. Ф. Самчук // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. – 2009. – № 22. – С. 302-312.

419. Самчук З. Ф. Людина та довкілля: від усвідомлення взаємозалежності до гармонійного *modus vivendi* / З. Ф. Самчук // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. – 2009. – № 26. – С. 175-186.
420. Світоглядно-теоретичне підґрунтя сучасної філософії управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aphy.net/forum?task=viewtopic&id=1473>. – Заголовок з екрана.
421. Семенов В. Стратегічне планування сталого розвитку міста / В. Семенов, Г. Висоцька, В. Прасюк // Управління сучасним містом – 2004. – № 7-9 (15). – С. 57-63.
422. Семенюк Н. В. Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 “Філософія освіти” / Н. В. Семенюк. – К., 2009. – 18 с.
423. Сетров М. И. Информационные процессы в биологических системах / М. И. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 155 с.
424. Сетров Н. М. Основы функциональной теории организации. Философский очерк / Н. М. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 164 с.
425. Сиденко С. В. Социальные аспекты развития современной мировой цивилизации / С. В. Сиденко // Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 483-514.
426. Синергетика [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Синергетика>. – Заголовок з екрана.
427. Сеницын А. Ю. Рыцари Страны восходящего солнца. История, традиции, оружие / А. Ю. Сеницын. – СПб. : Паритет, 2001. – 352 с.
428. Сиренко В. Ф. Аппарат государственного управления: интересы и деятельность / В. Ф. Сиренко. – К. : Наук. думка, 1993. – 165 с.
429. Система управления // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека. Русско-англо-русская энциклопедия [Електронний ресурс]. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступу : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/contrl.htm>. – Заголовок з екрана.
430. Сірий Є. В. Соціологія : загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є. В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.

431. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
432. Скібіцька Л. І. Менеджмент : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Л. І. Скібіцька, О. М. Скібіцький. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 416 с. – Режим доступу : http://zaochka.net/catalog_p_5_p_p_2.html.
433. Сколимовски Х. Философия техники как философия человека / Х. Сколимовски // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 242-247.
434. Слепцов А. І. Прийняття рішень в складних системах / А. І. Слепцов, М. А. Зоденкамп. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 182 с.
435. Словарь-справочник менеджера / под ред. М. Г. Лапусты. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 608 с.
436. Словник з природничих наук. Глоссарий.ру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovari.yandex.ni>.
437. Сляднева Н. А. Социальная кибернетика как методология и методика комплексного исследования духовной и социальной жизни человека, культуры и общества / Н. А. Сляднева // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2007. – № 3. – С. 302-306.
438. Смирнов Э. А. Новая философия управления / Э. А. Смирнов // Аудитор. – 1996. – № 5. – С. 9-14.
439. Соботович Э. В. Экологическая энциклопедия : [в 4 т.] / Э. В. Соботович, С. А. Довгий, О. Б. Лысенко. – К. : Логос, 2005. – Т. 1. (А-В). – 720 с.
440. Современная западная философия : словарь / под ред. В. Н. Садовский. – М. : Изд. полит. литер., 1991. – 414 с.
441. Современная прикладная теория управления. Ч. I : оптимизационный подход в теории управления / под ред. А. А. Колесникова. – М. : ФЦ “Интеграция”; Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2000. – 400 с.
442. Современное управление. Энциклопедический справочник. – М. : Издатцентр, 1997. – Т. 1. – 584 с.
443. Современное управлению Энциклопедический справочник. – М. : Издатцентр, 1997. – Т. 2. – 576 с.
444. Соколов Б. В. Анализ влияния информатики и информационных технологий на развитие теории и систем управления сложными

- объектами / Б. В. Соколов, Е. Г. Цивирко, Р. М. Юсупов // Труды СПИИРАН. – 2009. – № 11. – С. 10-51.
445. *Соловьев Щ. Ф.* Массонство : словарь-справочник / Щ. Ф. Соловьев. – М. : Аграф, 2001. – 432 с.
446. *Соловьев В.* Философские начала цельного знания / В. Соловьев // Сочинения : в 2 т. / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева, А. В. Гулыги ; примеч. С. Л. Кравца и др. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – 822 с.
447. *Сорина Г. В.* Принятие решения как интеллектуальная деятельность : монография / Г. В. Сорина. – 2-е изд. – М. : Канон, Реабилитация, 2009. – 272 с.
448. *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія / О. В. Соснін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
449. *Софокл.* Антигона / Софокл // Софокл. Драми. [пер. Ф. Ф. Зелінського ; под ред. М. Л. Гаспарова и В. Н. Ярхо] – М. : Наука, 1990. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://library-institute.ru/books/sofokl-antogona.doc>.
450. Социогенез // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%E0%E6%E8%E3%E5%ED%E5%E7>. – Заголовок з екрана.
451. Социогенез // Психологический словарь [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://testme.org.ua/glossary/item/917>. – Заголовок з екрана.
452. Соціальне управління : довідник / В. Л. Василенко (керівник авт. кол.), В. Б. Авер'янов, Ф. Г. Бурчак та ін. ; упоряд. В. О. Тихонович та ін. – К. : Політвидав України, 1986. – 415 с.
453. Специалисты из России вплотную приблизились к созданию искусственного интеллекта [Електронний ресурс] // Экономические известия : сайт еженедельной газеты. – Режим доступу : http://news.eizvestia.com/news_technology/full/specialisty-iz-rossii-vplotnuyu-priblizilis-k-sozdaniyu-iskusstvennogo-intellekta. – Заголовок з екрана.
454. *Спиркин А. Г.* Основы философии : учеб. пособ. для вузов. / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с.
455. *Стариков Е. Н.* Общество-казарма от фараонов до наших дней / Е. Н. Стариков. – Новосибирск : Сибир. хронограф, 1996. – 420 с.

456. *Стейер Р. Е.* Управление: от старых форм к новым реальностям / Р. Е. Стейер, Дж. А. Беласко // Современное управление. Энциклопедический справочник американской ассоциации управления. [Электронный ресурс]. – М. : Издат-центр, 1997. – Т. 1. – Режим доступа: http://usbeta.ru/cgyjm/sovremennoe_upravlenie__ehnciklopedicheskij_spravochnik__tom_pervyj_1997.html.
457. *Степаненко І. В.* Духовність у світлі нової парадигми гуманізму: проблеми та наближення [Електронний ресурс] / І. В. Степаненко // Практична філософія. – 2001. – № 1 (2). – С. 257-262. – Режим доступу : <http://sofy.kiev.ua/pf2/stepane.htm>.
458. *Степанов А. М.* Основы медицинской гомеостатики : лекции по теории и практике биоинформационных коррекций / А. М. Степанов. – Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1994. – 272 с.
459. *Степин В. С.* Конструктивные и прогностические функции философии / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2009. – № 1. – С. 5-11.
460. *Степин В. С.* Наука / В. С. Степин // Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный дом, 2003. – С. 459.
461. *Степин В. С.* Философия на рубеже веков / В. С. Степин // Вестник Российской академии наук. – 1997. – Т. 67. – № 5. – С. 387-395.
462. *Стоуньер Т.* Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / Т. Стоуньер // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 394-413.
463. *Субботин А. К.* Приоритеты и финансирование исследований / А. К. Субботин. – М., 2004.
464. *Судзуки Д.* Основы Дзэн-Буддизма. Практика Дзэн / Д. Судзуки, С. Кацуки ; пер. с англ. // Дзэн-буддизм. – Бишкек : Одиссей, 1993. – 676 с.
465. *Суркова Л. В.* Технократизм: социокультурный феномен / Л. В. Суркова. – М. : МГУ, 1992. – 157 с.
466. *Тарасова Н. Н.* От приказа к мотивации: новые принципы управления / Н. Н. Тарасова // Полис. – 1993. – № 2. – С. 179-184.
467. *Татеиси К.* Вечный дух предпринимательства. Практическая философия бизнесмена / К. Татеиси. – К. : Укрзакордонвизасервис, 1992. – 206 с.
468. Телеология // Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – С. 673.

469. Теория автоматического управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/265154>. – Заголовок з экрана.
470. Теория равновесия [Электронный ресурс] // Словарь терминов по философии. – Режим доступа : <http://filslov.ru/t/455-teoriya-ravnovesiya.html>. – Заголовок з экрана.
471. Теорія автоматичного керування // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_автоматичного_керування. – Заголовок з екрана.
472. *Терин В. П.* Социокультурные аспекты глобализации // Глобальное сообщество: Картография постсовременного мира / рук. проекта, сост. и отв. ред. А. И. Неклесса. – М. : Вост. лит., 2002. – С. 105-108.
473. *Тертичка В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 750 с.
474. Техническая кибернетика // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Техническая_кибернетика. – Заголовок з екрана.
475. Технологічне передбачення як системна методологія інноваційного розвитку України. Державна наукова програма [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uadocs.exdat.com/docs/index-29526.html?page=4>. – Заголовок з екрана.
476. *Тихонов А. В.* К проблеме методологических уровней анализа управления / А. В. Тихонов // Управление: интеллект и субъективность : материалы межвузовского научного семинара. – СПб. : Изд-во СПбГТГУ, 2002. – С. 23-35.
477. *Тихонов А. В.* Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – 472 с.
478. *Тихонов А. В.* Управление как объект познания / А. В. Тихонов // Организмы и механизмы: проблемы управления в социальных и технических системах : материалы междисциплинарного научного семинара. – СПб. : Книжный дом, 2003. – С. 205-224.
479. *Товажнянский А. А.* Введение в философию управления : учеб. пособ. / А. А. Товажнянский, А. Г. Романовский, А. С. Пономарев. – Харьков : НТУ “ХПИ”, 2002. – 168 с.
480. *Тойнби Дж.* Постигание истории / Дж. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.

481. *Токовенко В. В.* Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізації взаємодії / В. В. Токовенко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 253 с.
482. *Толстых В. И.* Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности / В. И. Толстых, Н. Н. Козлова, В. М. Межуев. – М. : Наука, 1981. – 352 с.
483. *Томэ М.* Учение о менеджменте на ложном пути экспериментального исследования / М. Томэ // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 4. – С. 103-107.
484. *Тугаринов В. П.* Соотношение категорий диалектического материализма / В. П. Тугаринов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1956. – 122 с.
485. *Туленков М. В.* Концептуальні засади організації сучасного менеджменту : монографія / М. В. Туленков. – К. ; Ніжин : ТОВ “Вид-во “Аспект-Поліграф”, 2006. – 312 с.
486. *Туленков М. В.* Організаційна взаємодія як предметна сфера соціології управління / М. В. Туленков // Соціальна психологія. – 2007. – № 1. – С. 12-25.
487. *Туленков М. В.* Сучасні теорії менеджменту : навч. посіб. / М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2007. – 304 с.
488. *Туленков М. В.* Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : монографія / М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2009. – 512 с.
489. *Туленков М. В.* Теоретичні основи раціональності соціального управління : монографія / М. В. Туленков, О. Г. Чувардинський. – Ніжин : ТОВ “Вид-во “Аспект-Поліграф”, 2009. – 232 с.
490. *Уколов В. Ф.* Теория управления : учебник для вузов / В. Ф. Уколов, А. М. Масс, И. К. Быстряков. – 2-е изд., доп. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2004. – 656 с.
491. *Украинцев Б. С.* Кибернетика и современное научное познание: Материалистическая диалектика – логика и методология современного естествознания / Б. С. Украинцев, В. С. Тюхтин. – М. : Наука, 1976. – 428 с.
492. Україна: проблеми самоорганізації : [в 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – Т. 1. Критика історичного досвіду. – 384 с.

493. Україна: проблеми самоорганізації : [в 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації. – 464 с.
494. Умбеталієв Б. Діти-кристали – хто вони? [Електронний ресурс] / Б. Умбеталієв. – Режим доступу: <http://netshtorm.com/page/diti-kristalimoto-voni>. – Заголовок з екрана.
495. Управление организацией : учебник / под ред. А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. А. Саломатина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 736 с.
496. Управление: социально-философские проблемы методологии и практики / [под общ. ред. О. Я. Гелиха, В. П. Соломина, К. В. Султанова, А. В. Тихонова]. – СПб. : Изд. “Книжный дом”, 2005. – 480 с.
497. Урсул А. Д. Философия и общенаучный характер проблемы искусственного интеллекта / А. Д. Урсул // Вопросы философии. – 1979. – № 4. – С. 76-96.
498. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль. – М. : Дело, 1991. – 388 с.
499. Фаткин Л. Утопии, мифы и иллюзии менеджмента / Л. Фаткин // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 92-96.
500. Федоров В. И. Физиология и кибернетика: история взаимопроникновения идей, современное состояние и перспективы : к 60-летию написания Н. Винером книги “Кибернетика” // Успехи физиологических наук. – 2007. – Т. 38. – № 3. – С. 72-86.
501. Ферми Л. Атомы у нас дома / Л. Ферми. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 328 с.
502. Физиология человека : учебник / [под ред. В. М. Покровского, Г. Ф. Коротько]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ОАО Изд-во “Медицина”, 2007. – 656 с.
503. Философия // Философская энциклопедия. – М. : Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 332.
504. Философия и методология науки : учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений / [под ред. В. И. Купцова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 554 с.
505. Философия техники в ФРГ : сб. статей / [пер. с нем. и англ.] ; сост. Ц. Г. Арзаканян, В. Г. Горохов. – М. : Прогресс, 1989. – 528 с.

506. Философия управления вики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.filosofupr.wikia.com/wiki/Философия_управления_вики. – Заголовок з екрана.
507. Философия управления: Социально-гуманитарные проблемы / В. В. Алехин, В. В. Бурева, С. Ф. Поважный, Л. В. Алехина. – Донецк : Донецкая гос. акад. управления, 1999. – 294 с.
508. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
509. Философский словарь. – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с.
510. Философский энциклопедический словарь / [под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др.]. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
511. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
512. Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 329 с.
513. Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / ред. кол. : Губерський Л. В. (керівник) та ін. ; авт.-упоряд. Андрущенко В. П. (керівник) та ін. – К. : Знання України, 2003. – Т. 1. – 363 с.
514. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В. П. Андрущенко. – Харків : Корвін, 2002. – 672 с.
515. *Форд Г.* Сегодня и завтра / Г. Форд ; [пер. с англ.]. – 3-е изд. – Л. : Время, 1928. – 288 с.
516. Формирование // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Формирование>. – Заголовок з екрана.
517. Формирование научной теории [Электронный ресурс] // ПскоВика : сайт педагогического сообщества Псковской области. – Режим доступа : http://wiki.pskovedu.ru/index.php/Формирование_научной_теории. – Заголовок з екрана.
518. *Франчук В. И.* Общая теория социальных организаций / В. И. Франчук ; Академия социологии и управления. – М. : Изд-во МГСУ “Союз”, 2001. – 236 с.
519. *Франчук В. И.* Основы общей теории социального управления / В. И. Франчук. – М. : Ин-т организационных систем, 2000. – 180 с.

520. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко; [пер. с фр. С. Табачниковой]; [под ред. А. Пузыря]. – М. : Магистериум-Касталь, 1996. – 448 с.
521. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниць / М. Фуко ; [пер. з фр. П. Тарашук]. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
522. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. В. Дмитрука. – Львів : Кальварія, 2005. – 380 с.
523. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : “Изд-во АСТ”; ЗАО НПП “Ермак”, 2004. – 588 с.
524. Фулье (Фуйе) А. Ж. Э. Современная наука об обществе / Альфред Жюль Эмиль Фулье (Фуйе) ; пер. с фр. – Изд 2-е, стереот. – М. : КомКнига, 2007. – 344 с.
525. Хайдеггер М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие : статьи и выступления / [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1993. – С. 221-238.
526. Хайдеггер М. Время и бытие : статьи и выступления / М. Хайдеггер ; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1993. – 447 с.
527. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с.
528. Хесле В. Философия техники М. Хайдеггера / В. Хесле // Философия Мартина Хайдеггера и современность. – М. : Наука, 1991. – С. 138-154.
529. Холл Р. Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Р. Х. Холл. – СПб. : Питер, 2001. – 512 с.
530. Хуайнань-цзы // Древнекитайская философия. Эпоха Хань / Хуайнань-цзы. – М. : Наука, 1990. – С. 160.
531. Хунинг А. Инженерная деятельность с точки зрения этической и социальной ответственности / А. Хунинг // Философия техники в ФРГ : сб. статей / [пер. с нем. и англ.] ; [сост. Ц. Г. Арзаканян, В. Г. Горохов]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 404-419.
532. Ценоз [Электронный ресурс] // Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. – Кишинев : Гл. ред. Молдавской сов. энциклоп., 1990. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B7&stype=0>. – Заголовок з екрана.

533. *Цикин В. А.* Философия самоорганизации сложных систем / В. А. Цикин. – Сумы : СГПУ, 2001. – 196 с.
534. *Цикунов І.* Кібернетичний аналіз інформаційного простору суспільства [Електронний ресурс] / І. Цикунов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 3-15. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=42&c=837>.
535. *Череп А. В.* Реінжиніринг – філософія управління підприємством харчової промисловості : монографія / А. В. Череп, К. Л. Потопа, О. В. Ткаченко. – К. : Кондор, 2009. – 368 с.
536. *Чорноштан Т. М.* Філософсько-етичні засади екологічної освіти : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 / Чорноштан Т. М. ; АПН України, Інститут вищої освіти. – К., 2008. – 19 с.
537. Что изменит все? Искусственный интеллект // Esquire Russia [Електронний ресурс]. – № 45. – Режим доступу : <http://esquire.ru/future-artificial-intelligence>. – Заголовок з екрана.
538. Что такое Социогенез? Значение и толкование слова sotsiogenez, определение термина [Електронний ресурс] // Социологический словарь. – Режим доступу : <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/s/sotsiogenez.html>. – Заголовок з екрана.
539. Что такое устойчивое развитие? [Електронний ресурс] // Рио+20 : будущее, которое мы хотим. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/sustainablefuture/sustainability.shtml>. – Заголовок з екрана.
540. *Шавкун І. Г.* Менеджмент як соціокультурне явище: соціально-філософський аналіз : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / І. Г. Шавкун. – К. : ІВО, 2008. – 449 с.
541. *Шавкун І. Г.* Філософія менеджменту : [монографія] / І. Г. Шавкун. – Запоріжжя : Тандем Арт Студія, 2007. – 262 с.
542. *Шалютин С. М.* Абстрактное мышление и кибернетика : пособ. по спецкурсу / С. М. Шалютин. – Челябинск : ЧПИ, 1976. – 107с.
543. *Шамхалов Ф.* Теория государственного управления / Ф. Шамхалов. – М. : Экономика, 2002. – 638 с.
544. Шан цзюнь шу // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1973. – Т. 2 – С. 218.
545. *Шевченко Т.* Дневник. 1857-1858 / Т. Шевченко // Твори : в 5 т. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 5. – 568 с.

546. *Шевяков Б. В.* Философские основания самоорганизации и управления в социальных системах : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Шевяков Б. В. – М., 2003. – 153 с.
547. *Шеллинг Ф. В.* Философия искусства / Ф. В. Шеллинг. – М. : Мысль, 1966. – 162 с.
548. *Шеллинг Ф. В. Й.* Сочинения : [в 2 т.] / Ф. В. Й. Шеллинг ; [пер. с нем.]. – М. : Мысль, 1987. – Т. 2. – 636 с.
549. *Шепелєв М. А.* Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку : монографія / М. А. Шепелєв. – К. : Вид-во “Генеза”, 2004. – 512 с.
550. *Шепелєв М. А.* Проблеми і перспективи глобальної демократії / М. А. Шепелєв // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20-22 трав. 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 37-39.
551. *Шмальгаузен И. И.* Организм как целое в индивидуальном и историческом развитии : избранные труды / И. И. Шмальгаузен. – М. : Наука, 1982. – 383 с.
552. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер ; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. – М. : Мысль, 1993. – 663 с.
553. *Шульц Т.* Иоанн Павел II / Т. Шульц ; [пер. с англ. О. В. Дорошкевич]. – Минск : ООО “Попурри”, 2000. – 640 с.
554. *Щедровицкий Г. П.* Курс лекций по философии управления в Высшей Школе Экономики 2000 г. [Электронный ресурс] / Г. П. Щедровский // Публикации Школы Культурной Политики. – Режим доступа : <http://www.shkr.ru/lib/publications/49/print>.
555. *Щедровицкий Г. П.* Система педагогических исследований : методологический анализ [Электронный ресурс] / Г. П. Щедровский // Педагогика и логика : сб. / Г. П. Щедровицкий, В. М. Розин, Н. Г. Алексеев, Н. Непомнящая. – М. : Касталь, 1993. – 92 с. – Режим доступа : http://lizard.jinr.ru/~tina/ritm/tanja/norma/gpm/gp_pl/gp_pil_2.html#fl002.
556. *Щёкин Г. В.* Теория социального управления : монография / Г. В. Щёкин. – К. : МАУП, 1996. – 408 с.
557. *Эббингауз Г.* Очерк психологии / Г. Эббингауз // Ассоциативная психология : сб. – М. : АСТ, 1998. – 554 с.

558. *Экк К. Д.* Знание как новая парадигма управления / К. Д. Экк // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 2. – С. 2-14.
559. *Эллюль Ж.* Другая революция / Ж. Эллюль // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 148-151.
560. *Эльконин Д. Б.* Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.
561. *Энгельмейер П.* Технический итог XIX века / П. К. Энгельмейер. – М. : Типография К. А. Казначеева, 1898. – 107 с.
562. *Энгельс Ф.* Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1961. – Т. 21. – С. 269-317.
563. *Энгельс Ф.* Послесловие к работе “О социальном вопросе в России” / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1962. – Т. 22. – С. 438-453.
564. *Эсхил.* Трагедии / Эсхил. – М. : Наука, 1989. – 590 с.
565. *Юдин Э. Г.* Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М. : Изд-во “Наука”, 1978. – 391 с.
566. *Яковец Ю. В.* Формирование постиндустриальной парадигмы: истоки и перспективы / Ю. В. Яковец // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 8-12.
567. *Янг С.* Системное управление организацией / С. Янг ; пер. с англ. под ред. С. П. Никанорова, С. А. Батасова. – М. : Сов. радио, 1972. – 456 с.
568. *Яних П.* Физика – естественная наука или техника? / П. Яних // Философия техники в ФРГ : сб. статей / [пер. с нем. и англ.] ; [сост. Ц. Г. Арзаканян, В. Г. Горохов]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 287-314.
569. Японская философия управления персоналом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.vivakadry.com. – Заголовок з экрана.
570. *Ярошевский М.* Воля // Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Сов. энциклопедия, 1960. – Т. 1. – С. 284-285.
571. *Ясперс К.* Современная техника / К. Ясперс // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 119-146.
572. Air China Philosophy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.airchina.com.cn/AboutAirChina/EnterpriseCulture/AirChinaPhilosophy/4>. – Заголовок з экрана.

573. *Caulkin S.* On Management: Ancient regime / S. Caulkin // World Business. – 2007. – 11 July.
574. *Deakin M. A. B.* Applied catastrophe theory in the social and biological sciences / M. A. B. Deakin // Bull. Of Math. Biology. – 1980. – Vol. 42. – P. 647-679.
575. *DeGrosky M.* What's Your Philosophy [Электронный ресурс] / M. DeGrosky. – Режим доступа : www.guidancegroup.org/k2news/Uploads/PHILOSOPHY,%20JUNE-JULY%2006.pdf. – Заголовок з экрана.
576. *Drucker P. F.* The Practice of Management. – 5th ed. – L., 1972. – First published 1955 by Wm. Heinemann Ltd. – P. 20.
577. *Foerster H. von.* From noise to order. On self organizing Systis and their environients / H. von Foerster // Self-Organizing Systis / ed. M. Yovits, S. Cameron. – London : Pergamon Press, 1960. – P. 31-50.
578. *Foulquiï P.* Dictionnaire de la langue philosophique. Deuxieme qdition revue et augmentïe / P. Foulquiï, R. Saint-Jean. – Paris : Presses Universitaires de France, 1969. – P. 541-544.
579. *Galnoor I.* Steering the Polity: Communication and Policies in Israel / I. Galnoor. – Beverly Hills, Calif. : Sage Publications, 1982. – P. 296.
580. *Grunberg K.* SS – czarna gwardia Hitlera / K. Grunberg. – W., 1975. – P. 107.
581. *Hitt M. A.* The Process of Developing Management Theory / M. A. Hitt, K. G. Smith // Great Minds in Management: The Process of Theory Development / Ed. by Ken G. Smith, Michael A. Hitt. – Oxford-New York : Oxford University Press, 2005. – P. 2.
582. *Hofstede G.* Culture's consequences: International differences in work-related values / G. Hofstede. – Beverly Hills, CA : Sage Publications, 1980.
583. *Keiningham T. L.* Managing through rose-coloured glasses / T. L. Keiningham, T. G. Vavra, L. Askoy // Sloan Management Review. – Fall 2006. – Vol. 48. – № 1.
584. *Litzinger W. D.* Perspective: Management Philosophy Enigma / W. D. Litzinger, T. E. Schaefer // Journal of The Academy of Management. – 1966. – Vol. 9. – № 4. – P. 342.
585. Management philosophy: Don't be stupid, keep your management philosophy simple // Bono de E., Heller R. Thinking Managers [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.thinkingmanagers.com/management/management-philosophy.php.

586. *Morales Jesus E. A.* The Most Commonly Applied Methodologists in Technology Foresight. The proceedings of the UNIDO Technology Foresight / E. A. Morales Jesus // Conference for Central and Eastern Europe and the Newly Independent States. – Vienna, april 4–5, 2001. – P. 170-178.
587. *Ortenblad A.* The Evolution of Popular Management ideas : an exploration and extension of the old wine in the new bottles metaphor / A. Ortenblad // International Journal of Management Concepts and Philosophy. – 2007. – Vol. 2. – № 4.
588. *Piaget J.* Adaptation vitale et psychologie de l'intelligence. Selection organique et phenocopie / J. Piaget. – Paris : Hermann, 1974.
589. *Price D. K.* The Scientific Estate / D. K. Price. – Cambridge (Mass.) : The Belknap Press of Harvard University Press, 1965.
590. Samsung Galaxy S III // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Samsung_Galaxy_S_III. – Заголовок з екрана.
591. *Scott W. R.* Reflections on a Half-Century of Organizational Sociology / W. R. Scott // Annual Review of Sociology. – 2004. – Vol. 30. – P. 14.
592. *Sheldon O.* The Philosophy of Management / O. Sheldon. – London : Sir Isaac Pitman and Sons, 2009. – 318 p.
593. *Stivers C.* Administration vs. Management. A Reading from Beyond the Boundaries / C. Stivers // Administration and Society. – 2003. – Vol. 35. – № 2. – P. 210.

ДОДАТКИ

Додаток А

*Розподіл концепцій управління залежно від режимів
життєдіяльності соціальних систем*

<i>Параметри системи</i>	<i>Гомеостаз</i>	<i>Гомеорез</i>	<i>Гомеоклаз</i>
Провідний вид зворотного зв'язку	Негативний	Позитивний	Відсутній або гіперболізований
Базовий принцип	Динамічної рівноваги	Стійкої нерівноваги	Зростання ентропії
Тип механізму дії	Адаптаційний	Розвивальний	Руйнівний
Домінанта розподілу структурної енергії	На внутрішню роботу	На зовнішню роботу	Затухання джерела структурної енергії
Ідеологія поведінки системи управління	Консервативна	Револьюційна	Ризикована
Медіатор організаційної взаємодії	Позитивні цінності суспільства	Смисли	Ілюзорні цінності і помилкові цілі
Рушійні сили організаційної взаємодії	Менеджери	Менеджери-новатори, лідери	Деструктивні елементи суспільства, рухи
Інструменти відтворення системи	Закони, звичаї, ритуали, традиції	Смислотворчість, смислопородження	Деструктивні рішення і дії
Сутність буття системи	Сталість	Розвиток	Занепад
Морфологія системи	Стала	Ускладнюється	Руйнується
Організація зв'язків у системі	Стала	Ускладнюється	Спрощується

<i>Параметри системи</i>	<i>Гомеостаз</i>	<i>Гомеорез</i>	<i>Гомеоклаз</i>
Характер руху структури внутрішніх відносин	Пульсація	Інтеграція	Дезінтеграція
Функціональні можливості системи	Залишаються сталими	Нарощуються	Дисфункціональність
Зміст змін у структурі системи	Сталість функцій для вирішення типових завдань	Нарощування і збагачення функцій для вирішення нових завдань	Відмирання функцій і банкрутство
Співвідношення змісту і форми	Відповідність змісту формам буття	Зміст випереджає форму	Форма переживає зміст
Тип змін у системі	Коливання навколо середньої лінії	Прогресивний	Регресивний
Характер руху системи у зовнішньому просторі	Дрейф у визначеному діапазоні	Цільова спрямованість, що обмежується навколишнім світом	Зникнення зі сцени історії
Тип суспільства	Закрите	Відкрите	Застійне
Відношення системи до навколишнього світу	Вибіркове	Агресивне	Пасивне
Систематизація концепцій управління	Ситуаційний менеджмент; управління за моделями; управління за цілями	М'яке управління; інноваційний менеджмент; нейроменеджмент; синергетичний менеджмент; управління змінами	Кризовий менеджмент; ризик-менеджмент
Стилі управління	Демократичний	Ліберальний	Авторитарний

**Порівняльний аналіз
філософських характеристик управління технічними,
біологічними і соціальними системами**

№ П№ пп/п	Категорія філософського аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Кібернетика технічна</i>	<i>Кібернетика біологічна</i>	<i>Кібернетика економічна/соціальна</i>
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
		<i>Організація речей</i>	<i>Організація організмів</i>	<i>Організація людей і організація ідей (за О. О. Богдановим)</i>
	1	2	3	4
1	Рівень буття	Неорганічний	Органічний	Соціальний
2	Сфера дії	Світ техніки	Світ (біот) живого	Соціальний світ
3	Світогляд	Технократичний	Екозберігаючий, біоцентристський	Синергетичний, Людино центристський
4	Тип мислення та свідомості, культури	Консервативний, технократичний	Екобезпечний, що ґрунтується на інстинктах і інтуїції людини	Агресивний, ноократичний
5	Ідеологія	Техногуманізм	Екогуманізм, або збереження живо- го, та гармонізація пропорцій у відносинах “людина– природа – культура (техніка)”	Гуманізм
6	Вид активності	Об’єктивована діяльність	Рефлексивна діяльність	Цілераціональна діяльність
7	Матеріал, на який спрямоване управління	Косна речовина, продукти інженерної праці (соціального призначення)	Жива речовина, продукти природного походження	Розумна жива речовина, продукти соціального (штучного) призначення
8	Провідний процес (за О. О. Богдано- вим)	Виробництво речей (Ф. Енгельс)	Виробництво людей	Виробництво ідей

№ П№ пп/п	Категорія філософського аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Кібернетика технічна</i>	<i>Кібернетика біологічна</i>	<i>Кібернетика економічна/соціальна</i>
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
		<i>Організація речей</i>	<i>Організація організмів</i>	<i>Організація людей і організація ідей (за О. О. Богдановим)</i>
	1	2	3	4
9	Причина появи	Намагання людини задовольнити свої вітальні потреби та оволодіння навколишнім середовищем	Потреба адаптації біологічного організму до стану зовнішнього середовища з метою самозбереження і розвитку, а з втручанням людини додається потреба реалізації можливостей клонування, штучного розмноження та селекції	Потреби особистості, що привели до поділу праці і агресії людини до зовнішнього середовища з метою оволодіння ним і збагачення, розширення ареалу, життєвого простору за рахунок Ближнього і Дальнього Космосу
10	Природа управління	Енерго-інформаційна	Інформаційно-речовинна	Енерго-інформаційно-речовинна
11	Сутність управління	Утримання технічної системи у визначеному діапазоні функціонування, що досягається підтримкою постійного значення певного параметра/ параметрів або пристосування до середовища, що змінюється за визначеним алгоритмом	Забезпечення плідної життєдіяльності рослинних і тваринних організмів, зокрема й організму людини, з врахуванням тенденції еволюційного розвитку	Цілерациональна діяльність фахівців з управління або лідерів на основі ціннісно-смыслового субстрату (цінностей і смислів) з метою забезпечення сталого розвитку у напрямі виходу планетарного людства у космічне середовище

№ П№ пп/п	Категорія філософського аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Кібернетика технічна</i>	<i>Кібернетика біологічна</i>	<i>Кібернетика економічна/соціальна</i>
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
		<i>Організація речей</i>	<i>Організація організмів</i>	<i>Організація людей і організація ідей (за О. О. Богдановим)</i>
	1	2	3	4
12	Зміст управління	Організація взаємодії між собою технічних процесів, штучних виробів та продуктів систем матеріального і духовного виробництва	Власний розвиток або збереження зграї	Цілераціональна організаційна діяльність у ході культурно-історичного процесу, що спрямована на налагодження організаційної взаємодії людей та колективів між собою, зокрема й таких структурних утворень, як країна, держава, фінансово-промислові групи, окремі промислові фірми, корпорації, зрештою, асоціації громадських організацій, особистості
13	Форми управління	- Технологічна; - ручна; - автоматична; - автоматизована (за участю людини)	Вітальна / екологічна	Комплексна: 1) культурологічна, що діє на основі традицій і ритуалів; 2) інноваційна, що діє на смислопородженні і смисловикористанні смислів космосу і інших суб'єктів планетарного життя
14	Характерний стан системи	Сталий гомеостаз	Гомеостаз з елементами сталого гомеорезу	Гомеорез зі сталим розвитком, мутаціями і непередбачуваними стрибками

№ П№ пп/п	Категорія філософського аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Кібернетика технічна</i>	<i>Кібернетика біологічна</i>	<i>Кібернетика економічна/соціальна</i>
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
		<i>Організація речей</i>	<i>Організація організмів</i>	<i>Організація людей і організація ідей (за О. О. Богдановим)</i>
	1	2	3	4
15	Відносини	Об'єкт-об'єктні	Суб'єкт-об'єктні	Суб'єкт-суб'єктні
16	Характер управління	Консервативний	Самоорганізуючий	Змішаний ціннісно- смысловий (архетипова); інноваційний (смыслопородження); змішаний (нормативна)
17	Присутність розуму	Штучний інтелект як міра проникнення розуму живого у косну речовину	Природний розум	Природний розум у взаємодії зі штучним розумом, ноосферою і космічним розумом
18	Превалюючий тип причинності	Каузально- механічна	Телеологічна	Вільна

Додаток В

**Порівняльний аналіз
морфологічних характеристик управління технічними,
біологічними і соціальними системами**

№ п/ п	Категорія морфологічно го аналізу	Загальна теорія управління		
		Управління технічними системами	Управління біологічними системами	Управління соціальними системами
	1	2	3	4
1.	Суб'єкти управління	Оператор; Інженер; Диспетчер; управляюча машина (АСУ, АСУП)	Вожак	Менеджер, лідер або спеціалізовані колективні утворення – наприклад, парламент, міністерства, комісії. У тіньовому секторі – клан, мафія, тіньові кабінети уряду
2.	Об'єкти управління	Технічні, технологічні, транспортні, енергетичні управлінські процеси	Біологічні процеси (природний метаболізм)	Соціальні процеси (соціальний метаболізм)
3.	Топологія або розташування джерела управлінського впливу	Зовнішня	Внутрішня	Змішана: власне внутрішнє і штучне зовнішнє; внутрісистемна у структурі організму людини, що штучно посилена комп'ютерною мережею ззовні
4.	Орган управління	Об'єкт управління та управляюча система, що штучно виготовлені людиною	Нервова та гуморальна системи регуляції, що мають біологічне походження (за І. Шмальгаузенем)	Політична система суспільства або її організаційні утворення, наприклад, Євро- парламент в ОБСЄ

№ п/ п	Категорія морфологічно го аналізу	Загальна теорія управління		
		Управління технічними системами	Управління біологічними системами	Управління соціальними системами
	1	2	3	4
5.	Морфологія органу управлінсько го впливу	Прилад; орган; підсистема	Рефлексивна система біологічного організму	Безтілесний суб'єкт – кібернетична система, що утворена на основі семантичної природної системи – людини, збагаченої штучною інформаційною мережею у суспільстві
6.	Складність морфології системи управління визначається	Структура визначається 2 факторами: 1) розмірністю системи, або загальною кількістю параметрів системи, що характеризують її стан; 2) складністю структури системи, що визначається загальною кількістю зв'язків між її елементами та їх різноманітність	Структурою біологічного організму, який має: клітинний, тканинний, органний і організменний рівні і підсистеми регуляції	Розвитком інтелекту людини та рівнем НТР, що забезпечує участь у цьому процесі АСУ, штучного і інопланетного інтелекту загалом
7.	Принцип морфологічно ї побудови	3 фундаментальних принципи: 1) розімкнене управління; 2) замкнуте управління (зворотний зв'язок); 3) компенсація відхилень/збурень	Живий біологічний організм	Живий біологічний організм людини, самоорганізація ноосферного походження – безтілесний суб'єкт

№ п/ п	Категорія морфологічно го аналізу	Загальна теорія управління		
		Управління технічними системами	Управління біологічними системами	Управління соціальними системами
	1	2	3	4
8.	Рівні управління – вертикальний вимір	Системний: 1) об'єкт або мережа; 2) об'єкти у мережі або мережах	Клітинний; органний; організмений; надорганізмений; системний – популяції, біоценози	Планетарний транснаціональний; міжконтинентальний; континентальний; державний; наддержавний; галузевий; регіональний; корпоративний; самоменеджмент
9.	Інституціональне оформлення	Штучний прилад; пристрій; орган; система (АСУ)	Природний орган або функція	Спеціальні соціальні інститути – наддержавні утворення, наприклад, ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, держава, профспілки, соціальні інститути (освіта, культура, наука), Електронний Уряд
10	Тип структури, що обслуговується	Стабільна, оскільки створена під умови певного середовища і реалізацію визначених функцій	Стабільна, обмежена біологічними законами та закономірностями термодинаміки	Відкрита, динамічна /закрита, консервативна соціальна система (суспільство)
11	Канал впливу	Спеціальні комунікаційні канали інформаційного зв'язку	Канали природного інформаційного метаболізму	Канали соціального метаболізму з використанням штучних приладів і технологій, наприклад, психолінгвістичного програмування поведінки людини

Додаток Г

*Порівняльний аналіз
функціональних характеристик управління технічними,
біологічними і соціальними системами*

№ п/п	Категорія функціональн ого аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
	1	2	3	4
1.	Функції управління	Створені штучно людиною під окремий процес або групу процесів, наприклад, автопілот	Активовані природою біологічного організму та умовами його ареалу (життя у неволі)	Напрацьовані людиною у ході культурно-історичного процесу: класичні, замкнені на управлінський цикл прийняття рішень
2.	Простір, у якому реалізується функція управління	Штучна (технічна) система, або кіборг, андроїд	Живі рослинні, тваринні і людські організми	Соціальні структури: особистості, роду, племені, сім'ї, громади, фірми, регіону, галузі, суспільства, організму країни, надорганізменні системи – наддержавні утворення (ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ)
3.	Темпоральність або часовий вимір	Термін дії системи визначає конструктор системи	Від декількох секунд до століть і тисячоліть	Від фірм-одноенок до цивілізацій, що живуть біля 1200 років
4.	Пульсація системи управління	Циклічність задана метою управління, що закладена конструктором	Циклічність задана пульсацією біологічного організму та його організаційними утвореннями (зграєю, співтовариством) або людиною	Пульсація, що визначається так званим циклом прийняття управлінських рішень і природними коливаннями філи планетарного розуму

№ п/п	Категорія функціонального аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
	1	2	3	4
5.	Властивості або атрибутивні риси	Сталість	Подразливість; збудливість; збудження; подразнення; рефлексивність і інстинкт самозбереження	Здатність до демократизації, гуманізації, деконцентрації, децентралізації, делегування повноважень, екологізації, інтенсифікації та ін.
6.	Реакція об'єкта на управлінський вплив	Самонастройка параметрів	Природна самоорганізація і саморегуляція: діти-індиго і люди-кристали або зміна ареалу проживання	Природна і штучна самоорганізація і саморегуляція новостворених структур і переструктурування уже існуючих, утворення штучного середовища для життя – космонавтика
7.	Принципи управління	<ul style="list-style-type: none"> • Принцип регулювання за відхиленням; • принцип регулювання за збуренням; • принцип комбінованого регулювання; • принцип адаптації 	Енергетичного мінімуму	Понад 40 принципів управління, що свідчить про їх невпорядкованість, але домінують: 1) закон збереження енергії; 2) закон збереження часу
8.	Методи управління	Математичне моделювання і програмування, дослідження операцій	Інстинктивні реакції, або рефлексії	Економічні; соціальні; політичні; ідеологічні; організаційні; психологічні
9.	Рівні управління	Верхнє обмеження (межа); (ЕОМ) /нижнє обмеження; (датчик) (діапазон чутливості)	Діапазон, що визначається станом організму живого і ареалом	Універсальний

№ п/п	Категорія функціонального аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
	1	2	3	4
10.	Режим дії органу управлінського впливу	Алгоритм управління з врахуванням динамічних властивостей системи, фізичних і технічних обмежень	Визначається інстинктом тварини або командою людини	Визначається політикою держави / установи і технологією управлінської діяльності, бажаннями та ідеалами людини
11.	Інструмент регулювання	Інформаційно-аналітичні пристрої	Температура тіла; їжа; пульсація; дихання; кровообіг; окислювально-відновлювальні реакції	Смисли; архетипи; ідеї; цінності; норми
12.	Інформаційне забезпечення	Інформаційні банки; процесор; механічна пам'ять ПК або ЕОМ	Інстинкт / реакції генотипу	Пам'ять людини та соціальна пам'ять етносу/роду/народу
13.	Вид інформації, що залучається до процесу управління	Соціальна і технічна інформація	Генотипова + елементи соціально набутого /фенотипової	Генотипова + фенотипова (соціальна) + космічна
14.	Форма поведінки системи управління	Задана	Немотивована; рефлексивна; телеологічна	Мотивована; цілераціональна
15.	Стиль управління	За обраним параметром або слідкуюча	Агресивний або мирний	Ліберальний; авторитарний; демократичний; консервативний; тоталітарний; новаторський
16.	Види впливу	Інформаційно-енергетичний	Субстратно-структурний і структурно-субстратний	Енерго-інформаційний і речовинний

№ п/п	Категорія функціонального аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
	1	2	3	4
17.	Форми використання влади в управлінні	Інформаційний вплив завдяки структурній інформації	Насильницький речовинний з елементами семантичного впливу	Комбіновані: фізичне насилля інтегрується з семантичним впливом
18.	Контроль за якістю управління	Механічний зворотний зв'язок (позитивний і негативний, при підвищенні температури вище заданого, зменшується потік тепла, при її падінні – зростає)	Стан біологічного організму тварини/рослини або сталість популяції живих організмів тварин/рослин	Соціальний контроль за принципом зворотного зв'язку: агенти – громадські ради, громадська думка, ЗМІ, громадянське суспільство як четверта гілка влади
19.	Критерій ефективності	Морфологічна цілісність і сталість функціонування /гомеостаз	Сталість розвитку біологічного організму / гомеорез	Добробут людини, свобода і творчість суб'єктів історичного процесу
20.	Показники якості управлінського впливу	Кількісні	Змішані	Якісні

Додаток Д

*Порівняльний аналіз
функціональних характеристик управління технічними,
біологічними і соціальними системами у системі саморегуляції*

№ п/п	Категорія функціонального аналізу	Загальна теорія управління		
		Управління технічними системами	Управління біологічними системами	Управління соціальними системами
II. Саморегуляція				
1.	Тип системи	Детермінована розробником	Детермінована властивостями організму і умовами (ареалом) проживання	Стохастична вірогіднісна, обумовлена метою, цінностями, бажаннями людини або її колективних утворень
2.	Рівні саморегуляції і інструмент	1-3 рівні у залежності від закладеної алгоритмом програми	32 рівні регуляції	3 рівні 1) архетиповий (табу, талеон,...); 2) нормативний (мораль і право); 3) інформаційно-знаковий (сенси, ідеї, концепти,...) за Н. Крохмаль [Див. : 240]
3.	Побудова системи саморегуляції	На основі надійності, мінімальної енергозатратності та матеріалоемності, фінансових затрат на створення та обслуговування	На основі функціональної єдності централізованого і автономного управління, що утримується в біологічному організмі [75, с. 79]	На основі поділу праці у сфері організації шляхом відокремлення автономного і централізованого (столиця, регіон), індивідуального і колективного центрів управління соціальним життям із застосуванням комп'ютерних мереж

№ п/п	Категорія функціонального аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
II. Саморегуляція				
4.	Умови виходу на рівень саморегуляції забезпечуються	Можливістю створення штучного інтелекту	Обумовлюються станом здоров'я фізичного організму істоти\тварини	Органом саморегуляції соціальної системи – гомеостатом, що породжується автоматично
5.	Механізм здійснення саморегуляції	Закладений у програму управління за принципом відстеження	Здійснюється автономними механізмами (клітинним, молекулярним, тканинним, окремого органу) поки не з'являться відхилення, що потребують участі центральних механізмів управління [75, с. 79]	Боротьбою суперечностей, що притаманні соціальному світові і універсуму в цілому
6.	Діапазон регуляції	Штучно заданий у ході об'єктивації	Несвідоме	Підсвідоме-свідоме – надсвідоме

Додаток Ж

**Порівняльний аналіз
когнітивних характеристик управління технічними,
біологічними і соціальними системами**

№ п/п	Категорія когнітивного аналізу	Загальна теорія управління		
		Управління технічними системами	Управління біологічними системами	Управління соціальними системами
I. Когнітивний аналіз				
1.	Теоретичне оформлення	Теорія автоматизованого управління (ТАУ) як “сукупність дій, що спрямовані на підтримку або покращення функціонування керованого ним об’єкта без прямої участі у ньому людини у відповідності до заданої цілі управління”	Теорія управління біологічними системами: 1) біоінженерія; 2) біологічна кібернетика; 3) біоінформатика; 4) біоніка; 5) медична кібернетика; 6) нейрокібернетика; 7) гомеостаз; 8) синтетична біологія; 9) системна біологія	• Теорія менеджменту; • теорія соціального управління; • теорія управління соціальними процесами
2.	Предмет науки	Об’єкт-об’єктні відносини, похідні або об’єктивовані відносини	Суб’єкт-об’єктні відносини за принципом: • “хижак-жертва” • “самка-самець” • “батьки – діти”	Суб’єкт-суб’єктні відносини за принципом: людина людині – друг, товариш і брат, або за Біблією “усі браття і сестри у Христі”
3.	Методи дослідження	• Математико-аналітичний; • експериментальний; • моделювання	1) Системний (ієрархія: системи, підсистеми і надсистеми); 2) холістичний (“чорний ящик”) називають; 3) редуційний, тобто аналіз частин	Синергетичний; діалектичний; системний; історичний; логічний; індукції та дедукції; соціального моделювання та

№ п/п	Категорія когнітивного аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
I. Когнітивний аналіз				
			цілого; 4) три основні групи методів: а) польові спостереження; б) експерименти в полі і лабораторії; в) моделювання	прогнозування; аналізу та синтезу
4.	Теоретичне ядро кібернетики, що нині обслуговує галузеве управління	<ul style="list-style-type: none"> • Теорія автоматичного управління; • загальні теорії лінійних регуляторів; • теорія інформації; • теорія кодування; • теорія алгоритмів і автоматів; • загальна теорія систем; • теорія розпізнавання образів; • теорія формальної мови 	1) Складна адаптивна система; 2) складні системи; 3) теорія складних систем	Теорія людських відносин
5.	Етапи саморозгор-тання	<ul style="list-style-type: none"> • Докібернетичний; • кібернетичний; • посткібернетичний 	<ul style="list-style-type: none"> • Доекологічний; • екологічний; • екомайбутне 	Протоменеджмент, зародження – з моменту визрівання особистості; становлення – з початку ХХ до початку ХХІ століть; функціонування – з початку ХХІ століття до переходу важелів управління громадянського

№ п/п	Категорія когнітивного аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Управління технічними системами</i>	<i>Управління біологічними системами</i>	<i>Управління соціальними системами</i>
I. Когнітивний аналіз				
				суспільства і розвиток у напрямку демократизації і сходження зі сцени держави
6.	Видові закони функціонування	Закони математичної логіки	1. Закони Комманера; 2. Закон мінімуму; 3. Закон толерантності Шелфорда; 4. Закон конкурентного виключення; 5. Закони Вернадського; 6. Закони розвитку екосистем; 7. Термодинамічні закони в екології; 8. Інші закони екології	1) Закони моралі; 2) закони права
7.	Загальні закони, що забезпечують аутопоезис систем	3 закони теорії Ч. Дарвіна: а) мінливість; б) відбір; в) спадковість		

Генезис і структура загальної теорії управління

Рефлексія предметного поля	Організаційний рівень ЗТУ	Специфіка теоретичних узагальнень процесів управління	Види теорій, концепцій, парадигм, ідей	Зміст теорій, концепцій, парадигм, ідей
Вияв та усвідомлення загальних закономірностей функціонування та розвитку управління (організаційної взаємодії)	Передумови формування загальної теорії управління	Джерела формування загальної теорії управління	<ul style="list-style-type: none"> • Теорія саморегуляції (дедуктивний підхід); • Загальна теорія організації (дедуктивний підхід) 	<ul style="list-style-type: none"> • Парадигма управління у системі саморегуляції природних процесів; • тектологія О. Богданова
			<ul style="list-style-type: none"> • Теорія кібернетики (індуктивний підхід); 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління технічними, біологічними і соціальними системами;
			<ul style="list-style-type: none"> • Логіка; • культура; • право; • політика; • мораль: суспільна, сімейна, релігійна; • психологія; • економіка; • ергономіка, НОТ (техніка) 	<ul style="list-style-type: none"> • Сенси, обумовленість і взаємозалежність чинників управління • цінності; • норми права, законодавчі акти, закони, результативність, політична доцільність; • норми моралі, зразки поведінки; • громадська думка в управлінні, зворотний зв'язок; • собівартість, фінансова ефективність; • енергозбереження
		Інструменти розробки загальної теорії управління	<ul style="list-style-type: none"> • Філософія управління, що формує цілісний світогляд для сприйняття людиною стійкої нерівноважності 	<ul style="list-style-type: none"> • Природа управління; • генезис управлінської діяльності; • сутність, зміст, форми і види

Рефлексія предметного поля	Організаційний рівень ЗТУ	Специфіка теоретичних узагальнень процесів управління	Види теорій, концепцій, парадигм, ідей	Зміст теорій, концепцій, парадигм, ідей
			<p>суспільного розвитку і спрямовує його розвиток на основі <i>принципу гармонії і ідеології</i> динамічної рівноваги</p>	<p>управління;</p> <ul style="list-style-type: none"> • організаційний світогляд, свідомість, культура; • ідеологія управління; • моделі систем управління; • місце і роль особистості в управлінні
			<ul style="list-style-type: none"> • Методологія управління: плюралістична 	<ul style="list-style-type: none"> • Підходи і принципи дослідження; • методи дослідження; • категоріальний апарат як інструментарій дослідження
			<ul style="list-style-type: none"> • Історія управління • Досвід управління: світовий і національний визнаний • Практика поточного галузевого, регіонального і корпоративного менеджменту; • Іноватика у сфері управління: пошук нових ідей, проектування систем управління 	<ul style="list-style-type: none"> • Американський менеджмент (прагматизм); • європейське управління (гуманізм і раціоналізм); • японський менеджмент (колективізм і відповідальність); • релігійний менеджмент (фанатизм, ірраціоналізм); • диктатура (жорсткість); • демократія (розподіл прав, обов'язків і відповідальності)

Рефлексія предметного поля	Організаційний рівень ЗТУ	Специфіка теоретичних узагальнень процесів управління		Види теорій, концепцій, парадигм, ідей	Зміст теорій, концепцій, парадигм, ідей
	<i>Вищий</i>	ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ УПРАВЛІННЯ	Фундаментальна основа теорії управління	<ul style="list-style-type: none"> • Загальна теорія організації (тектологія О. Богданова); • теорія кібернетики; • теорія саморегуляції соціального світу; • теорія організації (Б. Мільнера); • загальна теорія систем (системологія); • системна соціальна теорія (соціальна системологія Ю. Резніка); • теорія соціального управління (соціальне управління); • теорія прийняття рішень; • теорія зворотного зв'язку; • концепція теорії нечітких знань; • концепція державно-громадського управління; • парадигми нечіткого управління 	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єкт і предмет теорії управління; • категоріальний апарат теорії управління; • закони і закономірності управління; • структура, рівні та функції системи управління; • зворотний зв'язок в управлінні: позитивний і негативний; • управлінський цикл, пульсація систем управління; • апарати управління: кадри і персонал управління; • принципи, методи та інструментарій управління; • технології управління; • ресурсне забезпечення управління: інформаційне, матеріальне і фінансове; • режими функціонування систем управління: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз; • критерії і показники якості управління; • бюрократизація апаратів управління

Концептуальні узагальнення на основі верифікації емпіричного матеріалу за галузями	Середній	ГАЛУЗЕВА КІБЕРНЕТИКА	Управління технічними системами	<ul style="list-style-type: none"> • Теорія автоматичного управління; • загальні теорії лінійних регуляторів; • теорія інформації; • теорія кодування; • теорія алгоритмів і автоматів; • загальна теорія систем; • теорія розпізнавання образів; • теорія формальної мови 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління об'єктами; • управління процесами; • ручне управління (управління людиною); • автоматичне управління; • автоматизоване управління (за участю людини); • управління космічними об'єктами (МКС), апаратами
			Управління біологічними системами	<ul style="list-style-type: none"> • Праксеологія; • рефлексивне управління; • екоменеджмент 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління організмом людини; • управління популяцією людей; • управління тваринними організмами; • управління рослинними організмами; • управління ГМО (клонування)
			Управління соціальними системами	<ul style="list-style-type: none"> • Теорія державного управління; • теорія місцевого самоврядування; • теорія кадрової політики; • концепція глобального управління; • концепція управління сталим розвитком; • концепція 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління світовим суспільством; • управління наддержавними і міждержавними організаціями; • управління країною; • управління громадою та територіями; • управління соціальними організаціями;

				<p>управління соціальними мережами;</p> <ul style="list-style-type: none"> • концепція Електронного Уряду 	
<p>Спеціальні концепції, парадигми, ідеї і гіпотези управління</p>	<p>Нижчий</p>	<p>СПЕЦИФІЧНЕ УПРАВЛІННЯ</p>	<p>Корпоративними структурами</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Управління виробничою фірмою; • інноваційний менеджмент; • м'яке управління; • менеджмент персоналу; • управління навчальним закладом 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління підприємствами, організаціями, закладами; • управління громадськими / неурядовими організаціями, НДО, ОГС ; • управління технологічними процесами; • управління ресурсами: інформаційними, матеріальними і фінансовими; • управління кадрами (персоналом); • управління фінансами та управління інвестиціями
			<p>Управління мережами</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Теорія соціальних комунікацій; • теорія космічних комунікацій; • теорія політичних комунікацій 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління взаємодією людей в соціальних мережах; • Управління специфічними мережевими структурами: державними, військовими, галузевими, корпоративними; • Управління проектуванням мереж
			<p>Управління комбінованими, (синтетичними) системами</p>	<ul style="list-style-type: none"> • теорія • концепція • парадигма 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління біосоціальними системами; • Управління соціотехнічними системами; • Управління антропотехнічними системами • Управління біотехнічними системами
			<p>Управління особистістю</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Концепція само-менеджменту; • концепція лайф-менеджменту; • концепція тайм-менеджменту; • концепція нейроменеджменту 	<ul style="list-style-type: none"> • Управління особистістю людини; • управління власними життєвими процесами; • управління поведінкою у суспільстві; • управління професійною (виробничою) діяльністю; • управління вільним часом (дозвіллям)

Додаток К

Порівняльний аналіз характеристик управління технічними, біологічними і соціальними системами у дискурсі самоорганізації і саморегуляції

№ п/п	Категорія когнітивного аналізу	Загальна теорія управління		
		Технічні системи	Біологічні системи	Соціальні системи
Самоорганізація систем				
1.	Тип системи	Детермінована розробником	Детермінована властивостями організму і умовами (ареалом) проживання	Стохастична вірогіднісна, обумовлена метою, цінностями, бажаннями людини або її колективних утворень
2.	Основні принципи самоорганізації	<p>Основні принципи [426]</p> <ul style="list-style-type: none"> • Природні системи є нелінійними, різних видів організації: динамічно стабільні, адаптивні і найскладніші – еволюціонуючі системи. • Зв'язок між ними здійснюється через хаотичний, нерівноважний стан систем сусідніх рівнів. • Нерівноважності є необхідною умовою появи нової організації, нового порядку, нових систем, тобто – розвитку. • Коли нелінійні динамічні системи об'єднуються, нове утворення не дорівнює сумі частин, а утворює систему іншої організації. • Загальними для всіх еволюціонуючих систем є нерівноважності, спонтанне утворення нових локальних станів, зміни на макроскопічному (системному) рівні, виникнення нових властивостей системи, етапи утворення, самоорганізації та фіксації нових якостей системи. • Системи, що розвиваються, завжди відкриті (обмінюються енергією, інформацією та речовиною із зовнішнім середовищем), за рахунок чого і відбуваються процеси локальної впорядкованості і самоорганізації. • У сильно нерівноважних станах системи починають сприймати ті зовнішні фактори впливу, які вони б не сприйняли в більш рівноважному стані. • У нерівноважних умовах відносна незалежність елементів системи поступається місцем корпоративній поведінці елементів: поблизу стану рівноваги елемент взаємодіє тільки із сусідніми, далеко від рівноваги – “бачить” всю систему цілком і 		

№ п/п	Категорія когнітивного аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Технічні системи</i>	<i>Біологічні системи</i>	<i>Соціальні системи</i>
Самоорганізація систем				
		<p>узгодженість поведінки елементів зростає.</p> <ul style="list-style-type: none"> У станах, далеких від рівноваги, починають діяти біфуркаційні механізми – наявність точок біфуркації переходу до того чи іншого щодо довготривалого режиму системи – атрактора. Заздалегідь неможливо передбачити, який з можливих атракторів займе система. 		
3.	Механізм самоорганізації	<p>Синергетика пояснює процес самоорганізації в складних системах так [426]:</p> <ul style="list-style-type: none"> Система повинна бути відкритою. Закрита система відповідно до законів термодинаміки повинна в кінцевому підсумку прийти до стану з максимальною ентропією і припинити будь-яку еволюцію. Відкрита система повинна бути досить далека від точки термодинамічної рівноваги. У точці рівноваги як завгодно складна система має максимальну ентропію і нездатна до будь-якої самоорганізації. У положенні, близькому до рівноваги і без достатнього припливу енергії ззовні, будь-яка система з часом ще більше наблизиться до рівноваги і перестане змінювати свій стан. Фундаментальним принципом самоорганізації є виникнення нового порядку і ускладнення систем через флуктуації (випадкові відхилення) станів їх елементів і підсистем. Такі флуктуації, зазвичай, придушуються в усіх динамічно стабільних і адаптивних системах за рахунок негативних зворотних зв'язків, що забезпечують збереження структури і близького до рівноваги стану системи. Але у складніших відкритих системах, завдяки притоку енергії ззовні і посиленню нерівноважності, відхилення з часом зростають, накопичуються, викликають ефект колективної поведінки елементів і підсистем і, врешті-решт, призводять до “розхитування” колишнього порядку і через відносно короткочасний хаотичний стан системи призводять або до руйнування колишньої структури, або до виникнення нового порядку. Оскільки флуктуації носять випадковий характер, то поява будь-яких новацій у світі (еволюцій, революцій, катастроф) обумовлена дією суми випадкових факторів. Про це говорили античні філософи Епікур (341–270 до н. д.) і Кар Лукрецій (99-45 до н. д.) Етап самоорганізації настає тільки у випадку переважання позитивних зворотних зв'язків, що діють у відкритій системі, над негативними зворотними зв'язками. Функціонування динамічно стабільних, нееволюціонуючих, але адаптивних систем, – а це і гомеостаз живих організмів, і автоматичні 		

№ п/п	Категорія когнітивного аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Технічні системи</i>	<i>Біологічні системи</i>	<i>Соціальні системи</i>
Самоорганізація систем				
		<p>пристрої – ґрунтується на отриманні зворотних сигналів від рецепторів або датчиків щодо положення системи і подальшого коректування цього положення до вихідного стану виконавчими механізмами. У системі на шляху самоорганізації ці зміни не усуваються, а накопичуються і посилюються внаслідок загальної позитивної реактивності системи, що може призвести до виникнення нового порядку і нових структур. Такими є, наприклад, механізми фазових переходів речовини або утворення нових соціальних формацій.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Самоорганізація в складних системах, переходи від одних структур до інших, виникнення нових рівнів організації матерії супроводжуються порушенням симетрії. При описі еволюційних процесів необхідно відмовитися від симетрії часу, характерної для повністю детермінованих і оборотних процесів в класичній механіці. Самоорганізація у складних і відкритих дисипативних системах, до яких належить і Життя, і Розум, а згідно з загальною теорією відносності і увесь Всесвіт у цілому, призводять до незворотного руйнування старих і до виникнення нових структур і систем, що поряд з явищем зростання ентропії в закритих системах обумовлює наявність “стріли часу” в Природі. 		
Саморегуляція систем				
4.	Рівні саморегуляції і інструмент	1-3 рівні у залежності від закладеного алгоритму програми	32 рівні регуляції	3 рівні: 1) архетиповий (табу, талеон тощо); 2) нормативний (мораль і право); 3) інформаційно-знаковий (сенси, ідеї, концепти тощо)
5.	Побудова системи саморегуляції	На основі надійності, мінімальної енергозатратності та матеріалоемності, фінансових затрат на створення та обслуговування	На основі функціональної єдності централізованого і автономного управління, що утримується в біологічному організмі	На основі поділу праці у сфері організації шляхом відокремлення автономного і централізованого (столиця, регіон), індивідуального і колективного центрів управління

№ п/п	Категорія когнітивного аналізу	Загальна теорія управління		
		<i>Технічні системи</i>	<i>Біологічні системи</i>	<i>Соціальні системи</i>
Самоорганізація систем				
				соціальним життям із застосуванням комп'ютерних мереж
6.	Умови виходу на рівень саморегуляції забезпечуються	Можливістю створення штучного інтелекту	Обумовлюються станом здоров'я фізичного організму істоти/тварини	Органом саморегуляції соціальної системи – гомеостатом, що породжується автоматично
7.	Механізм здійснення саморегуляції	Закладений у програму управління за принципом відслідковування	Здійснюється автономними механізмами (клітинним, молекулярним, тканинним, окремого органу) поки не з'являться відхилення, що потребують участі центральних механізмів управління	Боротьбою суперечностей, що притаманні соціальному світові і універсуму в цілому
8.	Діапазон регуляції	Штучно заданий конструктором діапазон	Несвідоме	Підсвідоме-свідоме – надсвідоме

Зміст

Вступ.....3

Розділ I

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

1.1. Загальна теорія управління – як головний концепт дослідження . 15

1.2. Формування загальної теорії управління
як соціальна проблема сучасності 29

1.3. Феномен управління у дискурсі світоглядних парадигм,
філософських течій та шкіл..... 45

1.4. Підходи, принципи, методи
та категоріальний апарат дослідження..... 67

Висновки до першого розділу 83

Розділ II

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА МАТРИЦЯ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

2.1. Філософія управління як інструмент
і семантичне поле формування загальної теорії 86

2.2. Когнітивні чинники формування
загальної теорії управління: генезис, природа,
організаційна свідомість, світогляд і культура 110

2.3. Ідеологія та світоглядно-методологічна призма аналізу
філософського дискурсу управління технічними,
біологічними і соціальними системами 123

Висновки до другого розділу 135

Розділ III

**КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ
ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ
УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ СИСТЕМАМИ**

3.1. Технократизм як світоглядно-ідеологічне забезпечення науково-технічного прогресу перехідного суспільства	140
3.2. Морфологічні характеристики управління технічними системами.....	154
3.3. Функціональний аспект управління розвитком людиновимірних систем техніки майбутнього	161
3.4. Теоретична форма та практика управління технічними системами.....	165
<i>Висновки до третього розділу</i>	177

Розділ IV

**КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ
ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ
БІОЛОГІЧНИМИ СИСТЕМАМИ**

4.1. Екологічне мислення як джерело світоглядно-ідеологічного забезпечення сталого розвитку біосфери планети	182
4.2. Морфологічні характеристики управління біологічними системами.....	199
4.3. Функціональний аспект управління розвитком планетарної спільноти впродовж XXI століття	210
4.4. Парадигмальний пошук загальної теорії та практика управління біологічними системами.....	222
<i>Висновки до четвертого розділу</i>	239

Розділ V

**КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ
ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ**

5.1. Гуманізм як світоглядно-ідеологічна парадигма управління соціальними системами на етапі переходу до інформаційної фази розвитку	242
5.2. Морфологічні характеристики управління соціальними системами	273
5.3. Функціональне різноманіття у сучасних підходах і методах управління сталим соціальним розвитком світової спільноти ...	287
5.4. Розвиток системи управління соціальними системами у парадигмі філософії управління	304
<i>Висновки до п'ятого розділу</i>	318

Розділ VI

**ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ
УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ, БІОЛОГІЧНИМИ
І СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

6.1. Світоглядно-ідеологічне протистояння у сфері управління технічними, біологічними і соціальними системами	322
6.2. Морфологічні розбіжності характеристик систем управління технічними, біологічними і соціальними системами	341
6.3. Функціональне різноманіття підходів і методів управління технічними, біологічними і соціальними системами	348
6.4. Суперечності і тенденції сучасного етапу теоретичного оформлення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами	364
<i>Висновки до шостого розділу</i>	376
ВИСНОВКИ	377
Список використаних джерел.....	399
ДОДАТКИ	446

Наукове видання

Юлія Володимирівна БЕХ

ФІЛОСОФСЬКИЙ МОДУС ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

Монографія

Верстка – *Т. С. Меркулова*

Обкладинка – *Т. М. Ветраченко*

Підписано до друку 2012 р.
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 29,87. Облік. видав. арк. 21,38.
Наклад 500 прим. Зам №135
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26